

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (7)

Львів 2020

УДК 33+34+159.9](051)
С69

С69 **Соціально-правові студії** : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Вип. 1 (7). 192 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 26 лютого 2020 р. № 7)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

Вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
  - з юридичних наук у галузі 08 Право (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
  - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
  - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 1 (7)

Lviv 2020

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2020. Issue 1 (7). 192 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of February 26, 2020 No. 7*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:

Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine

Tel.: +380 (32) 233-20-80

Website: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical magazine «Social & Legal Studios» has been included in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
  - of juridical sciences in the field of 08 Law (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
  - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
  - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.

Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан);
Бошкович Александер (Bosković Aleksandar), доктор філософії, доцент (Белград, Республіка Сербія);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії (Белград, Республіка Сербія);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Вішнівські Бернад (Wiśniewski Bernard), доктор габілітований, професор, інженер (Щитно, Республіка Польща);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики (Щитно, Республіка Польща);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор (Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор (Дрогобич, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор (Одеса, Україна);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України (Львів, Україна).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Boshkovych Aleksander, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Belgrade, the Republic of Serbia);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia (Belgrade, the Republic of Serbia);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Vishnievski Bernard, Habilitated Doctor, Professor, Engineer, (Shchytyno, the Republic of Poland);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory (Shchytyno, the Republic of Poland);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor (Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, active member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Professor of Management Department of Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Drohobych, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Odessa, Ukraine);

Fleichuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Lviv, Ukraine).

Розділ 1

Проблеми
професійного становлення
та соціально-інформаційної безпеки

Chapter 1

Problems of Professional Formation
and Social Information Security

UDC (УДК) [378.6.016:351.74]:34-057.86](477)

Басиста Ірина Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

Йосифович Данило Ігорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: yosyfovych_danylo@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5510-9781

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ «ПРАВО»
ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ:
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Анотація. Подано окремі переконливі аргументи щодо нагальності, доцільності та перспективності підготовки фахівців у галузі «Право» закладами вищої освіти МВС України, зважаючи на історичні передумови їх створення, сучасний стан діяльності та наявні виклики, які стоять перед правоохоронною системою загалом.

Не вважаємо цю публікацію єдиним переконливим аргументом для обстоювання нашої, задекларованої вище, наукової позиції, а лише власною спробою приєднатися до пошуків раціонального зерна в означеній глобальній проблематиці.

Ключові поняття: відомча освіта, реформування, заклади вищої освіти, освітній процес, вищі військові навчальні заклади (зклади вищої освіти із специфічними умовами навчання).

Basysta Iryna,

Doctor of Legal Sciences, professor,
Professor at the Department
of Administrative Law and Administrative Procedure
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

Yosyfovych Danylo,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department
of Administrative Law and Administrative Procedure
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: yosyfovych_danylo@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5510-9781

**TRAINING OF PROFESSIONALS IN THE FIELD OF «LAW»
BY THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS
OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE:
HISTORICAL BACKGROUND, MODERN STATUS AND PROSPECTS**

Abstract. In the article some convincing arguments have been provided regarding the urgency, expediency and prospect of training specialists in the field of “Law” by the higher educational establishments of the Ministry

of Internal Affairs of Ukraine, based on the historical background of their creation, current state of activity and existing challenges that law enforcement system must cope with in general.

It is agreed that the training of specialists in the field of «Law» at the higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be continued on the basis of the most important considerations regarding the security situation in our country.

As it is proved that the higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine have repeatedly demonstrated the ability to accumulate positive achievements and actual opportunities for development and improvement, we believe that the existing experience should be extended. In this field, a thoughtful opinion of the graduate should take the primary place, because he has the right to give us, scientific and pedagogical staff, the assessment, having tested his skills and practice.

Definitely, among other things, we advocate a partial and gradual change of teaching methods, moving from the traditional planning of training classes, to the proactive approach of the educational process for the purpose of mastering not only students' skills but also abilities.

For this purpose, the scientific and pedagogical workers of the higher educational establishments with specific conditions of study have practical, methodological and scientific experience, methodological developments and material and technical base. It is not necessary to stop on this path, because we consider the teaching process, the process of our own learning and improvement, as well as through the modernization of training courses and the educational process as a whole.

We do not consider this publication to be the only convincing argument for upholding our scientific position declared above, but merely the authors' attempt to join to the search for rational grain in this particular global issue.

Key concepts: departmental education, reformation, higher educational establishments, educational process, higher military educational establishments (higher educational establishments with specific conditions of study).

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-8-14

Вступ

Ідея цих науково-практичних роздумів виникла, по-перше, як певні проміжні підсумки власної і практичної, і науково-педагогічної діяльності, по-друге – це наша реакція на тривалі реформи в правоохоронній сфері та освіті, по-третє, що найважливіше – це стан безпекової ситуації у державі.

Ми не є першопрохідцями, оскільки історичний ракурс проблематики вже досліджував А. А. Токман та інші вчені, а обстоювання позицій відомчої освіти на юридичних шпальтах здійснювали М. І. Ануфрієв, К. Л. Бугайчук, І. М. Совгір. Своєю чергою, плідною була критика роботи відомчих навчальних закладів від В. С. Венедиктова та інших дослідників.

Тобто, дискусія щодо доцільності існування, місця і ролі відомчої освіти триває вже не одне десятиліття. Прихильники та опоненти фактичної можливості якісної підготовки фахівців у закладах вищої освіти МВС наводять власні, на їх погляд, переконливі аргументи на обстоювання своїх думок. На нашу думку, то не варто відкидати загалом і критику відомчої освіти, і позитивні відгуки на її користь.

У цій публікації спробуємо висловити свою наукову позицію, яка, звісно, теж зазнає критичних зауважень, але сподіваємося на конструктивну, толерантну дискусію.

Метою запропонованих читачу наших роздумів, передусім, є ідея обстоювання місця і ролі відомчої освіти у підготовці фахівців у галузі «Право». Спробуємо довести через істо-

ричний дискурс, результати реформаційних процесів, сучасний стан діяльності, що заклади вищої освіти МВС України здатні ефективно не лише існувати, а й розвиватися, імплементуючи позитивні національні та міжнародні освітні новації. Ставимо перед собою завдання дати відповіді на питання: Чи були історичні передумови формування професійного ядра у відомчій освіті? Наскільки гнучкою та здатною до виважених змін є відомча освіта? На які об'єктивні передумови варто зважати та які механізми варто задіювати для якісної, професійно-орієнтованої підготовки випускника-фахівця?

Доведено, що заклади вищої освіти МВС України вже неодноразово демонстрували здатність до накопичення позитивних здобутків та фактичні можливості розвитку і удосконалення.

Оскільки ми констатували корисні результати від максимального запровадження до навчального процесу діяльнісних складових через чотириетапний поділ заняття (вичленення теоретичної, практичної, тестової та самостійної складових), то, звісно, закликаємо до поступової зміни методик викладання, відходу від традиційного планування навчальних занять.

1. Чи були історичні передумови формування професійного ядра у відомчій освіті?

Погоджуємося із тим, що коли йдеться про юридичну професію, частіше за все мають на увазі представників класичної юридичної професії – адвокатів, суддів, юристів-викладачів, а ось представники правоохоронних орга-

нів завжди стоять осторонь. Проте в них теж є проблеми, на які потрібно звертати увагу, шукаючи шляхи їх вирішення, зокрема щодо надання вищої юридичної освіти у відомчих навчальних закладах. Відомча освіта – це система, яка ефективно працювала протягом багатьох десятиріч років, продовжує працювати і має достатньо переваг. Зокрема, це потужна навчально-матеріальна база, доволі високий науковий потенціал та й конкурс до цих закладів був і є досить серйозним [1].

Говорячи про витоки становлення відомчої освіти, ми вже неодноразово зверталися до результатів досліджень своїх колег, які цілком аргументовано переконали нас в тому, що оскільки створення спеціалізованих навчальних закладів для підготовки поліцейських тривалий період часу не було в пріоритеті, то й працівниками поліції нерідко ставали фахівці без юридичної освіти. Водночас, значна кількість працівників мали військову освіту, яку здобули у відповідних навчальних закладах. Така тенденція зберігалася аж до 50-х років ХХ століття [2, с. 181–188].

На наш погляд, така ситуація, з огляду сучасних підходів, не була ідеальною для формування фахових умінь та навичок поліцейських, але ж за умов вельми стабільного тогочасного законодавства, наявного правового поля й катастрофічною назвати її не доводиться. Варто зазначити, що за таких реалій починаючи з ХVІІІ століття свого зародження, а потім і розвитку зазнають кадетські корпуси, які, очевидно, й знаходилися у витоків сучасних відомчих закладів освіти [2, с. 183].

Звісно, що в історичному розрізі ми знаходимо і критичні відгуки про систему підготовки в кадетських корпусах, водночас повністю поділяємо аргументи дослідників на користь того, що їх вихованці, серед іншого позитиву, славилися задатками офіцерської честі та гідності [2, с. 183]. Вважаємо, що сучасні відомчі навчальні заклади, поряд із наявною правильною тенденцією діяльностю підходу у навчанні, мають постійно розширювати горизонти етичного виховання, не лише формування моральних якостей, а й глибокого патріотизму, офіцерської честі тощо. Схильні вважати, що сучасним викликам, які стоять перед правоохоронною системою здатні протистояти фахівці, які поєднують в собі не лише компетентності, освітні, професійні якості, а й виділяються переліченими вище та іншими моральними, етичними, політичними, комунікативними, естетичними, ну й звісно фізичними рисами тощо.

Тривалий період існували такі стереотипні переконання, що вищі навчальні заклади системи Міністерства внутрішніх справ Укра-

їни не повною мірою здатні забезпечити гідний методичний рівень навчального процесу, як і якісний склад науково-педагогічних працівників [3, с. 138–141]. Окремі дослідники закликали упорядковувати підготовку категорій працівників тим чи іншим закладом освіти, визначати провідні вищі заклади, приводити у відповідність до професійних потреб та змісту єдиної державної освіти України робочі навчальні програми, тематичні і навчальні плани, поглиблювати здійснення прикладної спеціалізації навчання тощо [4, с. 161].

Загалом ми схильні вважати, що поряд із критичними зауваженнями все ж таки відомча освіта є конкурентною, вона здатна зберегти і у подальшому продовжувати формувати та нарощувати професійне ядро.

2. Наскільки гнучкою та здатною до виважених змін є відомча освіта?

Можемо засвідчити, що всі вищезазначені та інші заходи-рекомендації втілювалися у відповідних концепціях, програмах, наказах, інструкціях МВС тощо, реалізовувалися досить швидкими темпами, і мали, в результаті позитивну динаміку. Водночас, для демонстрування стабільних позитивних показників, закладам вищої освіти загалом, зокрема й ЗВО системи МВС України, не вистачає зважених підходів до їх реформування. Система освіти потребує певної стабільності, тоді стає можливою акумулювати власні передові знання та здобутки, технології, зростити плеяду науковців, сформувати наукові школи. Реформи звісно потрібні, але ж не повсякчасні... Нерідко позитивні прагнення імплементувати чужий, не завжди корисний для нас досвід, приводять до деструкції. Водночас погоджуємося, що нагальним є виховання фахівців нової генерації, якісно-освітні параметри яких мають відповідати вимогам сучасної правоохоронної практики. З таким завданням може впоратися лише така відомча освіта, яка здатна до розвитку й удосконалення [4, с. 159]. І про таку її здатність неодноразово підкреслювали і керівники МВС України, ректори провідних закладів вищої освіти системи МВС України. Серед іншого, актуалізували те, що реалізується нова парадигма освіти, невід'ємними ознаками якої є фундаментальність, цілісність та спрямованість на особистість; суттєва диверсифікація і адекватне реагування на кон'юнктуру попиту практичних органів; безперервне підвищення освіченості співробітників, підготовлених до «освіти протягом усього життя» на відміну від «освіти на все життя» тощо) [5, с. 16].

Попри сутнісні позитивні тенденції, доводиться констатувати і не надто жваві процеси та позитивні зрушення за окремими позиціями.

Так, методики викладання вже тривалий час є тим питанням, яке не лише обговорюється, а й є «заговореною» проблемою. Більше десятиріччя ми також є активними учасниками різноманітних науково-практичних і методичних семінарів, конференцій тощо за цією тематикою. Такі заходи є корисними, адже й справді нині життя ставить досить високі вимоги до навчання та виховання майбутнього юриста. На жаль, у суспільстві більше десятиріччя панує не надто добра думка про рівень підготовки юристів, які отримують диплом про вищу освіту [6].

3. На які об'єктивні передумови варто зважати та які механізми варто задіювати для якісної, професійно-орієнтованої підготовки випускника-фахівця?

Констатуємо, що суттєва кількість негативних відгуків стосуються не лише закладів вищої освіти МВС України, а й інших закладів вищої освіти України. На наш погляд, проблема криється не у приналежності закладу освіти, а як засвідчують результати аналітичного дослідження «Стандартизовані освітні вимірювання 2018 року у вищій юридичній освіті» (проводилося та оприлюднене за авторства експерта Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, президента Міжнародної громадської організації «Універсальна екзаменаційна мережа» – Мудрук С. О.) є ціла низка причин існуючого стану справ, які прямо чи опосередковано впливають на якість освіти та освітніх послуг. Це дослідження, серед іншого, презентує комплексний аналіз якості освітніх послуг, що надаються правничими школами на основі результатів зовнішнього незалежного оцінювання при вступі на магістерські програми із спеціальності «Право» та «Міжнародне право» у 2018 році. Дослідження також демонструє здатність правничих шкіл розвивати навчальний потенціал студентів на основі порівняння даних вступної кампанії відповідного року із даними вступу на бакалаврські програми, а також якість компетенцій, набутих студентами залежно від форми навчання, типу ЗВО, способу фінансування та ін. Крім цього, у дослідженні відображено актуальний стан якості навчання іноземним мовам на бакалаврських програмах із права [7, с. 120–122].

Підбиваючи підсумки за результатами дослідження, експерти, серед іншого, рекомендують переглянути обсяги і програми навчання окремих предметів на бакалавраті (це стосується і юридичних дисциплін); під час розробки тестових блоків, зокрема предметних тестів, насамперед, їх варто конструювати так, щоб отримані результати дали змогу відобразити специфічні предметні компетенції, а в

навчальному процесі акцент потрібно робити на їх прививання. Встановлено, що вивчення іноземної мови на непрофільних бакалавратах не дає змогу зберегти шкільні досягнення в оволодінні іноземною мовою, у середньому по Україні таке призводить до зниження компетенцій читання і застосування іноземної мови в порівнянні з стартовим рівнем під час вступу на бакалаврат. Рівень володіння іноземною мовою майбутніми магістрами в середньому є незадовільним. Рекомендовано, як необхідне і пріоритетне більш широке впровадження використання саме стандартизованих тестувань з іноземної мови для забезпечення хоча б найнижчих загальнодержавних стандартів володіння іноземною мовою здобувачами вищої освіти на магістерському рівні. Констатовано, що хоча і великими зусиллями, але вдалось привернути увагу регуляторів до необхідності і можливості виконання прогнозування, аналізу впливу, що базується на накопиченому досвіді використання стандартизованих освітніх вимірювань у вищій школі [7, с. 120–122]. На нашу думку, всі висновки і рекомендації за результатами проведеного дослідження є дуже важливими, водночас, віримо, що ті з них, які наголошують на необхідності виконання прогнозування, аналізу впливу, що базується на накопиченому досвіді використання стандартизованих освітніх вимірювань у вищій школі, стануть для українських регуляторів у освітній сфері пріоритетними.

Нас турбує проблематика «...що не так в українській юросвіті?», тому намагаємось під час формування власних рекомендацій, вироблення своїх підходів до навчального (як зараз його глобальніше іменують – освітнього) процесу, зважаючи на різноманітні погляди: це погляди міжнародних експертів та знаних українських і закордонних науковців, практиків (слідчих, суддів, адвокатів, прокурорів та ін.), досвід колег-викладачів, а особливо варто вчасно почути власного студента. Свого часу довелось ознайомитися із емоційною реакцією випускника про те, що «...у той час, коли визнані університети світу вдосконалюються та виходять на новий рівень надання освітніх послуг, українські вищі навчальні заклади через низку причин не можуть досягти їхнього рівня конкурентноздатності». У публікації вказувалося про надмірний вплив держави на освіту в Україні; про «шаблонність для кожного вищого навчального закладу, тестування, тоді як основним у навчанні студента-правника має бути формування вміння критично мислити, аналізувати ситуацію та робити висновки»; про кризу юридичної освіти (значна кількість навчальних закладів не здатні готувати кваліфікованих юристів) та

«кризу керівництва нею»; про «внутрішньоуніверситетські причини – корупцію, застарілість управління, недосконалість системи дисциплін, які український студент має опанувати, не зважаючи на власні уподобання, застарілість поглядів професорсько-викладацького складу на викладання (велика кількість світил вітчизняної науки не схильні до глобальних змін у вищій правовій освіті)» [8]. Таку критику ми почули і сприйняли. Почув, очевидно, її і законодавець, свідченням чому є окремі положення чинного Закону України «Про вищу освіту», де задекларовано не лише автономію закладів вищої освіти, а й академічну добросовісність, академічну мобільність та свободу тощо [9]. Очевидно, прийшов час практично втілювати ці декларації. Певні кроки вже зроблено, але ж їх варто продовжувати...

Де кілька років поспіль юридична спільнота дискутує над проектом Концепції розвитку юридичної освіти (щодо назви якої було і є десяток варіацій, не говорячи вже про її змістове наповнення) [10]. Своєю чергою вищі військові навчальні заклади (зклади вищої освіти із специфічними умовами навчання) (саме так вони нині іменуються у п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту») певним чином «забуті» розробниками Концепції розвитку юридичної освіти. Підставною, свого часу, вважаємо критику попередніх редакцій цього документу, яка оприлюднена від тих фахівців, які вказували, що «...в переліку правничих шкіл, що пропонуються проектом Концепції, відсутні вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання, що входять до сфери управління МВС України і готують фахівців за спеціальністю 081 «Право». Невизначеним є питання щодо місця та стандартів підготовки фахівців для Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Національного агентства із запобігання корупції. Також концепцією не визнається професійною діяльністю в сфері права діяльність фахівців, що здійснюють забезпечення національної безпеки, прав і свобод громадян, зміцнення правопорядку та законності в державі, протидію корупції (слідчі, фахівці в сфері превентивної діяльності, оперативні працівники, детективи антикорупційних органів). Зазначені недоліки фактично позбавляють вищі навчальні заклади, що входять до системи МВС України здійснювати підготовку фахівців з вищою юридичною освітою за державним замовленням, а також фахівців з вищою юридичною освітою за кошти фізичних та юридичних осіб, що є неприпустимим, оскільки це крок до декваліфікації слідчих, оперативних працівників тощо, що негативно позначиться на безпеці кожного громадянина України та на

загальному стані забезпечення публічної безпеки та порядку в державі» [11, с. 2–3].

МВС України, розуміючи реформаційні процеси в освітньому просторі, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», Положення про Міністерство внутрішніх справ України та з метою вдосконалення системи підготовки фахівців для потреб органів Міністерства внутрішніх справ України, формування єдиної політики в галузі відомчої освіти, створення науково обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи освіти у МВС, оптимізації системи існуючих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС та ЦОВВ, реалізації принципів безперервності освіти та якісного поєднання теорії з практикою, створення водночас ефективного та професійного кадрового ядра з кваліфікованих фахівців, які матимуть поглиблені теоретичні знання і практичні навички та будуть спроможні на високому професійному рівні захищати територіальну цілісність країни, її кордони, права, свободи та інтереси громадян, протидіяти злочинності, забезпечувати публічну безпеку і порядок у державі, – 25 листопада 2016 року затвердило Концепцію реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України та свого часу розробило План заходів щодо реалізації Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України [12].

Ми також підтримуємо позицію, що підготовка фахівців у галузі «Право» у закладах вищої освіти МВС України має бути продовжена виходячи із найважливішого – міркувань щодо безпекової ситуації у нашій державі. Інших аргументів щодо доцільності та нагальності підготовки фахівців у галузі «Право» у закладах вищої освіти МВС України можемо привести більше десятка, до яких неодноразово вже апелювали і науковці, і практичні працівники.

До того ж, заклади вищої освіти МВС України вже неодноразово демонстрували здатність до накопичення позитивних здобутків та фактичні можливості розвитку і удосконалення. Власним досвідом і працею в команді зі своїми колегами – викладачами, практиками (слідчими, адвокатами, прокурорами, експертами та іншими), представниками Організації з безпеки та співробітництва в Європі Координатора проектів в Україні можемо засвідчити той факт, що розробка тренінгів для працівників Національної поліції у виді чотириетапних бінарних занять та проведення таких тренінгів із навчальних курсів «Досудове розслідування у кримінальному провадженні», «Кримінальна процесуальна діяльність поліції», «Кримінальне процесуальне законодавство», «Взаємодія дільничних офіцерів поліції з громадськими формуваннями та підрозділами Національної поліції»,

«Профілактична робота дільничних офіцерів поліції», «Кримінальне провадження та методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень», «Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження», «Охорона місця події», «Попередження насильства у сім'ї», «Перевірка документів та виявлення ознак підробки», «Складання процесуальних документів» та інших здійснювалися титанічними командними зусиллями, і звісно, не без зауважень та недоліків. Водночас, є вельми позитивні результати: реальне оволодіння слухачами уміннями і навичками за невеликі проміжки часу, які, звісно, вони мають «шліфувати» у повсякденній практичній діяльності.

Прагнемо втілити в навчальний процес і переконані, що принаймні не гірші результати можливо отримувати під час підготовки за аналогічною методикою фахівців у галузі «Право» у закладах вищої освіти МВС України. Варто запроваджувати практику поступового відходження від традиційних академічних лекційних занять, насамперед, це стосується практично-орієнтованих дисциплін; komponувати навчальне заняття таким чином щоб лише його четверта частина була присвячена короткому лекційному огляду, розбору ключових вузлів та визначенню проблематики і обсягу матеріалу для самостійного опрацювання (в межах 20 хвилин), а практична частина – відпрацювання завчасно запланованих навичок (вирішення кейсів, рольові ігри, відпрацювання сценаріїв із кримінальних проваджень) – до 70 хвилин. Із 8–10 тестів по попередній тематиці варто розпочинати заняття та виділяти

до 10 хвилин для обговорення отриманих під час їх вирішення студентами результатів.

Для цього наявні у науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання практичний, методичний і науковий досвід, методичні розробки та й матеріально-технічна база.

Висновки

Зважаючи на найважливіше – міркування щодо безпекової ситуації у нашій державі, підготовка фахівців у галузі «Право» у закладах вищої освіти МВС України має бути продовжена.

Оскільки доведено, що заклади вищої освіти МВС України вже неодноразово демонстрували здатність до накопичення позитивних здобутків та фактичні можливості розвитку і удосконалення, то вважаємо, що наявний досвід варто поширювати. На цьому поприщі зважена думка випускника має зайняти своє пріоритетне місце, адже він має право в кінцевому результаті, апробувавши свої уміння та навички на практиці, виставити нам, науково-педагогічним працівникам власну оцінку.

Звісно, серед іншого важливого, ми обстоюємо часткову і поетапну зміну методик викладання, відхід від традиційного планування навчальних занять, діяльнісний підхід до навчального процесу задля оволодіння студентами не лише уміннями, а й навичками.

Зупинятися на цьому шляху не доводиться, бо вважаємо процес викладання і процесом власного навчання та вдосконалення, а також шляхом модернізації навчальних курсів та й освітнього процесу загалом.

Список використаних джерел

1. Відомча освіта: яка вона? *Правовий тиждень: щотижнева інформаційно-правова газета*. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121217>
2. Токман А. А. Історичний аналіз проблем формування моральних якостей курсантів навчальних закладів МВС України. *Право і безпека: науковий журнал*. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. Т. 7. № 2. С. 181–188.
3. Венедиктов В. С. Деякі напрямки методичного забезпечення навчально-виховного процесу в вузах МВС України. *Вісник Унів. внутр. справ*. 1996. Вип. 1. С. 138–141.
4. Совгир І. М. Відомча освіта як елемент системи кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2005/4'2. С. 159–161.
5. Ануфрієв М. І. Становлення, розвиток та основні напрямки удосконалення відомчої багатоступеневої системи підготовки персоналу ОВС. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 16–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1999_9_5
6. Методика викладання: виклики часу. *Правовий тиждень: щотижнева інформаційно-правова газета*. 28.04.2009. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121216>
7. Стандартизовані освітні вимірювання 2018 року у вищій юридичній освіті. Єдине фахове вступне випробування та Єдиний вступний іспит. Аналітичне дослідження. К. : Ваіте, 2019. 122 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/422930>
8. Що не так в українській юросвіті: погляд випускника. *Правовий тиждень: щотижнева інформаційно-правова газета*. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121320>
9. Про вищу освіту : Закон України в редакції від 09.08.2019. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
10. Концепція розвитку юридичної освіти (проект). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>

11. Бугайчук К. Л. Реформування відомчої освіти МВС України: Концептуальні засади та наявні проблеми. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/20_05_2017/pdf/83.pdf; <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2738>
12. Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 25.11.2016 № 1252 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 165 від 28.02.2017). 8 с.

References

1. Vidomcha osvita: yaka vona? [Departmental education: what is it?] *Pravovyy tyzhden: shchotyzhneva informatsiyno-pravova hazeta. (Law Week: A weekly newspaper)*. Retrieved from <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121217> [in Ukr.].
2. Tokman, A. A. (2008). Istorychnyy analiz problem formuvannya moralnykh yakostey kursantiv navchalnykh zakladiv MVS Ukrayiny [Historical analysis of problems of formation of moral qualities of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] *Pravo i bezpeka: naukovyy zhurnal. Kharkiv : Kharkivskyy natsionalnyy universytet vnutrishnikh sprav (Law and Security: A Scientific Journal. Kharkiv : Kharkiv National University of Internal Affairs)*, 7, 2, 181–188 [in Ukr.].
3. Venedyktov, V. S. (1996). Deyaki napryamky metodychnoho zabezpechennya navchalno-vykhovnoho protsesu v vuzakh MVS Ukrayiny [Some directions of methodical support of educational process in universities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Visnyk Univ. vnutr. sprav. (Bulletin of Univ. of Internal Affairs)*, 1, 138–141 [in Ukr.].
4. Sovhir, I. M. (2005). Vidomcha osvita yak element systemy kadrovoho zabezpechennya orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Departmental education as an element of the system of personnel support of law-enforcement bodies of Ukraine] *Pravo i bezpeka. (Law and security)*, 4'2, 159–161 [in Ukr.].
5. Anufriyev, M. I. (1999). Stanovlennya, rozvytok ta osnovni napryamky udoskonalennya vidomchoyi bahatostupenevoyi systemy pidhotovky personalu orhaniv vnutrishnikh sprav [Formation, development and basic directions of improvement of departmental multistage system of training of the personnel of law enforcement agencies] *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of the University of Internal Affairs)*, 9, 16–20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnUvs_1999_9_5 [in Ukr.].
6. Metodyka vykladannya: vyklyky chasu. *Pravovyy tyzhden: shchotyzhneva informatsiyno-pravova hazeta. [Teaching Methods: Challenges of Time. Law Week: A weekly newspaper]*, 28.04.2009. Retrieved from <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121216> [in Ukr.].
7. Standartyzovani osviti vymiryuvannya 2018 roku u vyshchiiy yurydychniy osviti. Yedyne fakhove vstupne vyprovuvannya ta Yedyny vstupnyy ispyt. Analitychne doslidzhennya. [2018 standardized educational measurement in higher law education. Unified professional entrance evaluation and unified entrance exam. Analytical research]. К. : Vaite, 2019. 122 Retrieved from <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/422930> [in Ukr.].
8. Shcho ne tak v ukrayinskiy yurosviti: pohlyad vypusnyka [What is wrong with the Ukrainian legal education: a graduate's view] *Pravovyy tyzhden: shchotyzhneva informatsiyno-pravova hazeta (Law Week: A weekly newspaper)*, 16.06.2009. Retrieved from <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121320> [in Ukr.].
9. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrayiny [On Higher Education : Law of Ukraine] redaktsiya vid 09.08.2019. № 1556-VII, Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukr.].
10. Kontseptsiya rozvytku yurydychnoyi osvity (proekt). [The concept of legal education development (project)]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> [in Ukr.].
11. Buhaychuk, K. L. (2017). Reformuvannya vidomchoyi osvity MVS Ukrayiny: Kontseptual'ni zasady ta nayavni problemy [Reforming the departmental education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Conceptual background and existing problems]. Retrieved from http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/20_05_2017/pdf/83.pdf <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2738> [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi reformuvannya osvity v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrayiny : Nakaz MVS Ukrayiny vid 25.11.2016 № 1252 (iz zminamy, vnesenymy z'hidno z Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny vid 28.02.2017 № 165). [On approval of the Concept of education reform in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 25.11.2016 No. 1252 (as amended in accordance with the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 28/02/2017 No. 165)], 8 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 26.02.2020
прийнята до друку 18.03.2020

The article: is received 26.02.2020
is accepted 18.03.2020

UDC (УДК) 342.9

Авраменко Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету № 1
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: vinniki@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6572-3627

Кучер Віталій Орестович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Kucherlviv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0877-5735

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто проблеми підготовки поліцейських у закладах вищої освіти України. Зазначено, що ефективне виконання завдань, покладених на МВС та Національну поліцію України, вимагає підвищення якості підготовки фахівців і подальшого вдосконалення галузевої освіти. Вказано на те, що подальше реформування Національної поліції України потребує запровадження нових стандартів підготовки поліцейських. Визначено особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України та з'ясовано пріоритетні напрями реформування відомчої системи освіти відповідно до європейських стандартів.

Ключові поняття: Національна поліція, заклади вищої освіти МВС України, рівні вищої поліцейської освіти, поліцейські квести, європейський стандарт підготовки поліцейських.

Avramenko Oleksii,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty № 1
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: vinniki@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6572-3627

Kucher Vitalii,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Civil Law and Procedure
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Kucherlviv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0877-5735

IMPROVEMENT OF POLICE TRAINING AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the issues of police training at higher educational establishments of Ukraine. The effective implementation of the tasks assigned to the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine requires improving the quality of specialists training and further improvement of education sector. However, further reformation of the National Police of Ukraine requires the introduction of new standards for police training.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of police training in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and to clarify the priority directions of reforming the departmental education system in accordance with European standards.

The scientific research made it possible to formulate the following conclusions:

1) High-quality professional training of police officers is possible only if the higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are functioning. The departmental education system is able to train qualified police officers, taking into account the existing needs and requirements of the community;

2) The specifics of modern law enforcement activities require not only moral and psychological stability and physical firmness from the National Police officers, but also thorough legal knowledge, developed legal and psychological culture, skills and abilities. This can be achieved by reforming the education system in departmental institutions. The practical component of police training is important, in particular through the application of training methods;

3) Ukraine's integration into the European Union community should involve borrowing European positive experience in the field of police training. It is necessary to combine the standards of police training in other countries with proven national practice and features in the field of education.

Key concepts: National Police, higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, levels of police higher education, police quests, European standard of police training.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-15-23

Вступ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується проведенням реформ, зокрема правоохоронних органів. Часто ці зміни є дещо поспішними і не системними, що, своєю чергою, потребує подальшого вдосконалення законодавства й увідповіднення його до вимог часу, а також до норм міжнародних нормативно-правових актів.

Недавнім часом дедалі частіше у ЗМІ з'являється інформація про недоліки та прогалини поліцейської реформи. Сучасне суспільство вимагає від поліцейського високої освіченості, вміння застосовувати свої знання у різних сферах правоохоронної діяльності, що зумовлює переосмислення системи підготовки кадрів поліції.

Найважна в Україні модель професійної підготовки працівників поліції за багатьма критеріями не відповідає потребам суспільства, що зростають, та загальноновизнаним міжнародним демократичним стандартам у цій сфері [1, с. 34].

Ефективне виконання завдань, покладених на МВС і Національну поліцію України, вимагає підвищення якості підготовки фахівців та подальшого вдосконалення галузевої освіти. Водночас подальше реформування Національної поліції України потребує запровадження нових стандартів підготовки поліцейських.

Різноманітні питання підготовки поліцейських були предметом досліджень багатьох вітчизняних учених, таких як О. М. Бандурка, В. А. Глуховець, М. І. Іншин, Р. А. Калюжний, О. Є. Користін, В. В. Сокуренько та ін. Пріоритетні напрями розвитку відомчої освіти висвітлювали також іноземні науковці, зокрема А. Burke, L. C. de Oliveira (розглядали проблеми підготовки поліцейських у США) [2], S. Machin, A. Vignoles (аналізували відомчу освіту у Великобританії) [3], P. Lergetporer, K. Werner, L. Woessmann, M. Beutner, R. Pechuel (досліджували проблеми підготовки поліцейських Німеч-

чини) [4, 5], J. Dworzecki (аналізував систему поліцейської освіти Франції) [6] та ін.

Метою статті є визначення особливостей підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України та з'ясування пріоритетних напрямів реформування відомчої системи освіти відповідно до європейських стандартів.

1. Сучасний стан вищої освіти МВС України

Основним суб'єктом підготовки поліцейських кадрів є МВС України. Однак, поряд із міністерством важливу роль у наданні освітніх послуг відіграє також Міністерство освіти та науки України, яким встановлюються загальні стандарти здобуття вищої освіти, умови та порядок функціонування відповідних закладів, роботи науково-педагогічних працівників тощо [7, с. 18].

В Україні є мережа з семи навчальних закладів, які готують фахівців з вищою освітою майже для всіх підрозділів поліції. Основними напрямами, за якими здійснюється підготовка поліцейських, є «Право» та «Правоохоронна діяльність».

Окремі дослідники вказували, що система підготовки поліцейських у закладах освіти МВС є застарілою та сприяє надмірній витраті бюджетних коштів [8, с. 161]. Реформування поліції передбачало ліквідацію всіх вищих навчальних закладів системи МВС і відокремлених структурних підрозділів. Пропонувалося створити на базі ліквідованих відомчих університетів та інститутів мережу закладів професійної підготовки (поліцейських шкіл), які повинні були б надавати не вищу освіту, а здійснювати первинну професійну підготовку (від шести місяців до одного року) для щойно призначених поліцейських. Претенденти на керівні посади повинні були б пройти навчання від трьох до шести місяців у Вищій школі поліції, яка б утворювалася на базі Національної академії внутрішніх справ.

Критики вищої відомчої освіти вказують, що для роботи у поліції підходить якісна вища юридична освіта, отримана в будь-якому закладі освіти. Вони зазначають: якщо у Національній поліції України буде особлива потреба в підготовці певної кількості фахівців із вищою юридичною освітою, вона може це зробити шляхом включення квоти до державного замовлення на підготовку в певному закладі освіти. Кандидатам на посади поліцейських достатньо проходження спеціального інтенсивного курсу навчання у поліцейському закладі професійної підготовки від шести місяців до одного року.

Отже, пропонувалися: повна ліквідація наявної системи підготовки поліцейських; використання кадрів, підготовлених закладами системи Міністерства освіти та науки України; перепідготовка для роботи в поліції на нетривалих курсах [9].

На нашу думку, такі радикальні заходи з реорганізації системи освіти МВС є передчасними, а надто в контексті незавершеності роботи з створення нової концепції підготовки поліцейських як цілісної програми реформування правоохоронної системи.

Нині відомчими закладами вищої освіти МВС України накопичений чималий досвід з підготовки висококваліфікованих поліцейських кадрів. Не варто відмовлятися від розробок освітніх закладів, у яких продовж століття сформувалися наукові школи. Зроблено неоціненний внесок у розвиток відомчої освіти та науки, а наукові дослідження і навчальні напрацювання не оминують жодної сфери правоохоронної діяльності.

Також потрібно вказати на різноманітні підходи до підготовки фахівців у відомчих (системи МВС) та цивільних закладах освіти. Як зазначають науковці, цивільні заклади освіти, які здійснюють підготовку фахівців юридичного профілю, не спроможні забезпечити підготовку належного рівня та якості [8, с. 161]. Наявна система підготовки правників у цивільних вишах не пристосована до підготовки фахівців для органів і підрозділів Національної поліції України з огляду на те, що:

1) цивільні заклади вищої освіти не мають на меті підготування кадрів для Національної поліції України, а отже, не беруть до уваги специфіку діяльності цього органу виконавчої влади. Їх підготовка здебільшого стосується широкого профілю спеціальності «Право». Крім того, в умовах постійного некомплекту кадрів цивільні виші об'єктивно не спроможні задовольнити потреби органів та підрозділів поліції у спеціалістах відповідних напрямів і рівнів підготовки;

2) різняться критерії відбору потенційних фахівців у галузі права. Для цивільних

закладів вищої освіти головним є результат зовнішнього незалежного оцінювання. Сертифікати зовнішнього незалежного оцінювання при вступі до відомчого вишу, без сумніву, є необхідними, проте не визначають таких важливих якостей поліцейського, як чесність, моральність, сумлінність, відданість службі, психологічна витривалість, патріотизм, готовність захищати права та свободи громадян тощо [10, с. 45]. Рекрутинговий центр Національної поліції України та їх представництва в областях забезпечують якісний попередній професійно-психологічний відбір кандидатів на навчання у заклади відомчої вищої освіти;

3) освітні програми цивільних закладів освіти недостатньо враховують специфіку практичної діяльності поліцейського. Навчальні плани підготовки юристів не охоплюють такі необхідні для правоохоронців дисципліни, як «Оперативно-розшукова діяльність», «Тактико-спеціальна підготовка», «Спеціальна фізична підготовка», «Режим таємності» та інші спеціальні навчальні дисципліни [11, с. 469];

4) не всі здобувачі закладів освіти юридичних факультетів можуть пройти стажування в підрозділах Національної поліції України, водночас воно є нетривалим. Стажування курсантів має тривалий характер (до 3 місяців) і відбувається, переважно, за напрямом фахової підготовки;

5) фахівці цивільних закладів освіти зазвичай неспроможні після закінчення закладу освіти адаптуватися в практичних підрозділах Національної поліції України й ефективно виконувати свої функціональні обов'язки в умовах хронічного браку часу та ненормованого робочого дня. Статистичні дані свідчать, що у практичних органах за порівняно нетривалий період залишається менше 20% осіб, які закінчили невідомчі заклади вищої освіти.

Насамкінець, незрозуміло, як викладач цивільного закладу вищої освіти, не маючи досвіду роботи в правоохоронних органах і специфічних знань, здійснюватиме підготовку курсантів з фахових дисциплін, наприклад, розкриття та розслідування злочинів, документування злочинної діяльності, адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції тощо [12, с. 56; 13, с. 332–333].

2. Система підготовки поліцейських в Україні
Незважаючи на усталену систему підготовки поліцейських, відомча вища освіта зазнає еволюційних змін.

Наказом МВС України від 25.11.2016 № 1252 затверджено Концепцію реформування освіти в МВС України [14]. Зазначеним документом визначалася мета нової стратегії

розвитку відомчої освіти – створення обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи освіти у МВС; удосконалення освітнього процесу; забезпечення тісного зв'язку науки і практики; модернізація підготовки кваліфікованого персоналу, який матиме ґрунтовні теоретичні знання та практичні навички. Для досягнення такої мети Концепція визначила потребу у виконанні таких ключових завдань, як: підвищення якості освіти; її практичної спрямованості; постійне оновлення змісту та форми освітнього процесу; вдосконалення науково-методологічного забезпечення; максимальне впровадження в освітній процес інноваційних технологій, зарубіжного досвіду підготовки фахівців; орієнтація освітнього процесу на формування фахової компетенції тощо.

Наказом МВС України від 29.01.2018 № 51 затверджено Концепцію запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських [15]. Метою розроблення цієї Концепції є визначення стратегічних напрямів, засад і механізмів, спрямованих на підвищення якості професійного навчання поліцейських на основі трирівневої моделі їх підготовки, інтегрованої в національну освітню систему і здатної готувати поліцейських будь-якої спеціалізації.

Концепцією встановлено рівні професійного навчання поліцейських: базовий рівень професійної освіти, початковий, бакалаврський і магістерський рівні вищої освіти.

Базовий рівень професійної освіти – поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліції, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень патрульного поліцейського, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за єдиними навчальними програмами (планами) терміном шість місяців. У разі успішного закінчення первинної професійної підготовки поліцейським присвоюється кваліфікація «кваліфікований робітник» та видається документ установленого зразка, після чого вони повертаються до органів поліції, з яких були направлені. Наступні шість місяців поліцейські несуть службу на посадах молодшого складу поліції (зазвичай, у патрульній поліції) під керівництвом наставників.

Початковий і бакалаврський рівні вищої освіти – після закінчення строку дії дворічного контракту, поліцейські, які виявили бажання просуватися по службі, мають схильність до роботи та відповідні показники за напрямом поліцейської діяльності, можуть бути рекомендовані для підготовки у вищих навчальних закладах МВС з урахуванням наявного рівня освіти:

– поліцейські, які мають базу середню освіту, здобуватимуть освітньо-професійний ступінь молодшого бакалавра;

– поліцейські, які мають вищу освіту, проходилимуть перепідготовку (спеціалізацію) для потреб Національної поліції України.

Після отримання освітньо-професійного ступеня молодшого бакалавра та відпрацювання на відповідних посадах не менше двох років поліцейські з метою подальшого просування по службі можуть бути рекомендовані для підготовки у закладах вищої освіти МВС для здобуття освітнього ступеня бакалавра.

Магістерський рівень вищої освіти – поліцейські, які мають освітній ступінь бакалавра і відпрацювали на відповідних посадах не менше двох років, з метою подальшого просування по службі можуть бути рекомендовані для вступу до закладів вищої освіти МВС для здобуття освітнього ступеня магістра.

Слід погодитися з думкою В. В. Сокурєнка про те, що традиційні підходи до підготовки працівників правоохоронних органів не повністю забезпечують необхідну якість і професійну компетентність кваліфікованих кадрів поліції [16].

Система підготовки кадрів у відомчих закладах вищої освіти знаходиться в динамічному розвитку, який має забезпечити її відповідність вимогам практичної діяльності поліцейських у сучасних умовах.

Наразі у закладах вищої освіти МВС запроваджено чимало позитивних надбань в освітній сфері, зокрема інтерактивні та тренінгові форми навчання [17, с. 190; 18, с. 206]. Наприклад, під час захисту навчальної практики та стажування, а також державної атестації курсантів передбачено виконання практичних завдань у формі поліцейського квесту з метою верифікації теоретичних знань з профільних навчальних дисциплін, отриманих під час освітнього процесу.

Під час проведення квестів виконуються такі завдання: аналізується практична ситуація (максимально наближена до діяльності поліцейського); аналізуються положення нормативно-правових актів, що можуть бути застосовані у поданій в завданні ситуації; розподіляються конкретні завдання серед учасників команди; визначаються засоби проведення квесту (наприклад, криміналістичні технічні засоби під час проведення квестів з кримінального процесу чи криміналістики); складається план проведення відповідних дій (наприклад, план проведення слідчої (розшукової) дії); проводяться відповідні дії (наприклад, вилучаються сліди або речовини); складаються документи, які стосуються поліцейського квесту (наприклад, відбираються пояснення; складається протокол вилучення, огляду, обшуку чи інших процесуальних дій).

Заняття науково-педагогічні працівники кафедр проводять не лише в аудиторіях, а й у спеціалізованих приміщеннях та інтерактивних кімнатах. Зокрема, у Львівському державному університеті внутрішніх справ заняття з кримінального процесу та криміналістики можуть проводитися:

1) у навчальному криміналістичному комплексі на території університету, який охоплює квартиру-полігон, криміналістичну лабораторію, спеціалізований методичний кабінет кафедр кримінального процесу та криміналістики;

2) на криміналістичному полігоні, до якого входять навчальний будинок, магазин-павільйон, критий павільйон для відпочинку населення на відкритій місцевості.

У навчально-ситуаційному центрі (навчальна лінія 102) курсанти навчаються, як правильно реагувати на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події в органах (підрозділах) Національної поліції України; мають змогу відпрацювати практичні навички взаємодії різних служб – від моменту отримання інформації до реагування на подію та виклику слідчо-оперативної групи на місце події.

З курсантами проводяться позаурочні практичні заняття у складі навчальної слідчо-оперативної групи (НСОГ) на території м. Львова з безпосереднім прибуттям на місце події, оформленням документів за результатами діяльності НСОГ.

Проводяться позаурочні практичні заняття з метою пошуку в мережі Інтернет інформації, що може становити оперативний інтерес для підрозділів управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, для підрозділів управління карного розшуку, для підрозділів кіберполіції.

Відбуваються чергування курсантів у територіальних підрозділах сектору ювенальної превенції та у відділеннях (секторах) превенції патрульної поліції відділах поліції. У складі навчальної групи курсанти перебувають на місці вчинення адміністративних правопорушень та оформляють відповідні процесуальні документи.

Інтерактивні форми проведення занять застосовуються не лише до здобувачів вищої освіти, а й практичних працівників. Наприклад, заняття з поліцейськими підрозділів превентивної діяльності під час підвищення кваліфікації проводяться в інтерактивній класній кімнаті, яка є комплексом приміщень: приміщення, що є імітацією двокімнатної квартири з відеорекою, яка передає зображення у навчальну аудиторію. Схема розташування цих приміщень дає змогу провести ділову гру, під час якої змоде-

лювати домашнє насильство та дії працівників поліції, які прибувають за викликом. Водночас проводиться запис ділової гри на носій інформації. Надалі, відтворивши відеозапис у навчальній аудиторії, можна прослідкувати дії працівників поліції та проаналізувати допущені помилки.

Із метою забезпечення практичної спрямованості освітнього процесу, узагальнення та впровадження передового поліцейського досвіду до проведення занять залучаються працівники поліції різних підрозділів і служб; готуються науково-методичні розробки практичного спрямування, які впроваджуються в освітній процес та практику.

Зокрема, впродовж 2019 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ проведено 124 практичні заняття із залученням практичних працівників підрозділів управління інформаційно-аналітичної підтримки, управління карного розшуку, слідчого управління, управління кадрового забезпечення, патрульної поліції Головного управління Національної поліції у Львівській області, департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. Протягом 2019 р. Вченою радою університету рекомендовано до друку 53 рукописи видань з актуальних проблем службової діяльності поліцейських; зареєстровано 62 акти впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес ЛьвДУВС, 12 актів впровадження результатів наукових досліджень у практичну діяльність.

3. Європейський досвід у підготовці поліцейських кадрів

Нині у світі накопичений чималий досвід підготовки поліцейських. Як зазначають науковці, інтеграція України до спільноти Європейського Союзу має передбачати запозичення європейського позитивного досвіду в сфері підготовки поліцейських кадрів [19, с. 102].

Моделі організації та управління навчанням поліцейських у європейських країнах визначаються специфічними особливостями кожної держави. Нині в усіх країнах ЄС є навчальні заклади, що готують професійних поліцейських. У цих закладах велике значення приділяється не лише базовим навичкам поліцейських (криміналістика, кримінальний процес, адміністративне право тощо), а й таким загальносуспільним дисциплінам, як психологія, політологія, соціологія та інші.

Міжнародна практика підготовки поліцейських не містить єдиних підходів. Поліцейська освіта відрізняється у групах європейських країн, що зумовлено: особливостями соціально-економічного та політичного устрою; рівнем соціального, культурного,

наукового розвитку в цих країнах; національними традиціями; рівнем розвитку освіти; законодавчою базою; концепцією діяльності поліції в суспільстві; впливом систем і досвіду підготовки у військових вишах; розвитком технологій.

Базова підготовка поліцейських кадрів освітнього ступеня бакалавр займає від трьох до чотирьох років. Освітній ступінь магістр здобувається до двох років після отримання ступеня бакалавр. За скороченою процедурою опанувати фах поліцейського можливо за наявності вищої освіти – навчання займає до двох років та спрямоване на здобуття практичних навичок поліцейського.

Узагальнюючи навчання поліцейських у країнах ЄС, можна визначити три типи підготовки. Базова підготовка – вивчення основних навичок поліцейських функцій. Спеціалізована підготовка – додаткове навчання в різних сферах діяльності поліції (карний розшук, робота з дітьми, превентивна діяльність тощо). Навчання персоналу – система тренінгів та підвищення кваліфікації працівників.

Науковці виокремлюють німецьку, французьку, британську та американську моделі підготовки поліцейських. Німецьку модель професійного навчання вирізняє ґрунтовність базової підготовки; обов'язкове додаткове навчання перед призначенням на нову посаду; логічна послідовність ступенів освіти; більш тривалі терміни навчання порівняно з іншими державами. Французька модель освіти поліцейських – централізоване управління освітою в системі МВС, практичне спрямування підготовки, здобуття вищої освіти поза відомчою системою. Британська модель підготовки – вузька спеціалізація підготовки поліцейських, регіональний принцип професійної підготовки працівників. Американська модель підготовки поліцейських передбачає здобуття освіти поза відомчою системою у цивільних освітніх установах та практичну спрямовану підготовку поліцейських [20, с. 59–60].

Як зазначає З. Р. Кісіль, для всіх освітніх систем підготовки поліцейських притаманно: по-перше, високий професійний рівень викладачів, інструкторів; по-друге, якісне методичне забезпечення прикладного спрямування; по-третє, раціональний підхід до вивчення дисциплін практичного спрямування, що унеможливує викладання курсантам предметів,

які в нашій системі освітнього процесу відносять до нормативного блоку; по-четверте, створюються всі необхідні умови для засвоєння курсантами в стислі терміни знань й умінь (accomplishments and skills); по-п'яте, застосування широкого спектра практичних (позааудиторних) форм (experiential learning); по-шосте, жорсткий контроль за рівнем засвоєння курсантами матеріалу; по-сьоме, підвищені вимоги до науково-педагогічних працівників, які обираються лише на конкурсній основі, з обов'язковим урахуванням наявності досвіду практичної діяльності та його освітньо-кваліфікованого рівня [21, с. 19].

З-поміж здобутків поліцейської освіти європейських та інших розвинених країн потрібно виокремити високу технічну оснащеність, практичну спрямованість освітнього процесу і наукових досліджень, вироблення навичок і вмінь (часто доведених до автоматизму). Загалом готуються фахівці з конкретних напрямів діяльності, адаптованих до реальних умов. Це той стандарт, якого повинні прагнути заклади вищої освіти МВС України.

Висновки

Підсумовуючи викладене, потрібно констатувати, що:

1) високоефективна професійна підготовка працівників поліції можлива лише за умови функціонування закладів вищої освіти МВС України. Відомча система освіти спроможна готувати кваліфікованих поліцейських з урахуванням наявних потреб і вимог суспільства;

2) специфіка сучасної правоохоронної діяльності вимагає від працівників Національної поліції не лише морально-психологічної стійкості та фізичної загартованості, а й ґрунтовних юридичних знань, розвиненої правової та психологічної культури, сформованих умінь і навичок. Досягнути цього можливо лише шляхом реформування системи освіти у відомчих закладах. Важливою є практична складова підготовки поліцейських, зокрема застосування тренінгових методик;

3) необхідно виважено поєднувати стандарти підготовки поліцейських у інших державах з перевіреними практикою власними напрацюваннями в галузі освіти та національними особливостями.

Список використаних джерел

1. Лошицький М. В. Використання зарубіжного досвіду як умова вдосконалення адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки працівників міліції (поліції). *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 34–42.
2. April, Burke & Luciana, C. de Oliveira (2012). Educational Policies in the United States and Implications for English Learners. *RBLA, Belo Horizonte*, 12(2), 311–329.

3. Stephen, Machin & Anna, Vignoles (March 2006). Education Policy in the UK, 28.
4. Philipp, Lergetporer, Katharina, Werner & Ludger, Woessmann (August 2017). Public Opinion on Education Policy in Germany, 41.
5. Beutner, M., & Pechuel, R. (2017). Education and Educational Policy in Germany. A Focus on Core Developments Since 1944. *Italian Journal of Sociology of Education*, 9(2), 9–24.
6. Jacek, Dworzecki (2017). Management in the French System of Police Education on the Example of France's National Police College – Outline of Issues. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku-Białej*, 2, 142–161.
7. Андреев А. Перспективні напрями вдосконалення підготовки кадрів для Національної поліції України у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2/2. С. 16–20.
8. Бригадир І. В., Панова І. В. Система освітньої підготовки поліцейських на сучасному етапі: сьогодення та перспективи. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Х. : ХНУВС, 2018. С. 160–165.
9. Малишев Б. Чому реформа поліцейської освіти потрібна та як її здійснити. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/kavis/2011_1/movchan.htm
10. Сокурєнко В. В. Перспективні напрями оптимізації процесу відбору кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що готують поліцейських. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Х. : ХНУВС, 2018. С. 44–47.
11. Флочки А. М. Підготовка кадрів органів внутрішніх справ у вищих навчальних закладах МВС України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 466–473.
12. Гриця Т. Г. Значення відомчої освіти для підготовки працівників ОВС України. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 56 (55–59).
13. Павленко С. О. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи освіти МВС України відповідно до європейських стандартів. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 331–336.
14. Концепція реформування освіти в МВС України : Наказ МВС України від 25.11.2016 р. № 1252. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html (дата звернення: 11.02.2020).
15. Концепція запровадження тривірневої моделі підготовки поліцейських : Наказ МВС України від 29.01.2018 р. № 51. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS815.html (дата звернення: 11.02.2020).
16. Сокурєнко В. В. Реформа правоохоронної системи як уособлення практичної реалізації вектора безпеки Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/4/06.pdf> (дата звернення: 11.02.2020).
17. Косаревська О. В., Новіцький О. І. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки фахівців правоохоронної сфери у ВНЗ з особливими умовами навчання в сфері протидії наркозлочинності. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Х. : ХНУВС, 2018. С. 189–195.
18. Школа С. М., Сіротченков Д. Ю. Підготовка поліцейських в Україні на етапі входження в європейський освітній простір. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Х. : ХНУВС, 2018. С. 205–208.
19. Андреев А. Особливості підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 100–103.
20. Закордонний досвід підготовки кадрів для сил сектору безпеки та можливості його використання в Україні : науково-методичні рекомендації / К. Л. Бугайчук, І. Б. Гончаренко, Ю. О. Михайлова та ін. Х. : ХНУВС, 2016. 120 с.
21. Кісіль З. Р. До питання професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах: міжнародний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2017. № 1. С. 12–24.

References

1. Loshytskyi, M. V. (2015). Vykorystannia zarubizhnoho dosvidu yak umova vdoskonalennia administratyvno-pravovoho zabezpechennia profesiinoi pidhotovky pratsivnykiv militsii (politsii) [Use of foreign experience as a condition of improvement of administrative and legal support of professional militia (police) training)]. *Yurydychna nauka (Legal Science)*, 2, 34–42 [in Ukr.].
2. April, Burke & Luciana, C. de Oliveira (2012). Educational Policies in the United States and Implications for English Learners. *RBLA, Belo Horizonte*, 12(2), 311–329.
3. Stephen, Machin & Anna, Vignoles (March 2006). Education Policy in the UK.

4. Philipp, Lergetporer, Katharina, Werner & Ludger, Woessmann (August 2017). Public Opinion on Education Policy in Germany. Bonn.
5. Beutner, M. & Pechuel, R. (2017). Education and Educational Policy in Germany. A Focus on Core Developments Since 1944. *Italian Journal of Sociology of Education*, 9(2), 9–24.
6. Jacek, Dworzecki (2017). Management in the French System of Police Education on the Example of France's National Police College – Outline of Issues. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku-Białej*, 2, 142–161.
7. Andreiev, A. (2017). Perspektyvni napriamy vdoskonalennia pidhotovky kadriv dlia Natsionalnoi politzii Ukrainy u vyshchykh navchalnykh zakladakh iz spetsyfichnymy navchannia [Perspective directions of training improvement of staff for the National Police of Ukraine in higher specific education institutions]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2/2, 16–20 [in Ukr.].
8. Bryhadyr, I. V., & Panova, I. V. (2018). Systema osvitoi pidhotovky politseiskykh na suchasnomu etapi: sohodennia ta perspektyvy [The system of educational training of police officers at the present stage: the present time and prospects]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats (Police training in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: selected scientific papers)*, 60–165 [in Ukr.].
9. Malyshev, B. (2011). Chomu reforma politseiskoi osvity potrebna ta yak yii zdiisnyty [Why police education reform is needed and how to implement it]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/kavis/2011_1/movchan.htm [in Ukr.].
10. Sokurenko, V. V. (2018). Perspektyvni napriamy optymizatsii protsesu vidboru kandydativ na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, shcho hotuiut politseiskykh [Promising directions of optimization of the process of selection of candidates for training in higher specific education institutions]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy (Preparing police officers in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*, 44–47 [in Ukr.].
11. Klochko, A. M. (2012). Pidhotovka kadriv orhaniv vnutrishnikh sprav u vyshchykh navchalnykh zakladakh MVS Ukrainy [Training of internal affairs bodies in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Forum prava (Forum of Law)*, 1, 466–473 [in Ukr.].
12. Hrytsia, T. H. (2002). Znachennia vidomchoi osvity dlia pidhotovky pratsivnykiv OVS Ukrainy [The importance of departmental education for the training of police officers of Ukraine]. *Pravo i bezpeka (Law and security)*, 4, 56 (55–59) [in Ukr.].
13. Pavlenko, S. O. (2017). Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy osvity MVS Ukrainy vidpovidno do yevropeiskykh standartiv [Training of police officers under the conditions of reforming the education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in accordance with European standards]. *Molodyi vchenyi (Young scientist)*, 4, 331–336 [in Ukr.].
14. Kontsepsiia reformuvannia osvity v MVS Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 25.11.2016 № 1252 [The concept of education reform in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine №. 1252 of November 25, 2016]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS675.html [in Ukr.].
15. Kontsepsiia zaprovadzhennia tryrivnevoi modeli pidhotovky politseiskykh : Nakaz MVS Ukrainy vid 29.01.2018 r. № 51 [The concept of introducing a three-level model of police training : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine №. 51 of January 29, 2018]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS815.html [in Ukr.].
16. Sokurenko, V. V. (2016). Reforma pravookhoronnoi systemy yak uosoblennia praktychnoi realizatsii vektora bezpeky Stratehii staloho rozvytku «Ukraina-2020» [The reform of the law enforcement system as an embodiment of the practical implementation of the security vector of the Ukraine-2020 Sustainable Development Strategy]. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/4/06.pdf> [in Ukr.].
17. Kosarevska, O. V., & Novitskyi, O. I. (2018). Deiaki aspekty vdoskonalennia profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv pravookhoronnoi sfery u VNZ z osoblyvymy umovamy navchannia v sferi protydii narkozlochynnosti [Some aspects of improving the professional training of law enforcement in higher specific education institutions in the field of combating drug crime]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy (Preparing police officers in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*, 189–195 [in Ukr.].
18. Shkola, S. M., & Sirotchenkov, D. Yu. (2018). Pidhotovka politseiskykh v Ukraini na etapi vkhodzhennia v yevropeyskyi osvითnii prostir [Police training in Ukraine at the stage of entering the European educational space]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy (Preparing police officers in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*, 205–208 [in Ukr.].

19. Andreiev, A. (2017). Osoblyvosti pidhotovky politseyskykh kadriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Features of police training in higher specific education institutions]. *Pidpryiemnytstvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 6, 100–103 [in Ukr.].
20. Buhaichuk, K. L., Honcharenko, I. B., Mykhailova, Yu. O., Sviatokum, I. O., Fedosova, O. V., & Shvets, D. V. (2016). Zakordonnyi dosvid pidhotovky kadriv dlia syl sektoru bezpeky ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign training experience for security sector forces and their potential use in Ukraine]. Kharkiv : KhNUVS [in Ukr.].
21. Kysil, Z. R. (2017). Do pytannia profesiinoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv u suchasnykh umovakh: mizhnarodnyi dosvid [On the issue of professional training of law enforcement under current conditions: international experience]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna (Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series)*, 1, 12–24 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 12.03.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 12.03.2020
is accepted 18.03.2020*

UDC (УДК) 342.08:005. 541.4
JEL Classification: K 10; K 23

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
проректор

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Сидор Маркіян Ярославович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: sudormarick@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

НАСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМАТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Досліджено наставництво як технологію професійного розвитку державних службовців у системі Національної поліції. Під час проведення аналізу обґрунтовано необхідність розвитку інституту наставництва задля створення умов для підготовки та зростання здатних до управлінської діяльності державних службовців. На основі ретроспективного аналізу та вивчення практики організації наставництва визначено й обґрунтовано основні етапи його інституціоналізації в системі державної служби. Виявлено статусно-рольовий чинник призначення наставників у формуванні та затребуваності управлінських кадрів на керівному рівні державного управління в системі Національної поліції. Визначено значення наставництва у реалізації основних напрямів з управління кадрами державної служби. Сформульовано концептуальні завдання вдосконалення інституту наставництва як однієї з найбільш значущих технологій кадрової практики з професійного розвитку державних службовців.

Ключові поняття: наставництво, державна служба, Національна поліція, професійний розвиток державних службовців, концептуальні завдання розвитку наставництва.

Hurkovskiyi Marian,

Candidate of Law, Associate Professor,

Vice-rector

of Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Sydor Markiiian,

Ph. D. (of Juridical Sciences), Associate Professor,

Associate Professor of the Department

of Administrative-Legal Disciplines

of Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: sudormarick@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5615-7766

GUIDANCE AS A FORMAT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PUBLIC OFFICIALS IN THE NATIONAL POLICE

Abstract. The article deals with the guidance as a technology for the professional development of public officials in the National Police system. The transition of modern society to new socio-economic relations is accompanied by crisis phenomena in many spheres of people increasing the legal component of their everyday life. In order to form a new paradigm for the relationship between public security officers and the public, the transformation of the National Police from a punitive body into a law enforcement service requires

active continuous work concerning the legal education of public officials and police officers. The necessity of elaboration of the institution of guidance in order to create the conditions for training and development of public officials who are capable of management is substantiated. Based on the retrospective analysis of scientific research in this field and the study of the practice of guidance, the main stages of its institutionalization in the system of public service are identified and grounded. The role of guidance in the system of corporate knowledge and skills management in the process of adaptation, communication, study and training of staff is proved. The role of guidance in the formation and demand of managerial staff at the leading level of public administration in the system of the National Police is revealed. The importance of guidance in the implementation of the main directions of management of public service personnel is determined. The conceptual tasks of improving the institution of guidance as one of the most important technologies of personnel practice for professional development of bodies of the National Police are formulated. The model of step-by-step implementation of the guidance program in the inter-regional and territorial bodies of the National Police is theoretically developed and proposed.

Key concepts: guidance, public service, National Police, professional development of public officials, conceptual tasks of guidance development.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-24-30

Вступ

В умовах формування правової держави та європейської інтеграції успішне вирішення поставлених перед правоохоронними органами завдань значною мірою залежить від професійної компетентності, правової культури та моральних якостей державного службовця (зокрема державної служби особливого характеру). Одним із основних завдань у системі роботи з кадрами є систематичне поповнення кваліфікованими поліцейськими, державними службовцями, здатними і готовими ефективно протистояти правопорушенням, виявляти кращі ділові якості в повсякденній службі та надзвичайних умовах.

Підвищення ефективності правоохоронної діяльності нерозривно пов'язане з оптимізацією процесу професійної адаптації поліцейських і державних службовців. Як показує досвід роботи поліції в країнах Європейського Союзу, одним із елементів системи професійної підготовки є наставництво. Професійна адаптація – процес оволодіння особою, щодо якої здійснюється наставництво, системою професійних знань і навичок, здатністю ефективного застосування на практиці. Метою адаптації поліцейських і державних службовців є оперативне включення в службову діяльність. Значний внесок у розвиток теоретичних засад професійної адаптації та наставництва зробили вчені: С. Алфьоров, О. Бандурка, В. Бевзенко, М. Вербенський, І. Голосніченко, С. Гусаров, В. Колпаков, А. Комзюк, А. Куліш, В. Ліпкан, В. Малиновський, Р. Мельник, О. Негодченко, В. Олефір, О. Остапенко, А. Подоляка, Т. Проценко, І. Сидорук, В. Синчук, С. Стеценко та ін. Ці вчені зробили значний вклад у розвиток досліджень правових проблем професійної адаптації поліцейських, зокрема щодо наставництва. Організаційно-правові основи системи професійної адаптації в Національній поліції

не роблять істотного впливу на підвищення професійного рівня поліцейських, що вимагає пошуку ефективних форм роботи з підвищення професійного рівня поліцейських і державних службовців.

Мета статті – дослідження наставництва як формату професійного розвитку поліцейських і державних службовців в Національній поліції.

1. Формування та впровадження інституту наставництва на державній службі

Європейські інтеграційні прагнення суспільства та держави на сучасному етапі розвитку української держави закономірно породжують нові вимоги до державно-правових та соціальних інститутів і явищ в Україні. Водночас реалії сьогодення підтверджують той факт, що держава ще не позбулась успадкованої авторитарної державоцентричної моделі правоохоронних органів, яка була зорієнтована не на служіння суспільству, а на репресивні форми соціального контролю [1, с. 352]. Досвід держав-членів Європейського Союзу показує, що формування ефективної системи державного управління досягається насамперед завдяки професіоналізації державної служби. Нові умови забезпечення економічного, соціального благополуччя, державного суверенітету, національної безпеки, культурної самодостатності в процесі європейської інтеграції потребують системно-інституційного вдосконалення розвитку державної служби, посилення професіоналізації її кадрового потенціалу. Успішність у вирішенні важливих стратегічних завдань модернізації системи державної служби зумовлена потребою вдосконалення системи професійного розвитку державних службовців, підвищення професіоналізму та компетентності, соціального розвитку та ефективної службової

діяльності, збалансованості кадрових процесів і відносин.

Майже тридцятирічний досвід реалізації кадрової політики в системі державної служби, зокрема в системі органів внутрішніх справ, у Національній поліції за допомогою формування системи управління персоналом і вдосконалення кадрово-технологічного забезпечення формування, розвитку та затребуваності професійного потенціалу державних управлінь привів до необхідності створення умов для формування впровадження наставництва як однієї з технологій кадрової практики в інституційній структурі системи державної служби в органах Національної поліції.

На основі аналізу наукових праць і публікацій, присвячених дослідженню стану організації наставництва на державній службі, що мало місце до прийняття законів України від 10.12.2015 «Про державну службу», «Про Національну поліцію», вивчення наставництва як технології професійного розвитку державних службовців і формування кадрового складу державної служби зазначимо, що організація системи наставництва на державній службі в Україні проходить низку етапів, за яких відбувається накопичення досвіду, розвиваються теоретичні основи знань і вдосконалюється практика застосування наставницької технології в процесі становлення, впровадження та розвитку цього соціального інституту [2; 3].

Початковий етап – це теоретичне обґрунтування концептуальної моделі інституціоналізації наставництва на державній службі. Цей етап досить складний і тривалий за часом, оскільки відбуваються зміни у правовій основі державної служби, її сутнісному розумінні, функціональному призначенні, інституційній структурі, що мало суттєвий вплив на ефективність державної кадрової політики в системі державної служби.

Результатом пошуку підходів до сприйняття наставництва як інституту стали перші документи в структурно-функціональній класифікації державної служби з організації наставництва, провісником яких стало Положення про наставництво в органах внутрішніх справ України, що затверджено наказом МВС України від 25.11.2003 № 1458 [4].

Наказ МВС від 09.02.2011 № 28 «Про затвердження Положення про організацію наставництва в органах внутрішніх справ України» узагальнив досвід і вніс зміни в організацію роботи з урахуванням змін, які відбулися в суспільстві [5]. Прийняті документи відображали соціально-факторну зумовленість необхідності впровадження наставництва, загальні принципи управління цим процесом. Через

конкретизацію цілей, завдань, відповідальності, очікуваної результативності в процесі наставницької діяльності формувалася функціональна визначеність як технології досягнення ефективності професійної соціалізації та державно-службової адаптації співробітників, допомога в засвоєнні сучасної управлінської культури з подальшою активною роботою кадрових підрозділів з її розвитку за допомогою розробки та реалізації відповідних індивідуальних планів.

Суб'єктами наставницької діяльності визначалися керівники підрозділів, працівники кадрових служб, власне наставники, громадські організації.

Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки закріпила впровадження нових принципів кадрової політики і розвиток інституту наставництва [6]. Усвідомлення з боку державних службовців значущості розвитку наставництва на державній службі цілком виразно підтверджують результати експертного опитування серед державних службовців.

2. Наставництво в процесі професійного розвитку державних службовців

Схвалення Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 дало старт комплексній і складній реформі в Україні – реформі державного управління (європейці називають цю сферу реформою публічної адміністрації). Реформа державної служби є одним із 6 основних напрямів цієї комплексної реформи: державної служби, державного стратегічного планування, реформа органів виконавчої влади, надання адміністративних послуг, електронного урядування, публічних фінансів [7].

У зазначеному контексті щодо реформування державної служби функціонально-цільова спрямованість наставництва як соціального інституту має бути внесена для забезпечення випереджаючого зростання продуктивності праці, поліпшення ділового клімату та створення конкурентного середовища, спрямованості молоді до інноваційних проектів. Наставництво стає кадровою технологією, яка цілеспрямовано покликана працювати на розвиток і затребуваність такої стратегічної переваги, як талант і енергія молоді. Прагнення бути корисним має цінуватися та підтримуватися в суспільстві, а справедливість і умови для професійного розвитку забезпечувати досягнення успіхів у становленні професійної майстерності.

Затребуваність наставництва як інноваційної технології професійного розвитку державних службовців демонструє зміст Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прий-

нято на службу в поліцію, в якому відображено бачення наставництва як технології формування професійних знань і умінь, необхідних службовцю для адаптації до умов проходження служби, що враховує специфіку діяльності відповідного органу Національної поліції, в максимумі короткий термін [8]. Але в цьому Положенні не поставлене завдання щодо розробки Положення про наставництво.

Наказ МВС України від 29.01.2018 № 51, що затвердив Концепцію запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських, передбачено, що після закінчення первинної професійної підготовки поліцейським наступні шість місяців поліцейські несуть службу на посадах молодшого складу поліції під керівництвом наставників [9].

Із моменту офіційного введення інституту наставництва в систему державної служби не здійснено зусиль зі створення спільного нормативного документа, який має стати необхідною опорою в діяльності наставників на державній службі. Системно-технологічне бачення процесу реалізації кар'єри державного службовця, зокрема поліцейського, дає змогу виявити той факт, що кадрово-технологічний потенціал наставництва затребуваний не тільки в контексті адаптації молодих державних службовців, а й щодо молодих управлінців.

Наставництво може бути еталоном реалізації наставницьких функцій для будь-якого керівника, що сприяє формуванню дієвих суб'єктно-об'єктних відносин наставницької діяльності.

Одним з інноваційних напрямів впровадження наставницької технології є проект «Електронне наставництво», що реалізується з 2014 року в системі професійної підготовки в Європолі. Це пакет електронних курсів з метою підвищення рівня професійних умінь і знань державного службовця, прискореної професійної адаптації, здійснення об'єктивного внутрішнього контролю за всіма процесами наставництва.

Безпосередніми учасниками електронного наставництва є службовець, наставник, кадрова служба та освітня організація, яка забезпечує електронне навчання, формує і актуалізує навчальні програми.

Важливим аргументом на користь затребуваності наставництва в сучасних умовах є кадрова стратегія на реформування як формат реалізації соціально-економічного розвитку України у контексті Плану діяльності Кабінету Міністрів України щодо реформування правоохоронної системи оголошеного у Позачерговому посланні Президента України до Верховної Ради 29.08.2019 [10].

Зазначене актуалізує сучасне інноваційне осмислення та комплексне впровадження соціальних, освітніх, кадрових технологій в системі державної служби. У загальному розумінні, реформування представляє безперервний процес побудови стратегії соціально-економічного розвитку країни (концепція, стратегія, програма, плани, контроль виконання) і досягнення цілей її реалізації, який здійснюється на основі єдиного технологічного комплексу, що охоплює всю систему МВС України, зокрема Національну поліцію.

Включення наставництва в основні напрями організації роботи з управління персоналом державної служби щодо реалізації постанови Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 № 1034 «Деякі питання реформування державного управління» дасть змогу більш ефективно реалізувати функціонал стратегічного планування на основі дослідження закономірностей і принципів комплексну кадрових технологій [11].

Наставництво на державній службі сьогодні є затребуваною технологією, що відбиває можливості реалізації кадрової стратегії державних органів, здатної вирішити широкий арсенал завдань ефективною та швидкою передачею актуальних знань і професійного досвіду, забезпечити професійну компетентність фахівців і спадкоємність з урахуванням сучасного вектора розвитку суспільства та держави щодо реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами [12].

Програми професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання не завжди встигають адаптуватися до динаміки швидкого старіння знань, в той час як наставництво дає змогу навчати державного службовця, соціально, професійно і психологічно адаптуючи у внутрішньо-організаційному професійному середовищі. Це сприяє дослідженню та впровадженню наставництва як інноваційного формату професійного розвитку державних службовців.

Водночас необхідна ретельна попередня методична підготовка для подальшого взаємопов'язаного поетапного впровадження програм наставництва з метою отримання довгострокового ефекту від цієї технології.

3. Концептуальні завдання вдосконалення наставництва в контексті кадрової стратегії державних органів

Умовою інтеграції України в Європейський соціально-економічний простір є адаптація та гармонізація національного законодавства. Європейська інтеграція забезпечить суверені-

тет і територіальну цілісність в умовах ведення бойових дій на сході України та анексії Криму, мінімізацію політичних і правових ризиків [13, с. 54]. У зазначеному контексті підводячи підсумок аналізу наставництва як формату професійного розвитку державних службовців, пропонуємо перспективні концептуальні завдання його вдосконалення, сформувавши систему випереджального нормативного, науково-методичного, організаційно-регламентаційного та мотиваційного забезпечення вдосконалення наставництва відповідно до пріоритетів реалізації кадрової стратегії державних органів.

Цільове функціональне призначення та ціннісна результативність інституту наставництва визначається практичною орієнтацією на ключові завдання в досягненні ефективності державного управління у розробці та реалізації стратегічних програм розвитку держави та забезпечення національної безпеки. Забезпечити впровадження інституту наставництва та управління вдосконаленням наставницької діяльності в форматі професійного розвитку державних службовців як соціальної, освітньої, кадрової технології для вирішення завдань за такими напрямами соціально-кадрової практики:

- професійна соціалізація молодих фахівців державного управління;
- прискорення процесу державно-службової адаптації та результативного включення в технологічне освоєння посадової функції;
- формування основних ціннісних установок прихильності до професії державного служіння та визначення мотиваційних кар'єрних устремлінь в реалізації особистих потенційних можливостей в перспективах професійного і посадового розвитку.

Удосконалення процесу впровадження та розвитку інституту наставництва на державній службі вимагає від керівників кадрових органів і служб управління персоналом прискореного вирішення цілої низки завдань у сфері відповідальності:

- конкретизувати статусно-рольову визначеність, повноваження, права, обов'язки та відповідальність всіх суб'єктів наставницької діяльності, закріпити у локальних нормативних актах;
- визначити часові параметри, механізми, форми та методи досягнення ефективної взаємодії суб'єктів наставництва в роботі з особами, щодо яких воно здійснюється;
- закріпити практику регулярного колегіального обговорення проблем оцінки результативності наставництва, мотивації наставників та їх підопічних, вдосконалення умов наставницької практики та професіоналізації кадрово-технологічного забезпечення проходження

державної служби під час прийняття рішень із питань розвитку наставництва в конкретному державному органі;

- організувати зворотний зв'язок з освітніми установами, які готують фахівців для державної служби, з метою вдосконалення педагогічних навичок наставників і використання досвіду наставництва в підвищенні практичної спрямованості професійної підготовки фахівців;

– реалізувати моделювання управління кар'єрою державного службовця за допомогою інституціоналізації наставництва як комплексної кадрової технології, що має можливості застосування в реалізації інших кадрових технологій: оцінки персоналу, атестації, ротації, кадрового резерву, професійного розвитку тощо;

- домогтися пріоритетності принципу персоніфікації наставницької діяльності щодо кожного державного службовця, що є об'єктом наставництва на основі: обумовленого, за рахунок критеріїв підбору наставників, здатних аналізувати кадрові документи та проводити первинну оцінку професійних, ділових, морально-психологічних якостей співробітників для більш ефективного використання арсеналу індивідуальних форм і методів навчання підопічного в усіх процедурних компонентах наставницької діяльності;

– розробити та впровадити показники та критерії ефективності наставництва, технології оцінки діяльності суб'єктів і об'єктів наставницької діяльності в інтересах досягнення ціннісної результативності застосування цієї кадрової технології;

- визначити базові принципи формування системи професіоналізації наставницької діяльності в підрозділах МВС України та Національної поліції та розробити механізми реалізації відповідно до вимог МВС України з урахуванням гендерного чинника в професійній діяльності, персональних і ситуаційних потреб наставників, використовуючи внутрішньовідомчі освітні формати та можливості закладів освіти з специфічними умовами навчання МВС України.

Висновки

Для послідовної реалізації заходів щодо впровадження та ефективного вдосконалення інституту наставництва як формату професійного розвитку в системі державної служби Національної поліції необхідно бачення його загальної моделі, конкретизованої за низкою ключових блоків (поліцейські, державні службовці, службовці), що дає уявлення про конкретні інструменти, механізми, алгоритми управління процесом інституціоналізації.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 365 с.
2. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
4. Про затвердження Положення про наставництво в органах внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1458. URL: <https://mvs.gov.ua/ua/pages/Departament-kadrovogo-zabezpechennya-MVS-Ukraini.htm>
5. Про затвердження Положення про наставництво в органах внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 09.02.2011 р. № 28. URL: <https://mvs.gov.ua/ua/pages/Departament-kadrovogo-zabezpechennya-MVS-Ukraini.htm>
6. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 01.02.2012 р. № 45/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>
7. Реформа державної служби: що зроблено, що провалено і як рухатися далі? *Українська правда*. 12.08.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/08/12/7223353/>
8. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : Наказ МВС 16.02.2016 № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16>
9. Про затвердження Концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських : Наказ МВС України від 29/01/2018 р. № 51. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS815.html
10. Позачергове послання Президента України до Верховної Ради 29 серпня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-56981>
11. Деякі питання реформування державного управління : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.12.2019 р. № 1034. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-2019-%D0%BF>
12. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
13. Єсімов С. С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 3 (5). С. 52–57.

References

1. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskyi, Yu. R. (2018). *Pravove rehulivannia pravookhoronnoi diialnosti : navchalnyi posibnyk* [Legal regulation of law-enforcement activity: textbook]. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs, 365 [in Ukr.].
2. Pro derzhavnu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII [On the Public Service : Law of Ukraine No. 889-VIII of December 10, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2016, 4, Art. 43 [in Ukr.].
3. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII [On the National Police : Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2015, 40–41, Art. 379 [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro nastavnnytstvo v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 25.11.2003 roku № 1458 [On approval of the Regulation on Guidance in the Internal Affairs Bodies of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 1458 of November 25, 2003]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/ua/pages/Departament-kadrovogo-zabezpechennya-MVS-Ukraini.htm> [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro nastavnnytstvo v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 09.02.2011 r. № 28 [On Approval of the Regulation on Guidance in the Internal Affairs Bodies of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 28 of February 9, 2011]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/ua/pages/Departament-kadrovogo-zabezpechennya-MVS-Ukraini.htm> [in Ukr.].
6. Pro Stratehiiu derzhavnoi kadrovoi polityky na 2012–2020 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.02.2012 r. № 45/2012 [On the Strategy of the state personnel policy for 2012–2020 : Decree of the President of Ukraine No. 45/2012 of February 01, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> [in Ukr.].
7. Reforma derzhavnoi sluzhby: shcho зроблено, shcho провалено і як рухатися далі? [Public service reform: what has been done, what has failed, and how can we move on?]. (August 12, 2019). *Ukrainska pravda (The Ukrainian Truth)*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/08/12/7223353/> [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu pervynnoi profesiinoi pidhotovky politseiskykh, yakykh vpershe pryiniato na sluzhbu v politsii : Nakaz MVS 16.02.2016 № 105 [On approval of the Regulations on the organization of initial professional training of police officers, who were first accepted into the police service : Order of the Ministry of Internal Affairs No. 105 of February 16, 2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16> [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii zaprovadzhennia tryrivnevoi modeli pidhotovky politseiskykh : Nakaz MVS Ukrainy vid 29/01/2018 r. № 51 [On approval of the Concept of introduction of a three-level model of police training : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 51 of January 29, 2018]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS815.html [in Ukr.].
10. Pozacherhovomu poslanni Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady 29 serpnia 2019 roku [Extraordinary message from the President of Ukraine to the Verkhovna Rada on August 29, 2019]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-56981> [in Ukr.].
11. Deiakі pytannia reformuvannia derzhavnogo upravlinnia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.12.2019 r. № 1034 [Some Issues of Public Administration Reform : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1034 of December 11, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-2019-%D0%BF> [in Ukr.].
12. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 r. № 1678-VII [On ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States : Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2014, 40, Art. 2021.
13. Yesimov, S. S. (2019). Realizatsiia konstytutsiinoho oformlennia pravoporiadku v umovakh naiavnosti konstytutsiinykh ryzykiv [Implementation of constitutionalization of law and order in terms of constitutional risks]. *Sotsialno-pravovi studii (Social-legal studios)*, 3(5), 52–57 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 10.02.2020

прийнята до друку 19.02.2020

The article: is received 10.02.2020

is accepted 19.02.2020

UDC (УДК) 159.9.072.4

Орищин-Буждиган Лідія Степанівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології управління
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: lida.oryshchyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5681-0307

АНАЛІЗ ОПТИМІЗМУ СТОСОВНО МАЙБУТНЬОГО ПОКОЛІННЯ ТА КРАЇНИ У ЧАСОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Анотація. Оптимістичний підхід до майбутнього створює можливість побудови перспективних у часі планів. Метою статті є порівняння бачення майбутнього свого покоління та країни молодими людьми у лонгітюдній перспективі. У дослідженні було використано авторську методику «Шкала бачення майбутнього». З метою апробації робочої гіпотези проведено два дослідження. Респонденти у 2016 році були більш оптимістичними стосовно уникнення негативу у майбутнього покоління, досліджувані у 2017 році більше очікували реалізації позитивного у майбутнього покоління. У досліджуваних осіб переважали помірно оптимістичні переконання щодо майбутнього країни.

Ключові поняття: відносний оптимізм, майбутнє покоління, майбутнє держави, молодь, бачення майбутнього.

Oryshchyn-Buzhdyhan Lidiya,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Associate Professor
Department of Management Psychology
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: lida.oryshchyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5681-0307

OPTIMISM ANALYSIS CONCERNING THE FUTURE OF THE GENERATION AND THE COUNTRY IN TIME PERSPECTIVE

Abstract. Optimistic approach for the future makes creation of the new perspective sophisticated life plans possible, which could stimulate person's activity. Positive setting provides possibilities to cope with negative life conditions as well. The purpose of this article is to provide comparative analyses characteristics of the youth generation vision and vision about the future of the country in long-term researches. Author's method – 'Future Vision scale' was used for this research. Two independent studies were conducted in order to approve working hypothesis. The first research, which was conducted in 2016, included 90 people aged 14 to 35, men and women who were students and workers. The second research, which was conducted in 2017, included 68 people aged 16 to 17, boys and girls from Lviv secondary school № 2. Probably those younger respondents were more optimistic in evaluation of the future of generation and country regardless of the study number (year). Respondents from the first study (2016) were more optimistic about avoiding generation's negative future life events. In contrast, respondents from the second study (2017) were more optimistic about expecting generation's positive future life events. All participants were partly optimistic about the future of the country. The participants of the first study were more optimistic about expecting positive life events and avoiding negative life events in the future of the country comparing to the participants of the second study. The young people, who responded to the research, were optimistic about the future of the generation and the country. However, we have to mentioned, that level of optimistic setting about the future of the country decreased and was at a very low level, especially in the second study (2017). The dynamic of the vision on the future of the generation and the country settings levels were relatedly negative. It was observed that the level of optimistic visions of the future of the country decreased.

Key concepts: relative optimism, future of the generation, future of the country, youth, vision of the future.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-31-37

Вступ

Оптимістичне налаштування допомагає краще зорієнтуватися у зовнішніх непевних обставинах сучасній молодій особі, служить зарадчим механізмом у ситуації стресу, допомагає будувати плани на майбутнє, мотивує, спонукає до досягнення поставлених цілей. Важко уявити успішну людину, яка не отримує задоволення від життя, не бачить світлих перспектив у своєму майбутньому.

1. Теоретична база дослідження

Способи та шляхи планування майбутнього розглядалися та аналізувалися у працях Р. К. Ф. Сан та Д. Т. Л. Шек, У. Бека, Н. Фішбейна та І. Айзена, Т. Левовіцко [1; 2; 3; 4].

Оптимістичний підхід до майбутнього створює можливість побудови перспективних у часі, складних життєвих планів, оскільки служить стимуляцією для активних дій, а позитивне налаштування створює можливість подолання негативних емоційних станів (Benbenishty D. L. R., Refaeli T., 2012) [1; 5]. Оптимізм стосовно майбутнього є одним з основних чинників особистого розвитку, схиляє до постановки високих, інколи навіть нереально-ризикованих цілей. Це стає можливим завдяки твердженню про те, що здобування життєвих благ є цілком ймовірним і вартим затратених зусиль (Stoddard S. A., Zimmerman M. A., & Bauermeister J. A., 2011) [1; 6].

Т. Левовіцкі вважає, що життєві плани – це сукупність цілей кожної людини, а також засобів для їх реалізації. Автор прирівнює планування майбутнього молоддю до проектування його своєрідного бачення. Уявні образи власного майбутнього перетворюються у реальні життєві плани, а згодом стають основними концептуальними поняттями для особи. Відмінності у способах планування полягають у відмінностях соціальних середовищ, до яких належать молоді люди, а також – у колі інтересів та діяльності, які становлять основні джерела інформації про майбутні прагнення молоді [4].

Рейчел К. Ф. Сан та Даніел Т. Л. Шек (Sun R. C., Shek D. T., 2012) [1] підкреслюють надзвичайну важливість позитивного підходу до творення бачення особистого майбутнього для молоді у період формування. Автори переконані, що передбачення великої кількості позитивних подій у майбутньому, є вирішальним чинником на шляху до реалізації життєвих планів, оскільки передбачення позитивних напрямків розвитку схиляє до реалізації таких життєвих передбачень. Оптимізм при формуванні бачення майбутнього поєднує спосіб мислення орієнтований на досягнення поставлених цілей за допомогою ретельного плану-

вання способів реалізації цих цілей. Такий оптимізм є підґрунтям впевненості у тому, що зусилля присвячені реалізації запланованого матимуть позитивну динаміку розвитку.

Відносний, або ж нереалістичний, оптимізм – це віра в те, що з особою не трапляться у майбутньому негативні небажані події, водночас трапляться лише позитивні події. Такий оптимізм згідно із дослідженнями вчених, вищий для більш підконтрольних подій та для дуже рідкісних подій. Люди схильні вважати, що негативні події в майбутньому є більш ймовірними для інших та менш ймовірними для них (Sweldens, S., Puntoni, S., Paolacci, G., & Vissers, M., 2014) [7].

Уявлення майбутнього позитивним підвищує позитивну самовинагороду, що призводить до недооцінки ймовірності негативних подій. Важливо зауважити, що оптимістичні переконання є демонстрацією мислення побажаннями, що призводить до бачення фаворизованого майбутнього (Kim, S. J., & Hancock, J. T., 2015) [8].

Метою цієї статті є порівняльний аналіз особливостей бачення майбутнього свого покоління та країни сучасними молодими людьми, дослідження планування майбутніх подій у лонгітюдній перспективі.

2. Методологія дослідження

У дослідженні було використано авторську методику «Шкала бачення майбутнього», яка базується на двох теоріях: теорії нереалістичного оптимізму Нейла Вейнштейна (Weinstein, N., 1999) [9] та теорії установок, переконань Фішбейна і Айзена (Fishbein M., Ajzen I., 1975) [3]. Методика складається з двох блоків питань: майбутнє покоління та майбутнє моєї країни. Респондент має оцінити кожне з тверджень два рази, а саме: першого разу потрібно було оцінити від нуля до десяти, де десять максимальна оцінка того наскільки твердження позитивне чи негативне для досліджуваного, другий раз потрібно було оцінити ймовірність того, що ця подія може трапитись у майбутньому, аналогічно у шкалі від нуля до десяти, де десять максимальна ймовірність. За міру нереалістичного оптимізму вважатимуться високі показники ймовірності надані позитивно оціненим подіям (показник добутку: оцінка $\times$ ймовірність майбутньої життєвої події, що коливався у межах від 0 до 100) та низькі показники ймовірності для негативно оцінених подій [10].

3. Процедура проведення дослідження

З метою апробації та підтвердження робочої гіпотези було проведено два дослідження. У першому досліджено 90 осіб віком від 14 до

35 років та різної статі, які навчалися та працювали. Серед досліджуваних переважали представники жіночої статі (51,1%) чоловіки становили 48,9% досліджуваної групи. Дослідження відбувалося у період з 24 жовтня по 11 листопада 2016 року.

У другому – було досліджено 68 осіб віком від 16–17 років різної статі, які навчалися у 11 класах Львівської середньої загальноосвітньої школи № 2 з поглибленим вивченням англійської мови. Серед досліджуваних переважали особи жіночої статі (57,4%), чоловіки становили 42,6% досліджуваної групи. Дослідження відбувалося у період з 16 жовтня по 22 листопада 2017 року. Групова форма роботи тривала по 90 хвилин з кожною групою.

Припустимо, що у досліджуваних осіб молодого віку, незалежно від року проведення дослідження, будуть переважати оптимістичні

налаштування щодо майбутнього покоління та країни. Із цією метою проведемо якісний аналіз результатів методики моє майбутнє.

4. Аналіз оптимізму стосовно майбутнього молодого покоління у 2016 та 2017 роках

На першому етапі проведення дослідження (2016 рік) виявлено такі, скеровані на розвиток (промотивні), оптимістичні показники (налаштування, що напевно трапляться позитивні події): люди майбутнього покоління будуть розумними (M=60,4; SD=27,6), молоді люди будуть творчими та креативними (M=56,5; SD=23,0), молодь буде забезпечена житлом (M=52; SD=26,2), молодь загалом буде освіченою (M=56,6; SD=30,8) та те, що українська молодь відрізнятиметься патріотичністю (M=53, 2; SD=25, 5) (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього покоління у 2016 р.

Твердження	Мінімум	Максимум	M	SD
1. Люди молодого покоління будуть розумними	5,00	100,00	60,14	27,68
2. Молоді особи будуть творчими та креативними	6,00	100,00	56,51	23,07
4. Молоде покоління нічого не змінить у сучасній державі	00	81,00	23,31	23,75
5. Молоді люди будуть більш схильними до розлучень, ніж старше покоління	00	72,00	21,37	21,10
9. Молодь буде забезпечена житлом	6,00	100,00	52,63	26,28
14. У більшості молоді люди залишатимуться самотніми	00	80,00	21,18	22,17
16. Молодь загалом буде освіченою	00	100,00	55,61	30,84
17. У більшості молоді люди будуть безробітними	00	81,00	20,51	22,89
19. Молодому поколінню буде важко у фінансовому плані	00	64,00	22,78	21,97
20. У молодих осіб часто будуть проблеми із здоров'ям	00	72,00	21,20	22,68
21. Сімейне життя молодого покоління буде нещасливим	00	90,00	21,91	23,95
22. У молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть заплатити	00	100,00	22,68	24,78
23. Молоді люди будуть більш конфліктними	00	64,00	23,37	20,81
26. Молоді люди будуть не тактовними	00	81,00	21,30	21,32
27. Молодь буде більш схильною до різних типів залежностей (алкоголізм, наркоманія, ігроманія...), ніж старше покоління	00	70,00	19,93	20,74
28. У більшості молоді люди будуть незадоволені особистим життям	00	81,00	20,23	20,06
29. Молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами	00	81,00	22,27	22,48
30. Молодь не зможе нічого досягти	00	80,00	20,74	21,41
32. Молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, котру обиратиме	00	80,00	22,18	21,73

Превентивні (скеровані на запобігання) оптимістичні показники (переконання, що негативні події не трапляться у майбутньому) здебільшого були такі: молоде покоління нічого не змінить у власній державі (M=23,3; SD=23,7), молоді люди будуть більш схильними до розлучень аніж старше покоління (M=21,3; SD=21,1), у більшості молоді люди залишатимуться самотніми (M=21,1; SD=22,2) у більшості молоді люди будуть безробітними (M=20,5; SD=22,9), молодому поколінню буде важко у фінансовому плані (M=22,8; SD=21,9), у молодих осіб часто будуть проблеми із здоров'ям (M=21,2; SD=22,7), сімейне життя молодого покоління буде нещасливим (M=21,9; SD=23,9), у молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть заплатити (M=22,7; SD=24,8), молоді люди будуть більш конфліктними (M=23,4; SD=20,8), молоді люди будуть нетактовними (M=21,3; SD=21,3), молодь буде більш схильною до різних типів залежностей, ніж старше покоління (M=19,9; SD=20,7), у більшості молоді люди будуть незадоволені особистим життям (M=20,2; SD=20,06), молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами (M=22,3; SD=22,5), молодь не зможе нічого досягти (M=20,7; SD=21,4), молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, яку обиратиме (M=22,2; SD=21,7).

У результаті проведення дослідження на основі методики «Майбутнє покоління» у 2017

році було виявлено шість промотивних (скерованих на розвиток) оптимістичних показників, що молоді люди знаходять час на відпочинок (M=65,7; SD=24,7), молоді особи будуть творчими і креативними (M=59,3; SD=29,5), молоді люди будуть комунікативними, відкритими до контактів (M=59,7; SD=29,3), молоді люди зможуть втілити свої цілі у життя (M=58,2; SD=28,6), молоді люди матимуть змогу жити як захочуть (M=57,1; SD=26,6) та люди молодого покоління будуть розумними (M=55,6; SD=30,9). Щодо превентивних (скерованих на запобігання) показників виокремились такі показники: у більшості молоді люди залишатимуться самотніми (M=23,79; SD=22,93), молодому поколінню буде важко у фінансовому плані (M=23,28; SD=19,41), у молодих осіб часто будуть проблеми із здоров'ям (M=27,94; SD=25,35), сімейне життя молодого покоління буде нещасливим (M=18,91; SD=18,14), у молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть оплатити (M=21,71; SD=24,01), у більшості молоді люди будуть незадоволені особистим життям (M=25,01; SD=16,87), молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами (M=20,57; SD=20,35), молодь не зможе нічого досягти (M=9,59; SD=12,94) та молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, яку обиратиме (M=16,19; SD=15,94) (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього покоління у 2017 р.

	Мінімум	Максимум	M	SD
1. Люди молодого покоління будуть розумними	4,00	100,00	55,62	30,91
2. Молоді особи будуть творчими та креативними	9,00	100,00	59,28	29,49
7. Молоді люди будуть комунікативними та відкритими до контактів	4,00	100,00	59,71	29,31
11. У більшості молоді люди залишатимуться самотніми	00	100,00	23,79	22,93
12. Молоді люди знаходять час на відпочинок	20,00	100,00	65,69	24,68
14. Молодому поколінню буде важко у фінансовому плані	00	64,00	23,28	19,41
16. Сімейне життя молодого покоління буде нещасливим	00	56,00	18,91	18,14
17. У молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть заплатити	00	100,00	21,71	24,01
19. Молоді люди зможуть втілити свої цілі у життя	00	100,00	58,19	28,59
22. У більшості молоді люди будуть незадоволені особистим життям	00	64,00	25,01	16,87
23. Молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами	00	81,00	20,57	20,35
24. Молодь не зможе нічого досягти	00	49,00	9,59	12,94
26. Молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, котру обиратиме.	00	56,00	16,19	15,94
28. Молоді люди матимуть змогу жити так як захочуть	1,00	100,00	57,07	26,63

Підбиваючи часткові підсумки, можна стверджувати, що респонденти у 2016 році більшою мірою були оптимістичними стосовно уникнення негативних подій у майбутньому поколінні, на противагу їм досліджувані у 2017 році більшою мірою очікували реалізації позитивних подій у майбутньому поколінні.

5. Порівняльний оптимізм щодо майбутнього країни у 2016–2017 роках

Щодо майбутнього України у дослідженні 2016 р., то два оптимістично промоційні (скеровані на розвиток) твердження були такими: Україна буде процвітаючою державою ($M=52,4$; $SD=23,6$) та українська молодь вирізнятиметься патріотичністю ($M=53,2$; $SD=25,6$) (табл. 3).

тиме тісні стосунки з Росією ($M=17,8$; $SD=23,6$), у цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції у житті ($M=23,7$; $SD=22,8$) та, що життя у цій країні буде дорогим та недоступним ($M=23,5$; $SD=24,2$).

У результаті проведення дослідження на основі методики «Моя країна» у 2017 році єдиним оптимістично промоційним твердженням для досліджуваних осіб було те, що Україна буде користуватись великою популярністю серед туристів ($M=56,5$; $SD=27,1$).

Щодо превентивних показників, виокремилися такі показники: я не зможу стати відомою людиною у своїй країні ($M=22,9$; $SD=19,8$), у своїй державі я буду багато працювати фізично ($M=22,6$; $SD=21,7$), молоде покоління захоче

Таблиця 3

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього країни у 2016 р.

	Мінімум	Максимум	М	SD
13. Я ніколи не буду жити так як хочу у цій країні	00	81,00	23,28	23,50
17. Моя країна ніколи не стане європейською країною	00	81,00	24,73	24,71
18. Україна завжди підтримуватиме тісні стосунки з Росією	00	72,00	17,80	23,64
23. Українська молодь вирізнятиметься патріотичністю	00	100,00	53,21	25,55
33. У цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції у житті	00	90,00	23,66	22,81
34. Україна буде процвітаючою державою	00	100,00	52,43	23,61
35. Життя у цій країні буде дорогим та недоступним	00	80,00	23,53	24,24

До оптимістично превентивних (скерованих на запобігання) показників оцінки майбутнього країни належали: я ніколи не буду жити так як хочу у цій країні ($M=23,3$; $SD=23,5$), моя країна ніколи не стане європейською країною ($M=24,7$; $SD=24,7$), Україна завжди підтримува-

жити виключно у цій країні ($M=20,0$; $SD=17,5$), Україна завжди підтримуватиме тісні стосунки з Росією ($M=14,0$; $SD=24,2$) та у цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції у житті ($M=22,6$; $SD=29,1$) (табл. 4).

Таблиця 4

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього країни

	Мінімум	Максимум	М	SD
2. Молоде покоління захоче жити виключно у цій країні	00	81,00	20,00	17,48
12. Я не зможу стати відомою людиною у своїй країні	00	90,00	22,96	19,83
14. У своїй державі я буду багато працювати фізично	00	80,00	22,60	21,65
16. Україна буде користуватись великою популярністю серед туристів	10,00	100,00	56,47	27,08
18. Україна завжди підтримуватиме тісні стосунки з Росією	00	100,00	14,00	24,24
31. У цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції у житті	00	100,00	22,57	29,10

Висновки

У підсумку проведених аналізів було підтверджено робоче припущення про те, що у досліджуваних осіб переважали помірно оптимістичні переконання щодо майбутнього країни. У дослідженні 2016 року респонденти були більшою мірою оптимістичними щодо очікування приємних подій та уникнення негативних подій у майбутньому країни у порівнянні із дослідженням 2017 року.

Досліджувані молоді особи були превентивно оптимістично налаштовані щодо майбутнього покоління та держави. Проте варто зазначити, що стосовно майбутнього країни у переконаннях молоді оптимізм виявлявся на достатньо низькому рівні, особливо це стосується дослідження 2017 року. Такі результати свідчать про зменшення рівня оптимістичних переконань стосовно майбутнього країни.

Розглядаючи майбутнє покоління у двох дослідженнях можна зауважити переважання превентивного оптимістичного налаштування (у майбутньому поколінні не трапляться небажані, негативні події), хоча варто звернути увагу і на збільшення показників оптимістич-

ного промоційного налаштування (у майбутньому напевно трапляться бажані, позитивні події) у респондентів, котрі брали участь в опитуванні у 2017 році.

Динаміка показників оптимістичного налаштування стосовно майбутнього країни достатньо негативна, спостерігається зменшення оптимістичного налаштування стосовно майбутнього держави.

Певні відмінності у показниках оптимістичності майбутнього покоління, а саме зросту промоційності (скерованості на розвиток) можна пояснити певними віковими відмінностями – у дослідженні 2017 року брали участь молодші респонденти у порівнянні із дослідженням 2016 року.

Перспектива подальших наукових досліджень полягає у виявленні та дослідженні визначників та пов'язаностей загального оптимізму стосовно майбутнього покоління та країни, розширенні вікових діапазонів досліджуваних осіб, порівнянні різних вікових груп у їх оптимістичному налаштуванні стосовно майбутнього покоління та держави.

Список використаних джерел

1. Sun R. C., Shek D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*, 2012. pp. 128–141.
2. Beck U. *Spółczesność Ryzyka*. Warszawa : Wyd. Naukowe Scholar. 2004.
3. Fishbein M., Ajzen I. *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*, 1975. 575 p.
4. Lewowicki T. Aspiracje – podstawowe pojęcia i informacje o badaniach własnych. / T. Lewowicki (red.) *Aspiracje młodzieży uczącej się (studium ostrołęckie)*. Warszawa: Wiedza powszechna., 1989. 324 s.
5. Benbenishty D. L. R., Refaeli T. Life satisfaction and positive perceptions of 2the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel. *Children and Youth Services Review*, Volume 34, Issue 10., 2012. pp. 2012–2017.
6. Stoddard S. A., Zimmerman M. A., & Bauermeister J. A. Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African. *American journal of community psychology*, 48 (3–4), 2011. pp. 238–246.
7. Sweldens S., Puntoni S., Paolacci G., Vissers M. The bias in the bias: Comparative optimism as a function of event social undesirability. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 124 (2)., 2014. pp. 229–244.
8. Kim S. J., Hancock J. T. Optimistic bias and Facebook use: Self–other discrepancies about potential risks and benefits of Facebook use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18 (4), 2015. pp. 214–220.
9. Weinstein N. What does it mean to understand a risk? Evaluating risk comprehension. *Journal of the National Cancer Institute Monographs*, No. 25., 1999. pp. 15–20.
10. Орищин Л. С. Нереалістичний оптимізм при плануванні майбутнього у сучасної молоді. Наукові праці ДонНТУ. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. 2013. Вип. № 1 (13). С. 286–290.

References

1. Sun, R. C., & Shek, D. T. (2012). Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*.
2. Beck, U. (2004). *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności [Risk Society: Towards a New Modernity]*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR (Warsaw : Scientific Edition SCHOLAR) [in Pl.].
3. Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. MA : Addison-Wesley.

4. Lewowicki, T. (1989). Aspiracje – podstawowe pojęcia i informacje o badaniach własnych. W: T. Lewowicki (red.) Aspiracje młodzieży uczącej się (studium ostrołęckie) [Aspiration – basic concepts and information about own research. In: T. Lewowicki (red.) Aspiration of young school people from Ostrołęki]. Warszawa : Wiedza powszechna (Warsaw : Common knowledge) [in Pl.].
5. Levy, D., Benbenishty, R., & Refaeli, T. (2012). Life satisfaction and positive perceptions of the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel. *Children and Youth Services Review, 34*(10).
6. Stoddard, S. A., Zimmerman, M. A., & Bauermeister, J. A. (2011). Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African American youth. *American journal of community psychology, 48*(3–4), 238–246.
7. Sweldens, S., Puntoni, S., Paolacci, G., & Vissers, M. (2014). The bias in the bias: Comparative optimism as a function of event social undesirability. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 124* (2), 229–244.
8. Kim, S. J., & Hancock, J. T. (2015). Optimistic bias and Facebook use: Self–other discrepancies about potential risks and benefits of Facebook use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 18* (4), 214–220.
9. Weinstein, N. D. (1999). What does it mean to understand a risk? Evaluating risk comprehension. *JNCI Monographs, (25)*, 15–20.
10. Oryshchyn, L. (2013). Nerealistyczny optymizm przy planowaniu przyszłości młodych ludzi. [Nonrealistic optimism in future planning for modern Youth] *Naukovi praci Vysshhogo navchalnogo zakladu Doneczkij nacionalnyj texnichnyj universytet*. Ser.: Pedagogika, psychologiya i sociologiya (*Scientific works of Donetsk national technical University*. Pedagogy, psychology and sociology edition), *1* (13), 286–290 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 21.02.2020
прийнята до друку 18.03.2020

The article: is received 21.02.2020
is accepted 18.03.2020

UDC (УДК) 364:332
JEL Classification C 33, J 10, J 69

Бабець Ірина Георгіївна,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій
e-mail: irina.babets@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0635-9375

Руда Ольга Іванівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: olharuda@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5837-2315

ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. Проведено оцінку соціальної безпеки регіонів з урахуванням концентрації внутрішньо переміщених осіб. Істотний вплив концентрації внутрішньо переміщених осіб на стан соціальної безпеки виявлений у Дніпропетровській та Донецькій областях, помірний вплив – у Запорізькій, Київській та Харківській областях, не істотний вплив – у Луганській області та м. Києві. За результатами панельної регресії виявлено прямий зв'язок між рівнем безробіття і показником концентрації внутрішньо переміщених осіб в регіоні, обернений зв'язок – між рівнем безробіття і коефіцієнтом злочинності.

Ключові поняття: внутрішньо переміщені особи, соціальна безпека, коефіцієнт злочинності.

Babets Iryna,

Doctor of Economics, Professor,
Zaporizhzhya Institute of Economics and Information Technologies
e-mail: irina.babets@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0635-9375

Ruda Olha,

Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: olharuda@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5837-2315

IMPACT OF FORCED INTERNAL MIGRATION ON THE SOCIAL SECURITY OF UKRAINIAN REGIONS

Abstract. The prolonged hostilities in Eastern Ukraine and the annexation of the Crimea by Russia have led to the forced migration of domestic refugees to other regions of Ukraine. In the context of inefficient institutional mechanisms of state support for internally relocated persons, additional threats to the development of hosting territories in the social sphere are emerging. The problems of regional development caused by the placement of internally displaced persons in the region remain under-researched. There is no comprehensive study of the impact of internally displaced persons on the socio-economic development of the hosting regions, and the extent of internal forced migration and related problems remain unaddressed in determining the level of social security of Ukrainian regions.

The purpose of the article is to determine the impact of internal forced migration on the level of social security of the regions with the highest concentration of internally displaced persons. To achieve this goal, the following research methods were used: calculation of the integral indicator of social security of the regions where the largest number of migrants is concentrated; assessment of the effect of concentration of internally displaced persons in the region on the social security of the region; regression analysis of relations between social security indicators in all regions of Ukraine in the period of 2014–2018.

The assessment of the level of social security was carried out for the regions where the concentration of internally displaced persons exceeded 2% in 2018: Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhia, Kyiv, Luhansk, Kharkiv and the city of Kyiv. According to the calculations, in the examined regions the level of social security increased in 2018 compared to the previous year. The significant impact of the indicator «Correlation between internally displaced persons and regional population» on the level of social security of the region was stated in Dnipropetrovsk and Donetsk regions, the moderate influence of this indicator was observed in Zaporizhzhya, Kyiv and Kharkiv regions, not significant influence prevailed in Luhansk region and in the city of Kyiv.

According to the panel regression based on social security indicators of all regions of Ukraine in 2014–2018, a direct correlation between the unemployment rate and the indicator of the concentration of internally displaced persons in the region was found, the inverse relationship was established between the unemployment rate and indicators of the internally displaced persons and crime rate.

Key concepts: internally displaced persons, social security, crime rate.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-38-46

Вступ

Внаслідок бойових дій та окупації частини Донецької і Луганської областей, анексії Росією АР Крим місця свого постійного проживання змушені були залишити понад два мільйони мешканців цих територій, більше половини з них переселилися до інших регіонів України. Відповідно до українського законодавства такі особи називаються внутрішньо переміщеними та мають спеціальний статус, який гарантує їм забезпечення тимчасовим житлом, сприяння у працевлаштуванні, продовження здобуття освіти, належні умови соціальної адаптації, залучення коштів благодійної, гуманітарної допомоги, зокрема й з міжнародних фондів.

Поглиблення економічної кризи, заострення військового конфлікту на сході України, неузгодженість нормативно-правових актів та відсутність ефективних інституціональних механізмів забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб унеможливають вирішення соціально-економічних проблем зазначених громадян. У той же час, переселення внутрішніх біженців в інші регіони України обумовлює посилення загроз розвитку приймаючих територій в соціальній сфері, що виникають через недостатні обсяги соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам, нестачу робочих місць та відсутність соціального житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях та аналітичних звітах досліджуються проблеми реалізації основних прав внутрішньо переміщених осіб на отримання соціальної допомоги, забезпечення житлом та працевлаштування [1], визначаються заходи із забезпечення життєдіяльності вимушених переселенців та пропонуються напрями розв'язання проблеми їх працевлаштування у регіонах тимчасового перебування [2], аналізується стан законодавчого врегулювання правового статусу та дотримання прав внутрішньо переміщених осіб і його відповідність міжнародним стандартам у цій сфері [3; 4]. Низка

досліджень присвячена проблемам соціальної адаптації переселенців [5, с. 9–49], визначення впливу сегменту внутрішньо переміщених осіб на ринок праці України, зокрема й у регіональному вимірі [6], та обґрунтуванню напрямів економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад та забезпечення розвитку територій з найбільшою концентрацією переселенців [7].

Проблеми, пов'язані із вимушеною міграцією громадян України з окупованих територій і районів бойових дій до інших регіонів почали з'являтися у 2014 р. і є відносно новими. У зв'язку з цим в науковій літературі ця тематика ще недостатньо опрацьована і переважно стосується дослідження проблем працевлаштування, забезпечення житлом та виплат соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Новим підходом до дослідження цієї проблеми є опитування громадської думки в містах концентрації внутрішньо переміщених осіб, проведене Ю. М. Тарасенко з метою вивчення ставлення українського соціуму до проблеми злочинності переселенців та виявлення можливого соціального напруження через присутність в окремих регіонах великої кількості таких осіб, згідно з результатами якого більшість респондентів погодилося з негативними наслідками внутрішнього переміщення для криміногенної обстановки [8].

Поряд з численними інформаційними повідомленнями та статтями публіцистичного характеру, присвячених проблемам внутрішньо переміщених осіб, нині кількість наукових досліджень у цій сфері є невеликою. Зокрема, відсутні комплексні дослідження впливу внутрішньо переміщених осіб на соціально-економічний розвиток приймаючих регіонів, а масштаби внутрішньої вимушеної міграції та проблеми з цим пов'язані залишаються поза увагою при визначенні рівня соціальної безпеки регіонів України.

Метою статті є визначення впливу внутрішньої вимушеної міграції на рівень соціальної безпеки регіонів, в яких спостерігається найвища концентрація внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до мети поставлені завдання: оцінка динаміки чисельності внутрішньо переміщених осіб за регіонами України у 2014–2018 рр.; розрахунок рівня соціальної безпеки регіонів, в яких концентрується найбільша чисельність переселенців; визначення впливу внутрішньо переміщених осіб на стан соціальної безпеки регіонів.

1. Сутність та динаміка вимушеної внутрішньої міграції в Україні

Явища вимушеної внутрішньої міграції активувалися в Україні внаслідок анексії Росією АР Крим та втрати Україною контролю над частиною території Донецької та Луганської областей. Мешканці цих регіонів були змушені залишити місця свого постійного проживання і переселитись до інших областей України. У науковій літературі, засобах масової інформації ці особи називаються «біженцями», «внутрішніми мігрантами», «вимушеними переселенцями», в офіційних документах використовуються термін «внутрішньо переміщені особи».

Згідно із Законом України внутрішньо переміщеною особою (далі – ВПО) є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [9].

За інформацією Державної служби України з надзвичайних ситуацій з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України до кінця 2016 р. було переміщено 1 млн 64 тис. 100 осіб, зокрема з Донецької і Луганської областей – 1 млн 41 тис. 322 особи, Автономної Республіки Крим і міста Севастополь – 22,778 тис. осіб [10]. У 2019 р. чисельність внутрішньо переміщених осіб зменшилася до 1 млн 389 тис. 792 особи. Найбільше переселенців зареєстровано в Донецькій (488,57 тис. осіб) і в Луганській (272,24 тис. осіб) областях та у м. Києві (149,75 тис. осіб), а найменш привабливими для внутрішньо переміщених осіб залишаються Тернопільська (2,99 тис. осіб) та Чернівецька (2,47 тис. осіб) [11].

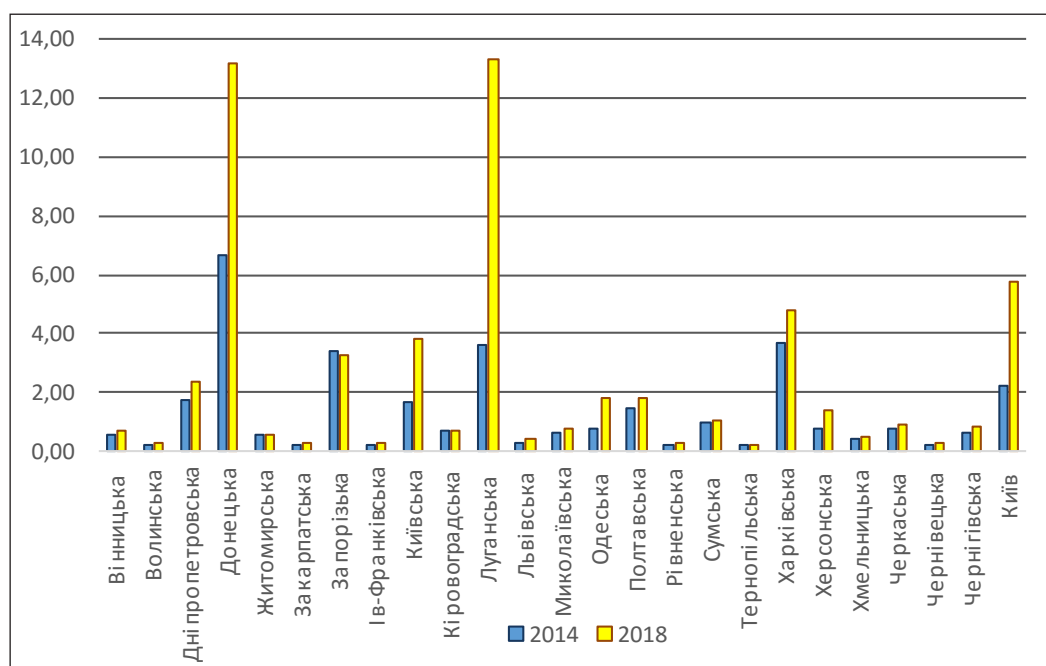
Як зазначає О. Маліновська, вибір значною частиною ВПО найближчих до місць попереднього проживання регіонів свідчить про намір повернутися до покинутих поселень, а

надмірна концентрація переселенців лягає важким тягарем на інфраструктуру, ринок праці та житла регіонів переселення [12]. Зрозуміло, що зміна в такі короткі строки чисельності і структури мешканців приймаючих регіонів, особливо збільшення частки соціально вразливих верств населення за рахунок тимчасово переміщених осіб похилого віку, дітей, непрацездатних осіб, відображається на загальному стані соціально-економічного розвитку та впливає на рівень економічної безпеки, зокрема її соціальної складової.

Різке зростання чисельності ВПО відбулося у 2015–2016 рр. Наприклад, у Донецькій області їх чисельність зросла з 287 тис. осіб у 2014 р. до 655,8 тис. осіб у 2015 р. У Луганській області за цей же період відбулося збільшення кількості переселенців з 80 тис. осіб до 247,8 тис. осіб. У більшості регіонів України відбувалося зростання обсягів внутрішньої вимушеної міграції й у період 2016–2018 рр. Цю тенденцію відображає динаміка зміни концентрації ВПО у приймаючих регіонах, що розрахована нами як відношення кількості біженців до загальної кількості мешканців в регіоні. За досліджуваний період найбільше її зростання відбулося в Донецькій (в 2 рази) та Луганській (у 4 рази) областях, у м. Києві та Київській області – відповідно у 2,5 та 2,3 рази, в інших регіонах цей показник збільшувався дещо меншими темпами (див. рис. 1).

Різке збільшення чисельності населення регіонів за рахунок внутрішньо переміщених осіб призводить до істотних змін на ринку праці, збільшуючи пропозицію робочої сили. Проте, на тлі загальноукраїнської тенденції до зростання рівня зайнятості населення, в окремих регіонах спостерігається збільшення рівня безробіття: в Донецькій області – з 11% у 2014 р. до 14% у 2018 р., у Запорізькій області – з 8,4% до 9,9%, у Луганській області – з 11,4% до 15,1% відповідно.

Показник безробіття серед ВПО у червні 2018 р. оцінювався як 58% від загальної чисельності економічно активних ВПО і є значно вищим, ніж рівень безробіття серед усього населення віком від 15 до 70 років по Україні і в тих регіонах, щодо яких проводилося дослідження фахівців [17]. Станом на березень 2019 р. працевлаштованими були 48% ВПО, що на 5% вище за цей показник у вересні минулого року [18]. За даними Державної служби зайнятості України у період з 1 березня 2014 р. по 31 січня 2018 р. у Дніпропетровській області були працевлаштовані 36,3% внутрішньо переміщених осіб, у Донецькій – 33,6%, у Запорізькій – 28,4%, у Луганській – 41,5%, у Полтавській – 32,2%, у Херсонській – 38,7%, у Харків-

Джерело: розраховано авторами заданими [10; 13–16].

Рис. 1. Частка внутрішньо переміщених осіб у загальній кількості населення регіонів України у 2014 та 2018 рр.

ській – 42,5% [19], що свідчить про поліпшення ситуації порівняно з періодом 2014–2016 рр., коли частка працевлаштованих ВПО у регіонах з найбільшою чисельністю переселенців не перевищувала 3%.

Безпрецедентне зростання числа вимушених переселенців, неможливість розв'язання більшості з них елементарних побутових проблем (пошук житла, роботи, навчальних закладів для дітей), пов'язаних із значними фінансовими витратами, в умовах недостатньої підтримки держави призводить до зростання соціальної злочинності. Це підтверджується результатами кримінологічних досліджень, відповідно до яких збільшення безробіття на один відсоток призводить до зростання рівня злочинності на 6% [20].

За даними Генеральної прокуратури України, у 2018 р. загальна криміногенна ситуація в країні поліпшилася, упродовж року зареєстровано 915,431 тис. кримінальних правопорушень, що майже на 13% менше порівняно з 2017 р. Показник вчинених кримінальних правопорушень у розрахунку на 10 тисяч мешканців у м. Києві (204), Миколаївській (168), Запорізькій (155), Херсонській (154), Полтавській (152), Дніпропетровській (142), Чернігівській (140) та Одеській (139) областях істотно перевищує середній показник по Україні, який становить 115 (у 2017 р. – 123) [21].

Зважаючи на вищевикладене, можемо припустити, що процеси вимушеної міжрегіо-

нальної міграції в Україні істотно впливають на стан соціальної безпеки регіонів, які приймають переселенців, що обумовлене зростанням загроз внаслідок збільшення пропозиції робочої сили швидшими темпами порівняно за незначного зростання або незмінного попиту на неї. Для перевірки цієї гіпотези необхідно провести оцінку рівня соціальної безпеки регіонів у динаміці з визначенням впливу чинників, пов'язаних з процесами вимушеної міграції в Україні.

2. Методологія дослідження

Для оцінки соціальної безпеки регіону використовуються індикатори, які відображають зміну рівня життя населення, економічне підґрунтя забезпечення соціальної стабільності та ступінь реалізації пріоритетних інтересів території: відношення обсягу ВРП на одну особу до середнього значення по Україні, %; відношення темпу росту ВРП до темпу росту середньомісячної зарплати, разів; рівень безробіття за методологією МОП, %; відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів [22; 23, с. 48].

Зважаючи на істотні зміни, що відбулися в регіонах у зв'язку із військовими діями на сході країни та анексією Криму і переміщенням з цих регіонів значної кількості осіб до інших областей України, вважаємо за доцільне доповнити перелік індикаторів соціальної безпеки регіону такими показниками: відношення кількості ВПО до чисельності населення регіону; коефіціє-

ент злочинності (кількість злочинів, зареєстрованих на 100 тис. населення).

Інтегральний індекс соціальної безпеки має вигляд лінійної згортки і розраховується як:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь впливу j -го показника на інтегральний індекс i -ї сфери економіки; z_{ij} – нормовані значення статистичних показників [22].

З метою оцінки впливу загроз на рівень соціальної безпеки регіонів використовуємо наведений вище перелік індикаторів, а також функціональну залежність інтегрального показника соціальної безпеки від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент у програмі «Statistica 7.0». Розрахуємо коефіцієнт чутливості рівня соціальної безпеки до загроз, який визначається як відносна зміна інтегрального показника соціальної безпеки у відсотках, що відповідає відносній зміні індикатора на 1% за інших рівних умов.

Оцінювання рівня соціальної безпеки проведемо для регіонів, в яких у 2018 р. концентрація внутрішньо переміщених осіб перевищувала 2%: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Харківська області та м. Київ (див. рис. 1).

Явище вимушеної внутрішньої міграції спостерігається в Україні упродовж п'яти років, що обумовлює недостатню довжину динамічного ряду індикатора «Відношення кількості ВПО до чисельності населення» і, відповідно, отримання некоректних результатів дослідження впливу цього показника на різні показники соціальної безпеки для кожного окремого регіону. Тому для перевірки

вагомості впливу зазначеного індикатора на рівень соціальної безпеки та оцінки його кореляції з іншими індикаторами застосуємо методу регресійного аналізу (панельна регресія) усіх регіонів України за показниками соціальної безпеки упродовж 2014–2018 рр.

3. Результати дослідження

Серед досліджуваних регіонів рівень соціальної безпеки був найвищим у м. Києві, про що свідчить значення інтегрального показника, яке змінилося з 0,685 у 2014 р. до 0,702 у 2018 р. (табл. 1). Найнижчий рівень соціальної безпеки спостерігався у Луганській області, проте звернемо увагу на позитивну тенденцію до збільшення інтегрального показника – з 0,376 у 2014 р. до 0,436 у 2018 р.). У Дніпропетровській та Київській областях рівень соціальної безпеки підвищився у короткостроковому періоді, проте залишається нижчим порівняно з 2014 р.

За результатами розрахунків у досліджуваних регіонах відбулося підвищення рівня соціальної безпеки у 2018 р. порівняно з попереднім роком. На основі аналізу фактичних значень індикаторів можемо зробити припущення, що стан соціальної безпеки в цих регіонах поліпшився, насамперед, в результаті підвищення відповідності критеріям безпеки показника відношення темпу росту ВРП до темпу росту середньомісячної зарплати. Значення цього індикатора у 2018 р. порівняно з 2017 р. у Луганській області збільшилося з 0,66 до 0,8, у Донецькій – з 0,73 до 0,84, у Запорізькій – з 0,76 до 0,8, у Київській – з 0,76 до 0,84, у Дніпропетровській – з 0,75 до 0,8, у Харківській – з 0,72 до 0,83, у м. Києві – з 0,82 до 0,85.

В усіх досліджуваних регіонах відбулося поліпшення такого показника соціальної напруги, як рівень безробіття. Найбільше зниження цього індикатора спостерігалось у

Таблиця 1

Динаміка інтегрального показника соціальної безпеки у регіонах України з найвищою концентрацією внутрішньо переміщених осіб за 2014–2018 рр.

Регіон	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Дніпропетровська область	0,592	0,543	0,543	0,551	0,568
Донецька область	0,362	0,341	0,385	0,400	0,439
Запорізька область	0,506	0,442	0,457	0,496	0,527
Київська область	0,652	0,579	0,569	0,580	0,620
Луганська область	0,376	0,363	0,401	0,393	0,436
Харківська область	0,483	0,422	0,439	0,490	0,522
м. Київ	0,685	0,622	0,641	0,659	0,702

Розраховано авторами

2018 р. у Харківській області – до 5,3%, у Київській – до 6,3%, у Дніпропетровській – до 8%, у м. Києві – до 6,2%. Інші регіони також характеризуються тенденцією до зниження рівня безробіття, проте, цей показник залишається відносно високим: у Донецькій – 14%, у Запорізькій області – 9,9%, у Луганській – 15,1%. Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму також поліпшилося відносно критеріїв соціальної безпеки: у Луганській області цей показник збільшився з 3,79 у 2017 р. до 4,33 у 2018 р., у Донецькій – з 5,02 до 5,69, у Київській – з 4,65 до 5,35, у Запорізькій – з 4,44 до 5,13, у Дніпропетровській – з 4,49 до 5,21, у Харківській – з 4,04 до 4,5, у м. Києві – з 7,21 до 7,96 відповідно.

Відбулося істотне поліпшення криміногенної ситуації у Луганській та Донецькій областях (коефіцієнт злочинності знизився у 2018 р. порівняно з 2014 р. відповідно до 1330,9 до 481 і з 1297,6 до 535,4). Незначне зменшення значення цього індикатора за досліджуваний період спостерігалось у Київській, Запорізькій, Дніпропетровській областях, а у Харківській області та м. Києві відбулося його збільшення (з 1173,6 до 1359,1 та з 1933,5 до 2065,1).

За результатами аналізу зміни індикаторів складно визначити найбільш вагомі чинники поліпшення рівня соціальної безпеки досліджуваних регіонів. Тому розрахуємо коефіцієнт чутливості інтегрального показника соціальної безпеки регіону до зміни кожного окремого індикатора за інших рівних умов згідно з формулою (1). Як видно з таблиці 2, основні чинники соціальної безпеки за регіонами відрізня-

ються. Так, у Дніпропетровській області найвагомішим фактором соціальної безпеки у 2018 р. була зміна відношення ВПО до чисельності населення, оскільки зменшення значення цього індикатора на 1% обумовлює збільшення інтегрального показника на 0,268% за інших рівних умов. Зважаючи на те, що цей індикатор є показником-дестимулятором, збільшення його значення з 2,29 у 2017 р. до 2,35 у 2018 р. певною мірою стримувало поліпшення стану соціальної безпеки Дніпропетровської області.

У Донецькій та Луганській областях найбільше вплинуло на зміцнення соціальної безпеки у 2018 р. поліпшення криміногенної ситуації (коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни кількості злочинів у розрахунку на 100 тис. населення становили 0,329 та 0,464 відповідно). Інтегральний показник соціальної безпеки м. Києва та Київської області у 2018 р. був найбільш чутливий до зміни відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, збільшення якого на 1% призводить до зростання рівня соціальної безпеки відповідно на 0,286% у місті та на 0,347% в області за інших рівних умов. На рівень соціальної безпеки Запорізької області у 2018 р. найбільше вплинуло поліпшення показника «Відношення темпу росту ВРП до темпу росту середньомісячної зарплати», а у Харківській області – найважливішим чинником соціальної безпеки стало зниження рівня безробіття.

Водночас зауважимо, що зміна індикаторів, які характеризують процес вимушеної внутрішньої міграції та криміногенну ситуацію, мала різний вплив на рівень соціальної безпеки,

Таблиця 2

Коефіцієнти чутливості інтегрального показника соціальної безпеки регіонів до зміни індикаторів у 2018 р.

Регіон	Відношення обсягу ВРП на одну особу до середнього значення по Україні	Відношення темпу росту ВРП до темпу росту середньомісячної зарплати	Рівень безробіття за методологією МОП	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму	Відношення ВПО до чисельності населення	Коефіцієнт злочинності
Дніпропетровська область	0,162	0,132	0,162	0,174	0,268	0,106
Донецька область	0,075	0,119	0,188	0,235	0,214	0,329
Запорізька область	0,121	0,284	0,175	0,207	0,140	0,077
Київська область	0,089	0,203	0,226	0,286	0,154	0,048
Луганська область	0,025	0,147	0,171	0,138	0,061	0,464
Харківська область	0,111	0,184	0,293	0,150	0,128	0,140
м. Київ	0,172	0,112	0,237	0,347	0,085	0,049

Розраховано авторами

що, на нашу думку, може бути обумовлене відмінностями в структурних характеристиках внутрішньо переміщених осіб у досліджуваних регіонах (вікова, майнова та професійна диференціація). Водночас необхідність врахування цих індикаторів під час дослідження соціальної безпеки регіонів підтверджується результатами регресійного аналізу.

На основі результатів панельної регресії, проведеної для усіх регіонів України за 2014–2018 рр. за показниками соціальної безпеки, виявлено зв'язок між рівнем безробіття (*РБ*) і показниками вимушеної внутрішньої міграції та криміногенної ситуації (рівняння 1). Показники статистичної значущості ($R=0,64$; $R^2=0,41$) підтверджують зв'язок між незалежними змінними і залежною змінною, а *F*-критерій Фішера підтверджує міцність цих зв'язків ($F(3,1)=28,5$).

$$PB = 8,12 + 2,68x_1 - 2,55x_2 - 0,52x_3 \quad (1)$$

Як очевидно з рівняння, вплив на рівень безробіття (*РБ*) показника «Відношення кількості ВПО до чисельності населення» (x_1) є прямим, а показника «Чисельність ВПО» (x_2) – оберненим. Це певною мірою пояснює дуалітичний характер міграційних процесів: з одного боку, висока концентрація ВПО в регіоні призводить до зростання безробіття, а з іншого – рівень безробіття може знижуватися в результаті працевлаштування біженців, які для отримання засобів для існування погоджуються на місця роботи, пропонувані службою зайнятості. Виявлено обернений зв'язок між рівнем безробіття та коефіцієнтом злочинності (x_3), що свідчить про вирішення проблем із працевлаштуванням певної частини населення через «зайнятість» у кримінальному середовищі.

Список використаних джерел

1. Будник О., Карелін С., Корнилюк С. Забезпечення потреб та дотримання прав внутрішньо переміщених осіб. Звіт за результатами дослідження. Центр політичних студій та аналітики, 2016. URL: <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/.../document?id=5257>.
2. Перепелюкова О. В. Вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 6 (223). С. 110–116.
3. Грабова Я. О. Конституційно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч. 2. С. 47–51.
4. Захаров Б. Права внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenyh-osib-b-zaharov/>.
5. Міхєєва О., Середа В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні*. Львів, 2015. 462 с.
6. Харабуга С. В. Проблеми внутрішньо переміщених осіб на ринку праці України. *Теоретичні і практичні проблеми економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 2 (12). С. 45–53.
7. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. К., 2016. 93 с.
8. Тарасенко Ю. М. Ставлення українського соціуму в містах концентрації внутрішньо переміщених осіб (переселенців) до проблеми злочинності внутрішньо переміщених осіб (переселенців) в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/757>

Висновки

Зважаючи на активізацію вимушеної внутрішньої міграції, викликаній переміщенням осіб із АР Крим та охоплених війною частин Донецької й Луганської областей, та основні тенденції розвитку приймаючих регіонів за останні п'ять років, зробимо висновок про доцільність удосконалення методики оцінки рівня соціальної безпеки на регіональному рівні. Під час формування системи індикаторів соціальної безпеки необхідно брати до уваги показники, які характеризують зміну чисельності населення приймаючих регіонів за рахунок припливу внутрішньо переміщених осіб, а також соціальну напругу внаслідок зростання рівня безробіття та рівня злочинності в регіоні. Отже, до переліку індикаторів доцільно включити такі показники: рівень концентрації внутрішньо переміщених осіб; рівень злочинності в регіоні.

Результати оцінки соціальної безпеки регіонів, в яких спостерігається найбільша концентрація внутрішньо переміщених осіб, дають змогу зробити висновки про: підвищення рівня безпеки досліджуваних регіонів у короткостроковому періоді; вагомий вплив концентрації внутрішньо переміщених осіб на стан соціальної безпеки у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Харківській областях, та неістотний вплив цього показника – у Луганській області та м. Києві. Результати панельної регресії підтвердили важливість показника «Відношення кількості внутрішньо переміщених осіб до чисельності населення» для оцінки стану соціальної безпеки, оскільки виявлено прямий зв'язок між цим індикатором та рівнем безробіття в регіонах за період 2014–2018 рр.

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
10. Внутрішні переміщення осіб станом на 27.12.2016 р. Інформація Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території. URL: <http://www.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiy-koordinatsiyniy-shtab.html>.
11. В Україні зросла кількість переселенців з окупованого Донбасу. URL: <https://vchasnoua.com/donbass/61489-infografika-v-ukraini-zrosla-kilkist-pereselentsiv-z-okupovanoho-donbasu>.
12. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf.
13. Internal Displacement Map, October 2014. URL: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1924-2014-10-20-21-03-58>.
14. Internal Displacement Map, August 2015. URL: <http://unhcr.org.ua/en/component/content/article/2-uncategorised/1244-internal-displacement-map>.
15. Internal displacement in Ukraine, as of October 2018. URL: <https://voxukraine.org/en/what-drives-ukrainian-internal-migrants/>.
16. Map of Ukraine with Internally Displaced Persons registered by Oblast. URL: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiY2RhMmExMjgtZWVjZWRlMS00YjcwL>
17. Майже 60% опитаних в Україні переселенців – безробітні. URL: <https://www.unian.ua/society/10226127-mayzhe-60-opitanih-v-ukrajini-pereselenciv-bezrobitni.html>.
18. Майже 80 відсотків ВПО, котрі шукають роботу, – це жінки: результати опитування. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/majzhe-80-vidsotkiv-vpo-kotri-shukayut-robotu-ce-zhinki-rezultati-opituvannya>.
19. Інформація про надання послуг державної служби зайнятості внутрішньо переміщеним особам з 1 березня 2014 р. по 31 грудня 2018 р. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>.
20. Троян В. Війна на кримінальному фронті. *Дзеркало тижня*. 2016. 8 жовтня. № 36. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/viyna-na-kriminalnomu-fronti-.html>.
21. Узагальнені статистичні та аналітичні дані про діяльність органів прокуратури у 2018 році (відповідно до статті 6 Закону України «Про прокуратуру»). URL: <https://www.gp.gov.ua/vlada>.
22. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. URL: <http://www.expert-a.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.
23. Кизим Н. А., Омаров Ш. А. Концепция построения и реализации стратегии устойчивого развития региона. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. Концепція соціально-економічного розвитку регіонів в умовах викликів глобалізації*. Донецьк, 2011. Т. 2. С. 42–54.

References

1. Budnyk, O., Karelin, S., & Kornyluk, S. Zabezpechennia potreb ta dotrymannia prav vnutrishno peremishchenykh osib. Zvit za rezultaty doslidzhennia [Ensuring the needs and rights of internally displaced persons. Report on the results of the study]. Tsentr politychnykh studii ta analityky, 2016. Retrieved from <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/.../document?id=5257> [In Ukr.].
2. Perepeliukova, O. V. (2015). Vyrishennia nahalnykh problem vnutrishno peremishchenykh osib [Solution of urgent problems of internally displaced persons]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 6 (223), 110–116 [In Ukr.].
3. Hrabova, Ya. O. (2015). Konstytutsiino-pravovyi status vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [The constitutional and legal status of internally displaced persons in Ukraine]. *Mytna sprava*, 2 (98), 2, 47–51 [In Ukr.].
4. Zakharov, B. Prava vnutrishno peremishchenykh osib [The rights of internally displaced persons]. Retrieved from <http://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenykh-osib-b-zaharov/> [In Ukr.].
5. Mikheieva, O., & Sereda, V. Suchasni ukraïnski vnutrishno peremishcheni osoby: osnovni prychny, stratehii pereselennia ta problemy adaptatsii [Contemporary Ukrainian Internally Displaced Persons: Main Causes, Resettlement Strategies, and Adaptation Issues]. *Stratehii transformatsii i preventsii prykordonnykh konfliktiv v Ukraini*. Lviv, 2015. 462 [In Ukr.].
6. Kharabuha, S. V. (2015). Problemy vnutrishno peremishchenykh osib na rynku pratsi Ukrainy [Problems of internally displaced persons in the labor market of Ukraine]. *Teoretychni i praktychni problemy ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, 2 (12), 45–53 [In Ukr.].
7. Smal, V., & Pozniak, O. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: sotsialna ta ekonomichna intehratsiia v pryimaiuchykh hromadakh [Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Hosting Communities]. K., 93 [In Ukr.].
8. Tarasenko, Yu. M. Stavlennia ukraïnskoho sotsiumu v mistakh kontsentratsii vnutrishno peremishchenykh osib (pereselentsiv) do problemy zlochynnosti vnutrishno peremishchenykh osib (pereselentsiv) v Ukraini [Attitude of the Ukrainian society in cities of concentration of internally displaced persons to the problem of criminality

- among internally displaced persons in Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Retrieved from <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/757> [In Ukr.].
9. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy [On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons : The Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [In Ukr.].
  10. Vnutrishni peremishchennia osib stanom na 27.12.2016 r. Informatsiia Mizhvidomchoho koordynatsiinoho shtabu z pytan sotsialnoho zabezpechennia hromadian Ukrainy, yaki peremishchuiutsia z raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii ta tymchasovo okupovanoi terytorii [Internal displacement of persons dated December 27, 2016. Information of the Interagency Coordination Staff on Social Security of Ukrainian Citizens Moving from Areas of Anti-Terrorist Operation and Temporarily Occupied Territory]. Retrieved from <http://www.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiy-koordinatsiyniy-shtab.html> [In Ukr.].
  11. V Ukraini zroslo kilkist pereselentsiv z okupovanoho Donbasu [The number of displaced persons from occupied Donbass has increased in Ukraine]. Retrieved from <https://vchasnoua.com/donbass/61489-infohrafika-v-ukraini-zroslo-kilkist-pereselentsiv-z-okupovanoho-donbasu> [In Ukr.].
  12. Malinovska, O. A. Vnutrishnia mihratsiia ta tymchasovi peremishchennia v Ukraini v umovakh politychnykh ta sotsialno-ekonomichnykh zahroz [Internal migration and temporary displacement in Ukraine under political and socio-economic threats]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf [In Ukr.].
  13. Internal Displacement Map, October 2014. Retrieved from <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1924-2014-10-20-21-03-58>.
  14. Internal Displacement Map, August 2015. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/en/component/content/article/2-uncategorised/1244-internal-displacement-map>.
  15. Internal displacement in Ukraine, as of October 2018. Retrieved from <https://voxukraine.org/en/what-drives-ukrainian-internal-migrants/>.
  16. Map of Ukraine with Internally Displaced Persons registered by Oblast. Retrieved from <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiY2RhMmExMjgtZWZWRIMS00YjcwL>.
  17. Maizhe 60% opytanykh v Ukraini pereselentsiv – bezrobitni [Nearly 60% of the IDPs surveyed in Ukraine are unemployed]. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/10226127-mayzhe-60-opitanih-v-ukrajini-pereselenciv-bezrobitni.html> [In Ukr.].
  18. Maizhe 80 vidsotkiv VPO, kotri shukaiut robotu, – tse zhinky: rezultaty opytuvannia [Nearly 80% of IDPs seeking employment are women: survey results]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/majzhe-80-vidsotkiv-vpo-kotri-shukayut-robotu-ce-zhinki-rezultati-opituvannya> [In Ukr.].
  19. Informatsiia pro nadannia posluh derzhavnoi sluzhby zainiatosti vnutrishno peremishchenym osobam z 1 bereznia 2014 r. po 31 hrudnia 2018 r. [Information on the provision of services by the State Employment Service for Internally Displaced Persons from 1 March 2014 to 31 December 2018]. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> [In Ukr.].
  20. Troian, V. (2016, Zhovtnia 8). Viina na kryminalnomu fronti [The war on the criminal front]. *Dzerkalo tyzhnia*, 36. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/internal/viina-na-kryminalnomu-fronti-_.html [In Ukr.].
  21. Uzahalneni statystychni ta analitychni dani pro diialnist orhaniv prokuratury u 2018 rotsi (vidpovidno do statti 6 Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu») [Summarized statistical and analytical data on the activities of the prosecution bodies in 2018 (in accordance with Article 6 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor’s Office»)]. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua.vlada> [In Ukr.].
  22. Pro zatverdzhennia metodyky rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 02 bereznia 2007 r. № 60 [On approval of the methodology for calculating the level of economic security of Ukraine: Order of the Ministry of Economy of Ukraine of March 2, 2007 No. 60]. Retrieved from <http://www.expert-a.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm> [In Ukr.].
  23. Kyzym, N. A., & Omarov, M. A. (2011). Kontseptsyia postroenyia y realizatsyy stratehy ustoichyvoho rozvytyia rehiona [The concept of forming and implementing a sustainable development strategy for the region]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання promysloвого rozvytku. Kontseptsyia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv v umovakh vykykiv hlobalizatsii*. Donetsk, 2, 42–54 [In Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 13.12.2019
прийнята до друку 21.01.2020

The article: is received 13.12.2019
is accepted 21.01.2020

UDC (УДК) 347.777
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Яремко Віктор Ярославович,

кандидат юридичних наук,
провідний фахівець
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5487-2371

Головач Тетяна Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: tetianaholovach@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6665-4416

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Розкрито особливості захисту персональних даних як складової інформаційної безпеки. Проаналізовано поняття та зміст категорії захисту персональних даних, які спрямовані на попередження неправомірних дій з персональними даними, а також на захист і відновлення порушених прав. Розглянуто правове регулювання інституту захисту персональних даних та необхідність удосконалення способів та методів правового захисту інституту персональних даних. Проблема захисту персональних даних у сучасному суспільстві в якому домінують принципи визнання людини найвищою соціальною цінністю актуалізує питання розробки відповідної правової платформи, яка б гарантувала та забезпечила стабільність правовідносин, правових взаємозв'язків при реалізації та захисті інформаційних прав різних суб'єктів.

Ключові поняття: захист персональних даних, інформаційна безпека правове регулювання, способи та методи, конфіденційна інформація.

Kovaliv Myroslav,

Candidate of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative-Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Yaremko Viktor,

Candidate of Law, Leading Specialist
of the Institute of Training Specialists
for Units of the National Police
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5487-2371

Holovach Tetiana,

Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: tetianaholovach@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6665-4416

PROTECTION OF PERSONAL DATA AS A COMPONENT OF INFORMATION SECURITY

Abstract. The article, based on the analysis of available research and personal observations, presents main approaches to the understanding of the notion of protection of personal data. Peculiarities of protection of personal data as a component of information security are revealed in the article. The concept and content of the category of protection of personal data, aimed at preventing misuse of personal data as well as protection and restoration of violated rights are considered. The legal regulation of the institute of personal data protection and the need to improve the methods and means of legal protection of the institute of personal data are analyzed.

Key concepts: protection of personal data, information security, legal regulation, methods and means, confidential information.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-47-52

Introduction

The problem of protection of personal data at the present stage of society development, dominated by the principles of recognition of the highest social value of human beings actualizes the issue of developing an appropriate legal platform that would guarantee and ensure the stability of legal relations, legal interrelations in the exercise and protection of information rights of different entities.

At present conditions of freedom and independence, the number of clandestine, illegal, illegally created information bases containing confidential information is increasing. Offenses in this area are growing rapidly. It seems clear that these facts will continue to exist until steps are taken to close loopholes in the legislation governing relations in this area – the sphere of personal data.

Research on the protection of personal data as a component of information security are complemented in publications of leading scientists, among them V. I. Aristova, V. Yu. Baskakova, V. M. Bryzhko, R. A. Kaliuzhnyi, A. I. Marushchak, T. I. Obukhovska, A. V. Paziuk, V. O. Seriohin, O. S. Sokolova, S. V. Yasechko, O. H. Yarema.

The purpose of the article is to reveal the issues of personal data protection as a component of information security.

1. The concept and content of the category of personal data protection

In the context of the formation of the national state policy of information security and the actualization of the issues on guaranteeing the confidentiality of personal life and protection of personified information of an individual, the problem of protection of the personal data institute becomes of great

importance. Such issues are constantly discussed in the media and are the subject of debate on television and radio, in the Internet and in public.

In order to solve these problems, all the authorities, who are participants in the informational legal relationship as well, are involved in information processes. In this regard new legislative and subordinate legal acts are adopted, separate specialized administrative bodies are created, and state concepts of targeted programs are often developed.

Such a scale of social resonance would seem to imply a clear definition of the content and nature of the personal data protection institute, the principles and laws upon which the institute is based, and the tasks which it is directed to.

The question of determining the essence of the category of protection of personal data is relevant and necessary, since the formation and qualitatively effective ways of protection of this institute depends on the features and the essence of this concept. It is only in the writings of few researchers that considerable attention is paid to analyzing and revealing the essence of this important category.

V. M. Bryzhko defines the category of protection of personal data as «the protection of information about an identified or identifiable person» [1, p. 55]. According to V. Kozak, protection of personal data is the processing of personal data solely for the purpose for which it was collected; minimizing the data, processing of which is required for a specific purpose; limiting the storage and processing of data, ensuring the relevance of personal data [2, p. 144].

Analyzing the protection of personal data through the lens of labor relations, A. M. Chernobai

considers it as: a set of organizational and legal, engineering and technical, cryptographic and other measures taken by the owner of this data or other persons upon his request, in order to prevent harm to the interests of the owner and the person concerned, its uncontrolled distribution. In her opinion, the protection of an employee's personal data includes the activities of the relevant state bodies, envisaged by the legislation, for recognition, restoration of rights, as well as the removal of obstacles that interfere with the exercise of the rights and legitimate interests of legal entities in the field of personal data [3, p. 40].

The essence of the concept of protection of personal data makes it possible to state their ambiguity, inconsistency, which creates differences in the correct interpretation of this important statement in the legal field.

The issue of personal data protection has long become relevant in European countries (Poland, France, the United Kingdom, etc.). In the legislation of modern Ukraine there are also many rules governing legal relations in the field of protection of personal data, although some of them do not meet the current conditions of development of information legal relations.

Thus, since the Law of Ukraine of July 6, 2010 «On Ratification of the Strasbourg Convention on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data» came into force [4], the situation regarding the protection of personal data during their processing has changed significantly.

The provisions of this Convention have been incorporated into the national legislation of Ukraine and in so far as the protection of personal data is concerned.

Thus, the Law of Ukraine «On Protection of Personal Data» not only declares the idea of protection of personal data as a fundamental human and citizen right (Article 1), but also gives the function of control over its observance of the Ombudsman (Articles 22, 23) [5]. Although sometimes it seems that the provisions of this law still need improvement and updating.

The European integration vector of our country's foreign policy and the objective state of legal regulation of information relations make it possible to consider the protection of personal data as a sphere and industry that cover a wide range of legal, regulative and securing relationships [6, p. 129].

The category of personal data protection is a broad, complex and multifaceted phenomenon. However, whatever aspect of it is analyzed, in whatever sense it is interpreted (as a line of business, as a human right, as a legal institute), it is obvious that its effectiveness and efficiency depends on a

large number of subjects. In particular, they can be presented by the higher bodies of state power that create the legal base and are the basis of information policy. These are also the bodies of the state executive power, which exercise control over the protection of personal data through the exercise of «external» supervisory powers, and at the internal organizational level – as the owners and creators of relevant information bases. It is also the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights as the subject of parliamentary control over the observance of constitutional rights and freedoms of citizens. These are the courts which, in addition to certain powers, are entrusted with the functions of control over non-violation of the legislation on protection of personal data. Of course, these are all the individuals and legal entities involved in the processing of personal data. And so are the personal data holders themselves, since it is primarily their responsibility to protect the privacy of their private life.

It is generally believed that the protection of personal data belongs to the exclusive powers of the public authorities. It is also impossible to agree with those who, by absolutizing the role of the owner of personal data, believe that the protection of personal data is carried out only by him personally or in accordance with his initiative. After all, the vast majority of entities involved in the personal data protection mechanism exercise such protection by virtue of their functional duties and legal powers, and not by the will of specific persons [7, p. 19].

Therefore, the scientific understanding of the concept and content of the category «protection of personal data» is the idea of its multi-subjective nature.

As for the sources of regulation of the relevant sphere of social relations, obviously, such are not only the rules of law, as some scholars insist, but also other social regulators. The protection of personal data is a phenomenon, an institution existing at the «intersection», at the joint of social, legal and technical spheres of human life. It is manifested not only in law and objectively not only by law it is regulated. Along with the law, technical and technological rules play a significant role in regulating personal data protection institute (it is known today that the primary object of protection is personal data that can be processed automatically). One should not dismiss the influence of moral standards and corporate ethics. In future, it may become possible to form customs of information circulation, etc. [6, p. 119].

Therefore, the question of determining the content of the category of protection of personal data is relevant and necessary, because the formation and qualitatively effective ways of protection

of the institute depends on the features and essence of this concept.

The analysis of the views, visions and conclusions of scientists about the essence of the concept of personal data protection makes it possible to ascertain their ambiguity, inconsistency, which creates differences in the correct interpretation of this important in the legal field statement.

In order to better understand the nature of personal data, it is necessary to constantly, thoroughly investigate the functional orientation of this category. Many scholars interpret the category of «personal data protection» rather narrowly, considering it in the light of a set of measures aimed at identifying, suppression of offenses, punishing guilty persons and restoring violated rights, often identifying this concept with the securing of personal data. However, securing and protection are two different categories.

2. Legal regulation of the institute for personal data protection

As part of modern state information policy, the institute for the protection of personal data requires development and implementation of a perfect and effective regulatory framework that will ensure the stability of legal relationships in the field of personal data protection and the efficiency of its enforcement.

First of all, the quality of proper legal regulation of relations depends on the state of information security of society, the state and the individual in particular. A perfect legal framework will strengthen and optimize the sphere of public information relations, making it resistant to external and internal threats or harmful and dangerous influences. At the same time, the imperfection of the legal regulation of the problematic interconnections between the subjects of information relations in the field of personal data protection contributes to the destructive influence. It provokes conflicts between members of the legal relationship, creates a basis for manipulation, destabilizes existing social ties, and promotes abuse, harassment and wrongdoing.

Legal regulation of relations in the field of personal data protection is ensured by a wide range of legal acts: the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, by-laws of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine, central and local executive authorities, local self-government bodies, as well as international agreements of Ukraine, mandatory application of which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The above mentioned laws are worth consideration in details. In particular, Principal Law – the Constitution of Ukraine, the rules of which regulate the most important social relations. All

the aspects of information activity are based on the Constitutional norms. They guarantee the citizen's right to protection against interference with privacy and family life, to discredit false information about himself and his family members, to compensate for material and moral damage caused by the collection, storage, use and dissemination of false information. Due to its impact on the system of legal, state and public institutions, the Constitution lays the foundations for ensuring information security and the realization of information interests.

In particular, Art. 32 of the Constitution reads: «No one may experience interference with his personal and family life except in cases provided for by the Constitution of Ukraine. It is prohibited to collect, store, use and disseminate confidential information about a person without his / her consent, except in cases specified by law and only in the interests of national security, economic well-being and human rights. Every citizen has the right to get acquainted in state authorities, local self-government bodies, institutions and organizations with information about himself that is not a state or other law-protected secret». At the same time in Art. 34 of the Principal Law, along with the right to freely collect, store, use and disseminate information, it is determined that its implementation may be restricted by law to prevent the disclosure of confidential information [8].

An important role in the system of legal protection of personal data is played by the laws of Ukraine, which define the basic principles of the processing, collection, storage, dissemination, and protection of information. State authorities, their officials, subjects of local self-government bodies and other authorized persons who are empowered with authoritative functions in the field of protection of the personal data institute are obliged to carry out their activities exclusively on the basis of the current information legislation.

In present-day, only the laws of Ukraine «On information» [9] and «On protection of personal data» [5] regulate the most essential aspects of the problem of protection of personal data in the current conditions of development of the information society. At the same time, it should be mentioned that they interact in the genesis of the institute of personal data protection and the reflection in the legal acts of a system of norms of protection of different branches of law. Such interaction by itself forms a hierarchical system, in which detailing of interaction regarding protection corresponds to each level of information [10, p. 207].

The Law of Ukraine «On information» regulates the relations related to the creation, accumulation, collection, receipt, distribution, storage,

use, securing and protection of information. In fact, for the first time at the highest legislative level the following notions were defined (specified): the concept of information, its types and branches; principles of information relations; priority directions of the state information policy; guarantees of the right to information; main types of information activities; modes of access to information; information inquiry procedure; participants of information relations, their rights and responsibilities; information security issues; grounds for liability for information offenses; legal forms of international cooperation in the field of information; guarantees of information sovereignty of Ukraine [1, p. 117].

The Law of Ukraine «On protection of personal data» regulates public relations related to the process of protection and processing of personal data, protection of fundamental rights and freedoms of a person and a citizen: the right to non-interference with privacy, the right to demand the removal of any information about oneself and members of their family, the right to get acquainted in state authority bodies, local self-government bodies, institutions and organizations with information about himself that does not constitute state or other secrets protected by law [5].

Conclusions

At the present stage of the development of information legal relations, there is a significant transformation of all information institutions, which due to the rapid development of information processes acquire qualitatively-new characteristics, features, which accordingly leads to the search for new methods of protection of personal data.

Any legal relationship in society requires the use of effective and efficient methods of legal regulation in order to avoid abuses, offenses and other negative consequences, which can lead to the development of relationship beyond the deliberate influence of the relevant legal regulators. The Institute for the protection of personal data constituting a part of modern state information policy, requires the development and implementation of a perfect and effective regulatory framework that will ensure the stability of legal relationships in the field of personal data protection and the efficiency of law enforcement. After all, the state of information security of society, the state and the person in particular depend on the quality of proper legal regulation of relations. A perfect legal framework will strengthen and optimize the sphere of public information relations, making it resistant to external and internal threats or harmful and dangerous influences.

Список використаних джерел

1. Брижко В. М. Правовий механізм захисту персональних даних : монографія / за заг. ред. М. Я. Швеця та Р. А. Калюжного. К. : Парламентське видавництво, 2003. 120 с.
2. Козак В. Защита персональных данных в Украине: практика и проблемы. *Персональные данные*. 2013. № 7 (60). С. 136–144.
3. Чернобай А. М. Становлення та розвиток законодавства України про захист персональних даних працівника. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 8. С. 40–43.
4. Про ратифікацію Страсбурзької Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Закон України від 01.01.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17>
5. Про захист персональних даних : Закон України від 06.07.2010 № 2438-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
6. Основи інформаційного права України : навч. посібник / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Грищенко та ін. ; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника. К.: Знання, 2014. 274 с.
7. Правове регулювання інформаційної діяльності : навч. посібник / В. Ю. Жарких, О. С. Білоусов, І. Б. Кривдіна, Д. Д. Татакі, І. М. Чістякова, Б. Г. Шевченко, С. Х. Яворський. К. : Каравела, 2015. 232 с.
8. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
9. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
10. Єсімов С. С. Захист персональних даних у контексті розвитку динамічних інформаційних систем. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. Вип. 3. С. 198–208.

References

1. Bryzhko, V. M. (2003). *Pravovyi mekhanizm zakhystu personalnykh danykh* [Legal mechanism for protection of personal data] : monohrafiia. za zah. red. M. Ia. Shvetsia ta R. A. Kaliuzhnoho. K. : Parlamentske vydavnytstvo, 120 [In Ukr.].
2. Kozak, V. (2013). *Zashchyta personalnykh dannukh v Ukrainy: praktyka y problemu* [Protection of personal data in Ukraine: practice and problems]. *Personalnue dannue*, 7 (60), 136–144 [In Ukr.].
3. Chernobai, A. M. (2005). *Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro zakhyst personalnykh danykh pratsivnyka* [Formation and development of the legislation of Ukraine on protection of personal data of the employee]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 40–43 [In Ukr.].

4. Pro ratyfikatsiiu Strasburzkoï Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiou obrobkoïu personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.01.2014 [On the ratification of the Strasbourg Convention on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data : Law of Ukraine on 06.07.2010 No. 2438-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17> [In Ukr.].
5. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 06.07.2010 № 2438-VI. [On the protection of personal data : Law of Ukraine on 06.07.2010 No. 2438-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [In Ukr.].
6. Osnovy informatsiinoho prava Ukrainy (2014). [Fundamentals of Information Law of Ukraine] : navch. posib. / V. S. Tsymbaliuk, V. D. Havlovskiyi, V. V. Hryshchenko ta in. ; za red. M. Ya. Shvetsia, R. A. Kaliuzhnoho ta P. V. Melnyka. K. : Znannia, 274 [In Ukr.].
7. Pravove rehuliuвання informatsiinoï diialnosti (2015). [Legal regulation of information activities] : navch. posib. / V. Yu. Zharkyykh, O. S. Bilousov, I. B. Kryvdina, D. D. Tataki, I. M. Chistiakova, B. H. Shevchenko, S. Kh. Yavorskyi]. K. : Karavela, 232 [In Ukr.].
8. Konstytutsiia Ukrainy : Pryiniata Verkhovnoïu Radoïu Ukrainy 28 chervnia 1996 r [Constitution of Ukraine : Adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukr.].
9. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnia 1992 r. № 2657-XII [On information : Law of Ukraine of October 2, 1992 No. 2657-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. [In Ukr.].
10. Yesimov, S. S. (2013). Zakhyst personalnykh danykh u konteksti rozvytku dynamichnykh informatsiinykh system [Protection of personal data in the context of development of dynamic information systems]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Seriiia yurydychna, 3, 198–208 [In Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 27.02.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 27.02.2020
is accepted 18.03.2020*

Розділ 2

Проблеми реалізації права та правоохоронної діяльності

Chapter 2

Problems of the Implementation of Law and Law Enforcement Activities

UDK (УДК) 347.15/18
JEL Classification: K 36

Омельчук Олег Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
Заслужений юрист України,
ректор Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова
e-mail: olegnik97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4057-380X

Анікіна Галина Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
e-mail: galinaanikina07@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7482-019X

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ПОРУШЕНИХ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»

Анотація. З'ясовано, що розміщення в Інтернеті неперевіреної, перекрученої інформації або даних про фізичну особу, що стосуються її приватного життя, завдає шкоди честі, гідності фізичної особи і є підставою для їх захисту. Визначено, що відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації порушених у мережі «Інтернет», є автор відповідного матеріалу та власник веб-сайту. У випадках, коли автор поширеної інформації невідомий або інформація є анонімною, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал.

Ключові поняття: честь, гідність, права людини, інформація, мережа «Інтернет», оціночні судження, автор матеріалу, власник веб-сайту, відшкодування шкоди, правове регулювання.

Omelchuk Oleh,
Doctor of Law, Professor,
Honoured lawyer of Ukraine,
Cop. member of the Academy of Sciences
of Higher Education of Ukraine,
Rector of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law
e-mail: olegnik97@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4057-380X

Anikina Galyna,
Candidate of Law, Associate Professor
Department of Civil law and Process
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law
e-mail: galinaanikina07@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7482-019X

PROTECTION OF THE RIGHT TO HONOR AND DIGNITY OF AN INDIVIDUAL VIOLATED ON THE INTERNET

Abstract. The necessity to study the features of protection of personal honor and dignity violated on the Internet is substantiated. It has been found that the placing on the Internet of unverified, distorted information

or data about an individual concerning his or her private life is detrimental to honor, dignity of the individual and is the basis for their protection. It is justified that the risk of harm to human rights and freedoms, due to the disclosure of data on the World Wide Web, is much higher, so regulation of information placement on the Internet cannot be done on a par with other mass media. It has been found that judgmental judgments about a person are not grounds for protection of honor and dignity. It is determined that the defendants in the case of protection of dignity, honor or business reputation in the case of dissemination of information on the Internet are the author of the relevant material and the owner of the website. In cases where the author is rich in invisible information, also if the information is anonymous, the appropriate respondent is the owner of the site on which the information material is posted, since it is he who creates the technological opportunity and the conditions for the dissemination of false information. It is emphasized that it is impossible to prove the fact of violation in court in fixing the fact of submitting information on the Internet that violates the right to honor and dignity of an individual. It has been established that in cases where the author is provided with extensive invisible information, also if the information is anonymous, the appropriate respondent is the owner of the site on which this information material is placed, since it is he who creates the technological opportunity and conditions for the spread of false information.

Key concepts: honor, dignity, human rights, information, the Internet, evaluative judgments, author of material, web site owner, redress, legal regulation.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-54-63

Вступ

Розвиток технологій надає фізичним особам широкі можливості для вираження своїх думок, поглядів, переконань та забезпечує швидкий процес обміну інформацією. Універсальним засобом передачі та зберігання даних є мережа «Інтернет». Масове використання можливостей Інтернету призвели до інформаційного вибуху сучасного суспільства. Будь-хто має можливість розмістити на веб-ресурсі або на своїй сторінці в соціальній мережі інформацію на будь-яку тему, після чого стає доступною необмеженій кількості читачів. Суб'єкти всесвітньої мережі, що забезпечують доступ до інформації та надають відповідні послуги, не мають змоги контролювати весь обсяг інформації, яка розміщується в мережі «Інтернет». У наш час досить часто виникають ситуації, коли в Інтернеті розміщується неперевірена, перекручена інформація, яка не відповідає дійсності, фотографії, звуко- та відеозаписи, дані про фізичну особу, що стосуються її приватного життя. Інформація, яка розміщується в соціальних мережах та коментарі до неї, іноді є відверто образливими. Це завдає шкоди інтересам, честі, гідності фізичної особи й породжує обґрунтоване бажання захистити ці особисті немайнові права.

Специфіку Інтернету як засобу збирання й поширення інформації визнає і Європейський суд з прав людини, підкреслюючи особливість свободи вираження поглядів у мережі «Інтернет». На думку суду, всесвітня мережа обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, тому правове регулювання розміщення інформації в Інтернеті не може здійснюватися нарівні з іншими ЗМІ. Ризик завдання шкоди правам та свободам людини, у зв'язку з оприлюдненням даних у всесвітній мережі, є набагато вищим.

Тому Європейський суд підкреслює обов'язок держави встановити належну правову базу, яка б забезпечувала дотримання прав та інтересів всіх прав і свобод людини під час реалізації свободи вираження поглядів у мережі «Інтернет» [1]. Незважаючи на це, національне законодавство України не визначає особливостей правового регулювання та захисту прав на честь, гідність та ділову репутацію у мережі «Інтернет». Ці відносини регулюються нормами ЦК України, які поширюються на всі питання захисту права на честь та гідність. Так, питання захисту права честі, гідності людини, які порушуються в мережі «Інтернет», залишаються одними з найбільш дискусійних та складних і потребують додаткового дослідження.

Питання захисту права на честь, гідність розглядали у своїх роботах українські вчені: О. І. Анісімов, Д. Д. Луспенник, Р. А. Майданик, К. О. Машевська, С. Б. Жданенко, К. В. Можаровська, Ю. В. Попов, О. О. Посикалюк, І. В. Саприкіна, О. В. Пушкіна, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, А. О. Церковна, С. І. Шимон, А. С. Штефан.

Метою статті є визначення особливостей захисту прав на повагу до честі, гідності в мережі Інтернет.

1. Поняття права на честь та гідність фізичної особи

Преамбула Загальної декларації з прав людини проголошує: «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, невід'ємних та рівних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [2]. Преамбула Конвенції про права дитини вказує: «Держави-учасниці прийняли цю Конвенцію з вірою в основні права людини, в гідність

і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі» [3]. Ст. 3 Конституції України передбачає: людина її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 68 Основного закону: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [4].

Відповідно до ст. 297 ЦК України: 1) кожна людина має право на повагу до гідності і честі; 2) честь та гідність фізичної особи є недоторканими; 3) фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі [5].

Незважаючи на те, що честь та гідність фізичної особи охороняються нормами головних законодавчих актів нашої держави, чинне законодавство не містить дефініцій цих категорій.

Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» «законодавство України не містить визначення понять гідності, честі, оскільки вони є морально-етичними категоріями й водночас особистими немайновими правами, яким Закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту» [6].

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «честь» трактується як гідні поваги й гордості моральні якості людини, її принципи, незаплямована репутація, добре ім'я як непорочність, пошана, повага [7, с. 870].

У юридичній літературі є різні підходи до визначення понять «честь» та «гідність». На думку С. Б. Жданенка, «честь» – зовнішнє суспільне визнання вчинків людини, її заслуг, що виявляється в повазі, авторитеті, славі [8, с. 40]. В. А. Бортник визначає «честь» як сукупність морально-етичних характеристик людини, яких вона набуває впродовж життя і які віддзеркалюють її суть [9, с. 8]. На думку Д. Д. Луспенника, поняття «честь» відображає ставлення суспільства до громадянина, соціальну оцінку його моральних та інших якостей [10, с. 7]. Отже, зазначені автори розуміють під поняттям «честь» оцінку внутрішніх якостей фізичної особи з боку суспільства.

І. В. Саприкіна під честю розглядає особисте немайнове благо, яке є позитивною соціальною інформацією про особу та ґрунтується на уявленнях про добро і зло, що склалися в суспільстві й усвідомлюється самою особою

[11, с. 4]. Так, науковець звертає увагу, що поняття «честь» є відображенням лише позитивних якостей людини.

Відповідно до української радянської енциклопедії «гідність» – це поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність іншими людьми [12, с. 22].

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «гідність» трактується як сукупність рис, що характеризують моральні якості людини та усвідомлення нею своєї громадської важливості [13, с. 180].

Серед науковців немає єдності щодо визначення поняття «гідність». О. В. Гришук пов'язує гідність з цінністю людини в суспільстві та державі [14, с. 37]. А. О. Церковна виокремлює суб'єктивний і об'єктивний аспект гідності. На думку авторки, в об'єктивному аспекті під поняттям «гідність» варто розуміти значущість людини для суспільства з погляду її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, а в іншому – суб'єктивному особистісну значущість для особи її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, незалежно від соціальної належності та становища в суспільстві, усвідомлення й почуття цієї значущості [15, с. 12].

Зазначені позиції авторів, на нашу думку, є спірними, адже з оцінкою якостей людини з боку суспільства пов'язане поняття «честь», а не «гідність».

На думку В. Д. Недибалюк, «гідність» – це «моральна якість людини, яка полягає у внутрішній самооцінці людиною своєї індивідуальної цінності, власних якостей та здібностей, в усвідомленні людиною свого значення для суспільства і держави» [16, с. 182]. О. Р. Дашковська вважає, що: «гідність – це сукупність високих, моральних, професійних, світоглядних якостей людини, які є підставою для усвідомлення своєї суспільної цінності» [17, с. 198]. Заслуговує на увагу визначення поняття «гідність», надане М. І. Хавронюком, який визначає гідність як сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення своєї суспільної цінності [18, с. 111].

Так, автори пов'язують поняття гідності з внутрішньою оцінкою людини себе як особистості, що на нашу думку, є правильним.

Отже, під поняттям «честь» варто розуміти позитивну соціальну оцінку особи з боку суспільства. Поняття «гідність» відображає сукупність позитивних моральних якостей, які дають підстави для усвідомлення людиною своєї цінності для суспільства.

2. Основні види порушень права на честь та гідність в мережі «Інтернет»

Законодавцем чітко не визначено, які саме відомості є такими, що паплюжать честь і гідність особи, оскільки таке поняття є оціночним. Своєю чергою ч. 2 ст. 302 ЦК України покладає на фізичну особу, яка поширює інформацію, обов'язок переконатися в її достовірності [5]. На ЗМІ у випадку публікації матеріалів із використанням інформації з інтернет-ресурсів, також покладається обов'язок перевіряти їх достовірність. Про це свідчить і позиція Європейського суду з прав людини: «Відповідальність преси за дотримання принципів журналістської діяльності шляхом перевірки достовірності й точності інформації, яка оприлюднюється, є ще більш високою щодо інформації, яка стосується інтернет-архівів...» [19, с. 43].

Згідно з ч. 3 ст. 277 ЦК України негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного (презумпція добропорядності). Відповідно до абз. 5 п. 15 постанови Пленуму ВСУ у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи «недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені)». У юридичній літературі під поняттям «недостовірна інформація» пропонують розуміти інформацію, що не відповідає дійсності [6, с. 13]. Найповніше ознаки недостовірної інформації відображає дефініція зазначеної категорії запропонована І. В. Саприкіною. На її думку, недостовірною є інформація, яка відтворює події і явища, які не мали місця, або не відбулися в тому розумінні, що їм надано особою, яка їх поширила [11, с. 5].

Не є підставою для притягнення до відповідальності за порушення права на честь і гідність фізичної особи розміщення інформації в мережі «Інтернет» з посилання на офіційне джерело її запозичення (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо). У цьому випадку не виникає обов'язку перевіряти достовірність такої інформації.

На думку І. В. Саприкіної, недостовірною інформацією не завжди понижує честь, гідність, а лише та неправдива інформація, поширення якої призводить до порушення права фізичної особи на повагу до честі, гідності, ділової репутації [11, с. 12]. Подібною є позиція А. С. Штефан, яка стверджує, що недостовірною інформацією може і не завдавати шкоди

інтересам особи [20, с. 7].

Порушенням особистих немайнових прав мережі «Інтернет» є також розголошення без згоди особи достовірних відомостей про її особисте життя, що призвело також до порушення її права на недоторканність честі та гідності.

Під час кваліфікації інформації, поширеної в мережі «Інтернет», характер такої інформації має важливе значення, адже впливає на можливість захисту особистих немайнових прав фізичної особи у випадку їх порушення. Так, під час оцінки інформації, розміщеної в Інтернеті, варто з'ясувати чи є така інформація фактичним твердженням, чи оціночним судженням. Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про інформацію», ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. У ч. 2 ст. 30 цього закону роз'яснюється, що оціночними судженнями, є висловлювання, які не містять фактичних даних: «Критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані. Такі судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [21]. Так, 20.05.2019 КЦС ВС розглянув касаційну скаргу Особа_1 на рішення Апеляційного суду Сумської області від 06.06.2017 у справі за її позовом до Особа_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди, за результатами розгляду прийняв постанову. У постанові суд зазначив, що апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції, обґрунтовано відмовив у задоволенні позовних вимог про спростування недостовірної інформації. Запитання відповідача, адресоване позивачу на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ «Суми облэнерго», є суб'єктивною думкою Особа_2, а тому не є недостовірною інформацією, що підлягає судовому захисту шляхом її спростування, згідно з визначеним статтею 277 ЦК України порядком [22].

Так, порушенням права на честь та гідність є поширення недостовірної інформації про фізичну особу та відомостей про її особисте життя, що призвело також до порушення її права на недоторканність честі та гідності. Оціночні судження про особу не є підставою захисту для честі та гідності. Якщо особа вважатиме, що оціночне судження або думка, поширена в ЗМІ, понижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона має змогу скористатися тільки наданим їй ч. 3 ст. 277 ЦК України правом на відповідь [5].

3. Доведення факту порушення прав на честь та гідність у мережі «Інтернет»

Під час захисту прав, які порушуються через мережу «Інтернет», труднощі можуть виникнути із процесом доведення. Особа, права якої порушуються в Інтернеті, має надати до суду докази такого порушення.

Справа в тому, що інформація, яка розміщена у всесвітній мережі, може в будь-який момент бути видаленою з Інтернету, особою, яка є її автором або власником інтернет-ресурсу. Окрім того, у всесвітній мережі не завжди можна встановити особу, яка є автором публікації та інформації про власника веб-ресурсу, на якому вона розміщена. Без такої фіксації, у разі видалення інформації зі сторінок певного веб-ресурсу, довести факт порушення у суді буде неможливо. Так, КЦС ВС 11.07.2018 розглянув касаційну скаргу Особа_5 на рішення Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 20.11.2017 та постанову Апеляційного суду Херсонської області від 08.02.2018 у справі за позовом Особа_4 до Особа_5, редакції газети «Каховские новости» про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди, залишив скаргу без задоволення. Позивачем не надано жодних доказів розміщення відповідачами спірної інформації у соціальній мережі «Фейсбук», про спростування якої він просить. Судами першої та апеляційної інстанцій також залишено поза увагою те, що зміст позовних вимог Особа_4, викладених у прохальній частині позовної заяви, не містить жодних конкретних посилань на те, яку саме інформацію чи висловлювання, поширену в зазначених вище публікаціях, зокрема в мережі «Інтернет», варто визнати недостовірною, такою, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію позивача, та потребує спростування, і такі вимоги не були уточнені позивачем під час розгляду справи в суді першої інстанції [23, с. 21–22].

22.05.2019 КЦС ВС розглянувши справу за касаційною скаргою Особа_1 на рішення Святошинського районного суду м. Києва від 11.07.2018 та постанову Апеляційного суду м. Києва від 30.10.2018, залишив рішення без змін. КЦС ВС зазначив, що позивачем не надано жодних доказів розміщення відповідачами спірної інформації у соціальній мережі «Фейсбук», про спростування якої він просить [23, с. 28–29].

Роздрукувати тієї чи іншої інтернет-сторінки за сучасних можливостей копіювальної техніки підробити дуже легко, і судом, як доказ, вона не береться до уваги. Зафіксувати факт розміщення в мережі інформації, яка порушує право на честь та гідність фізичної особи та її

зміст, можна, зберігши цю інформацію на електронному носії відповідної копії інтернет-сторінки. В. Ямпольський вважає, що найдієвішим способом доведення факту порушення прав на честь та гідність у мережі «Інтернет» є завірення в нотаріуса інтернет-сторінок. На думку автора, зацікавлена особа має скласти на ім'я нотаріуса запит, у якому просить засвідчити факт знаходження недостовірної інформації за відповідною адресою в Інтернеті. У запиті необхідно вказати адресу сторінки, фрази та обґрунтувати мету забезпечення доказів. Нотаріус встановлює місцезнаходження такої інформації в Інтернеті, роздруковує і ця роздрукована документа стає належним письмовим доказом [24]. Чинне законодавство в сфері правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності не передбачає вчинення такої нотаріальної дії нотаріусами України. Так, застосування такого способу фіксації розміщення інформації у всесвітній мережі стане можливим лише після наділення нотаріусів відповідними повноваженнями та внесення відповідних змін до змін до національного законодавства.

Відповідно до «Порядку надання послуг з проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі «Інтернет» з видачею Експертних висновків, а також видачі довідок з відомостями про власників веб-сайтів або інформацією про їх встановлення» від 22.11.2017 [25], затвердженого директором ОП «Український мережевий інформаційний центр», суб'єкту якому належить право фіксації інформації в мережі «Інтернет» визначає «Український мережевий інформаційний центр». Так, особа, яка бажає підтвердити розміщення відомостей у мережі «Інтернет», може звернутися до зазначеного органу.

4. Специфіка захисту права на честь та гідність фізичної особи, порушених в інтернеті
Суб'єктом, якому належить право на захист гідності та честі, є фізична особа, особисті немайнові права якої порушено, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їх особисті немайнові права [23, с. 7]. Якщо недостовірну інформацію поширено стосовно малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних осіб, відповідно до ст. 59 ЦПК України за захистом їх прав до суду мають змогу звернутися законні представники [26].

Відповідно до ч. 4 ст. 32 Конституції України «Кожен вправі вимагати в судовому порядку спростування недостовірної інформації, що порочить честь і гідність членів його сім'ї» [4]. Відповідно до ч. 1 ст. 277 ЦК України фізична особа, у випадку порушення її осо-

бистих немайнових прав внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь або на спростування цієї інформації [5].

Суд, який розглядає справу, задовольняючи позов, має у рішенні зазначити, чи було порушено особисте немайнове право особи, яка саме інформація визнана недостовірною і порочить гідність, честь фізичної особи, вказати на спосіб захисту порушеного особистого немайнового права. У випадку ухвалення рішення про право на відповідь або про спростування поширеної недостовірної інформації суд в рішенні може викласти навіть текст спростування інформації або зазначити, яким способом має здійснюватися спростування. За загальним правилом, інформація, що порочить особу, має бути спростована у спосіб, найбільш подібний до способу її поширення.

Відповідно до п. 12 Постанови ВС України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації в разі поширення інформації в мережі Інтернет» є автор відповідного матеріалу та власник веб-сайту. У випадках, коли автор поширеної інформації невідомий або його особу неможливо встановити, також якщо інформація є анонімною, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал. Оскільки саме власник веб-сайту створює технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації, тому й має відповідати за розміщену на ньому інформацію [6].

Національне законодавство не передбачає обов'язкової офіційної реєстрації веб-ресурсів, здійснення їхнього обліку та ідентифікації. Тому власник веб-сайту може виявитись невідомим. З'ясувати, хто є власником веб-сайту, можна, звернувшись до «Українського мережевого інформаційного центру» про надання інформації про нього. Відмова в наданні запитуваної інформації є підставою витребування судом інформації про власника веб-сайту.

Власник веб-сайту може перебувати і в Україні, і за кордоном. У цьому випадку постає питання про визначення юрисдикції справ про порушення права на честь і гідність в мережі «Інтернет». Як приклад, можна навести справу «Perrin v. the United Kingdom». Випадок стосувався французького громадянина п. Перріна, який проживав у Великій Британії, і був притягнутий у цій країні до відповідальності за публікацію статті непристойного характеру на інтернет-ресурсі, який підтримувався і контролювався компанією, зареєстрованою в США.

На думку заявника, Велика Британія не мала права втручатися в його діяльність, оскільки спірні матеріали були розміщені на сайті компанії США, отже, контроль за їхнім змістом належав до американських органів влади. Перрін стверджував, що зображення, які він поширював через інтернет, у США не належали до категорії заборонених, отже, його діяльність була законною. Європейський суд не погодився з такою позицією заявника, зазначивши, що, якщо б місце публікації підпадало під юрисдикцію державних судів, то це неодмінно заохочувало б авторів до публікації матеріалів у країнах, де існує незначна можливість притягнення їх до відповідальності [27].

Так, питання про визнання чи невизнання інформації, яка розміщена в інтернеті такою, що порушує право на честь та гідність особи, здійснюється за правом держави, де відбулось порушення цих особистих немайнових прав.

У випадку, коли неможливо встановити ні автора публікації, ні власника інтернет-ресурсу, на якому розміщено інформацію, яка порушує особисті немайнові права, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду про встановлення неправдивості цієї інформації.

Так, рішенням Сватівського районного суду Луганської області від 02.06.2017 № 426/17323/16-ц встановлено, що позивач звернувся до суду з вимогою про встановлення факту недостовірної інформації, яка була поширена в мережі «Інтернет» невідомими особами, стосовно того, що він є депутатом «Народної ради Луганської народної республіки». Суд задовольнив вимогу в цій частині позову, мотивував свою позицію тим, що судовий захист гідності внаслідок поширення про особу недостовірної інформації не виключається і в разі, якщо автор такої інформації невідомий. У такому випадку суд вправі за заявою зацікавленої особи встановити факт неправдивості цієї інформації та спростувати її в порядку окремого провадження [28].

Отже, хоч автора недостовірної, неправдивої інформації про особу, яка є автором інформації і яка порушує право на честь і гідність не завжди можна притягнути до відповідальності, але особа права якої порушено має можливість вимагати спростування негативної інформації у спосіб, в який таку інформацію було оприлюднено.

Відповідно до ч. 7. с. 277 ЦК України спростування недостовірної інформації здійснюється у такий же спосіб, у який вона була поширена. Так, Деснянський районний суд м. Києва цивільну справу за позовом Особа_2 до Особа_3 про захист честі, гідності, ділової

репутації та спростування поширеної інформації, вирішив: зобов'язати Особа_3 у п'ятиденний строк після набрання судовим рішенням законної сили спростувати поширену недостовірну інформацію у такий саме спосіб, яким вона була поширена, а саме шляхом опублікування спростування недостовірної інформації в соціальній інтернет-мережі «Фейсбук» у загальнодоступній групі «Інформація_5» та видалення недостовірної інформації з дописів, розміщених в мережі «Інтернет».

Ч. 1 ст. 277 ЦК України, вказує, що фізична особа, особисті немайнові права якої були порушені внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь. Право на відповідь є спеціальним способом захисту вказаного права та полягає у можливості висвітлення власного погляду, надання пояснень щодо поширеної інформації та обставин порушення права на честь, гідність та ділову репутацію. Реалізувати цей спосіб захисту особа може як одразу після вчинення правопорушення, так і безпосередньо у процесі порушення зазначеного права.

У випадку завдання майнової та (або) моральної шкоди фізичній особі така шкода підлягає відшкодуванню.

Висновки

Розміщення недостовірної та перекрученої інформації про фізичну особу відомостей про її особисте життя у мережі «Інтернет» завдає шкоди інтересам, честі, гідності фізичної особи і породжує обґрунтоване бажання захистити ці права.

Відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації у разі поширення інформації в мережі «Інтернет» є автор відповідного матеріалу та власник веб-сайту. У випадках, коли автор поширеної інформації

невідомий, також якщо інформація є анонімною, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створює технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації.

Інформація, яка розміщена в Інтернеті, може в будь-який момент бути видаленою звідти, особою, яка є її автором або власником інтернет-ресурсу. Без такої фіксації інформації із сторінок певного веб-ресурсу довести факт порушення в суді буде неможливо. Окрім того, у всесвітній мережі не завжди можна встановити особу, яка є автором публікації, та інформацію про власника веб-ресурсу, на якому вона розміщена. Суб'єктом, якому належить право фіксації інформації в мережі «Інтернет», також право про надання відомостей про власника Інтернет сторінки є «Український мережевий інформаційний центр». Так, особа яка бажає підтвердити розміщення відомостей в мережі Інтернет, або дізнатися інформацію про власника веб-ресурсу, може звернутися до зазначеного органу.

Захист гідності, честі та ділової репутації внаслідок поширення про особу недостовірної інформації, не виключається і в разі, якщо автор такої інформації невідомий. У такому випадку суд вправі за заявою заінтересованої особи встановити факт неправдивості цієї інформації та спростувати її в порядку окремого провадження. У випадку завдання майнової та (або) моральної шкоди фізичній особі така шкода підлягає відшкодуванню.

Всесвітня мережа обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, тому правове регулювання розміщення інформації в Інтернеті, не може здійснюватися нарівні з іншими ЗМІ, тому потребує спеціального правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Свобода слова в Інтернеті. Законодавчі ініціативи та практика розгляду кримінальних справ в Україні в 2014–2018 роках : аналітичний звіт / Л. Опришко, В. Володовська, М. Дворовий. ГО «Платформа прав людини». Київ. URL: https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf
2. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : Конвенція, Міжнародний документ від 26.11.1987 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068
3. Конвенція про права дитини : Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1, с. 205.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
6. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 року № 1. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

8. Жданенко С. Б. Правовий захист честі й гідності: історія та сучасність. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПИ»*. 2012. № 4. С. 39–46.
9. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 17 с.
10. Луспенник Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.
11. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 21 с.
12. Українська радянська енциклопедія : [в 17-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: І. К. Білодід та ін. 1-ше вид. Т. 4 : Данте Ешелон. К. : Голов. ред. УРЕ, 1961. 560 с.
13. Великий тлумачий словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
14. Гришук О. Людська гідність у правових актах ООН. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 37–41.
15. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 36 с.
16. Недибалюк В. Д. Конституційне право людини на повагу до його гідності: поняття, зміст і його місце в системі прав людини. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : збірник наукових праць. 2012. Вип. 58. С. 181–187.
17. Дашковська О. Р. Право на гідність та особисту недоторканість особи: гендерний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 198–204.
18. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
19. *Times Newspapers Ltd v. the United Kingdom* (nos. 1 and 2). № 3002/03 and № 23676/03, ECHR 2009.
20. Штефан А. С. Цивільне судочинство у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 19 с.
21. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року №2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
22. Постанова КС ВС № 591/7099/16-ц від 06 червня 2017 року на касаційну скаргу особа_1 на рішення Апеляційного суду Сумської області у справі за її позовом до особа_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82119183>
23. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / упоряд.: канд. юрид. наук, доц. Д. Д. Луспенник. Київ, 2019. Вип. 52. С. 21–22.
24. Ямпольський В. Чи мають відповідати власники Інтернет-ресурсів за дописи інших осіб? URL: <http://blog.liga.net/user/vyampolskyu/article/11681.as>
25. Порядок надання послуг з проведення фіксації і дослідження змісту веб-сторінок у мережі «Інтернет» з видачею Експертних висновків, а також видачі Довідок з відомостями про власників веб-сайтів або інформацією про їх встановлення від 22 листопада 2017 року, затверджений Директором об'єднання підприємств «Український мережевий інформаційний центр». URL: http://uanic.net/docs/documentsukr/Poryadok_nadannya_poslug_22.11.2017.pdf
26. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 11.
27. *Perrin v. the United Kingdom* (dec.), № 5446/03, ECHR 2005-XI.
28. Рішення Сватівського районного суду Луганської області від 02.06.2017 р. Справа № 426/17323/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67053076>
29. Рішення Деснянського районного суду м. Києва в справі Справа №754/10796/19 від 24 грудня 2019 року позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_3 про захист честі, гідності, ділової репутації та спростування поширеної інформації. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86582186>

References

1. Svoboda slova v interneti. Zakonodavchi iniciatyvy ta praktyka rozghljadu kryminalnykh sprav v Ukraini v 2014–2018 rokakh [Freedom of speech is in the Internet. Legislative initiatives and practice of consideration of criminal cases are in Ukraine in 2014–2018] : analitychnyj zvit / L. Opryshko, V. Volodovsjka, M. Dvorovyj.

- ghO «Platforma prav ljudyny». Kyjiv. Retrieved from https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/zvit_1.pdf [in Ukr.].
2. Jevropejsjka konvencija pro zapobighannja katuvannjam chy neljudsjkomu abo takomu, shho pryNZhuje ghidnistj, povodzhennju chy pokarannju [European convention about prevention torture or superhuman or such that humiliates dignity, to behavior or punishment] : Konvencija, Mizhnarodnyj dokument vid 26.11.1987 r. Oficijnyj portal Verkhovnoji Rady Ukrainy. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068 [in Ukr.].
  3. Konvencija pro prava dytyny [Convention is about rights for a child] : Konvencija, Mizhnarodnyj dokument vid 20.11.1989 r. *Zibrannja chynnykh mizhnarodnykh dogovoriv Ukrainy*. 1990. № 1. 205 [in Ukr.].
  4. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnja 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukr.].
  5. Cyvilnyj kodeks Ukrainy [Civil code of Ukraine] vid 16 sichnja 2003 r. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 2003. № 40. St. 356 [in Ukr.].
  6. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst ghidnosti ta chesti fizychnoji osoby, a takozh dilovoji reputaciji fizychnoji ta jurydychnoji osoby [About judicial practice in matters about defence of dignity and honour of physical person, and also business reputation of physical and legal person] : postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrainy vid 27.02.2009 roku. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 [in Ukr.].
  7. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinskoji movy [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian] / ghol. red. V. T. Busel. K. ; Irpinj : Perun, 2003. 1440 [in Ukr.].
  8. Zhdanenko, S. B. (2012). Pravovyj zakhyst chesti j ghidnosti [Legal defense of honour and dignity] : istorija ta suchasnistj *Visnyk Nac. tekhn. un-tu «KhPI»*, 4, 39–46 [in Ukr.].
  9. Bortnyk, V. A. (2004). Kryminaljno-pravova okhrona chesti ta ghidnosti osoby [Criminal protection of honor and dignity of a person] : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kyjiv, 17 [in Ukr.].
  10. Luspenyk, D. D. (2003). Sudochynstvo u spravakh pro zakhyst chesti, ghidnosti ta dilovoji reputaciji [Proceedings on the protection of honor, dignity and goodwill]: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. juryd. nauk: 12.00.03. Kharkiv, 20 [in Ukr.].
  11. Saprykina, I. V. (2006). Zakhyst chesti, ghidnosti, dilovoji reputaciji fizychnoji osoby za zakonodavstvom Ukrainy (za materialamy sudovoji praktyky) [Protection of honor, dignity and business reputation of an individual under the legislation of Ukraine (according to the case law materials)] : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk: 12.00.03. Kyjiv, 21 [in Ukr.].
  12. Ukrajinsjka radjansjka encyklopedija [Ukrainian Soviet Encyclopedia] : [v 17-ty t.] / ghol. red. M. P. Bazhan ; redkol.: I. K. Bilodid ta in. 1-she vyd. T. 4 : Dante Eshelon. K. : Gholov. red. URE, 1961. 560 [in Ukr.].
  13. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinskoji movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian] : 250000 / ukklad. ta gholov. red. V. T. Busel. K. ; Irpinj : Perun, 2005. 1728 [in Ukr.].
  14. Ghryshhuk, O. (2004). Ljudsjka ghidnistj u pravovykh aktakh OON [Human dignity in UN legal acts]. *Visnyk Ljvivskogho universytetu*. Serija jurydychna, 39, 37–41 [in Ukr.].
  15. Cerkovna, A. O. (2008). Ghidnistj i chestj u cyvilnomu pravi Ukrainy [Dignity and honor in the Ukraine civil law of] : avtoref. dys na zdobuttja nauk. stupenja d-ra. juryd. nauk: 12.00.03. Kharkiv, 36 [in Ukr.].
  16. Nedybaljuk, V. D. (2012). Konstytucijne pravo ljudyny na povaghu do jogho ghidnosti: ponjattja, zmist i jogho misce v systemi prav ljudyny [Constitutional human right on respect to his dignity: concept, maintenance and his place in the system of human rights]. *Derzhava i pravo. Jurydychni i politychni nauky* : zbirnyk naukovykh pracj, 58, 181–187 [in Ukr.].
  17. Dashkovsjka, O. R. (2004). Pravo na ghidnistj ta osobystu nedotorkanistj osoby: ghendernyj aspekt [Right on dignity and bodily security of person: gender aspect]. *Visnyk Akademiji pravovykh nauk Ukrainy*, 4 (39), 198–204 [in Ukr.].
  18. Khavronjuk, M. I. (2006). Kryminaljne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentaljnoji Jevropy: porivnjalnyj analiz, problemy gharmonizaciji [Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe : comparative analysis, problems of harmonization] : monografija. Kyjiv : Juryskonsuljt, 1048 [in Ukr.].
  19. Times Newspapers Ltd v. the United Kingdom (nos. 1 and 2), 3002/03 and 23676/03, EChR 2009.
  20. Shtefan, A. S. (2013). Cyviljne sudochynstvo u spravakh za pozovamy do zasobiv masovoji informaciji pro zakhyst chesti, ghidnosti i dilovoji reputaciji [Civil rule-making in matters after lawsuits to the mass medias about defence of honour, dignity and business reputation] : avtoref. dys na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk: 12.00.03. Kyjiv, 19 [in Ukr.].
  21. Pro informaciju [About information]: Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnja 1992 roku № 2657-KhII. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 1992. № 48. St. 650 [in Ukr.].

22. Postanova KCS VS № 591/7099/16-c vid 06 chervnja 2017 roku na kasacijnu skarghu osoba_1 na rishennja Apeljacionogho sudu Sumsjkoji oblasti u spravi za jiji pozovom do osoba_2 pro zakhyst chesti, ghidnosti, dilovoji reputaciji, vidshkoduvannja moraljnoji shkody [Resolution of KЦC BC № 591/7099/16-ц from June, 06, 2017 on the appeal of osoba 1 on the decision of the Appeal court of the Sumy area in business after her lawsuit to osoba 2 about defence of honour, dignity, business reputation, compensation of moral harm]. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82119183> [in Ukr.].
23. Oghljad praktyky Kasacijnogho cyvilnogho sudu u skladi Verkhovnogho Sudu u spravakh pro zakhyst ghidnosti, chesti ta dilovoji reputaciji [Review of practice of civil court of cassation in composition Supreme Court in matters about defence of dignity, honour and business reputation] / uporjad.: kand. juryd. nauk, doc. D. D. Luspenyk. Kyjiv, 2019, 52, 21–22 [in Ukr.].
24. Jampoljskyj, V. Chy majutj vidpovidaty vlasnyky Internet-resursiv za dopysy inshykh osib? [Whether the proprietors of Internet resources must answer for the notes of other persons?] Retrieved from <http://blog.liga.net/user/vyampolskyj/article/11681.as> [in Ukr.].
25. Porjadok nadannja poslugh z provedennja fiksaciji i doslidzhennja zmistu veb-storinok u merezhi «Internet» z vydacheju Ekspertnykh vysnovkiv, a takozh vydachi Dovidok z vidomostjamy pro vlasnykiv veb-sajtiv abo informacijeju pro jikh vstanovlennja [Order of grant of services in realization of fixing and research of maintenance of web pages in a network the «Internet» with delivery of the Expert conclusions, and also deliveries of Certificates with information about the proprietors of web sites or information about their establishment] vid 22 lystopada 2017 roku, zatverdzhennyj Dyrektorom ob'jednannja pidprijemstv «Ukrajinskyj merezhevij informacijnyj centr». Retrieved from http://uanic.net/docs/documentsukr/Poryadok_nadannya_poslug_22.11.2017.pdf [in Ukr.].
26. Cyviljnyj procesualjnyj kodeks Ukrainy [Civil procedure code of Ukraine] vid 18 bereznja 2004 r. *Oficijnyj visnyk Ukrainy*. 2004. № 16. St. 11 [in Ukr.].
27. Perrin v. the United Kingdom (dec.), № 5446/03, ECHR 2005-XI.
28. Rishennja Svativsjkogho rajonnogho sudu Lughansjkoji oblasti vid 02.06.2017 r. Sprava № 426/17323/16-c. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [Judgment of the Swatowski District Court of Lugansk Region dated 02.06.2017. Case № 426/17323/16-c.]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67053076> [in Ukr.].
29. Rishennja Desnjansjkogho rajonnogho sudu m. Kyjeva v spravi Sprava № 754/10796/19 vid 24 ghrudnja 2019 roku pozovom OSOBA_2 do OSOBA_3 pro zakhyst chesti, ghidnosti, dilovoji reputaciji ta sprostvannja poshyrenoji informaci Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj [The decision of the Desniansky district court of Kyiv in the case Case № 754/10796/19 of December 24, 2019, by a claim of PERSON_2 to PERSON_3 on protection of honor, dignity, business reputation and refutation of the disseminated information]. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86582186> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 19.02.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 19.02.2020
is accepted 18.03.2020*

UDC (УДК) 342.34.2(477) (043.3)
JEL Classification: K 10; K 23

Бортник Надія Петрівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»
e-mail: bnp1969n@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1794-2793

Єсімов Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Анотація. Розкрито теоретичні підходи щодо реалізації громадських ініціатив в умовах європейської інтеграції України. Проаналізовано поняття і зміст громадських ініціатив – це дії громадян, спрямовані на конструктивну участь в управлінні справами держави з метою забезпечення суспільних інтересів. Зазначено, що будучи важливою формою активності, громадські ініціативи мають сутнісні ознаки: специфічні суб'єкти реалізації (громадяни та органи публічної влади); особливий характер суспільних відносин; спрямованість на задоволення суспільних інтересів; конструктивний характер; здійснюються на основі певних принципів (добровільність, рівність, громадська участь, результативність). Система громадських ініціатив охоплює всі прояви ініціативної активності громадян у публічно-правовій сфері: форми безпосереднього здійснення громадянами публічної влади, які реалізуються з їхньої ініціативи, форми участі громадян у здійсненні публічної влади. Ухвалення нормативно-правового акта забезпечить формування системного підходу до регулювання однієї з важливих сфер суспільних відносин у демократичній державі – участь громадян в управлінні справами держави.

Ключові поняття: громадські ініціативи, безпосереднє народовладдя, громадська рада, публічні заходи, нормативно-правове регулювання.

Bortnyk Nadia,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department
of Administrative and Information Law
Lviv Polytechnic National University
e-mail: bnp1969n@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1794-2793

Yesimov Serhii,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

LEGAL REGULATION OF PUBLIC INITIATIVES: THE CURRENT SITUATION AND AREAS OF DEVELOPMENT

Abstract. Theoretical approaches to the implementation of public initiatives under the conditions of European integration of Ukraine are revealed. The concept of public initiatives covers the actions of citizens aimed at

the constructive participation in administrating the affairs of the state in order to ensure public interests. It is noted that public initiatives as an important form of activity have the following essential features: specific entities (citizens and public authorities); the special nature of social relations; focus on meeting public interests; constructive character; they are carried out on the basis of certain principles (voluntariness, equality, public participation, effectiveness). The proposed conception of this category should be seen as the basis for further institutionalization of public initiatives in Ukraine.

The system of public initiatives which covers all manifestations of citizens' initiative activity in the public and legal sphere is characterized; it includes forms of direct exercise of public power by citizens, which are implemented on the initiative of citizens (referendum), and forms of participation of citizens in public administration (public law-making initiative, public hearings, public meetings, public control, etc.).

The normative and legal regulation of public initiatives is outlined. The necessity of complex regulation of this sphere of social relations is grounded; it leads to the adoption of the law «On General Principles of Implementation of Public Initiatives», in which it is necessary to define the concept of «public initiatives», its essential features, to establish a unified legal status of the subjects, to establish general requirements for implementation of public initiatives. The adoption of such a legal act will ensure the formation of a systematic approach to the regulation of one of the important spheres of public relations in a democratic state – the participation of citizens in governing the affairs of the state.

Key concepts: public initiatives, direct democracy, public council, public measures, normative and legal regulation.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-64-71

Вступ

Сутнісною ознакою України як демократичної правової держави є можливість громадян брати безпосередню участь в управлінні справами. Серед можливих форм такої участі в Україні, яка є одночасно однією з основ конституційного ладу, виокремлюється безпосереднє народовладдя. Конституція України, яка закріпила єдиним джерелом влади народ, визначає сучасну концепцію взаємодії держави і громадян у процесі здійснення публічної влади. Останнім часом підкреслюється зацікавленість держави в розвитку різних проявів громадських ініціатив, на які мають зважати під час здійснення державної політики. Широкі можливості здійснення ініціатив громадян необхідно розглядати як умови входження в європейський соціально-економічний простір.

Розкриттю сутності та змісту участі громадян в управлінні справами держави і суспільства через призму безпосереднього народовладдя як прояву діяльності громадянського суспільства присвятили свої роботи вчені-юристи: О. Артем'єв, В. Атаманчук, Р. Бараннік, Є. Бараш, А. Борко, О. Братко, М. Бурбика, О. Гетьманець, Й. Горінецький, К. Гуценко, І. Ієрусалимова, Т. Кагановська, Н. Омельченко, П. Онопенко, І. Сидорук, В. Синчук, О. Синавська, В. Сухонос, Л. Сушко, П. Фатєєв, Ю. Шемшученко та ін. Водночас адаптація національного законодавства до вимог Європейського Союзу вимагає належного теоретичного обґрунтування процесу правового регулювання громадських ініціатив.

Мета статті полягає в розвитку теоретичних основ правового регулювання громадських ініціатив.

1. Правовий зміст громадської ініціативи

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу суспільних відносин, дасть змогу визначити основні напрями підвищення якості конституційно-правового регулювання громадських ініціатив.

Загальна теорія права визначає правове регулювання як здійснюваний за допомогою системи правових засобів результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб. Основою правового регулювання є юридичні норми, які знаходять своє відображення в чинному законодавстві. Аналіз правового регулювання системи громадських ініціатив буде ґрунтуватися на дослідженні нормативно-правових актів, що визначають порядок здійснення таких ініціатив.

Нормативно-правовим актом, що утворює систему та визначає модель взаємодії суспільства та держави, є Конституція України. У зв'язку з цим необхідно виокремити низку конституційних норм, що характеризують державність України з погляду відповідності принципам демократичної та правової держави, що виступає концептуальним обґрунтуванням можливості участі громадян у здійсненні публічної влади, зокрема за допомогою реалізації громадських ініціатив. Концепція народного суверенітету, відображена в змісті Конституції України, є одним із принципів демократичної держави.

Закріплення Конституцією України того факту, що носієм суверенітету, єдиним джерелом влади в Україні є народ, забезпечує можли-

вість громадян проявляти активність у публічно-правовій сфері в різних формах. Розвиток ідеї народного суверенітету передбачає право громадян брати участь в управлінні справами держави безпосередньо та через представників.

У контексті дослідження правового регулювання громадських ініціатив в Україні варто зазначити можливість безпосередньої участі громадян в управлінні справами держави. Така можливість надає більший рівень самостійності у формуванні та прийнятті рішень, ніж за участю представників. Важливою конституційною основою реалізації громадських ініціатив є положення Конституції України, що визнають і гарантують місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування як особливий рівень публічної влади має на увазі максимальне охоплення громадян різними формами політичної участі.

Конституція як нормативно-правовий акт, що володіє установчим характером, закріплює базові засади взаємодії суспільства та держави в процесі здійснення публічної влади, які представляють правову основу реалізації громадських ініціатив в Україні.

Положення Конституції України знаходять розвиток у нормативно-правових актах, прийнятих на всіх рівнях організації публічної влади в Україні. Система таких актів має створювати гарантії участі громадян в управлінні справами держави за допомогою реалізації громадських ініціатив.

Виокремлюють дві групи нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері реалізації ініціатив, що формуються серед громадян. Перша група визначає загальні засади реалізації громадських ініціатив в Україні. До другої групи належать нормативно-правові акти, що закріплюють порядок реалізації різних способів вираження подібних ініціатив на всіх рівнях організації публічної влади.

З метою визначення можливих напрямів розвитку правового регулювання необхідно провести аналіз зазначеного нормативно-правового масиву на предмет комплексності та повноти регулювання розглянутих суспільних відносин. До першої групи актів, що містять організаційно-правові основи реалізації громадських ініціатив в Україні, належать нормативно-правові акти, в тексті яких використовується категорія «громадські ініціативи» і які мають відображати сутність цієї категорії.

Відповідно до чинного законодавства, громадська рада при виконавчому органі влади виступає з підтримкою громадських ініціатив, під якими розуміються ініціативи громадян України, громадських об'єднань. Закріпивши це повноваження за Громадською радою, Кабінет Міністрів України не визначив, що варто

розуміти під громадськими ініціативами, не встановив механізму реалізації такої підтримки. Положення постанови Кабінету Міністрів України передбачають лише необхідність проведення форумів, слухань та інших заходів з суспільно важливих проблем у порядку, встановленому Типовим положенням про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі при виконавчій владі, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації, який містить фрагментарні норми, що стосуються цього питання [1].

Такий підхід до регулювання питання не дає змоги сформуванню цілісного уявлення про громадські (громадянські) ініціативи та вказує на формальність таких положень. Це обмежує роль громадських рад у поширенні, підтримці та реалізації ініціатив, які формуються та висувані у суспільному середовищі.

Необхідно визначити місце громадських рад у механізмі реалізації подібних ініціатив в Україні. Доцільно закріпити конкретні способи та засоби організаційно-правової підтримки з боку громадських рад у сфері висування та реалізації громадських ініціатив. У цьому разі інститут громадянського суспільства стане сполучною ланкою між представниками громадськості та органами публічної влади, що мінімізує можливі труднощі в процесі взаємодії зазначених суб'єктів.

А. Матвійчик під громадською ініціативою розуміє пропозиції громадян України з питань соціально-економічного розвитку країни, вдосконалення державного та місцевого управління [2, с. 291]. Він зазначає, що існує незавершеність створення інституціонального клімату для ефективної імплементації ініціатив громадян, що значно обмежує їхню здатність впливати на формування стратегічних напрямів розвитку суспільства, а також збереження пасивності та відсторонення частини населення від процесів розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень, контролю за їхнім виконанням [2, с. 297].

У нормативно-правових актах адміністративно-територіальних одиниць міститься низка норм, присвячених можливості реалізації громадських ініціатив. Як позитивний аспект відзначимо включення в систему нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу суспільних відносин, статутів місцевих органів влади, які виступають центральним елементом всієї системи місцевих нормативно-правових актів. У цьому разі визначається можлива мета, на досягнення якої спрямована ініціатива, окреслюється можливе коло суб'єктів її реалізації.

Водночас у такому підході до визначення цієї категорії її зміст зводиться лише до одного з можливих способів вираження подібних ініціатив – громадської правотворчої ініціативи. Це спотворює сутність аналізованого явища, яке має охоплювати всі можливі форми активності громадян у публічно-правовій сфері. У зв'язку з цим інтерес представляють положення нормативно-правових актів, зміст яких відображає збірний характер громадських ініціатив як прояви активності громадян у публічно-правовій сфері.

Чинна система нормативно-правових актів, закріплюючи в окремих аспектах положення про громадські (громадянські) ініціативи, не відображає суті цієї категорії як ініціативної діяльності громадян, спрямованої на участь в управлінні справами держави. Це перешкоджає розвитку суспільних відносин у сфері взаємодії суспільства та держави під час здійснення публічної влади. Водночас нормативно-правовий масив містить велику кількість актів, що регулюють процедуру реалізації різних проявів громадських ініціатив.

Громадські ініціативи за своєю суттю належать до одного з можливих способів реалізації народом влади безпосередньо і можуть розглядатися як зовнішнє вираження безпосереднього народовладдя як однієї з основ конституційного ладу.

У юридичній літературі досить багато уваги приділяється питанням систематизації інститутів безпосереднього народовладдя в Україні. Пропонується значна кількість різних підстав для класифікації, серед яких виокремлюють: різні форми безпосереднього народовладдя; предмет правового регулювання; суб'єкт ініціативи; рівень організації публічної влади; виконувані функції тощо.

Наприклад, автори аналітичної доповіді Інституту стратегічних досліджень при Президенті України «Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування» вказують на можливість виокремлення такої системи безпосереднього народовладдя: інститути, що регулюють відносини прийняття громадянами управлінських рішень і пряму правотворчу діяльність громадян; інститути, що регулюють пряму участь громадян у формуванні системи публічної влади [3, с. 17–18].

М. Михайлов зазначає, що допустимо говорити про дві можливі форми прямої демократії: інституційні форми, спрямовані безпосередньо на прийняття конкретного рішення (насамперед вибори, які є центральним елементом демократичної держави); спонтанні форми, які обмежуються лише виразом думки з певного питання (демонстрації тощо) [4, с. 24].

М. Томенко, розглядаючи проблему та ґрунтуючись на функціях, що реалізуються інститутом безпосереднього народовладдя, виокремив форми безпосереднього народовладдя: імперативні; консультативні; регулятивні [5, с. 30–31]. У зв'язку з цим важливим є виявлення співвідношення таких категорій, як безпосереднє народовладдя і участь громадян в управлінні справами держави. Вони співвідносяться як частина та ціле, оскільки не всі форми реалізації права на участь громадян в управлінні справами держави за суттю належать до безпосереднього народовладдя.

Участь громадян в управлінні справами держави може проявлятися в двох формах: у формі безпосереднього здійснення громадянами публічної влади; у формі участі громадян у здійсненні публічної влади. На нашу думку, до безпосереднього здійснення громадянами публічної влади належать лише такі процедури, які зумовлюють можливість безпосереднього ухвалення рішень народом України. Зважаючи на це, формами безпосереднього здійснення громадянами публічної влади є референдум, вільні вибори, які відображені в тексті Конституції України, сход громадян, що виконує функції представницького органу місцевого самоврядування. Доцільно зауважити, що участь громадськості має заохочуватися не тільки в соціально-економічних проектах, але й в наукових, які фінансуються державною [6].

2. Форми участі громадян у здійсненні публічної влади

До форм участі громадян у здійсненні публічної влади належать: публічні (масові) заходи; громадський контроль; сход громадян; громадянська правотворча ініціатива; територіальне громадське самоврядування; громадські слухання; збори громадян; участь громадян у здійсненні державної служби; участь громадян у здійсненні правосуддя тощо. Цей перелік не розглядається як закритий і остаточний. Це зумовлено наявністю об'єктивних передумов формування та розвитку інших форм реалізації права громадян на участь в управлінні справами держави [4].

Ґрунтуючись на сутнісних ознаках громадських ініціатив, до способів зовнішнього вираження варто ставити такі вимоги: ініціатива реалізації виходить безпосередньо від громадян, що зумовлено ініціативним характером суспільних відносин; однією зі стадій реалізації в обов'язковому порядку є отримання підтримки з боку суспільства (шляхом збору підписів, голосування, іншими способами), що гарантує спрямованість висунутої ініціативи на забезпечення суспільних інтересів.

Такий інститут безпосереднього народовладдя, як вибори не належить до громадських ініціатив, оскільки їхнє призначення здійснюється лише органами публічної влади, що виключає елемент громадськості в процесі ініціювання. Однак цей факт не применшує важливість виборів у системі безпосереднього народовладдя в Україні.

До подібних ініціатив не належить сход громадян, що виконує функції представницького органу місцевого самоврядування. Незважаючи на той факт, що скликання сходу можливо за ініціативи населення місцевого органу, не варто говорити про ініціативну природу суспільних відносин, що виникають у зв'язку з цим. Діяльність сходу спрямована на здійснення повноважень представницького органу місцевої влади, зокрема щодо питань, що належать до виключної компетенції представницького органу місцевого самоврядування. Обов'язковий характер такого скликання зумовлений наявністю в структурі органів місцевого самоврядування представницького органу. Цим ознакам не відповідають участь у здійсненні державної служби та у здійсненні правосуддя.

Розглядаючи громадські ініціативи, важливо розкрити питання про можливість віднесення до останніх публічних (масових) заходів, перелік яких надано у Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів [7; 8, с. 167].

Публічні заходи за своєю суттю відповідають таким ознакам цієї категорії: ініціативність реалізації, здійснення з ініціативи представників суспільства, спрямованість на суспільні інтереси. Перелік форм публічних заходів не визначений законодавцем. Публічні заходи забезпечують вираження думки громадян з різних питань. Водночас у процесі реалізації публічних заходів не знаходять відображення такі ознаки, як особливий суб'єктний склад. Процедура публічних заходів не передбачає суттєвого залучення органів публічної влади в цей процес і обмежується лише узгодженням проведення. Отже, органи публічної влади не виступають безпосередньо як суб'єкти реалізації. Публічні заходи не повною мірою відповідають такій ознаці, як конструктивність. Наслідком реалізації публічних заходів може бути реакція на запропоновані пропозиції з боку держави, тобто встановлення діалогу. Проте низький ступінь залучення в процедуру реалізації публічних заходів органів публічної влади вказує на відсутність взаємодії суспільства та держави в процесі прийняття спільного

рішення. Відповідно, публічні заходи не варто відносити до громадських ініціатив як дії громадян, спрямовані на встановлення взаємодії з органами влади в процесі реалізації публічної влади. Реалізація публічних заходів може розглядатися як передумова подальшої взаємодії держави та суспільства з питань, які цікавлять громадян.

Для визначення масиву нормативно-правових актів, що входять до системи правового регулювання громадських ініціатив, варто враховувати прояви таких ініціатив: громадський контроль; референдум, збори громадян, громадські слухання, сходи громадян, громадська правотворча ініціатива; громадські слухання; територіальне громадське самоврядування, електронна петиція тощо.

Окремі норми, що визначають можливість реалізації громадських ініціатив, представлені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9]. Закон містить перелік форм безпосереднього здійснення населенням місцевого самоврядування, участі населення у здійсненні місцевого самоврядування, низку яких допустимо відносити до громадських ініціатив. У розвиток положень законодавства приймаються нормативно-правові акти місцевих органів влади, які є складовим елементом системи правового регулювання громадських ініціатив [10].

Основним завданням нормотворчості на цьому рівні є розвиток положень законодавства, що може бути досягнуто за допомогою розробки та прийняття спеціальних правових актів, що визначають особливості реалізації конкретних способів вираження громадських ініціатив.

Подібна модель правового регулювання є обґрунтованою, оскільки місцеві органи влади в нормативно-правових актах закріплюють додаткові гарантії реалізації громадських ініціатив. Положення законодавства відводять істотну роль органам місцевого самоврядування в процесі регулювання взаємодії з представниками суспільства.

Досліджуючи форми безпосереднього здійснення населенням місцевого самоврядування та участі населення у здійсненні місцевого самоврядування, які можуть розглядатися як прояв громадських ініціатив, законодавець визначив, що правотворча ініціатива громадян, громадські слухання, збори громадян реалізуються в порядку, передбаченому місцевими правовими актами (статутами місцевого органу, нормативно-правовими актами представницького органу місцевого органу) [10].

Для розширення сфери реалізації громадських ініціатив важливим є чітке визна-

чення юридичних наслідків, що настають за фактом здійснення. У нормативно-правовому регулюванні цього питання є неточності. Прикладом може бути визначення результатів громадських слухань. Нормативно-правові акти містять вказівку на рекомендаційний характер їх результатів. Водночас передбачені випадки обов'язкового проведення публічних слухань, зокрема під час прийняття та внесення змін до статуту місцевого органу.

З огляду на рекомендаційний характер результатів громадських слухань ці положення, які є гарантом урахування інтересів населення адміністративно-територіальної одиниці, стають фіктивними. Необхідно виробити критерії, на підставі яких будуть визначатися результати здійснення громадських ініціатив. До неточностей правового регулювання громадських ініціатив в Україні доцільно віднести той факт, що таке регулювання здійснюється лише на підставі підзаконних правових актів.

З метою демократизації цієї сфери суспільних відносин і підвищення доступності взаємодії суспільства та держави варто мінімізувати роль підзаконних правових актів у системі нормативно-правового регулювання громадських ініціатив.

Важливість суспільних відносин, що складаються в процесі взаємодії суспільства та держави під час здійснення публічної влади, зумовлює необхідність регулювання нормативно-правовими актами, що володіють більшою юридичною силою, ніж підзаконні акти. Підзаконні правові акти мають прийматися в розвиток законів і можуть закріплювати процедурні особливості реалізації способу вираження громадських ініціатив.

Такий підхід підтверджується практикою прийняття підзаконних правових актів в органах місцевого самоврядування, що визначають порядок діяльності постійно діючої експертної робочої групи з розгляду громадських ініціатив, висунутих на підставі Плану заходів на 2019 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства

в Україні на 2016–2020 роки [11]. Це, своєю чергою, зумовить появу права нового типу, яке забезпечить оптимізацію системи державного управління так, як і право ЄС своєю появою забезпечило адаптацію організаційно-правового впливу на суспільне життя держав-членів ЄС [12, с. 141].

Висновки

Дослідження правового регулювання системи ініціатив, висунутих громадянами, дає змогу зробити висновок, що на сьогодні є певний масив нормативно-правових актів, прийнятих на всіх рівнях організації публічної влади в Україні, які визначають можливість вираження активності громадян у публічно-правовій сфері. Відсутність базового нормативно-правового акта, який визначав би основні засади процедури здійснення громадських ініціатив, створює передумови формування різних підходів до регулювання аналізованих суспільних відносин, що видається необґрунтованим.

Для розвитку положень Конституції України доцільно виробити концепцію Закону «Про загальні принципи реалізації громадських ініціатив». Зазначений нормативно-правовий акт є елементом, що утворює систему в регулюванні суспільних відносин, які складаються в цій сфері під час взаємодії суспільства та держави. У Законі встановлено правовий статус суб'єктів, процедура здійснення, юридичні наслідки громадських ініціатив. Пропонований підхід до нормативно-правового регулювання, центральним елементом якого є Закон «Про загальні принципи реалізації громадських ініціатив», забезпечить формування комплексного підходу до регулювання цієї сфери суспільних відносин і створить додаткові гарантії реалізації громадських ініціатив. Невід'ємним елементом цього нормативно-правового акта має стати закріплений механізм реалізації, що зумовлює необхідність дослідження цього питання як одного з складових елементів теоретико-правових основ здійснення громадських ініціатив в Україні.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 № 353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-D0%BF#n2>
2. Матвійчик А. Громадянська ініціатива як чинник самоорганізації громадянського суспільства в сучасній Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2016. Вип. 3–4. С. 288–298.
3. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналітична доповідь / І. А. Павленко, О. О. Даниляк, Г. В. Макаров, А. В. Руденко. Київ : НІСД, 2019. 65 с.
4. Михайлов М. Б. Нетипові (допоміжні) форми безпосередньої демократії: теорія та конституційно-правове регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Харків, 2019. 221 с.

5. Форум прямої демократії: матеріали доповідей і тез всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 4 грудня 2018 року) / за заг. ред. Р. В. Войтович. К. : ТОВ «Видавничий дім «ArtEk», 2019. 409 с.
6. Citizen science or scientific citizenship? Disentangling the uses of public engagement rhetoric in national research initiatives. 04 June 2016. URL: <https://bmcmethics.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12910-016-0117-1>
7. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : Наказ МВС України від 23.08.2018 р. № 706. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html
8. Ковалів М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. № 1. С. 166–173.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
10. Про затвердження Положення про порядок проведення громадських слухань в місті Києві : Рішення Київської міської ради VIII сесія VIII скликання від 28.02.2019 р. № 167/6823. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/098EEC11204843BAC22583CB003C7D2D?OpenDocument
11. Про затвердження плану заходів на 2019 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 657-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2019-p>
12. Бондаренко В. А. Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. № 3. С. 134–142.

References

1. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996 : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.04.2019 № 353 [On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 996 of November 3, 2010 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 353 of April 24, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-%D0%BF#n2> [in Ukr.].
2. Matviichyk, A. (2016). Hromadianska initsiatyva yak chynnyk samoorganizatsii hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini [The civil initiative as a factor of self-organization of civil society in modern Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa (Scientific Notes of I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies)*, 3–4, 288–298 [in Ukr.].
3. Pavlenko, I. A., Danyliak, O. O., Makarov, H. V., & Rudenko, A. V. (2019). Rozvytok form bezposerednoi demokratii v Ukraini: analiz dotsilnosti ta perspektyv zastosuvannia : analitychna dopovid [Development of forms of direct democracy in Ukraine: analysis of feasibility and prospects of application : analytical report]. Kyiv : NISD, 65 [in Ukr.].
4. Mykhailov, M. B. (2019). Netypovi (dopomizhni) formy bezposerednoi demokratii: teoriia ta konstytutsiino-pravove rehuliuвання [Atypical (auxiliary) forms of direct democracy: theory and constitutional regulation]. *Candidate's thesis*. Kharkiv, 221 [in Ukr.].
5. Voitovych, R. V. (Ed.). (2019). Forum priamoi demokratii: materialy dopovidei i tez vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii [Forum of direct democracy]: proceedings of reports and abstracts of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Kyiv, December 4, 2018). K. : TOV «Vydavnychi dim «ArtEk», 409 [in Ukr.].
6. Citizen science or scientific citizenship? Disentangling the uses of public engagement rhetoric in national research initiatives. (June 04, 2016). Retrieved from <https://bmcmethics.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12910-016-0117-1> [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Kontseptsii zaprovadzhennia v diialnosti orhaniv ta pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy skandinavskoi modeli zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv : Nakaz MVS Ukrainy vid 23.08.2018 r. № 706 [On approval of the Concept of introduction of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events in the activities of bodies and units of the National Police of Ukraine : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 706 of August 23, 2018]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html [in Ukr.].
8. Kovaliv, M. V. (2018). Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u demokratychnii derzhavi [Administrative and legal regulation of law enforcement in a democratic state]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav. Seriiia yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 1, 166–173 [in Ukr.].

9. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR [On Local Self-Government in Ukraine : Law of Ukraine No. 280/97-VR of May 21, 1997]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 1997, 24, Art. 170 [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok provedennia hromadskykh slukhan v misti Kyievi : Rishennia Kyivskoi miskoi rady VIII sesii VIII sklykannia vid 28.02.2019 r. № 167/6823 [On approval of the Regulation on the procedure of holding public hearings in the city of Kyiv : Decision of the Kyiv City Council, VIII session, VIII convocation No. 167/6823 of February 28, 2019]. Retrieved from http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/098EEC11204843BAC22583CB003C7D2D?OpenDocument [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2019 rik shchodo realizatsii Natsionalnoi stratehii spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016–2020 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.08.2019 r. № 657-r [On approving the action plan for 2019 on the implementation of the National Strategy for Promoting Civil Society Development in Ukraine for 2016–2020 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 657-p of August 14, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2019-r> [in Ukr.].
12. Bondarenko, V. A. (2016). Okremi aspekty pidvyshchennia efektyvnosti norm administratyvnoho prava u period adaptatsii zakonodavstva do vymoh Yevropeiskoho Soiuzu [Some aspects of the efficiency of norms of administrative law in the period of adaptation of the legislation to the requirements of the European Union]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series)*, 3, 134–142 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 05.02.2020
прийнята до друку 19.02.2020*

*The article: is received 05.02.2020
is accepted 19.02.2020*

UDC (УДК) 342.565.4:353
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Анотація. Розглянуто теоретичні питання адміністративного судочинства як правового інституту адміністративного права. Обґрунтовано, що адміністративне процесуальне право є підгалуззю адміністративного права на підставі відповідності правових норм, що регулюють сучасне адміністративне судочинство, які характеризуються в юридичній науці критеріями диференціації, конкретизації й інтеграції правового регулювання. Правосуддя, яке здійснюється судами в порядку адміністративного судочинства, має адміністративно-правову та цивілістичну процесуальну природу, яка зумовлена єдністю цілей здійснення цивільного та адміністративного судочинства, схожістю процесуальної форми, наявністю міжгалузевих інститутів цивільного процесуального, господарського процесуального та адміністративного процесуального права. Право адміністративного судочинства визначено як сукупність правових норм, встановлених Кодексом адміністративного судочинства України, що врегульовують діяльність адміністративного суду та учасників адміністративного судового процесу, пов'язану з розглядом та вирішенням справ адміністративної юрисдикції у сфері публічних правовідносин.

Ключові поняття: адміністративне судочинство, адміністративний процес, публічно-правові спори, правосуддя в адміністративних справах, адміністративна юрисдикція.

Bondarenko Viktoriia,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages
and the Culture of Professional Communication
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A LEGAL INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW

Abstract. The article deals with theoretical issues of administrative proceedings as a legal institution of administrative law. It is substantiated that administrative procedural law is a sub-branch of administrative law on the basis of conformity of legal norms that regulate modern administrative proceedings, which are characterized in legal science by the criteria of differentiation, concretization and integration of legal regulation. Justice exercised by courts in the order of administrative proceedings has an administrative-legal and civil procedural nature, which is conditioned by the unity of the purposes of civil and administrative proceedings, the similarity of the procedural form, the presence of inter-branch institutions of civil procedural, economic procedural and administrative procedural law. Law of administrative proceedings is defined as a set of legal rules established by the Code of Administrative Proceedings of Ukraine that regulate the activities of the administrative court and participants of the administrative judicial process related to the consideration and resolution of cases of administrative jurisdiction in the field of public relations.

There are sufficient arguments to support the administrative concept of the place of the rules governing administrative proceedings. At the present stage of legal regulation, it is necessary to consider some characteristic differences between administrative law and the rules governing administrative proceedings. For example, administrative proceedings are governed by a principle of dispositiveness that is not inherent in administrative law. The similarity of the procedural form of civil and administrative courts, which is manifested in the presence of inter-branch institutions, does not serve referring administrative proceedings to the institutions

of administrative law and administrative procedural law. Regarding the study of legal presumptions, attention is paid to the value of the administrative concept that proves the real impact of the specificity of substantive law on the procedural form of administrative cases examined by courts. This, in particular, is manifested in a procedure concerning distribution of duties of proof that differs from civil litigation.

Key concepts: administrative proceedings, administrative procedure, public law disputes, administrative justice, administrative jurisdiction.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-72-78

Вступ

Важливим правовим інститутом, що захищає порушені органами виконавчої влади права і свободи людини та громадянина, є адміністративне судочинство. Адміністративне судочинство нерозривно пов'язане з поняттям і принципами правової держави. Система правової держави та її функціонування забезпечується належним чином організованою судовою владою з власними матеріальними та процесуальними правовими атрибутами. Важливою ознакою правової держави є наявність спеціалізованого правосуддя (конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного судочинства), за допомогою якого здійснюється в країні судова влада. Адміністративне судочинство в правовій державі здійснюється відповідно до створеної в країні судової системи загальними судами або спеціалізованими адміністративними судами.

Важливе значення для розробки цієї проблеми мали праці вчених: В. Авер'янова, О. Андрійко, В. Бевзенка, А. Берлача, Ю. Битяка, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, Л. Кисіль, С. Ківалова, А. Козловського, М. Козюбри, Т. Коломонець, В. Колпакова, О. Кузьменко, В. Курила, Є. Курінного, В. Луця, Р. Мельника, В. Настюка, Н. Нижник, Н. Оніщенко, О. Остапенка, А. Селіванова, О. Харитонові, В. Цветкова, Я. Шевченко, Ю. Шемчушенка та ін. Водночас реалізація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами вимагає удосконалення захисту прав і свобод людини та громадянина у сфері публічних правових відносин.

Мета статті – проаналізувати адміністративне судочинство як правовий інститут адміністративного права.

1. Адміністративне процесуальне право як самостійна підгалузь права

Нормами адміністративного права регулюються суспільні відносини в сфері державного управління у зв'язку із здійсненням функцій управлінського характеру. Порядок розгляду та вирішення судами різних категорій справ є предметом відповідних процесуальних галузей (цивільного процесуального, конституційного

процесуального, господарського процесуального, кримінального процесуального, адміністративного процесуального права). Європейські інтеграційні прагнення суспільства та держави на сучасному етапі розвитку української держави закономірно породжують нові вимоги до державно-правових та соціальних інститутів і явищ в Україні [1, с. 352].

Предметом адміністративного процесуального права є процесуальні дії суду та зацікавлених осіб під час здійснення правосуддя в адміністративних справах, тобто судовий адміністративний процес або адміністративне судочинство. У ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, позначені терміном «судовий процес» [2]. Адміністративне судочинство відіграє важливу роль у реалізації фізичними та юридичними особами права на судовий захист, встановлює правові підстави для оскарження актів, рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування, процедуру розгляду адміністративних справ, забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права на судовий захист, забезпечує здійснення судового контролю виконавчо-розпорядчої діяльності [3, с. 35].

Окреслені сфери суспільних відносин дають змогу виявити наявний зв'язок між адміністративним матеріальним правом і адміністративним процесуальним правом, що є доцільним для розкриття підходу про адміністративне судочинство як про інститут адміністративного та адміністративного процесуального права, простежити їхню значущість для правових презумпцій у цій сфері.

На тісний зв'язок цих елементів системи права вказує В. Шаганенко [4, с. 70]. Він вважає, що такий зв'язок проявляється насамперед у тому, що в межах адміністративного судочинства розглядаються спори з публічних правовідносин. Норми про адміністративну правосуб'єктність, використання доказів і деякі інші очевидні з особливостей адміністративного права.

З огляду на те, що адміністративне законодавство охоплює дуже велике коло нормативних актів, що регулюють різноманітні відносини в управлінській сфері, до інших осо-

бливостей здійснення правосуддя у справах із публічним елементом, зумовленими нормами адміністративного права, можна віднести специфіку інституту професійного представництва у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), розподіл тягара доведення в процесі, можливість судом за своєю ініціативою витребувати докази та визнавати обов'язковою явку в суд посадової особи органу, наділеного владними повноваженнями.

Процесуальні особливості, що характеризують адміністративне судочинство в порівнянні з цивільним процесом, зумовлені специфікою публічних правовідносин, наявністю владного суб'єкта, прагненням збалансувати таку нерівність та захистити слабку сторону в процесі. Це не вступає в протиріччя з принципом змагальності, оскільки за сторонами в будь-якому разі зберігається широке коло загальних і спеціальних прав.

Щодо адміністративного судочинства в господарському процесі М. Карпа зазначає, що господарський суд, вирішуючи публічно-правовий (адміністративний) спір, не тільки виконує функцію правосуддя та контролю за законністю дій і рішень владних органів (посадових осіб), а й активно підтримує невідного суб'єкта адміністративного судочинства в процесуальному сенсі, а не в сенсі лобіювання за суттю спору [5, с. 29].

З одного боку, цей зв'язок вказує на велику кількість точок дотику, що виникають на стику адміністративного матеріального права та адміністративного процесуального права. З іншого боку, це викликає неоднозначність у розумінні місця останнього в системі права України. Від характеру зв'язку та спільних рис буде залежати висновок про те, чи ближче адміністративне судочинство до адміністративного права, чи підпадає воно під його регулювання або ж судовий адміністративний процес за природою має більше схожих рис з цивілістичними процесуальними галузями (цивільним процесуальним і господарським процесуальним правом).

Вирішення цього питання, яке в правовій науці залишається відкритим, має значення щодо правових презумпцій, оскільки вони належать до єдиної системи норм. Правові презумпції, перерозподіляючи тягар доведення в конкретному випадку, підпорядковані цілям правового регулювання.

Розвиток вчення про урегулювання нормами права порядку вирішення судами правових конфліктів (спорів) громадян і юридичних осіб, права яких порушені, з суб'єктами, наділеними державними (публічними) повнова-

женнями, відображено і в науці адміністративного, і цивільного процесуального, господарського процесуального права.

Ця проблематика відома та розглядалася адміністративістами та процесуалістами в контексті співвідношення понять «адміністративна юстиція», «адміністративна юрисдикція», «адміністративний процес», «адміністративне судочинство».

2. Адміністративне судочинство як правовий інститут адміністративного та адміністративного процесуального права

Не маючи на меті позначити всі наявні в науці адміністративного права погляди щодо характеру норм, що регулюють адміністративне судочинство, їх місце в системі права, зупинимось лише на деяких з них для того, щоб обґрунтувати виділення правових презумпцій в адміністративному судочинстві.

На думку В. Авер'янова, предметом адміністративного права є сукупність суспільних відносин, що виникають в процесі владної діяльності суб'єктів публічної виконавчої влади та здійснення адміністративного судочинства. Одну з груп суспільних відносин, що належать до предмету адміністративного права, складають відносини, пов'язані з адміністративним судочинством [6, с. 73]. Конкретизуючи цей момент, В. Авер'янов вказує, що предмет зазначеної галузі становлять, зокрема, відносини суддів з іншими учасниками адміністративного судочинства, пов'язуючи інші ділянки суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права, з діяльністю органів публічної влади та окремих громадських організацій.

У межах адміністративного судочинства судді місцевих судів розглядають справи про адміністративні правопорушення. Адміністративне судочинство, як вказує В. Авер'янов, здійснюється в порядку, регульованому нормами адміністративного права [7, с. 5].

О. Корчинський вважає, способами забезпечення правового захисту громадян у сфері державного управління є: адміністративний спосіб; загальносудовий – розгляд і вирішення судами загальної юрисдикції при використанні цивільно-процесуальної форми скарг на дії; квазісудовий (англо-американський, англосаксонський); судовий спеціалізований, тобто адміністративна юстиція характеризується створенням спеціалізованих судів для вирішення спорів по індивідуальним адміністративним справам, що виникають в сфері функціонування органів управління [8, с. 155].

Тобто третім самостійним видом адміністративного процесу (поряд з процедурами

розгляду органами публічної влади звернень громадян і фізичних осіб, процедурами застосування адміністративного примусу) є адміністративне судочинство як органічний процесуальний елемент адміністративної юстиції. Адміністративна юстиція в загальноприйнятому сенсі цього поняття означає судовий контроль за законністю актів і дій публічної адміністрації.

Подібної думки дотримується М. Джафарова у статті «Сучасний погляд на предмет адміністративного процесуального права України» [9].

Я. Сідей, досліджуючи розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції, розділяє поняття адміністративна юстиція і адміністративне судочинство [10, с. 197]. Дотримуючись широкого розуміння адміністративної юстиції, автор вказує, що остання включає розгляд адміністративних спорів (а не адміністративних справ) в особливий (адміністративний) порядок розгляду судовими та позасудовими (квазісудовим) адміністративно-юрисдикційними органами.

Адміністративне судочинство – це не діяльність адміністрації, а вид судочинства з розгляду адміністративних справ в особливому порядку, регламентованому нормами адміністративного процесуального права.

О. Константій у статті «До питання поняття, предмета, методу і системи адміністративного судочинства України» вказав, що нині остаточно з'явилося підґрунтя для визнання існування у сучасній системі права України нової, відділеної від адміністративного права, процесуальної галузі права адміністративного судочинства. Більш стисло право адміністративного судочинства можна понятійно визначати як сукупність правових норм, що врегульовують діяльність адміністративного суду та учасників адміністративного судового процесу, пов'язану з розглядом і вирішенням справ адміністративної судової юрисдикції [11, с. 90].

Адміністративне судочинство як складову адміністративного процесу розглядає М. Романяк [12, с. 94]. Адміністративне судочинство розуміється автором як розгляд в установленому законом порядку справ, суб'єктом вирішення або одним з учасників яких є виконавчий орган державної або місцевої влади, який здійснює повноваження владного характеру щодо інших суб'єктів права і який реалізує компетенцію з виконання державних функцій.

Цей вид процесу М. Романяк позначає як адміністративно-захисний процес. На його думку, адміністративне судочинство має

подвійний характер: з одного боку, це судова діяльність зі здійснення контролю адміністративної нормотворчості за нормативними та ненормативними правовими актами (адміністративний процес), з іншого – застосування судами адміністративних покарань (провадження у справах про адміністративні правопорушення).

В. Бевзенко під адміністративним судочинством (адміністративним правосуддям) розуміє особливу форму судової влади, здійснювану уповноваженими судовими органами (суддями) за заявами громадян та інших суб'єктів права в зв'язку з оскарженням рішень і дій (бездіяльності) органів публічного управління, їх посадових осіб, нормативних та ненормативних правових актів, метою якої є вирішення публічно-правових спорів, адміністративних справ і здійснення судового контролю за публічним управлінням [13].

Розглядаючи адміністративне судочинство в контексті формального змісту адміністративної юстиції, М. Петришина визначає останню як комплексний інститут державного та адміністративного права, що регулює діяльність судових органів з вирішення публічно-правових спорів у сфері державного управління [14, с. 99].

Незважаючи на безліч поглядів фахівців у галузі адміністративного та адміністративного процесуального права на сутність, місце та природу норм, що регулюють адміністративне судочинство, їх аналіз вказує на два сформованих підходи до проблематики цієї правової інституції. Представники першого підходу ототожнюють адміністративне судочинство з провадженням у справах про адміністративні правопорушення, або якоюсь мірою включають в його структуру, водночас широко тлумачать категорію «адміністративна справа». Другий підхід визначає адміністративне судочинство як елемент адміністративної юстиції, розуміючи останню як судовий контроль.

Історично склалося, що спочатку окремий вид судового провадження, який би враховував специфіку розгляду і вирішення судом справ, що виникають з адміністративних та інших публічних правовідносин, у процесуальному законодавстві було визначено в Адміністративному кодексі УСРР [15].

У Цивільному процесуальному кодексі України (від 18 липня 1963 року) були положення щодо провадження за скаргами на дії адміністративних органів.

З введенням в дію з 1 вересня 2005 року Цивільного процесуального кодексу України, законодавцем у галузі правового регулювання ЦПК України була виведена така категорія

справ, як справи про оскарження дій органів і посадових осіб, пов'язаних із накладенням адміністративних стягнень.

У період становлення Української держави до прийняття КАС України самостійного та відособленого правового регулювання адміністративне судочинство не отримувало. Правове регулювання здійснювалося фрагментарно Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним Кодексом України, Законами України «Про звернення громадян», «Про Конституційний Суд України».

Сьогодні основним законодавчим закріпленням системи процесуальних норм, що регулюють адміністративне судочинство, є КАС України. Спеціальне правове регулювання порядку здійснення адміністративного судочинства зберігається в Господарському процесуальному кодексі України.

Новий рівень розвитку правового регулювання адміністративного судочинства в Україні пов'язаний з прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України. Ситуація у цій сфері складається так, що КАС України фактично заперечує поширену в теорії адміністративного права думку про те, що адміністративне судочинство – це тільки провадження у справах про адміністративні правопорушення.

КАС України офіційно наповнив новим змістом термін «адміністративне судочинство», чітко окресливши межі цього виду судочинства, пов'язуючи їх тільки з розглядом та вирішенням судами адміністративних справ про захист порушених прав, або прав, що оскаржують, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, інших адміністративних справ, що виникають з адміністративних та інших публічних правових відносин, пов'язаних із здійсненням судового контролю законності та обґрунтованості здійснення державних чи інших публічних повноважень.

Цей факт визначає особливе доктринальне тлумачення системи правовідносин адміністративного судочинства, відмінних від правовідносин, що виникають під час судового та іншого юрисдикційного розгляду справ про адміністративні правопорушення. Врегульовану нормами КУПАП діяльність судів із розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення найбільш точно варто позначати як провадження у справах про адміністративні правопорушення, з метою уникнення термінологічної плутанини.

У межах судової практики адміністративне судочинство до другої половини 2005 року не ототожнювали з судовим провадженням з розгляду та вирішення цивільних справ, зокрема і у справах, що виникають

з публічних і інших правовідносин, в яких судами та господарськими судами застосовувалися норми цивільного процесуального та господарського процесуального законодавства відповідно. На користь віднесення порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення до адміністративного судочинства свого часу висловлювалися вищі судові інстанції. Щодо Господарського процесуального кодексу України, то законодавець зберіг спеціальне правове регулювання з розгляду справ про адміністративні правопорушення, без перенесення правових норм, що їх регулюють, в КУПАП, що призвело до дуалізму та протиріччя в правовому регулюванні здійснення адміністративного судочинства судами загальної юрисдикції та господарськими судами.

Найбільш оптимальною є модель, у якій процесуальний порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції буде регламентувати КУПАП, що сприяє диференціації правового регулювання адміністративного судочинства, а все правове регулювання буде зосереджено в Кодексі адміністративного судочинства України за аналогією з Господарським процесуальним кодексом України.

Розосередження у цьому разі норм, що регламентують розгляд справ про адміністративні правопорушення, за різними нормативними актами потенційно створює складності для осіб, які застосовують право, оскільки необхідні процесуальні інститути, що стосуються, наприклад, законної сили судового рішення, стадій, доведення, регламентовані в ЦПК України, відірвані від Кодексу України про адміністративні правопорушення. Такий підхід дасть змогу уніфікувати правила здійснення судами загальної юрисдикції адміністративного судочинства, сприятиме однаковому тлумаченню і застосуванню норм, що регулюють порядок розгляду та вирішення адміністративних справ.

Обґрунтованим в термінологічному плані є розуміння адміністративного судочинства як порядок функціонування судової влади з розгляду та вирішення адміністративних справ про захист порушених прав або прав, що оспорюють, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, інших адміністративних справ, що виникають з адміністративних чи інших публічних правовідносин, пов'язаних із здійсненням судового контролю.

У сучасному розумінні адміністративне судочинство в законодавстві та судовій практиці охоплює діяльність щодо здійснення правосуддя у справах, що виникають з адміністративних та інших публічних правовідносин, провадження у справах про адміністративні

правопорушення господарськими судами та судами загальної юрисдикції.

Висновки

На підтвердження адміністративної концепції щодо місця норм, що регулюють адміністративне судочинство, дослідниками наводяться достатні аргументи. Водночас на сучасному етапі правового регулювання не можна не брати до уваги окремі характерні відмінності між адміністративним правом і нормами, що регулюють адміністративне судочинство. Наприклад, в адміністративному судочинстві діє такий принцип, як диспозитивність, який не є притаманним адміністративному праву. Подібність

процесуальної форми здійснення судами цивільного та адміністративного судочинства, що проявляється в наявності міжгалузевих інститутів, служить не на користь віднесення адміністративного судочинства до інституту адміністративного та адміністративного процесуального права. Щодо дослідження правових презумпцій, то цінність адміністративної концепції полягає в тому, що вона показує дійсний вплив специфіки матеріального права на процесуальну форму вирішення адміністративних справ судами. Це, зокрема, проявляється в відмінному від цивільного судочинства порядку розподілу обов'язків із доведення, де не останню роль відіграють правові презумпції.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 365 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law. Series: Law*. 2017. № 18. С. 31–35.
4. Шаганенко В. П. Сутнісні характеристики системи права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 69–74.
5. Карпа М. Публічно-правовий спір як встановлення та розмежування компетенцій органів публічної влади (теоретичні аспекти). *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 26–34.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у двох томах. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
7. Авер'янов В. Б. Нові категорії кодексу адміністративного судочинства України: питання наукового тлумачення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2 С. 5–10.
8. Корчинський О. І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2018. 185 с.
9. Джафарова М. Сучасний погляд на предмет адміністративного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 90–94.
10. Сідей Я. розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 196–200.
11. Константиї О. До питання поняття, предмета, методу і системи адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 86–90.
12. Романяк М. М. Сутність адміністративної юрисдикції та процесуальних форм їх реалізації: окремі питання визначення. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 93–97.
13. Судді обговорювали проблеми застосування окремих норм КАСУ. 11.03.2019. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/136733-suddi_obgovorili_problemi_zastosuvannya_okremih_norm_kasu.html
14. Петришина М. М. Сутність юрисдикції адміністративного суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. № 29. С. 98–101.
15. Адміністративний кодекс УСРР. Ліга закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html

References

1. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Lozynskyi, Yu. R. (2018). *Pravove rehulivannia pravookhoronnoi diialnosti : navchalnyi posibnyk* [Legal regulation of law-enforcement activity : textbook]. Lviv : Lviv State University of Internal Affairs, 365 [in Ukr.].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Code of Administrative Proceedings of Ukraine : Law of Ukraine No. 2747-IV of July 06, 2005]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 2005, 35–36, 37. Art. 446 [in Ukr.].
3. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S. (2017). *Administratyvne sudochynstvo yak forma zdiisnennia sudovoi vlady* [Administrative proceedings as a form of exercise of the judiciary]. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law. Series: Law*, 18, 31–35 [in Ukr.].

4. Shahanenko, V. P. (2012). Sutnisni kharakterystyky systemy prava [Essential characteristics of the system of law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava (Law Review of Kyiv University of law)*, 2, 69–74 [in Ukr.].
5. Karpa, M. (2017). Publichno-pravovyi spir yak vstanovlennia ta rozmezhuvannia kompetentsii orhaniv publichnoi vlady (teoretychni aspekty) [Public and legal dispute as establishing and differentiating the competencies of public authorities (theoretical aspects)]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia (Public administration and local self-government)*, 3, 26–34 [in Ukr.].
6. Averianov, V. B. (Ed.). (2004). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchnyk: U dvokh tomakh: T. 1. Zahalna chastyna [Administrative law of Ukraine. Academic course : textbook : In two volumes: Vol. 1. General part]. Kyiv : Iurydychna dumka, 584 [in Ukr.].
7. Averianov, V. B. (2010). Novi katehorii kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: pytannia naukovoho tlumachennia [New categories of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine: issues of scientific interpretation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava (Law Review of Kyiv University of law)*, 2, 5–10 [in Ukr.].
8. Korchynskiy, O. I. (2018). Pravovi zasady orhanizatsii administratyvnoho sudochynstva v Ukraini [Legal bases of the organization of administrative proceedings in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv. 185 [in Ukr.].
9. Dzhafarova, M. (2019). Suchasnyi pohliad na predmet administratyvnoho protsesualnoho prava Ukrainy [Contemporary view on the subject of administrative procedural law of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 2, 90–94 [in Ukr.].
10. Sidei, Ya. (2018). Rozmezhuvannia administratyvnoi yurysdyksii z inshymy vydamy yurysdyksii u sferi sudovoi kompetentsii [Differentiation of administrative jurisdiction with other types of jurisdiction in the field of judicial competence]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 6, 196–200 [in Ukr.].
11. Konstanyi, O. (2019). Do pytannia poniattia, predmeta, metodu i systemy administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [To the question of the concept, subject, method and system of administrative proceedings of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 8, 86–90 [in Ukr.].
12. Romaniak, M. M. (2017). Sutnist administratyvnoi yurysdyksii ta protsesualnykh form yikh realizatsii: okremi pytannia vyznachennia [The essence of administrative jurisdiction and procedural forms of their implementation: separate issues of definition]. *Derzhava ta rehiony (State and regions)*, 1, 93–97 [in Ukr.].
13. Suddi obhovoriuvaly problemy zastosuvannia okremykh norm KASU [The judges discussed the problems concerning the application of certain rules of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine]. *Zakon i biznes (Law and business)*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/136733-suddi_obgovorili_problemi_zastosuvannya_okremih_norm_kasu.html [in Ukr.].
14. Petryshyna, M. M. (2017). Sutnist yurysdyksii administratyvnoho sudu [The essence of the jurisdiction of the administrative court]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Yurysprudentsiia (*Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Series: Jurisprudence), 29, 98–101 [in Ukr.].
15. Administratyvnyi kodeks USRR [Administrative Code of the Ukrainian SSR]. *Liha zakon (League of Law)*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 04.02.2020
прийнята до друку 19.02.2020

The article: is received 04.02.2020
is accepted 19.02.2020

UDC (УДК) 343
JEL Classification: K 42, K 49

Луценко Юрій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент
Служба безпеки України
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Досліджено питання, які стосуються протидії корупційній злочинності в сучасних умовах, а також вироблення на цій основі пропозицій до законів та підзаконних нормативно-правових актів. Аргументовано, що корупційна злочинність є складним механізмом, у зв'язку з чим, боротьба з таким негативним явищем як корупція буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть умови формування відповідної системи комплексних заходів, які будуть спрямовані на нейтралізацію цих суспільно небезпечних явищ на принципах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності.

Ключові поняття: організована злочинність, протидія злочинності, транснаціональна злочинність, корупція, відмивання коштів, антикорупційна політика, антикорупційна стратегія.

Lutsenko Yurii,
Candidate of Law, Associate Professor
The Security Service of Ukraine
e-mail: yuriy_lutsenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8731-2941

CRIME COUNTERACTION UNDER MODERN CONDITIONS

Abstract. The article deals with the issues related to combating corruption under modern conditions and developing proposals for laws and by-laws that would further serve to improve the system of combating corruption in Ukraine, as well as to overcome its social preconditions and consequences.

It is argued that corruption is a complex mechanism. It is emphasized that the fight against it will remain effective only if there are conditions for the formation of an appropriate system of comprehensive measures aimed at neutralizing these socially dangerous phenomena based on the principles of special law enforcement activities.

Under the conditions of reforming the economic and political systems of society and forming a democratic state, the fight against corruption crime, which causes significant damage to the society and the state, negatively affects the state of the economy, destabilizes the financial and credit system, complicates the crime situation, becomes very relevant. It is argued that these negative factors have become one of the factors that threaten Ukraine's national security.

Adoption of a new Anticorruption Strategy in future should be the result of a comprehensive, thorough analysis of the current situation in the country, taking into account the existing challenges and threats caused by corruption crime, based on the analysis of previous efforts, correlation and the positive experience of combating corruption in foreign countries, taking into account the experience of both domestic and international experts.

Key concepts: organized crime, crime counteraction, transnational crime, corruption, money laundering, anticorruption policy, anticorruption strategy.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-79-84

Вступ

Реформування правоохоронних органів України, створення нових правозастосовних підрозділів, удосконалення існуючої нормативно-правової бази у сфері протидії корупційній злочинності, вкотре підтвердила, що боротьба з корупцією є глобальною проблемою, яку

неможливо вирішити на рівні окремої держави, правоохоронного органу чи нормативно-правового акту. Виклики і загрози, які йдуть від корупційної злочинності, можна усунути лише тоді, коли правоохоронні органи будуть виявляти належну самоорганізованість, організаційну гнучкість, достатню ефективність,

скоординованість, винахідливість, наступальність і додержання принципу розподілу функцій та відповідальності, тільки тоді правоохоронці зможуть володіти такою ж мобільністю й діяти так само ефективно, як і самі злочинці. Можна з повною відповідальністю стверджувати, що, незважаючи на колосальні зусилля міжнародної спільноти, такої організаційної керуючої моделі світ ще не має. У зв'язку з цим, ця обставина є провідним негативним чинником, який забезпечує високу ефективність і виживання організованої корупційної злочинності [1, с. 184].

Питанням, які стосуються протидії корупційній злочинності у різні часи було присвячено велику кількість праць. Останнім часом питання, які стосуються проблем протидії корупційній злочинності висвітлюються у працях О. О. Дудорова, Г. П. Жаровської, Л. А. Зубкова, М. І. Калмик, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, М. І. Мельника, Б. В. Романюка, І. В. Сервецького, О. В. Шевченка та ін. Водночас, незважаючи на актуальність і великий науковий інтерес цій проблематиці, потребують подальших наукових розвідок питання, які стосуються протидії корупційній злочинності в сучасних умовах.

Мета статті полягає у дослідженні питань, які стосуються протидії корупційній злочинності в сучасних умовах, а також вироблення на цій основі пропозицій, які б слугували в удосконаленні системи протидії корупційній злочинності та подолання її соціальних передумов і наслідків.

1. Короткий екскурс у протидії корупційній злочинності

Прийнята у 2014 році політична частина угоди між Україною та ЄС, нові підходи до боротьби з корупційною злочинністю і у міжнародному, і у національному масштабах, дають підстави для змін організаційної структури управління боротьбою з транснаціональною злочинністю за кращими європейськими практиками. Така обставина зобов'язує по-новому поглянути на організаційний принцип, згідно з яким має вибудовуватися транснаціональна система кримінальної юстиції в Україні. Таким провідним принципом може стати лише принцип координації, завдяки якому на сьогодні боротьба з транснаціональною злочинністю має бути скоординованою в межах певної системи [2].

Зважаючи на те, що корупційна злочинність є складним механізмом, боротьба з нею буде ефективною лише тоді, коли існуватимуть умови формування відповідної системи комплексних заходів (економічних, соціальних, правових, організаційних та ін.), які будуть спрямовані на блокування, нейтралізацію цих

небезпечних явищ на засадах здійснення спеціальної правоохоронної діяльності. Головним центром такої діяльності має стати правоохоронна структура, яка здатна оперативно та ефективно реагувати на виклики і загрози, які існують з боку корупційної злочинності, зокрема на транснаціональному рівні. Зазначені обставини та реалії сьогодення вимагають трансформації організаційної моделі існуючих правоохоронних органів, з метою напрацювання нових підходів у роботі правозастосовних підрозділів, які, відповідно до національного законодавства, наділені повноваженнями боротьби з організованою злочинністю та корупцією на засадах врахування кращих зразків такої організації, які вже довели свою ефективність, а також у напрямі удосконалення та підвищення професіоналізму й відповідальності практичних співробітників, які задіяні в боротьбі зі злочинністю [3, с. 110–111].

Сьогодні, в умовах реформування економічної і політичної систем суспільства та формування правової держави все більшої актуальності набуває боротьба з корупційною злочинністю, яка завдає значної шкоди суспільству та державі, негативно впливає на стан економіки, дестабілізує фінансово-кредитну систему, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині ці негативні чинники стали одним із чинників, які загрожують національній безпеці України. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників кримінальних угруповань зумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави.

2. Стан корупційної злочинності сьогодні

Нині в Україні корупційна злочинність вже набула ознак міжнародної та поширює свій вплив і на фінансово-кредитну й банківську системи, і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошових коштів та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності тощо. Також посилюється процеси відмивання грошей шляхом вкладання їх у легальну економіку або вивозу за межі держави.

На сьогодні Україна як центральноевропейська держава, яка посідає важливе геополітичне становище, перебуває в епіцентрі інтересів міжнародних організованих злочинних угруповань. Зарубіжні злочинні угруповання намагаються розширити сфери свого впливу за рахунок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного забезпечення, апробації нових способів учинення кримінальних правопорушень і захисту

своїї злочинної діяльності. Загалом організована злочинність на сьогодні вимиває величезні кошти з України, що, зі свого боку, посилює її стійкий розвиток.

Із наведеного очевидно, що корупційна злочинність нині є однією з найгостріших соціально-економічних проблем не лише українського суспільства, а й більшості сучасних країн світу. Це суспільно небезпечне явище перебуває у центрі уваги політиків, правоохоронців, засобів масової інформації та населення. Високий рівень корупційної злочинності в Україні завдає значної шкоди суспільству і державі. Такий стан речей перш за все призводить до падіння авторитету органів державної влади всіх рівнів, яке має своїми наслідками зменшення ефективності управління, зниження дисципліни в усіх сферах суспільного життя, розповсюдження випадків свавільної поведінки та альтернативних недержавних форм розв'язання конфліктних ситуацій. Також корупційні прояви за умови їх значного поширення завдають величезної матеріальної та моральної шкоди широкому колу громадян, негативно позначаються на економічній діяльності суб'єктів господарювання, особливо недержавних форм власності. Також корупція в правоохоронній сфері зменшує дієвість боротьби зі злочинністю, тим самим сприяє погіршенню кримінальної ситуації в країні. Як слушно звертають увагу зарубіжні урядовці та бізнесмени, саме поширення корупційної злочинності є однією з основних перешкод для розвитку нормальних економічних відносин України з іншими державами, причиною їх небажання вкладати значні інвестиції у вітчизняну економіку. Сказане свідчить, що пошук ефективних шляхів протидії корупційній злочинності в Україні було і залишається актуальним завданням для нашого суспільства [4, с. 414].

Загальновідомо, що запорукою ефективності протидії корупційній злочинності є розробка наукової концепції запобігання цьому вкрай негативному явищу сьогодення. Однією з основних засад такої концепції має стати сприйняття корупційної злочинності як соціально зумовленого явища. Це дасть змогу розробити адекватну стратегію й тактику, визначити відповідні цілі, засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення [5, с. 34].

Запобігання корупційній злочинності є комплексним організованим і науково обґрунтованим процесом впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на негативні фактори цих протиправних явищ. Попереджувальний зміст таких запобігань зосереджено на нейтралізації причин та умов коруп-

ційної злочинності, а також інших криміногенних чинників, які впливають на формування особистості [6, с. 129].

Не дивлячись на те, що з часів проголошення Акту незалежності України і до сьогодення на державному рівні приймаються відповідні закони та підзаконні нормативно-правові акти, розроблялися та затверджувалися концепції та програми боротьби з корупційною злочинністю. Однак масштаби корупційної злочинності залишаються досить високими. Законодавчий процес у сфері протидії корупційній злочинності у більшості випадків виглядав занадто повільним, непослідовним та заплітованим.

Аналізуючи законодавство України у сфері боротьби з корупційною злочинністю можна зробити висновок, що починаючи з 1994 року постійно розроблялася система заходів, які необхідно вжити центральним та місцевим органам виконавчої влади, правоохоронним органам у контексті забезпечення більш активної та ефективної боротьби з корупційною злочинністю [7, с. 65].

Досліджуючи досвід протидії корупційній злочинності, необхідно зазначити, що саме корупційна злочинність є тісно взаємопов'язана з організованою злочинністю. У зв'язку з цим, суб'єктам законодавчої ініціативи необхідно посилити боротьбу з цими негативними явищами сьогодення шляхом розробки нових нормативно-правових актів та удосконалення вже існуючих.

3. Перспективи подолання корупційної злочинності

Зважаючи на дослідження чинних нормативно-правових актів, які відносяться до боротьби з корупційною злочинністю, необхідно звернути увагу, що ефективність антикорупційної політики перш за все пов'язана з узгодженістю антикорупційного законодавства, що складається з відповідних галузевих законів та нормативно-правових актів різних сфер суспільних правовідносин. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що у чинних актах ця узгодженість не дотримується. Так, наприклад, 14.10.2014 вперше в історії України було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [8], який відповідає усім міжнародним стандартам у цій сфері та враховував найкращий зарубіжний досвід і рекомендації міжнародних інституцій (GRECO, ОЕСР та ін.). Одночасно з прийняттям цього закону затверджено Антикорупційну стратегію, яка визначила пріоритети державної антикорупційної політики на 2014–2017 роки, реалізація яких мала би створити основу для подальших реформ. На виконання зазначе-

ної Стратегії, а також належної імплементації нового базового антикорупційного законодавства урядом було розроблено та затверджено Державну програму щодо реалізації Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки, яка передбачала конкретні завдання і заходи [9; 10]. На жаль цей закон так і не став ефективним інструментом антикорупційної політики держави. Антикорупційна стратегія є важливим документом для боротьби з корупційною злочинністю в Україні, адже вона визначає основні пріоритети державної антикорупційної політики на певний період і є єдиною підставою для розробки загальнодержавного плану дій із запобігання корупції – Державної програми з реалізації Антикорупційної стратегії. На відміну від Антикорупційної стратегії, така програма містить конкретні заходи для вирішення локальних завдань і досягнення кінцевої мети, терміни їх реалізації та відповідальні органи. Також Державна програма – це базовий документ для розробки антикорупційних програм кожного державного органу, органу місцевого самоврядування та інших інституцій [11]. Водночас, 26.04.2018 подано на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» [12], який згодом було повернуто суб'єкту законодавчої ініціативи на доопрацювання. Відповідно до законопроекту, у разі його ухвалення через три місяці після набрання чинності документом Кабінет Міністрів України мав би затвердити Державну програму з реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2019–2020 роки. За результатами розгляду проекту Антикорупційної стратегії на 2019–2020 роки Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики ухвалив рішення рекомендувати Верховній Раді України повернути Кабінету Міністрів України як суб'єкту законодавчої ініціативи законопроект на доопрацювання. Так, відтермінування прийняття цього системного документа призвело до дисбалансу нормативних актів щодо його реалізації, а отже, знову порушено системність антикорупційного законодавства [9].

Як вже було зазначено вище, корупція в Україні є більше політичною і соціально-економічною проблемою, а тому не можна сподіватися, що її здолають спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції чи допоможуть тільки виховні і просвітницькі заходи. Кожен державний орган, орган місцевого самоврядування, політична партія і громадська організація мають виконувати комплекс антикорупційних заходів [11].

Взагалі, досвід протидії корупційній злочинності дає підстави звернути увагу й на

те, що основним завданням всіх правоохоронних органів України є, перш за все, вживання заходів превенції суспільно небезпечних діянь, зокрема, пов'язаних з корупцією та організованою злочинністю. У зв'язку з цим, протидія корупційній злочинності повинна охоплювати чотири сфери суспільних правовідносин: 1) *загальна організація* – це сукупність організаційних (облік, реєстрація); 2) *управлінська* (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики); 3) *профілактична* (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів); 4) *контрольна* (вивчення практики, встановлення тенденцій злочинності), а також інших дій органів та установ, які взаємодіють із правоохоронними органами України для досягнення спільних результатів у протидії корупційній злочинності.

Залежно від ієрархії причин та умов корупційної злочинності, у структурі їх запобігання виокремлюють такі форми діяльності: загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень.

Загальносоціальна профілактика корупційної злочинності послідовно здійснюється усім прогресивним розвитком суспільства. Вона пов'язана з найбільш тривалими та значущими видами діяльності, заходами розвитку ринкової економіки, забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, підтримки культури та моралі в суспільстві, зміцнення законності, соціальної захищеності населення. Ці заходи мають найбільш масштабні цілі, і так загально-соціальна профілактика правопорушень пов'язаних із корупційною злочинністю виходить за рамки інших видів профілактики злочинів.

Висновки

Отже, прийняття у найближчій перспективі нової Антикорупційної стратегії на наступні роки має стати результатом всебічного, ґрунтовного аналізу поточної ситуації в державі з урахуванням існуючих викликів та загроз, які завдає корупційна злочинність, базуватися на аналізі попередніх зусиль, кореспондуватися зі загальноєвропейськими тенденціями у сфері протидії корупції та організованої злочинності, а також зважати на позитивний досвід боротьби з корупційною злочинністю у зарубіжних країнах беручи до уваги напрацювання і вітчизняних, і міжнародних експертів.

Також основною метою державної політики у сфері протидії корупційній злочинності має стати створення ефективної системи запобігання і протидії цим явищам, виявлення і подолання їх соціальних передумов та наслідків,

викриття корупційних правопорушень, обов'язкового притягнення винних до відповідальності. Успішна протидія корупційній злочинності можлива за умови наявності належного законодавства, ефективного його застосування компетентними органами державної влади і координованості, поінформованості громадськості про здійснення заходів із запобігання і протидії корупційній злочинності, взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади у сфері формування та реалізації дер-

жавної антикорупційної політики, підтримки антикорупційних заходів громадянським суспільством. Тому ефективність реалізації напрямів щодо запобігання корупційній злочинності не може бути досягнуто шляхом поодиноких і несистемних дій на різних рівнях, а потребує довгострокових соціально-економічних, політичних та правових перетворень. Ця діяльність має ґрунтуватися на поєднанні низки запобіжних і репресивних заходів.

Список використаних джерел

1. Луценко Ю. В. Поширення організованої злочинності та корупції в Україні: окремі теоретико-правові проблеми. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : зб. тез Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 груд. 2019 р.) Київ : у 2 ч., Ч. 2. С. 184–187.
2. Жаровська Г. П. Організаційні аспекти протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. URL: <http://www.apdp.in.ua/v73/74.pdf>.
3. Луценко Ю. В. Участь спеціальних служб іноземних держав у протидії організованій злочинності та корупції на прикладі Італійської Республіки. *Наше право*. 2017. № 4. С. 110–116.
4. Кулик О. Г. Антикорупційна стратегія протидії корупційній злочинності в Україні: науковий погляд сучасника. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 414–416.
5. Зубкова Л. А. Сучасний стан і проблеми запобігання корупції в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 34–45.
6. Шевченко О. В. Основні принципи протидії корупції. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 129–133.
7. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре. 2014. 564 с.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 04.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/3143/>.
10. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.
11. Боротьба з корупцією навпомацки, або чому в Україні досі немає Антикорупційної стратегії на 2018–2020 роки. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20873157-borotba-z-koruptsiyeu-navpomatski,-abo-chomu-v-ukrayini-dosi-nemaeanikoruptsiynoyi-strategiyi-na-20182020-roki>.
12. Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки : проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64035.

References

1. Lutsenko, Yu. V. (2019). Poshyrennya orhanizovanoyi zlochynnosti ta koruptsiyi v Ukrayini: okremi teoretyko-pravovi problemy [The spread of organized crime and corruption in Ukraine: separate theoretical and legal issues]. *Realizatsiya derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v mizhnarodnomu vymiri : zb. tez Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 12 hrud. 2019 r.)*. K., 2, 184–187 [in Ukr.].
2. Zharovs'ka, H. P. Orhanizatsiyni aspekty protydyiyi transnatsional'niy orhanizovaniy zlochynnosti v Ukrayini [Organizational aspects of countering transnational organized crime in Ukraine]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Retrieved from <http://www.apdp.in.ua/v73/74.pdf> [in Ukr.].
3. Lutsenko, Yu. V. (2017). Uchast' spetsial'nykh sluzhb inozemnykh derzhav u protydyiyi orhanizovaniy zlochynnosti ta koruptsiyi na prykladi Italiys'koyi Respubliki [Participation of Special Services of Foreign States in Combating Organized Crime and Corruption on the Example of the Italian Republic]. *Nashe pravo*, 4, 110–116 [in Ukr.].
4. Kulyk, O. H. (2015). Antykoruptsiyna stratehiya protydyiyi koruptsiyniy zlochynnosti v Ukrayini: naukovyy pohlyad suchasnyka [Anti-Corruption Strategy for Combating Corruption Crime in Ukraine: A Scientific Perspective]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava*, 3, 414–416 [in Ukr.].
5. Zubkova, L. A. (2017). Suchasnyy stan i problemy zapobihannya koruptsiyi v Ukrayini [The current state and problems of preventing corruption in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*, 3 (104), 34–45 [in Ukr.].

6. Shevchenko, O. V. (2011). Osnovni pryntsypy protydyiyi koruptsiyi [Basic Principles for Combating Corruption]. *Visnyk Vysshchoyi rady yustytisyi*, 1 (5), 129–133 [in Ukr.].
7. Busol, O. Yu. (2014). Protydiya koruptsiyniy zlochynnosti v Ukraini u suchasnyy period [Combating Corruption Crime in Ukraine in the Modern Period] : monohrafiya. K. : In Yure. 564 [in Ukr.].
8. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). Pro zapobihannya koruptsiyi [On the prevention of corruption] : Zakon Ukrainy № 1700-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 49, St. 2056 [in Ukr.].
9. Analitychna dopovid' do shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshe Ukrainy v 2018 rotsi» [Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On Internal and External Situation of Ukraine in 2018»]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/3143/> [in Ukr.].
10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). Pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014–2017 roky [On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017] : Zakon Ukrainy № 1699-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 46, St. 2047 [in Ukr.].
11. Borot'ba z koruptsiyeyu navpomatsky, abo chomu v Ukraini dosi nemaye Antykoruptsiynoyi stratehiyi na 2018–2020 roky [Fighting corruption by heart, or why Ukraine still lacks an Anti-Corruption Strategy for 2018–2020]. Retrieved from <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20873157-borotba-z-koruptsiyeyu-navpomatski,-abo-chomu-v-ukrayini-dosi-nemaeantikoruptsiynoyi-strategiyi-na-20182020-roki> [in Ukr.].
12. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro Antykoruptsiynu stratehiyu na 2018–2020 roky [About the Anti-Corruption Strategy for 2018–2020] : Proekt Zakonu Ukrainy. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64035 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 06.02.2020
прийнята до друку 19.02.2020*

*The article: is received 06.02.2020
is accepted 19.02.2020*

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40

Ангеленюк Анна-Марія Юріївна,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник

Державного науково-дослідного інституту

Міністерства внутрішніх справ України

e-mail: angelen_anna@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5947-5105

Боровікова Віталіна Станіславівна,

науковий співробітник

відділу організації наукової роботи

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

ПРОБЛЕМИ ЗАТРИМАННЯ ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Виокремлено категорії осіб щодо яких застосовується окремий порядок затримання за вчинення кримінального правопорушення, зокрема народні депутати та судді. Проаналізовано деякі теоретичні аспекти застосування затримання щодо окремої категорії осіб, окреслено проблеми, які виникають на практиці. Зокрема, звернено увагу на інститут недоторканості, з врахуванням якого у кримінальному процесуальному законодавстві закріплено особливий порядок затримання окремих категорій осіб. Сформовано позицію щодо вдосконалення правової регламентації затримання окремих осіб у законодавстві та надано відповідні пропозиції.

Ключові поняття: затримання, окрема категорія осіб, недоторканність, статус, народний депутат, суддя.

Angelenyuk Anna-Maria,

Candidate of Legal sciences,

Scientific Researcher State Research Institute

of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

e-mail: angelen_anna@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5947-5105

Borovikova Vitalina,

Scientific Researcher

the department of the organization of scientific work

Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

PROBLEMS OF DETENTION OF THE PARTICULAR CATEGORY OF PERSONS IN CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Abstract. The article considers some aspects of custody introduction of a particular category of persons, in particular deputies and judges. The problems arising during the custody practical application regarding these persons which, in some cases, do not allow bringing them to criminal responsibility have been analyzed. The procedure of detention of people's deputies and judges, as well as their status according to the current legislation on the subject of compliance with the requirements of modernity, has been analyzed. It has been established that the immunity of deputies and judges is connected with the exercise of their powers within the limits of their professional activity and, furthermore, the idea of the inviolability institute consists in preventing any methods of influencing a deputy or a judge when making decisions. The absence of the element of surprise

and suddenness when applying taking into custody people's deputies of Ukraine, in accordance with the current legislation, which may contribute to counteracting the use of justice, as well as the attempts to avoid liability for criminal offense or escape abroad have been stated. Corresponding examples have been presented, where the individuals, using their integrity, went abroad and, as a result, were able to hide from the investigation and the court. Positive points were noted in the direction of reformation of the Institute of immunity, namely, the transfer of powers to grant permission to take into custody the judges to the High Council of Justice, as well as introduction of two laws on the abolition of parliamentary immunity by the Verkhovna Rada. The proposal not to cancel general parliamentary immunity, but to restrict it, has been given, which is similar to the immunity of judges, since it must direct the existence of a stabilized system of levers and counterbalances in the activities of a deputy or a judge, balancing the possibility of their adopting specific solutions, but preventing violations of the tasks of criminal proceedings in general.

Key concepts: detention, a particular category of persons, immunity, status, people's deputy, judge.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-85-92

Вступ

У науці кримінального процесуального права різні аспекти щодо затримання у кримінальному процесі загалом досліджували багато науковців, серед яких О. І. Білоусов [1], М. Григор'єв [2], І. М. Гуткін [3], Ю. М. Грошевий [4], А. Я. Дубинський [5], В. Т. Маляренко [6], І. Л. Петрухін [7], С. М. Смоков [8], А. К. Чернова [9], В. І. Фаринник [10], О. Г. Шило [11], Д. О. Шульга [12]. Згадані науковці здійснювали правовий аналіз окремих питань процесу затримання, тактики його застосування. Більш детально деяких аспектів проблем застосування запобіжних заходів до окремих категорій осіб торкнулись такі автори як В. Г. Дрозд, В. Ю. Дрозд [13]. Зважаючи на подане, варто зауважити, недостатність уваги науковців до проблем застосування кримінального процесуального затримання щодо народних депутатів та суддів, що зумовлює потребу аналізу цього питання.

У юридичній науці закордонних країн питання, що стосуються затримання вивчали достатня кількість авторів, серед яких Віл Доб'є (Will Dobbie, 2016), Якоб Голдін (Jacob Goldin, 2016), Крістал Янг (Crystal Yang, 2016) [14], Андрей Ашворт (Andrew Ashworth, 2014), Луція Зеднер (Lucia Zedner, 2014) [15], які розглядають затримання не тільки в світлі примусового заходу, а ще як захід, що відіграє важливу роль саме у профілактиці вчинення кримінальних правопорушень. Окремі аспекти питань стосовно імунітету окремих категорій осіб, зокрема в Європейському контексті, досліджували такі автори як Саша Хардт (Sascha Hardt, 2015) [16], Йосеф Мейнгот (Joseph Maingot 1997) [17], Сімон Віглей (Simon Wigley, 2003) [18] та інші.

У наукових дискусіях виникають питання щодо меж такої недоторканності (імунітету) та співвідношення таких привілеїв із корупційною складовою, яка може мати місце, зважаючи на владні повноваження та можливості

осіб, що мають право користуватись недоторканністю та імунітетом.

Зважаючи на викладене, варто проаналізувати деякі аспекти інституту недоторканності, в тому числі питання, що стосуються статусу суддів та статусу народних депутатів у світлі забезпечення виконання завдань кримінального процесу. Безперечно, недоторканність депутатів та суддів пов'язана із здійсненням ними своїх повноважень у межах їх професійної діяльності та полягає у недопущенні будь-яких методів впливу на особу депутата чи судді під час прийняття ним рішень. Ідея інституту недоторканності базується лише на внутрішньому переконанні відповідної держави у правильності та відповідності такого інституту вимогам правового поля. Варто зауважити, що межі надання привілеїв щодо недоторканності окремих осіб під час здійснення ними владних повноважень у різних країнах є відмінними та залежать від рівня правосвідомості і посадових осіб, і суспільства загалом. Видається природним наявність різної ступені довіри до окремих категорій осіб у низки закордонних країн та України, оскільки, кожна держава визначає золоту середину між можливостями приймати рішення такими особами (убезпечивши їх від будь-якого тиску) та можливостями користуватись своїм імунітетом під час вчинення неправомірних дій (протидіяти розслідуванню вчинених ними кримінальних правопорушень у такий спосіб прикриватись інститутом недоторканності).

У світовій спільноті йдуть дебати щодо парламентської недоторканності. Дехто називає її анахронізмом, застарілою та такою, що суперечить фундаментальним принципам конституційного права. Інші переконують, що причина, за якою недоторканність є в конституціях багатьох країн, досі існує.

На думку Венеціанської комісії Ради Європи у країнах, де дотримуються верховенства права та функціонують демократичні

інституції імунітет не потрібен, тому що ризик втручання в діяльність законодавчого органу дуже низький, водночас у країнах перехідного типу, де демократія лише на етапі розбудови, депутатів варто забезпечувати від переслідування з політичних мотивів та послаблення законодавчої гілки влади, адже звинувачення висуває судова чи виконавча влада. Також недоторканність захищає опозицію від утисків з боку правлячої більшості, забезпечує членів парламенту від політичних переслідувань та судових рішень з політичних мотивів. Однак, варто погодитись із В. Г. Дрозд та В. Ю. Дрозд у тому, що існування надмірної уваги до окремих категорій осіб не враховує принцип ст. 24 Конституції України щодо рівності громадян перед законом і судом [13, с. 64].

Відтак, запропонована стаття має на меті уточнити теоретичні аспекти застосування затримання щодо окремої категорії осіб та дослідити проблеми пов'язані з таким затриманням, зокрема застосуванням його до народних депутатів та суддів в Україні, в результаті чого сформувані пропозиції щодо удосконалення діючого законодавства.

1. Закріплення у нормах кримінального процесуального законодавства порядку затримання окремої категорії осіб

Згідно з чинним законодавством, а саме п. 2, ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), затримання особи визначено як тимчасовий запобіжний захід. Окрім цього, проаналізувавши норми КПК України можна виділити наступні види затримання: 1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст.ст. 187–191 КПК України); 2) законне затримання (ст. 207 КПК України); 3) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України); 4) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України (ст. 582 КПК України).

Окрім того, зважаючи на вимоги глави 37 КПК України до окремої категорії осіб, застосовується особливий порядок кримінального провадження, зокрема порядок застосування затримання. Зокрема, ст.ст. 482–482² КПК України визначають особливості такого порядку затримання до окремої категорії осіб, а саме народного депутата та судді [19].

Згідно зі ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та зазначеного закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює

правосуддя на професійній основі [20]. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Одним із засобів забезпечення незалежності судді саме є його недоторканність та імунітет.

Також гарантії незалежності і недоторканності суддів поширюються на присяжних, проте лише на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя.

Варто зазначити звуження суддівського імунітету враховуючи зміни у рамках конституційної реформи у галузі судоустрою. Так, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016, який набрав чинності 30.09.2016, Верховна Рада України (далі ВРУ) позбавлена конституційних повноважень щодо надання згоди на затримання суддів і матеріали направляються до Вищої ради правосуддя (далі ВРП) для ухвалення вказаного вище рішення.

Так, згідно зі ст. 482 КПК України затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою ВРП.

Без згоди ВРП суддю не можна затримати або утримувати під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, має бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: якщо ВРП надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; затримання судді під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута [19].

Керуючись засадами відповідальності, підвітності перед суспільством, формування добросчесного та високопрофесійного корпусу суддів, ВРП 16.01.2017 ухвалила публічне звернення [21], у якому звернула увагу слідчих суддів, судів на необхідність дотримання конституційних гарантій незалежності і недоторканності судді, передбачених ст. 126 Конституції України у випадку застосування до них затримання в межах кримінального провадження.

Згідно з ст. 58 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» подання про надання згоди на затримання судді вноситься на розгляд ВРП Генеральним прокурором або його заступником, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду таке подання вноситься Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Таке подання має бути вмотивованим, містити конкретні факти і докази, що підтверджують вчинення суддею суспільно небезпечного діяння, визначеного КПК України, обґрунтування необхідності такого затримання. Ст. 59 передбачено, що ВРП розглядає подання про надання згоди на затримання судді не пізніше п'яти днів з дня отримання подання [22].

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом здійснюється ВРП без виклику судді (за винятком такого розгляду подання щодо судді Вищого антикорупційного суду, участь якого або його представника є обов'язковою). У разі необхідності ВРП може викликати суддю для надання пояснень. Повідомлення про дату, час і місце розгляду відповідного клопотання направляється Генеральному прокурору або його заступнику невідкладно.

Неявка судді, судді Вищого антикорупційного суду або його представника, Генерального прокурора, його заступника або уповноваженого одним із них прокурора на засідання ВРП незалежно від причин не перешкоджає розгляду подання та здійснюється без їх участі.

Згідно з ст. 60 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» рішення про надання згоди на затримання судді оголошується присутнім на засіданні та негайно вручається Генеральному прокурору, його заступнику або уповноваженому прокурору. У випадку розгляду питання щодо судді Вищого антикорупційного суду – рішення негайно вручається Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора) [22].

Варто зауважити, що у випадку застосування до судді затримання під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, досить звужено перелік умов за яких таке затримання може бути застосовано, так у ст. 482 КПК України закріплено лише три умови: попередження вчинення злочину; відвернення чи попередження наслідків злочину; забезпечення збереження доказів цього злочину.

Оскільки, затримання є запобіжним заходом (хоч і тимчасовим), то згідно з ст. 177 КПК України метою його застосування є запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей

чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [19].

Враховуючи наведене, а також те, що особи, які здійснюють правосуддя мають бути взірцем для наслідування у суспільстві, вважаємо, що не потрібно звужувати перелік умов за яких вони можуть бути затриманні, тим більше у випадку, коли це стосується затримання під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Пропонуємо п. 2, ч. 1, ст. 482 КПК України викласти у наступній редакції: «затримання судді під час або одразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для забезпечення мети запобіжного заходу, зазначеної у ст. 177 цього Кодексу».

Далі розглянемо застосування затримання до народного депутата України. Так, згідно з ч. 2, ст. 482² КПК України визначено порядок кримінального процесуального затримання народного депутата України, який з 18.12.2019 дещо змінено, однак все-таки процес затримання цієї категорії осіб недосконалий. Зокрема, клопотання про дозвіл на затримання, що має бути погоджений Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора), розглядаються за обов'язкової участі народного депутата України. Відтак слідчий суддя зобов'язаний завчасно повідомити народного депутата України про розгляд зазначеного клопотання, що безперечно нівелює фактор раптовості під час застосування затримання та дає змогу народному депутатові до розгляду питання бути попередженим про можливе затримання та не з'явитися на засідання, а саме сховатися від слідства та суду.

Враховуючи наведене, пропонуємо з ч. 2, ст. 482² КПК України вилучити абзац щодо обов'язкової участі народного депутата України у розгляді клопотань щодо нього та попереднього повідомлення його про це.

Наступна норма, а саме: що без дозволу слідчого судді, дозволяється затримання народного депутата України у випадку, якщо його застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини [19] не викликає нині заперечень.

2. Проблеми, що пов'язані з застосуванням кримінального процесуального затримання (практичний аспект)

Аналізуючи норми процесуального права щодо надання згоди на затримання судді, варто зазначити можливість застосувати таке затримання відносно несподівано щодо затримувачого, оскільки згідно з законом, присутність судді під час розгляду подання необов'язкова, а у разі його присутності для надання пояснень є можливість (у разі надання згоди ВРП) одразу затримати суддю, оскільки рішення про надання згоди на затримання негайно вручається відповідному прокурору.

Проаналізувавши практику отримання дозволу на затримання суддів ВРП, зазначимо, що з 30.09.2016 прийнято чотири ухвали від 14.11.2016 про надання згоди на затримання суддів та обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та дві ухвали від 14.02.2017 про залишення без розгляду матеріалів про надання відповідної згоди. Так, залишено без розгляду матеріали про надання згоди на затримання судді господарського суду міста Києва та надання згоди на обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки в отриманих ВРП матеріалах містилось подання Генерального прокурора України В. М. Шокіна від 10.07.2015, яке було подано у ВРУ, а у прикінцевих та перехідних положеннях законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судову систему і статус суддів» від 02.06.2016, «Про Вищу раду правосуддя» не містяться положення щодо наступництва ВРП стосовно процедур розгляду подань про надання згоди на затримання чи арешт судді, які не розглянуті ВРУ до дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Звичайно незрозумілим залишається питання чому подання про надання дозволу вказане вище від 10.06.2015 не було розглянутим ВРУ до 30.09.2016 (моменту вступу у дію змін законодавства), що вказує не тільки про відсутність оперативності у прийнятті цього рішення, а й про неможливість застосувати фактор раптовості під час застосування затримання.

Вважаємо, що віднесення повноважень щодо надання дозволу про затримання ВРП є однозначно позитивним моментом, що дасть змогу оптимально на практиці застосовувати запобіжні заходи до суддів, зважаючи на особливості інституту недоторканності суддів.

Невтішна практика, на жаль, була присутня й стосовно затримання народних депутатів, коли згоду на це мала надавати ВРУ.

Так, наприклад 05.07.2016 ВРУ підтримала подання генерального прокурора Юрія

Луценка та дала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і арешт народного депутата Олександра Онищенка, якого на той момент не було у залі засідань парламенту. Генеральний прокурор Ю. В. Луценко у заключному слові перед голосуванням підтвердив, що депутат уже знаходиться не в Україні: «...Онищенку дали втекти. Це правда. Дали йому втекти законом про регламент роботи Верховної Ради, яким передбачена саме така процедура притягнення депутата до кримінальної відповідальності... На жаль, пан Онищенко 2-го числа цього місяця літаком покинув Україну як народний депутат, зупинити якого правоохоронні органи не мають жодної законної можливості» [23].

Окрім вказаного, 03.06.2015 ВРУ надала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України С. П. Ключова. Одразу після цього він намагався вилетіти до Австрії. 04.06.2015 він не з'явився на допит у Генпрокуратуру, а потім стало відомо, що він зник, а його місцезнаходження невідоме. 17.06.2015 народний депутат Антон Геращенко заявив, що С. П. Ключов втік в іншу державу через тимчасово окуповані території Донбасу. Лише 04.12.2015 у ВРУ надійшло подання Генпрокуратури з приводу надання згоди на затримання і арешт С. П. Ключова і лише 28.01.2016 була прийнята постанова про надання згоди про затримання народного депутата України С. П. Ключова [24].

Враховуючи наведені вище приклади, варто зазначити, що особи, скориставшись своєю недоторканністю, виїхали за кордон в результаті чого отримали можливість переховуватись від слідства та суду.

Однак, були випадки дієвості попереднього порядку застосування до народних депутатів затримання, що є лише відображенням їх правосвідомості або наявності бажання у законний спосіб доводити свою невинуватість та не протидіяти досудовому розслідуванню. Так, наприклад 22.03.2018 згідно з постановою ВРУ № 2365-VIII «Про надання згоди на затримання народного депутата України Н. В. Савченко» [25], її відразу було затримано, оскільки вона під час голосування знаходилась у залі ВРУ.

Висновки

Проаналізувавши деякі аспекти інституту недоторканності депутатів та суддів в Україні, варто зазначити, що у окремих випадках, він стає перешкодою під час виконання завдань кримінального судочинства, а саме притягнення кожного хто вчинив кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності. Саме з цих

причин нині українське суспільство вимагає кардинальних змін щодо інституту недоторканності, що підтримано на законотворчому рівні, оскільки дійсно потребує реформування. Безперечно закріплення можливості затримання народного депутата без дозволу у визначених ситуаціях та зміна порядку його затримання є кроком вперед, однак цей крок не має бути

останній у напрямку вдосконалення процесу затримання, зважаючи на елементи недоторканності таких осіб. Окрім того, у жодному разі не варто допускати, щоб особливості затримання окремих категорій осіб ставали на заваді виконання завдань кримінального процесу, а саме заважали притягнення винної особи до відповідальності.

Список використаних джерел

1. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : монографія. Одеса, 2009. 112 с.
2. Григорьев В. Н. Задержание подозреваемого. 1999. 544 с.
3. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания : учеб. пособие. М., 1980. 90 с.
4. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства. *Право України*. 2009. № 2. С. 5–11.
5. Дубинский А. Я. Некоторые вопросы правовой регламентации задержания подозреваемого в совершении преступления. По итогам научно-исследовательской работы профессорско-преподавательского состава за 1972 год : материалы конф. Киев : Киевская ВШ МВД СССР, 1973. С. 87–92.
6. Маляренко В. Т. Перебудова Кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. К., 2005. 512 с.
7. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М. : Наука, 1989. 256 с.
8. Смоков С. М., Горелкіна К. Г. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві. Одеса : Астропринт, 2012. 152 с.
9. Чернова А. К. Удосконалення інституту затримання підозрюваного. *Право і суспільство*. 2008. № 6. С. 83–87.
10. Фаринник В. І. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження: проблеми правозастосування. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції : 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог: присвяч. 50-річчю каф. кримінал. процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.). Харків : Право, 2017. С. 222–231.
11. Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2014. Вип. 25. С. 269–273.
12. Шульга О. В. Фактичні підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 98–101.
13. Дрозд В. Г., Дрозд В. Ю. Порядок застосування запобіжних заходів до окремої категорії осіб. *Вісник Державного Луганського університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 58–66.
14. Will Dobbie, Jacob Goldin, Crystal Yang. The Effects of Pre-Trial Detention on Conviction, Future Crime, and Employment: Evidence from Randomly Assigned Judges. NBER Working Paper No. 22511. Issued in August 2016. URL: <http://www.nber.org/papers/w22511> (дата звернення 10.01.2020).
15. Preventive Justice. By Andrew Ashworth and Lucia Zedner. Oxford University Press. 2014. 306 p.
16. Hardt, Sascha. Parliamentary immunity in a European context: In-depth analysis for the JURI Committee. Brussels: European Union. 2015. 32 p.
17. Joseph Maingot. Parliamentary Privilege in Canada: Second Edition. Hardcover. Nov. 19. 1997. 432 p.
18. Simon Wigley. Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption? *Journal of Political Philosophy*. Vol. 11. No 1. 2003. P. 23–40.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 10.01.2020).
20. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення 10.01.2020).
21. Про публічне звернення Вищої ради правосуддя щодо порядку затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя URL: www.vru.gov.ua/act/8563 (дата звернення 10.01.2020).
22. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19 (дата звернення 10.01.2020).
23. Рада дала згоду на затримання та арешт депутата Онищенко. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/rada-dala-zhodu-na-zatrymannia-ta-aresht-deputata-onyshchenka> (дата звернення 10.01.2020).

24. Рада дала згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт Ключєва. Уніан. URL: <https://www.unian.ua/politics/1249234> (дата звернення 10.01.2020).
25. Про надання згоди на затримання та арешт народного депутата України Савченко Н. В. : Постанова ВРУ № 2365-VIII від 22 березня 2018 року URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-19> (дата звернення 10.01.2020).

References

1. Bilousov, O. I. (2009). *Zatrymattia pidozriuvanoho u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Detention the accused in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Odesa, 112 [in Ukr.].
2. Hryhorev, V. N. (1999). *Zaderzhanye podozrevaemoho* [Detention the accused]. 544 [in Rus.].
3. Hutkyn, Y. M. (1980). *Aktualnye voprosy uholovno-protseessualnoho zaderzhanyia* [Actual issues of criminal and processing detention] : uchebnoe posobyе. M., 90 [in Rus.].
4. Hroshevyi, Yu. (2009). *Problemy reformuvannia kryminalnoho sudochynstva* [The issue of reformation of criminal legal procedure]. *Pravo Ukrainy*, 2, 5–11 [in Ukr.].
5. Dubynskiy, A. Ya. (1973). *Nekotorye voprosy pravovoi rehlementatsyy zaderzhanyia podozrevaemoho v sovershenyy prestupleniya* [Some issues of legal regulation of the detention the accused committed crime]. *Po ytoham nauchno-yssledovatel'skoi raboty professorsko-prepodavatel'skoho sostava za 1972 hod* : materyaly konf. Kyev : Kyevskaia VSh MVD SSSR, 87–92 [in Rus.].
6. Maliarenko, V. T. (2005). *Perebudova Kryminalnoho protsesu Ukrainy v konteksti yevropeyskykh standartiv* [Reorganization of criminal proceedings of Ukraine in the context of European standards]. K., 512 [in Ukr.].
7. Petrukhyn, Y. L. (1989). *Neprykosnovennost lychnosti y prynuzhdenye v uholovnom protsesse* [Inviolability of the personal freedom and enforcement in criminal procedure]. M. : Nauka, 256 [in Rus.].
8. Smokov, S. M., & Horelkina, K. H. (2012). *Harantii zastosuvannia zakhodiv protseessualnoho prymusu u kryminalnomu sudochynstvi* [Guarantees of implementation measures of civil procedures in criminal legal proceedings]. Odesa : Astroprynt, 152 [in Ukr.].
9. Chernova, A. K. (2008). *Udoskonalennia instytutu zatrymattia pidozriuvanoho* [Improvement of the institution of the detention the accused]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 83–87 [in Ukr.].
10. Farynnyk, V. I. (2017). *Zatrymattia osoby yak zakhid zabezpechennia kryminalnoho provadzhennia: problemy pravozastosuvannia* [The detention of a person as a measure of providing criminal case as a problem of law enforcement]. *Kryminalnyi protses: suchasnyi vymir ta perspektyvni tendentsii* : 1-y Khark. kryminal. protseessual. poliloh: prysviach. 50-richchiu kaf. kryminal. protsesu Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho ta 85-richchiu vid dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. NAPrN Ukrainy Yu. M. Hroshevoho (m. Kharkiv, 16 hrud. 2016 r.). Kharkiv: Pravo, 222–231 [in Ukr.].
11. Shylo, O. H. (2014). *Osoblyvosti obruntuvannia obrannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminalnomu provadzhenni* [Actual grounds of detention the accused of committed crime]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser.: Pravo, 25, 269–273 [in Ukr.].
12. Shulha, O. V. (2014). *Faktychni pidstavy zatrymattia osoby, pidozriuvanoi u vchynenni zlochynu* [The actual grounds for the detention of a suspected of committed crime person]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 2, 98–101 [in Ukr.].
13. Drozd, V. H., & Drozd, V. Iu. (2016). *Poriadok zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv do okremoi katehorii osib* [Order of implementation of preventing measures for the particular category of people]. *Visnyk Derzhavnoho Luhanskoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*, 2, 58–66 [in Ukr.].
14. Will Dobbie, Jacob Goldin, Crystal Yang. (2016). *The Effects of Pre-Trial Detention on Conviction, Future Crime, and Employment: Evidence from Randomly Assigned Judges*. NBER Working Paper No. 22511. Issued in August 2016. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w22511> (data zvernennia 10.01.2020).
15. Preventive Justice. (2014). By Andrew Ashworth and Lucia Zedner. Oxford University Press, 306.
16. Hardt, Sascha. (2015). *Parliamentary immunity in a European context: In-depth analysis for the JURI Committee*. Brussels: European Union, 32.
17. Joseph Maingot. (Nov. 19, 1997). *Parliamentary Privilege in Canada: Second Edition*. Hardcover, 432.
18. Simon Wigley. (Febr. 12, 2003). *Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption?* *Journal of Political Philosophy*, Vol. 11, 1, 23–40.
19. *Kryminalnyi protseessualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedural Code of Ukraine] vid 13.04.2012. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].
20. *Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy»* [Judicial System and Status of Judges : Law of Ukraine] vid 02.06.2016. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].
21. *Pro publichne zvernennia Vyshchoi rady pravosuddia shchodo poriadku zatrymattia suddi, utrymattia yoho pid vartoiu chy areshtom* [Public allocation of High Counsel of legal procedure concerning the order

- of detention of a judge, being apprehended or under the arrest]. Ofitsiynyi sait Vysshchoi rady pravosuddia. Retrieved from <http://www.vru.gov.ua/act/8563> (data zvernennia 10.01.2020).
22. Pro Vyshchu radu pravosuddia : Zakon Ukrainy [High Counsel of Legal Procedure : Law of Ukraine] vid 21.12.2016. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].
  23. Rada dala zghodu na zatrymannia ta aresht deputata Onyshchenka. [Counsel gave the consent for the detention and arrest of the deputy Onyschenko] Hromadske. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/rada-dala-zhodu-na-zatrymannia-ta-aresht-deputata-onyshchenka> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].
  24. Rada dala zghodu na prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti, zatrymannia ta aresht Kliuieva [Counsel gave the consent to make responsible for criminal liability, detention and arrest of Kljuev]. Unian. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/1249234> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].
  25. Pro nadannia zghody na zatrymannia ta aresht narodnoho deputata Ukrainy N. V. Savchenko : Postanova VRU [Concession of the consent for the detention and arrest of the deputy of Ukraine N.V. Savchenko : Resolution of the Supreme Rada of Ukraine] № 2365-VIII vid 22 bereznia 2018 roku. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-19> (data zvernennia 10.01.2020) [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 31.01.2020
прийнята до друку 19.02.2020*

*The article: is received 31.01.2020
is accepted 19.02.2020*

UDC (УДК) 343.144

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID-ID: 0000-0002-3407-7984

ДОПИТ ЧЛЕНІВ СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ ЩОДО ЇХ НАРАДИ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ*

Анотація. Доведення факту винесення завідомо неправосудного акту за одночасної відсутності у справі окремої думки члена суддівської колегії не є автоматичним свідченням вчинення ним злочину, передбачений ст. 375 КК України. Адже суддів можна допитувати як свідків про суть їх наради. Під час такого допиту може бути встановлено наявність обставин, що доводять відсутність вини якогось із членів суду. Позитивно ставлячись до запровадження такої норми, не можна обійти увагою некоректність викладу аналізованого положення. З огляду на це запропоновано нову редакцію п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України.

Ключові поняття: окрема думка, незгода із позицією більшості.

Navrotska Vira,

Candidate of Legal Sciences (PhD (Law)),
Associate Professor
of the Department of criminal-law disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: superviranavr@gmail.com

INTERROGATION BENCH MEMBERS' EXAMINATION ON THEIR ADVISEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The provision claiming that all officials involved in judgement rendering collegial body, in returning an illegitimate judgement, that is aimed to harm, are accomplices has been criticized. After all, each bench member, without exception, is obliged to sign the judgement, in case of rendering it. This obligation is incumbent upon the dissenting judge / juror as well.

Rendering by a bench member of his/her own (different from the rest) thought has an undeniable advantage: the possibility of avoiding criminal prosecution for rendering a deliberately illegitimate judgement. However, the situation in which the judge / juror, not agreeing with the position of the rest of the bench members, has signed the judgement, without rendering the dissenting opinion in writing for some reasons.

At the same time, proving the fact of a deliberately illegitimate judgement rendering in criminal proceedings without the bench member's dissenting opinion cannot automatically signify that the judge or the juror has committed the crime foreseen by Article 375 of the Criminal Code of Ukraine. After all, the bench members can be examined as witnesses to the object of their advisement. Within such examination, the bench members may argue that, although they did not express their dissenting opinion in writing, they did not agree with the position of the others, they even tried to convince the majority of the unreasonableness and unlawfulness of their behavior.

In general, having a positive attitude to the introduction of such a rule, the author cannot still ignore the negligence of the legislator in making an analyzed provision and its incorrect construction. That's why a new introduction of Article 65, Part 2 of the CPC of Ukraine is suggested.

Key concepts: dissenting opinion, disagreement with a position of a majority.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-93-99

* Стаття побудована на основі авторської доповіді на науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні», що відбулась у Львівському державному університеті внутрішніх справ 06 грудня 2019 року.

Вступ

Надана можливість інакомислячому члену суддівської колегії викласти окрему думку, є певною законодавчою гарантією, передусім, для нього самого. Адже так «дисидент» може уникнути притягнення його до кримінальної відповідальності за винесення завідомо неправосудного рішення у разі, коли його «переголовувала» більшість і він просто був змушений підписати такий акт.

Однак цілком ймовірною є ситуація, за якої професійний суддя/присяжний, не погоджуючись із позицією решти своїх колег, все ж таки підписав судові рішення, проте окрему думку письмово не оформив. Його мотиви водночас можуть бути будь-які: лінощі, брак часу, у зв'язку із міркуваннями недоцільності («після бою кулаками не махають») тощо. Не виключено також, що компетентний правоохоронний орган, у результаті аналізу такого судового акту, розпочав кримінальне провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

Варто зазначити, що доведення факту винесення завідомо неправосудного акту у кримінальному судочинстві за одночасної відсутності у справі окремої думки члена суддівської колегії аж ніяк не є автоматичним свідченням того, що професійний суддя чи присяжний вчинив злочин, передбачений ст. 375 КК України. Адже у п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України 2012 р., передбачено, що професійних суддів та присяжних можна допитувати як свідків про зміст їхньої наради. Під час такого допиту решта членів суддівської колегії, які брали участь у постановленні судового акту, можуть давати показання про те, що хтось із них (незважаючи на те, що у подальшому він все ж таки підписав рішення суду), попередньо та аргументовано не погоджувався із думкою загалом, можливо – навіть намагався переконати більшість у недоцільності, необґрунтованості чи, й, навіть, протиправності їхньої поведінки. За таких умов існуватимуть сумніви у правомірності поведінки цієї особи. За неможливості їх подолання, такі сумніви мають тлумачитися на користь особи, діяння якої підлягає кримінально-правовій оцінці (ч. 4 ст. 17 КПК України).

Як уже зазначалося, у КПК України передбачено можливість допиту членів суддівської колегії з приводу обставин їх наради при прийнятті рішення у кримінальному судочинстві. Однак водночас відповідна норма сформульована настільки недбало та некоректно, що у правозастосувачів можуть виникнути складнощі при її розумінні, а відтак, – і при засто-

суванні та з'явитися запитання щодо реальних намірів законодавця щодо цього.

Окремим аспектам процедури допиту членів суддівської колегії як свідків увага все ж приділялася (їх аналізували, зокрема, П. П. Андрушко, В. Г. Гончаренко, Р. М. Максимович, В. Т. Маляренко, О. В. Капліна, І. А. Тітко, В. І. Тютюгін та ін.). Однак переконана, що ця проблема не була належно досліджена. Науковці не звернули достатньої уваги як на «внутрішні» суперечності положення п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України, так і на неузгодженості цього положення з іншими нормами вітчизняного Кримінального процесуального кодексу.

А тому видається за доцільне звернути увагу на отакі не вирішені та дискусійні питання правового регулювання допиту членів суддівської колегії, аби на майбутнє позбавитися цих недоліків.

1. Допит членів суду як свідків

Якщо за час дії КПК України 1960 р. ще могло поставати питання щодо допустимості допиту членів суддівської колегії як свідків про суть їх наради, то зараз воно уже не виникає. Адже у п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України 2012 р. законодавець прямо зазначив (подібної норми попередній КПК не містив!), що не можуть бути допитані як свідки судді та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, *за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали* [тут та далі – курсив мій – В. Н.].

Одним із винятків, що допускають з'ясування того, яку позицію займав суддя/присяжний у нарадчій кімнаті, є ситуація, коли у справі ведеться розслідування у зв'язку з нововиявленими обставинами – злочинними зловживаннями членів суду. По цьому провадженні слідчий має право поставити запитання професійним суддям чи присяжним, що брали участь у винесенні вироку (чи іншого рішення) у справі, щоб з'ясувати, хто з них яку позицію займав.

Такий підхід загалом є обґрунтованим. Адже якщо зважати на протилежне, тобто визнавати, що все, що відбувається під час наради членів суддівської колегії є абсолютною та непорушною таємницею, то у такому разі суддя чи присяжний, до якого водночас іншим членом суддівської колегії (а можливо, й сторонньою особою) було застосовано насилля, шантаж чи здійснювалася спроба підкупу з метою постановлення відповід-

ного рішення чи інші протизаконні дії, буде позбавлений можливості захистити і свої порушені інтереси, та й, зрештою, інтереси правосуддя.

Іноді стверджується, що за наявності підозри у винесенні завідомо неправосудного акту немає потреби у допиті членів суддівської колегії, які брали участь у голосуванні. Прихильники такої думки вважають, що якщо вищий суд скасував чи змінив рішення, постановлене нижчим судом, то це автоматично означає, що діяння суддів, які у такому провадженні не подали окремих думок, потрібно кваліфікувати за ст. 375 КК України.

Однак винесення неправильного за своїм змістом вироку (чи іншого судового акту) не є автоматичним свідченням вчинення діяння, передбаченого ст. 375 КК України [1, с. 73; 3, с. 45]. За протилежного підходу залишається поза увагою той факт, що з суб'єктивної сторони розглядуваний злочин характеризується лише прямим умислом (це очевидно із тексту диспозиції цієї норми, у якій йдеться про «завідомість» неправосудного акту). Встановлення ознаки «завідомість» має практичне значення. Вона дає змогу відмежувати розглядуваний злочин від інших посадових зловживань суддів/присяжних, а також від дисциплінарних проступків. Член суддівської колегії, який виніс неправосудний судовий акт, але не усвідомлював його неправосудності, не несе відповідальності за ст. 375 КК України.

Якщо ж помилка при винесенні судового акту відбулася внаслідок недбалості, недостатньої кваліфікації, то можлива дисциплінарна відповідальність чи кримінальна відповідальність за ст. 367 КК України – «Службова недбалість» (у цьому разі відповідальність настає лише за наявності істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб або державним чи громадським інтересам). Добросовісна помилка судді/присяжного щодо доведеності чи недоведеності фактів та висновків, викладених у судовому акті, взагалі унеможливує кримінальну відповідальність.

Отож, з'ясування міркувань, якими керувався член суддівської колегії, виносячи судовий акт, безумовно, впливає на кримінально-правову кваліфікацію скоєного ним. А тому неможливість допиту професійних суддів та присяжних про обставини голосування під час їхньої наради, про міркування, що спонукали їх до прийняття відповідного рішення, ускладнило б кримінальне провадження при розслідуванні діяння, передбаченого ст. 375 КК України та призвело б до невідомості такої норми.

До речі, у кримінальному процесуальному законодавстві деяких пострадянських держав (зокрема, п. 4 ч. 2 ст. 86 КПК Республіки Вірменія [4], п. 4 ч. 3 ст. 90 КПК Республіки Молдова [5], п. 4 ч. 2 ст. 95 КПК Азербайджанської Республіки) [6] ясно та недвозначно сказано, що не може бути викликаний та допитаний як свідок суддя у зв'язку із кримінальною справою, по якій він здійснював свої процесуальні повноваження, *за винятком* випадків розслідування помилок та зловживань, допущених при провадженні по цій справі, відновлення даної справи за нововиявленими обставинами (та відновлення втраченого провадження).

Аналогічний підхід відображено й у п. 1 ч. 4 ст. 60 КПК Киргизької Республіки [7] та п. 1 ч. 3 ст. 56 КПК Російської Федерації [8]. Там йдеться про те, що не підлягає допиту як свідок суддя про обставини кримінальної справи, які стали йому відомі у зв'язку з участю при провадженні у *цій* кримінальній справі. Тобто, коли когось із членів суддівської колегії обвинувачують у вчиненні злочину проти правосуддя при розгляді справи по суті, то і його самого, і решту таких членів можна допитати як свідків. Адже вони, як резонно зауважується, свідчать не про обставини, які є предметом розгляду цієї ж кримінальної справи, а про обставини нового злочину [9, с. 163].

Наведений вище підхід (відображений і у п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України 2012 р.) загалом видається абсолютно виправданим та логічним. За такої регламентації даного питання можна забезпечити справжню, а не ілюзорну незалежність члена суддівської колегії від тих осіб, які здійснюють протизаконний вплив на нього будь-де (і у нарадчій кімнаті, і поза нею). До того ж, це дасть можливість у разі злочинних зловживань, допущених професійними суддями/присяжними при постановленні рішень, домогтися перегляду цих рішень за нововиявленими обставинами.

2. Переваги та недоліки відкритості (таємності) голосування при винесенні судових актів

Варто зазначити, що ставлення до відкритості та, навпаки, таємності голосування (зокрема й при винесенні судових актів) характеризується діаметральною протилежністю поглядів. До прикладу, у КПК Франції міститься норма, яка передбачає голосування бюлетенями при такому розміщенні столів, за якого один суддя не бачить, як голосує його колега. Французький законодавець вважає, що відкрите голосування створює умови для тиску більшості на

меншість та може сприяти формуванню непотрібного конформізму, пристосуванства.

Зовсім іншу думку щодо цього займає Р. М. Максимович. Він вважає, що коли проводять не персоніфіковане, а таємне голосування, то це здійснюється з метою приховати справжню позицію щодо відповідного питання того чи іншого члена колегіального органу та уникнути можливої кримінальної відповідальності. Це, на його думку, можна визнати «узаконеною колективною безвідповідальністю»; у такому разі притягнути якого-небудь члена колегіального органу до кримінальної відповідальності неможливо. У зв'язку із цим Р. Л. Максимович радить відмовитися від такої форми голосування взагалі [10, с. 59–60].

Варто звернути увагу на необгрунтовану категоричність такого висновку, що базується лише на одному моменті – можливості притягнення члена колегіального органу до кримінальної відповідальності. Проте водночас не враховуються інші аспекти, що обумовлюють таємний спосіб голосування, та які стосуються забезпечення об'єктивності рішення колегіального органу.

Видається, що обидва проаналізовані підходи: і той, який демонструє законодавець однієї з країн романо-германської системи права, і той, який обстоює Р. Л. Максимович, є крайнощами.

Абсолютна відкритість суддівського голосування, тобто доведення до відома громадськості не лише результатів такого голосування, але й персональної позиції кожного з його учасників, завдасть більше шкоди, ніж користі. У цьому разі не вдасться належним чином забезпечити мету виключення можливого впливу на учасника колегіального голосування та створення необхідних умов для спокійного обговорення обставин справи за внутрішнім переконанням.

Повна таємність при винесенні судових актів (за якої про займану у справі позицію не знає ніхто, крім члена суддівської колегії, який брав участь у голосуванні) є ще гіршою. Адже відповідальність учасників за дії, вчинені у складі колегіальних органів, можлива лише тоді, коли рішення приймається відкритим голосуванням або ж позиція окремого його учасника може бути виявлена та зафіксована якимось іншим чином. За умови ж повної таємності при суддівському голосуванні (та одночасної реалізації членами суддівської колегії конституційного права не давати показань щодо їх персональної позиції у справі), притягнення до кримінальної відповідальності за винесення завідомо неправосудного акту, як, уже вказувалося, буде неможливим.

3. Недоліки положення п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України

Уже зазначалося, що підхід, відображений у п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України 2012 р. загалом викликає схвалення. Однак водночас не можна обійти увагою недбалість законодавця при формулюванні аналізованого положення. Нагадаємо, там йдеться про те, що не можуть бути допитані як свідки *судді та присяжні* – про обставини обговорення у *нарадчій кімнаті* питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття *суддею (суддями)* завідомо неправосудного *вироку, ухвали*.

Претензій до такого викладу декілька:

Передусім, дивує: чому йдеться про можливість допиту як свідків професійних суддів та присяжних стосовно обговорюваних питань під час ухвалення рішення *лише у нарадчій кімнаті*? Якщо зважати на буквальне тлумачення цієї норми, то можна дійти висновку (звісно ж, хибного), що якщо ведеться провадження за фактом постановлення членами суддівської колегії завідомо неправосудного акту, а вони його приймали *поза нарадою кімнатою*, то допит їх виключено взагалі.

Однак, не варто забувати про таке: певні судові рішення (вироки – ч. 2 ст. 371 КПК України 2012 р. та низка ухвал (зокрема, про відвід слідчому судді або судді – ч. 3 ст. 81 КПК України, про допустимість доказів – ч. 1 ст. 89 КПК України; про застосування примусових заходів медичного характеру – ч. 3 ст. 512 КПК України, про порушення питання перед службою в справах дітей або відповідним органом опіки та піклування, органом соціального захисту населення щодо необхідності влаштування неповнолітніх, непрацездатних або встановлення над ними опіки чи піклування – ч. 1 ст. 378 КПК України, про усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження – ч. 2 ст. 390 цього Кодексу) мають прийматися лише у нарадчій кімнаті.

Усі ж інші судові акти (наприклад, ухвали про закриття судом кримінального провадження – ч. 6 ст. 286 КПК України, розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності – ч. 3 ст. 288 КПК України, про повернення обвинувального акту, про обрання, скасування або зміну запобіжного заходу в суді – ст. 331 КПК України, про проведення експертизи – ст. 332 КПК України, про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового

провадження – ст. 333 КПК України, ухвали, пов'язані зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних – ч. 5 ст. 387 КПК України тощо) за розсудом суду виносяться або у нарадчій кімнаті або після наради суддів на місці.

Звісно, можна притримуватися думки, згідно з якою будь-які відомості, що були предметом розгляду у нарадчій кімнаті становлять незаперечну таємницю, натомість щодо інформації, обговорюваної у залі судового засідання, професійних суддів чи присяжних (стосовно позиції, займаної їх колегами) все ж можна допитувати як свідків. Але у такому разі тяжко не помітити неоднаковий (і, як видається, абсолютно не виправданий) підхід до захисту інформації, характер якої, по-суті, є однотипним. Бо, зрештою, яка різниця: чи, до прикладу, вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності відбулося у спеціально облаштованому приміщенні чи під час наради суддів на місці? Адже суть такого рішення взагалі не змінилася!

2) Загальновизнаним правилом законотворчої техніки є наступне: «один термін – одне поняття». Водночас таким правилом варто керуватися не тільки в межах якоїсь однієї галузі, а в рамках усієї системи права.

Однак законодавець у КПК України від нього відходить неодноразово. Так, термін «суддя» він вживає: а) як в «широкому» розумінні (маючи під ним на увазі і професійних суддів, і присяжних – п. 23 ч. 1 § 3, ст. 375 КПК України), б) так і у «вузькому» значенні цього слова (говорячи про «суддю чи/або присяжного» – ч. 1 ст. 75 КПК України; «суддю та/і присяжного» – ч. 3 ст. 31; п. 7 ч. 2 ст. 65; ч. 3 ст. 383; ч. 3 ст. 391 КПК України).

А тому виникає питання: чи потрібні такі двоякі підходи до іменування понять? Адже вони тільки збивають з пантелику! У будь-якому разі видається дивною ситуацію, коли в одній і тій же нормі закону (п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України) вживається різні терміни: а) «суддя та «присяжний» та б) «суддя/судді» на позначення одного й того ж поняття («особа, яка здійснює судочинство»). Переконана, що текст закону (кримінального процесуального зокрема) – це явно не той «твір», де допустимі такі термінологічні «вольності», мовна «неохайність», явний нормотворчий хаос;

3) Викликає здивування також й те, що згідно з п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України допит професійних суддів та присяжних можливий лише тоді, коли їх підозрюють у винесенні завідомо неправосудного *вироку* чи *ухвали*.

Якщо зважати на буквальне тлумачення аналізованої норми, то можна зробити хибний за своєю суттю висновок про те, що подібний допит неприпустимий, коли суд виносить *постанову*. Тоді начебто виходить, що допит судів касаційної інстанції стосовно обставин прийняття рішень за наслідками розгляду касаційної скарги (а такі рішення виносять тільки у формі постанов – ч. 1 ст. 441 КПК України) заборонено. А це навряд чи так. Це ще один приклад чергової недбалості та недогляду законодавця.

З огляду на наведене пропонуємо: викласти положення п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України у такій редакції:

«судді та присяжні про обставини обговорення питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття судом завідомо неправосудного вироку, ухвали чи постанови».

Висновки

Вищенаведене дає підстави для таких висновків:

1. Доведення факту винесення завідомо неправосудного акту у кримінальному судочинстві за одночасної відсутності у справі окремої думки члена суддівської колегії аж ніяк не є автоматичним свідченням того, що професійний суддя чи присяжний вчинив злочин, передбачений ст. 375 КК України.

2. За абсолютної відкритості суддівського голосування (доведення до відома громадськості не тільки результатів голосування, а й персональної позиції кожного з його учасників) не можна належно забезпечити мету виключення можливого впливу на учасника колегіального голосування та створення необхідних умов для спокійного обговорення обставин справи за внутрішнім переконанням.

3. Повна таємність при винесенні судових актів теж є неприпустимою. Адже відповідальність учасників за дії, вчинені у складі колегіальних органів, можлива лише тоді, коли рішення приймається відкритим голосуванням або ж позиція окремого його учасника може бути виявлена і зафіксована якимось іншим чином.

4. Доведено, що неможливість допиту професійних суддів та присяжних про обставини голосування під час їхньої наради, про міркування, що спонукали їх до прийняття відповідного рішення, ускладнило б кримінальне провадження при розслідуванні діяння, передбаченого ст. 375 КК України та призвело б до недовісти такої норми.

5. Загалом позитивно ставлячись до запровадження норми, що передбачає можли-

вість допиту членів суддівської колегії як свідків, автор все ж не може обійти увагою недбалість законодавця при формулюванні аналізованого положення, некоректність його викладу. З огляду на це запропоновано нову редакцію п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України:

«судді та присяжні про обставини обговорення питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (присяжним) завідомо неправосудного вироку, ухвали чи постанови».

Список використаних джерел

1. Виноградова Л. С. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 187 с.
2. Лемешко О. М., Овчаренко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 7. С. 33–36.
3. Тютюгін В. І., Капліна О. В., Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 2. С. 42–48.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 01.09.1998. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 14 .03 2003. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000. URL: http://prigovorsuda.info/kodeks-ukrainy/178-ugolovno_processualnyy_kodeks_azerbaydzhanskoj_respubliki.html.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики : Закон Кыргызской от 30.06.1999. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915&page=3.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 18.12.2001. URL: <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>.
9. Новиков С. А. Правдивые показания: правовые меры стимулирования в России и за рубежом (уголовное судопроизводство): монография. СПб : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2008. 424 с.
10. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. 238с.

References

1. Vynohradova, L. Ye. (2009). Yurydychna vidpovidal'nist' suddiv zahal'nykh sudiv Ukrayiny [Legal Liability of Judges of the General Courts of Ukraine] Dis. kand. legal sciences: 12.00.09 [in Ukr.].
2. Lemeshko, O. M., & Ovcharenko, O. M. (2010). Prytyahennyya suddiv do kryminal'noyi vidpovidal'nosti: okremi problemy [Criminal Prosecution: Some Issues.]. *Visnyk Verkhovoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Supreme Court of Ukraine)*, 7, 33–36 [in Ukr.].
3. Tyutyuhin, V. I., Kaplina, O. V., & Titko, I. A. (2012). Postanovlennyya suddeyu zavidomo nepravosudnoho vyroku, rishennyya, ukhvaly abo postanovy: okremi aspekty zastosuvannyya st. 375 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Decisions of a judge knowingly an unjust verdict, decision, decision or ruling: individual aspects of the application of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Supreme Court of Ukraine)*, 2, 42–48 [in Ukr.].
4. Ugolovno-protseessual'nyy kodeks Respubliki Armeniya : Zakon Respubliki Armeniya ot 01.09.1998 [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Armenia : Law of the Republic of Armenia dated September 1, 1998]. Retrieved from <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus> [in Rus.].
5. Ugolovno-protseessual'nyy kodeks Respubliki Moldova : Zakon Respubliki Moldova ot 14 marta 2003 [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova : Law of the Republic of Moldova dated March 14, 2003]. Retrieved from http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833 [in Russ.].
6. Ugolovno-protseessual'nyy kodeks Azerbaydzhansoy Respubliki : Zakon Azerbaydzhansoy Respubliki vid 14.07.2000 [The Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic : Law of the Azerbaijan Republic of July 14, 2000]. Retrieved from http://prigovorsuda.info/kodeks-ukrainy/178-ugolovno_processualnyy_kodeks_azerbaydzhanskoj_respubliki.html [in Rus.].
7. Ugolovno-protseessual'nyy kodeks Kyrgyzskoy Respubliki : Zakon Kyrgyzskoy ot 30.06 1999 [The Code of Criminal Procedure of the Kyrgyz Republic : Law of the Kyrgyz Republic dated June 30, 1999]. Retrieved from http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915&page=3 [in Rus.].

8. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Rossiyskoy Federatsii : Zakon Rossiyskoy Federatsii ot 18.12.2001 [The Code of Criminal Procedure of the Russian Federation : Law of the Russian Federation dated December 18, 2001]. Retrieved from <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/> [in Rus.].
9. Novikov, S. A. (2008). Pravdivyye pokazaniya: pravovyye mery stimulirovaniya v Rossii i za rubezhom (ugolovnoye sudoproizvodstvo) [True evidence: legal incentive measures in Russia and abroad (criminal proceedings)] [in Russ.].
10. Maksymovych, R. L. (2006). Ponyattya sluzhbovoyi osoby u kryminal'nomu pravi Ukrainy [The concept of an official in the criminal law of Ukraine] Dis. kand. legal sciences: 12.00.08 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 20.11.2019
прийнята до друку 21.01.2020*

*The article: is received 20.11.2019
is accepted 21.01.2020*

UDK (УДК) 343.575

Пайда Юрій Юрійович,
доктор юридичних наук, доцент,
проректор з навчально-наукової роботи
Кам'янець-Подільського податкового інституту
e-mail: vovo4ka23@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6424-6419

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ СХИЛЯННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ВЖИВАННЯ ОДУРМАНЮЮЧИХ ЗАСОБІВ

Анотація. Розглянуто погляди науковців та визначено авторську концепцію стосовно загальносоціальних заходів, спрямованих на стримування неповнолітніх від втягування до вживання одурманюючих засобів. Досліджено суб'єктивні та об'єктивні фактори схилення неповнолітніх осіб до вживання речовин з одурманюючим ефектом дії. Визначено, що запобігання поширенню токсикоманії серед неповнолітніх має насамперед розглядатися у якості засобу соціального регулювання.

Ключові поняття: токсикоманія, одурманюючі речовини, неповнолітні особи, загальносоціальні заходи, профілактика.

Paida Yurii,
Doctor of Law, Associate Professor,
Vice-rector for educational and scientific work
Kamianets-Podilskyi Tax Institute
e-mail: vovo4ka23@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-6424-6419

GENERAL AND SOCIAL MEASURES CONCERNING THE PREVENTION THE MINORS FROM BEING DRAWN INTO THE USE OF INTOXICANTS

Abstract. The article considers the views of scientists and defines the author's conception of social measures aimed at restraining minors from being drawn into the use of intoxicants. As of 2019, there have been several national programs in Ukraine aimed at promoting healthy lifestyles among young people. There are also separate programs to prevent the spread of alcoholism and drug addiction among minors. Instead, there are no similar initiatives by the state regarding the fight against toxicity.

The subjective and objective factors of the predisposition of minors to the use of substances with a stunning effect have been investigated. Considering the causes of the spread of substance abuse among minors, as in the case of alcoholism, there are several major factors: social and psychological; psychological, personality traits of a minor.

It has been determined that prevention of the spread of substance abuse among minors should be primarily considered as a means of social regulation. As the problem of substance abuse among minors is of national importance, the preventive measures of the police should be supplemented by the increased responsibility of parents and minors, the efforts of teachers, psychologists, health workers, representatives of social services, activists, media.

Key concepts: toxicomania, intoxicants, minors, social measures, prevention.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-100-105

Вступ

Токсикоманія, разом із алкоголізмом та наркоманією, на жаль, глибоко укоренилася у нашому суспільстві. Протидія токсикоманії в Україні, викоренення розвитку тих антисоціальних тенденцій, які пов'язані з нею, а також

політика держави як регулятора у цій сфері, є органічною складовою розвинутого суспільства, індикатором його правового, культурного та економічного рівня. У цьому контексті особливого значення набуває вироблення комплексу загальносоціальних заходів, спрямова-

них на запобігання схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, тим більше, що протягом останніх 15–20 років в Україні спостерігається стійка тенденція погіршення стану здоров'я неповнолітніх. Однією з причин цього є саме поширення токсикоманії.

Станом на 2019 рік в Україні діяло декілька загальнонаціональних програм, спрямованих на популяризацію серед молоді здорового способу життя. Також, існують окремі програми щодо протидії поширенню серед неповнолітніх алкоголізму та наркоманії. Натомість, аналогічних починань із боку держави стосовно боротьби з токсикоманією бракує. Ст. 52 Конституції України закріплює рівність прав усіх дітей незалежно від їх походження, а також від того, чи є вони народженими у законному шлюбі, або поза ним. Будь-які прояви насильства над дітьми, як і різні форми експлуатації дитини переслідуються за законом [1]. У вітчизняному законодавстві діє низка нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав дитини, втім на сучасному етапі привертає до себе увагу проблема дитячої злочинності та ті фактори, що зумовлюють її поширення, одним з яких, безперечно, є токсикоманія.

У науковій літературі за останні десятиліття з'явилося достатньо публікацій, автори яких розглядали не тільки різні форми соціальної девіації серед молоді, але й пропонували певний перелік загальносоціальних заходів щодо запобігання подібних форм поведінки. Серед авторів варто відзначити Ю. Хорольську, А. Руденку, Н. Зав'ялову, О. Макарову, Д. Кравцова, О. Трофимова, Р. Козубовського. Проте, основна увага дослідників була зосереджена на протидії втягування неповнолітніх до алкоголізму та наркоманії, тоді як питання, пов'язані з розробкою загальносоціальних заходів щодо запобігання схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів розглядалися лише побіжно.

З огляду на це, метою репрезентованої статті є визначення комплексу загальносоціальних заходів, які б сприяли запобігання схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів.

1. Політика запобігання поширенню токсикоманії в Україні

Державна політика запобігання поширенню токсикоманії, зокрема і серед неповнолітніх, налічує вже майже 30 років. Зважаючи на масштаби поширення цього негативного явища та ті невідворотні руйнівні наслідки для психічного та фізіологічного розвитку дитини, ця політика вимагає постійної уваги та вдосконалення, особливо з урахування тих недоліків, на які було вказано автором вище.

У 1990-х роках Всесвітня Організація Охорони здоров'я розробила власну класифікацію превентивної діяльності, спрямованої на проведення дієвих профілактичних заходів щодо вживання різноманітних речовин психогенного характеру. Водночас, було виокремлено три форми такої діяльності: первинна, вторинна і третинна [2, с. 86].

Ці форми були докладно охарактеризовані у публікації Р. Козубовського, який вказував, що первинна профілактика – це система дій, спрямована на формування позитивних стресостійких форм поведінки з одночасною зміною дезадаптивних, вже сформованих, порушених форм поведінки. Вторинна профілактика спрямована на популяцію людей, у яких поведінка ризику вже сформована. До цієї групи належать особи, що вживають одурманюючі речовини, але без сформованої фізичної залежності. Третинна профілактика – це профілактика рецидивів. Вона спрямована на групу осіб, що мають залежність від наркотиків чи інших психоактивних речовин і бажаних припинити їхнє вживання [3, с. 91].

Ще у 2008 році до Верховної Ради України було внесено проект Закону «Про профілактику алкоголізму, наркоманії та токсикоманії», розробники якого керувалися міжнародним досвідом, намагаючись адаптувати його до специфічних умов нашої країни. Особливу увагу привертає ст. 5 згаданого законопроекту «Основні напрями діяльності у сфері профілактики алкоголізму, наркоманії та токсикоманії». Зокрема, було запропоновано, що серед основних напрямів має бути:

- реалізація системи заходів, спрямованих на раннє виявлення осіб, віднесених до групи ризику, і осіб, які зловживають спиртними напоями чи незаконно вживають наркотичні засоби, психотропні та токсичні речовини, і надання їм необхідної наркологічної, психологічної, реабілітаційної та соціальної допомоги;

- інформування населення про негативні соціальні наслідки та шкоду здоров'ю, що завдається внаслідок зловживання спиртними напоями чи незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних та токсичних речовин, і методи профілактики, діагностики, лікування і реабілітації осіб, хворих на алкоголізм, наркоманію чи токсикоманію;

- проведення відповідної профілактики з сім'ями, членами яких є особи, які належать до групи ризику, або особи, які зловживають спиртними напоями чи незаконно вживають наркотичні засоби, психотропні та токсичні речовини;

- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації медичних, педагогічних, соціальних працівників і інших спеціалістів

сфери профілактики алкоголізму, наркоманії та токсикоманії;

– розвиток наукових досліджень з метою удосконалення методів і лікарських засобів, що використовуються для профілактики, діагностики, лікування та реабілітації осіб, хворих на алкоголізм, наркоманію чи токсикоманію [4]. На жаль, не дивлячись на те, що цей проект закону мав низку дуже важливих положень, практичне втілення яких могло суттєво поліпшити ситуацію із запобіганням схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, Верховна Рада його відхилила.

2. Особливості та причини поширення токсикоманії серед неповнолітніх

Розглядаючи причини поширення токсикоманії серед неповнолітніх, то, як і у випадку з алкоголізмом, можна виокремити декілька головних чинників: соціально-психологічний; психологічний, чинник особистості неповнолітнього. Розглянемо їх більш докладно. Отже, коли мова йде про вплив соціально-психологічного чиннику, насамперед до центру уваги потрапляють неповнолітні з так званої групи ризику (неблагополучні родини, діти, рідні яких зловживають алкоголем, батьки-наркомани, неповнолітні, які вже втягувалися до кримінальної чи адміністративної відповідальності) [5, с. 26–27].

У віці 10–11 років, а інколи, навіть раніше, такі діти починають усвідомлювати неблагополучність родини у якій проживають. Це породжує у них певний комплекс неповноцінності. Однією з реакцій на це стає вживання одурманюючих засобів. Це, на їх думку, має сприяти не тільки отриманню задоволення, але й швидкому вирішенню проблем, завоюванню авторитету серед однолітків та, хоч і тимчасовому, відстороненню від життєвих негараздів.

Крім того, варто зважати, що токсикоманія серед неповнолітніх має низку особливостей, що відрізняють її від аналогічного явища серед дорослого населення. Як правило, різниться мотив початкового вживання. У випадку з неповнолітніми, найчастіше, це цікавість, можливість вийти за межі контролю родини, школи тощо. Набагато вищими є темпи звикання до токсикоманічних речовин. Відчуваючи брак коштів, підлітки вживають більш дешеві, але від цього не менш небезпечні, сурогати. У науковій літературі проблему мотивації молоді до девіантної поведінки доволі детально розглянув В. Зав'ялов. Основний наголос автор робив на розробці класифікації мотиваційних факторів при алкоголізмі [6, с. 54–56], але, на наш погляд, отримані ним результати можуть бути корисними і під час дослідження схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих речовин.

Токсикоманія приводить до істотних деформацій у психіці неповнолітніх, провокує нервові розлади. Особа, яка приймає одурманюючі препарати стає безпомічною з погляду захисту від негативних оточуючих впливів. Часто, вживання подібних речовин, стимулює асоціальну поведінку неповнолітніх, перетворюючись на каталізатор до вчинення злочинів та правопорушень. Нерідко, їх метою стає отримання коштів на придбання чергової дози одурманюючих речовин. Водночас, за кримінальними законами, стан сп'яніння, викликаний дією одурманюючих речовин не може вважатися підставою для звільнення від відповідальності, а, навпаки, тільки обтяжує покарання. Цей вагомий аргумент теж, безсумнівно, варто використовувати під час проведення профілактичних бесід та інших превентивних заходів загальносоціального характеру.

Вирішуючи коло питань, які виникають навколо проблеми вживання неповнолітніми одурманюючих засобів, на першому плані завжди має перебувати середовище, в якому перебуває неповнолітній та ті чинники ризику, які воно провокує. У цьому контексті також неабиякого значення набуває вивчення особистості неповнолітнього з погляду її стійкості до різноманітних несприятливих чинників соціально-психологічного характеру. Організація роботи з особистістю, на думку Т. Бухтіарова, з якою ми солідарні, особливо доцільна у сенситивний та кризовий для її розвитку період [7, с. 21].

Дефекти соціалізації на стадії неповноліття призводять до несприятливого формування особистості. Наслідком цього є виникнення негативних новоутворень, відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності, деформація потреб, що викликає схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву. Дефекти загальної соціалізації формують середовище для деформованої правової психології [8, с. 413]. Отже, надзвичайно важливим є своєчасне створення передумов для правової соціалізації неповнолітніх. А для цього необхідно створювати організований інформаційний вплив.

Варто визнати й роль родини у проведенні профілактичних заходів серед неповнолітніх. Саме вона виконує роль мосту між конкретним індивідом та суспільством загалом. Багато в чому від батьків залежить, чи отримають діти уявлення про духовні, національні і сімейні традиції та цінності, що мають переходити від покоління до покоління та становити той світоглядний фундамент від міцності якого залежить процвітання будь-якої держави.

Повноцінна профілактична робота у цій сфері не можлива без участі навчальних закладів.

Педагоги мають вміти на доступній для дітей мові та на наявних прикладах пояснювати переваги здорового способу життя, орієнтувати неповнолітніх на майбутнє та допомагати їм протидіяти негативному впливу вулиці. Підліток має бути орієнтований на особистісне зростання, правильне реагування на тимчасові невдачі або труднощі. Оскільки провідна діяльність серед неповнолітніх – це гра та навчання, ефективність профілактичних заходів тільки б зросла від проведення у закладах освіти тренінгових занять та семінарів тренінгів [5, с. 28].

Треба погодитися з Ю. Хорольською, яка зазначала, що неповнолітній порушник закону – особливий за своїми кримінологічними характеристиками та є найбільш важким об'єктом виховання та перевиховання. Справа в тому, що такий неповнолітній найчастіше обтяжений уже вкоріненими негативними поглядами, судженнями, негативними звичками та формами поведінки. Зазвичай він грубо протидіє позитивному впливу, зводячи між собою та вихователем психологічний бар'єр недовіри, відчуження і навіть ворожості. Зруйнувати цей бар'єр – значить створити позитивні передумови для подальшого психологічного впливу [9, с. 227]. Безсумнівно, цьому має сприяти комплекс відповідних загальносоціальних заходів.

Інший фахівець, С. Трофимов пропонував наступний перелік заходів:

- забезпечення своєчасного виявлення неблагополучних сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання й виховання, надання адресної допомоги;

- забезпечення зайнятості підлітків, які не мають постійних доходів і джерел для існування;

- забезпечення ефективної діяльності державних і громадських інститутів щодо надання соціальної підтримки неповнолітнім, організації їх дозвілля і відпочинку через центри соціальних служб;

- надання правової допомоги неповнолітнім, їх батькам, опечителям та опікунам через центри медіації та юридичні клініки;

- системне виявлення неповнолітніх з метою запобігання їх втягнення до токсикоманії;

- сприяння створенню необхідних умов для проживання і виховання дітей у сім'ї, які виключали б несприятливе побутове середовище, негативний вплив антигромадських елементів, забезпечували притягнення до відповідальності батьків за неналежне виховання, навчання та розвиток дитини [8, с. 415].

З наведеного вище очевидно, що будь-яка форма вживання неповнолітніми одурманюючих речовин має характер комплексної проблеми. Для її вирішення, варто зважати одразу

на декілька чинників: характер підлітка, умови його виховання, приналежність неповнолітнього до тієї чи іншої неформальної групи з притаманною їй системою цінностей, біологічні чинники, викликані спадковістю тощо.

Істотні прогалини у встановленні кількісно-якісних показників стосовно дій, спрямованих на схилянню неповнолітніх осіб до токсикоманії, відсутність типологізації осіб винних у вчиненні подібних злочинів, спеціальних наукових досліджень, які б надавали інформацію щодо психофізіологічних особливостей осіб, що стають жертвами регулярного вживання одурманюючих засобів – все це ускладнює розробку ефективних превентивних заходів запобігання щодо цього виду злочинів.

Так само, розробка загальносоціальних заходів щодо протидії токсикоманії ускладнюється тим, що існує велика кількість речовин, які є цілком легальними та доступними для підлітків, що страждають на токсикоманію. Це й бензин, одеколон, лак для волосся, клей, навіть ароматизатори повітря тощо. Їх інгаляції у концентрованому вигляді можуть викликати одурманюючий ефект. Перебуваючи під впливом одурманюючих засобів, неповнолітня особа втрачає контроль над своєю поведінкою, переживає галюцинації. У такому стані різко збільшується вірогідність скоєння токсикоманом злочину. Більш того, давно вже доведено, що токсикоманія викликає руйнацію внутрішніх органів та головного мозку [10, с. 170].

На думку медиків, токсикоманію можна віднести до хвороб, що мають патологічний характер та викликають хронічні хвороби та психічні розлади особистості, які, зі свого боку, призводять до немотивованої агресії, асоціальних форм поведінки тощо [11, с. 340]. За цих обставин надзвичайно важливе значення має проведення працівниками правоохоронних органів індивідуальних форм профілактичної роботи стосовно неповнолітніх, які схильні до вживання одурманюючих засобів.

На сучасному етапі залишається актуальною проблема щодо вивчення та подальшого моніторингу стану неповнолітніх, які потрапляють до медичних закладів з ознаками інтоксикації одурманюючими речовинами. Налагодження взаємодії та своєчасного обміну інформацією між закладами Міністерства охорони здоров'я України та відповідними підрозділами правоохоронної системи є запорукою зростання ефективності профілактичних заходів та дозволять мінімізувати у майбутньому повернення неповнолітнього до практики вживання одурманюючих засобів.

Наступним аспектом зазначеної проблеми, на який теж варто звернути увагу, є той факт,

що більшість одурманюючих засобів є легкодоступними для неповнолітніх та представлені у мережі роздрібною торгівлі. Наприклад, балончики, що містять газ-бутан, можна придбати за ціною 30–35 гривень. Більш того, ніяких правових обмежень, щодо продажу їх неповнолітнім не існує. Отже, нині назріла необхідність прийняття відповідного нормативно-правового акту, який би обмежував чи взагалі забороняв продаж неповнолітнім зазначених речовин та засобів, що мають психоактивні якості.

Загальносоціальне запобігання схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів має вирішувати цілу низку завдань, серед яких, зокрема ведення постійної профілактичної роботи, яка б поширювалася на різні сфери суспільного життя та мала на меті популяризацію у доступній для цієї вікової категорії формі здорового способу життя, розтлумачення правил поведінки у соціумі. Заради підвищення ефективності сприйняття інформації, треба залучати фото- та відеоматеріали, готувати презентації, використовувати інтерактивні методи агітації. Водночас варто пам'ятати, що загальносоціальне запобігання передусім спрямоване на ліквідацію причин та умов поширення токсикоманії серед неповнолітніх.

Державні органи мають докласти максимум зусиль мінімізувавши дитячі правопорушення загалом, це, безсумнівно, зменшить й кількість злочинів щодо схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. З огляду на це, їх практичну діяльність мають доповнювати новітні методики та форми роботи з неповнолітніми, які перебувають у так званій групі ризику.

Для того, щоб загальносоціальні заходи дійсно були результативними, суспільство має вирішити декілька важливих завдань, зокрема:

1. Удосконалення, ведення та систематичне оновлення статистичних відомостей Міністерства внутрішніх справ України про злочини, вчинені неповнолітніми або за їх участю.

2. Контроль державних органів за дотриманням прав дітей батьками та іншими особами, які беруть участь у вихованні дитини.

3. Моніторинг соціальних сторінок у мережі Інтернет (обмеження доступу для неповнолітніх, посилений контроль за викладеною інформацією).

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 04.02.2020)
2. Максимова Н. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. К. : Либідь, 2000. 200 с.
3. Козубовський Р. Деякі особливості профілактики вживання психоактивних речовин серед молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2015. Вип. 35. С. 89–92.

4. Проведення нічних рейдів у громадських місцях з метою виявлення неформальних груп та людей, які є членами таких груп, запобігання участі у них неповнолітніх, зокрема відповідну роботу необхідно проводити в мережі Інтернет.

5. Перегляд вимог Положення про психологічну службу системи освіти України та внесення відповідних змін щодо наявності психологів у кожному навчальному закладі [9, с. 229–230]. Передусім, наявність кваліфікованих фахівців-психологів у навчальних закладах, дозволить оперативно виявляти і адекватно реагувати на ті проблеми, що виникають у середовищі неповнолітніх і, потенційно, здатні підштовхнути окремих дітей до антисоціальних форм поведінки, зокрема і вживання одурманюючих засобів. Саме з цією категорією дітей мають ретельно працювати психологи.

Висновок

Отже, зважаючи на те, що запобігання поширенню токсикоманії серед неповнолітніх має насамперед розглядатися у якості засобу соціального регулювання. Тобто, з огляду на те, що проблема токсикоманії серед неповнолітніх має загальнодержавне значення, дуже важливим є те, щоб профілактичні заходи поліції доповнювалися підвищеною відповідальністю батьків та самих неповнолітніх, зусиллями вчителів, психологів, медпрацівників, представників соціальних служб, ЗМІ, громадських активістів.

Більш того, з'ясування причин, що підштовхують неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, має стати запорукою зростання ефективності боротьби з дитячою злочинністю. Нині істотні прогалини існують на усіх рівнях: родини, школи, соціальних служб тощо. За цих умов надзвичайно зростає важливість особистого прикладу, який допоможе формуванню у очах неповнолітніх певних моделей поведінки, що виключають соціальні девіації. Так, вітчизняна правоохоронна система, зокрема і органи Національної поліції, мають виконувати роль своєрідного локомотиву у запобіганні схилянню неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, але, водночас, із залученням до цієї важливої справи представників усіх ланок соціуму, які мають вплив на формування світогляду молоді.

4. Основні напрями діяльності у сфері профілактики алкоголізму, наркоманії та токсикоманії : Проект Закону України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1OY00B.html (дата звернення 04.02.2020).
5. Макарова О., Кравцов Д. Особливості профілактики вживання алкоголю серед неповнолітніх. Матеріали IV науково-практичної конференції «Формування тверезого способу життя в сім'ї та суспільстві». Харків : ХНУВС. 2017. С. 26–29.
6. Завьялов В. Психологическое формирование алкогольной зависимости. Новосибирск : Наука, 1998. 147 с.
7. Бухтіаров Т. Організація профілактики правопорушень та застосування програм відновного правосуддя в діяльності кримінальної міліції у справах дітей : навч. посібник. К. : Український центр «Порозуміння». 2009. 70 с.
8. Трофимов О. Шляхи запобігання та профілактика підліткової злочинності в Україні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 32. С. 410–417.
9. Хорольська Ю. Схилання неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів як злочин та фонове явище. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 225–231.
10. Завьялова Н. Актуальные вопросы предупреждения детской токсикомании. *Общество и право*. 2015. № 1. С. 170–173.
11. Осколок Л., Терентьев А. Патофизические аспекты хронического алкоголизма, наркомании и токсикомании. *Фундаментальные исследования ГОУ ВПО «Российский государственный медицинский университет» Минздравсоцразвития РФ*. 2011. № 10. Ч. 2. С. 338–351.

Reference

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/> [In Ukr.].
2. Maksymova, N. (2000). Sotsialno-psykholohichniy aspekt profilaktyky adyktivnoi povedinky pidlitkiv ta molodi [Social and psychological aspect of the prevention of addictive behavior among adolescents and young people]. K. : Lybid, 200 [In Ukr.].
3. Kozubovskyi, R. (2015). Deiaki osoblyvosti profilaktyky vzhyvannya psykhoaktyvnykh rehovyn sered molodi [Some features of measures for the prevention of use of psychoactive substances among young people]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii «Pedagogika, sotsialna robota», 35, 89–92 [In Ukr.].
4. Osnovni napriamy diialnosti u sferi profilaktyky alkoholizmu, narkomanii ta toksykomanii : Proekt Zakonu Ukrainy [Main Areas of Activities in the Sphere of Prevention of Alcoholism, Drug Addiction and Drug Abuse : Draft Law of Ukraine]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1OY00B.html (data zvernennia 04.02.2020) [In Ukr.].
5. Makarova, O., & Kravtsov, D. (2017). Osoblyvosti profilaktyky vzhyvannya alkoholu sered nepovnoolitnikh [Features of measures for the prevention of alcohol use among minors]. *Materialy IV naukovo-praktychnoi konferentsii «Formuvannya tverezoho sposobu zhyttia v simi ta suspilstvi»*. Kharkiv : KhNUVS, 26–29 [In Ukr.].
6. Zavialov, V. (1998). Psykholohycheskoe formirovanye alkoholnoi zavysymosti [The psychological formation of alcohol addiction]. *Novosybyrsk : Nauka*, 147 [In Russ.].
7. Bukhtiarov, T. (2009). Orhanizatsiia profilaktyky pravoporushen ta zastosuvannya prohran vidnovnoho pravosuddia v diialnosti kryminalnoi militsii u spravakh ditei : navch. posibnyk [Organization of offenses prevention and application of restorative justice programs in the activities of juvenile criminal police]. K. : Ukrainyskiy tsentr «Porozuminnia», 70 [In Ukr.].
8. Trofymov, O. (2013). Shliakhy zapobihannia ta profilaktyka pidlitkovoї zlochynnosti v Ukraini [Measures for the prevention of juvenile crime in Ukraine]. *Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolkakh*, 32, 410–417 [In Ukr.].
9. Khorolska, Yu. (2017). Skhyliannia nepovnoolitnikh do vzhyvannya odurmaniuichykh zasobiv yak zlochyn ta fonove yavyshe [Coercion of minors to use of intoxicating substances as a crime and a phenomenon]. *Naukovyi visnyk DDUVS*, 4, 225–231 [In Ukr.].
10. Zavialova, N. (2015). Aktualnye voprosy preduprezhdeniya detskoi toksykomanyy [Urgent issues of the prevention of child drug abuse]. *Obshchestvo y pravo*, 1, 170–173 [In Russ.].
11. Oskolok, L., & Terentev, A. (2011). Patofyzycheskye aspekty khronycheskoho alkoholizma, narkomanyy y toksykomanyy [Pathophysical aspects of alcohol addiction, drug addiction and drug abuse]. *Fundamentalnye issledovaniya HOU VPO «Rossyyskiy gosudarstvennyi medytsynskiy unyversytet» Mynzdravsotsrazvytiya*, 10 (2), 338–351 [In Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 21.01.2020
прийнята до друку 19.02.2020

The article: is received 21.01.2020
is accepted 19.02.2020

UDC (УДК) 351.754.1(48)

Туз Назарій Дмитрович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

Моргун Микола Віталійович,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: koka-morgan@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6316-7383

ВІДНОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ВІДПОВІДНО ДО СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ

Анотація. Досліджено тактичні методи, які можуть застосувати поліцейські відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час масових заходів, оскільки доволі часто поліцейські під час проведення масових заходів змушені протистояти агресивній, протиправній поведінці, інколи з використанням насильства, для припинення яких потрібно використовувати примусові заходи. Застосування сили має обмежуватись мінімально необхідними діями, щоб забезпечити відновлення публічного порядку та безпеки.

Ключові поняття: тактичні методи, поліцейські, охорона публічного порядку і безпеки, затримання.

Tuz Nazarii,

Candidate of Law, docent Lecturer
at the Tactical and Special Training Department
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: tyznazar@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-6317-6415

Morgun Mykola,

Candidate of Historical Sciences, docent Lecturer
at the Tactical and Special Training Department
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: koka-morgan@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6316-7383

RESTORATION OF PUBLIC ORDER AND SECURITY ACCORDING TO SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SAFETY DEFENSE

Abstract. The article deals with tactical methods, applied by police officers during mass events holding according to Scandinavian model of public order and safety defense, whereas police workers often must apply various tactical approaches during peace public meeting with the aim not to allow aggressive behavior by some of the participants, who intention applying violence.

Tactical methods, applied by police officers during mass events holding according to Scandinavian model of public order and safety defense are adopted from the concept of Scandinavian countries concerning holding police operation by movable subdivisions. The following methods could be included to such as: «indication of the way of going», «making barrage», «tight protection under strengthened control», «apprehension of particular individuals», «separation (dispersal) and breakdown», «sluice».

For making the following methods effective and productive for police, crucial is that people, to whom the police operations are directed or particular police measures are taken perceive them as fair and lawful. Probability or possibility, that it will be exactly like that increase if police approach for applying these methods completely corresponds principles of reduction and resolving the conflicts. Although they can contribute and assist in preserving situation in state «green» (calm) or return to it, if these methods will be applied in thought-out and wise way. However, very high requirements are expected from every police officer, who takes part in the operation, when these methods are applied according to the particular situation. Also, it requires thorough and maximally qualified planned work, when every officers of the organization is informed and wield the methods in the best way.

Key concepts: police officer, tactical methods, public order and safety defense, sluice, apprehension.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-106-111

Вступ

Стаття 39 Конституції України зазначає, що «громадянам гарантується право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, а обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – задля запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Проблематика мирних зібрань завжди була, є та, безперечно, залишатиметься актуальною і з теоретичної, і з практичного погляду. І це зрозуміло, оскільки мирні зібрання є не лише критерієм, за яким визначається рівень демократії в країні, а й надзвичайно дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади. У новітній історії є чимало наочних прикладів, які свідчать про те, що «майдани» – це ефективний механізм реалізації та забезпечення суверенітету Українського народу, який має право визначати політичну, економічну та соціальну долю своєї країни, використовуючи для цього як інструмент мирні зібрання. Тут варто згадати також і про те, що мирні зібрання подекуди є засобом реалізації низки інших прав приватних осіб – права громадянина на свободу світогляду і віросповідання, думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо [2, с. 7].

Одну із вагомих ролей у забезпеченні та реалізації права громадян на мирні зібрання виконують працівники Національної поліції України, оскільки дотримання прав та свобод людини і громадянина є важливим принципом діяльності поліцейських і має лежати в основі їхньої повсякденної діяльності.

Поліцейські під час виконання своїх завдань несуть відповідальність згідно з зако-

ном за вжиття відповідних заходів, які дають змогу людям реалізовувати свої права, і вона не повинна неправомірно втручатися в процес здійснення прав і завжди має діяти неупереджено. Зважаючи на конституційний принцип щодо мирних зібрань, всі громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, тому поліція має завжди сприяти реалізації права на свободу зібрань всіх груп в суспільстві, для того щоб кожна людина могла брати участь у різноманітних формах вираження думки в громадських місцях.

Інколи, характер зібрання або склад його учасників може передбачати присутність деяких людей, яким потрібна особлива увага під час здійснення ними фундаментального права на мирні зібрання. У випадках, коли працівникам поліції потрібно припинити правопорушення, вони можуть застосувати силу та передбачені законом заходи примусу. Однак, застосування сили завжди має бути співрозмірним і має обмежуватись мінімально необхідними діями, що забезпечать відновлення порядку. За будь-яким застосуванням сили або використанням спеціальних засобів поліції мають швидко слідувати дії, спрямовані на деескалацію (як тільки ситуацію взято під контроль). Поліцейські, які задіяні на охорону публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян, завжди повинні мати в запасі різні варіанти тактики для забезпечення правопорядку під час публічних зібрань. Приймаючи рішення про необхідність застосування сили, поліція завжди має пам'ятати про різноманіття учасників заходу і про диференційований підхід до різних груп в складі учасників зібрання. Не можна використовувати силу проти мирних учасників зібрання, а також для розгону мирного зібрання, навіть якщо воно є незаконним чи являє собою надмірне, але не небезпечне втручання в життя інших людей. Поліція завжди має зважати на той факт, що в разі застосування сили існує ризик ескалації, що призведе до ще гірших наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тактичних методів, які можуть бути

застосовані поліцейськими відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час масових заходів вивчали та опрацьовували А. Бінерт, Т. Цезар, О. Аданг, І. Чепел, М. Гамільтон, Е. Хендрікс, С. Джарман, А. Конце, З. Місіч, А. Оссі та ін.

Однак, зважаючи на активне впровадження скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян, бажання щодо реформ поліцейської діяльності в Україні, постійно виникають наукові пошуки шляхів вирішення проблем, які виникають в процесі виконання практичних обов'язків працівниками поліції під час забезпечення право громадян на мирні зібрання.

Метою наукової статі є аналіз та характеристика тактичних методів, які можуть бути застосовані поліцейськими під час проведення масових заходів відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки.

1. Загальна характеристика тактичних методів охорони публічного порядку та безпеки

Тактичні методи, які можуть бути застосовані поліцейськими відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час масових заходів запозичені із концепції Скандинавських країни щодо проведення поліцейської операції мобільними підрозділами. До таких методів можна віднести: блокування певного місця – створення загородження, затримання окремих осіб, проведення затримання, передача затриманого, затримання окремих осіб під час здійснення щільної охорони із посиленням контролем, демонстрація сил.

2. Блокування певного місця – створення загородження

У разі потреби поліція може обмежити правил демонстрантів або унеможливити доступ або прохід до певного місця під час публічних заходів та зібрань або державних свят. Це може здійснюватися, наприклад, у разі виникнення ризику масових заворушень або порушень публічного порядку для уникнення конфронтації та сутічок між групами або для того, аби захистити об'єкти нерухомості, такі як посольства тощо. Поліції все ж таки варто уникати потрапляти у такі ситуації, де обмеження у просторі не дають змоги повноцінно діяти проти потенціальних агресивно налаштованих демонстрантів, тому що саме тоді існує максимальний ризик виникнення конфліктів, і як наслідок, із численними фізичними ушкодженнями.

У тих випадках, коли поліція при проведенні аналізу ступеню ризику та картини наявності (можливих) загроз розглядає та приймає один або декілька сценаріїв виконання такого

потенційного ризику, перед проведенням операції головний керівник поліції разом із командувачем поліцейською операцією та командирами підрозділів проводять обговорення та розробляють тактику дій навколо вищезазначених місць під час планування з метою оптимізації передумов та можливостей для запобігання конфліктів із отриманням фізичних ушкоджень [3, с. 233].

3. Затримання окремих осіб

Затримання може здійснюватися як особовим складом у форменому одязі, так і співробітниками у цивільному, що працюють у легко захищених та добре захищених (броньових) автівках. Затримання є саме тим, що належить до буденної роботи поліцейських. Різниця між звичайними затриманнями у будні дні та затримання, що відбувається під час демонстрацій у зібранні людей полягає у тому, що існує певна низка інших параметрів, на які потрібно звернути увагу, при порівнянні його із «буденним затриманням або арештом». Погано сплановане та непрофесійно проведене затримання у недоречно/невдало обраний час може не тільки поставити поліцейських, які його проводять, у незручне становище або створити для них небезпеку, а навіть спричинити негативні наслідки та створити ускладнення для подальшого проведення усієї операції, поставивши його під загрозу.

Затримання, проведене у спокійний спосіб, без його драматизації, що буде супроводжуватися належним спілкуванням, без злоби, у більшості випадків взагалі не призведе до якихось небажаних реакцій з боку оточення. Якщо затримання може бути здійснено за допомогою спілкування, що призведе до надання добровільної згоди та підкорення затриманої особи наказом поліції, то можливо на це також варто спрямувати свої зусилля при роботі з зібранням людей. По причині того, що затримання у людському зібранні переважно може призводити до сильної реакції та дій проти працівників поліції – або іноді навіть до супроводу, нападу, застосування сили та побиття працівників поліції – і не тільки з боку нього, кого затримують, а також інших персон навколо, є особливо важливим оцінити ситуацію взагалі, а також можливі негативні наслідки такого затримання, безпосередньо перед його здійсненням (здійсненням такого силового втручання). Іноді краще зачекати з проведенням затримання до створення більш тактично вигідної ситуації. Така оцінка має завжди базуватися на принципах необхідності та пропорційності (сил).

Можливо буде складно провести таку оцінку для поодинокого поліцейського або

командувача групою. Здебільшого командир групи необхідно тоді провести таку оцінку із кращим розумінням ситуації загалом, чи проводити затримання саме у цей момент, чи ні. Якщо ситуація дозволяє це, то командир групи має дати знати про це підлеглим та віддати наказ на проведення затримання. В іншому випадку, можливо, поодинокі патрульні (співробітники окремого патруля) мають проводити затримання у такий самий спосіб, як і під час виконання щоденної роботи (під час щоденного патрулювання), але самозрозуміло, що робити це, виходячи з власної оцінки картини ситуації, легітимності своїх дій та можливостей [4, с. 570].

4. Проведення затримання

Як правило дорученим буде, якщо для проведення фізичного затримання буде виділено та передбачено двоє поліцейських з групи. В успішних випадках може бути все ж більш доречніше, щоб командувач групи визначив хто саме з поліцейських має проводити затримання в залежності від того, на якій відстані знаходяться відносно того, кого планується затримати, або інших обставин.

Інші члени групи відповідають за безпеку та утворення захисного – оборонного кола, повернувшись до тих людей, що будуть навколо, для того щоб проінформувати їх про те, що відбувається та захистити поліцейських, які здійснюють затримання, від імовірного нападу або спроби заволодіти схоплену особу (правопорушника). Дуже важливо, щоб поліцейські, які утворюють захисне – оборонне коло, підлаштовували свої дії під цю ситуацію для того, щоб не спровокувати та поглибити конфлікт, не накаляти ситуацію з подальшим розвитком подій. Якщо існують такі передумови, то також важливо поінформувати обурених осіб про причини здійснення поліцією для нього, то існує великий ризик того, що особи, які знаходяться навколо, розцінюють дії поліції як неправомірні або неправильно або не до кінця розуміють причини для затримання.

Коли поліцейські наближається до тієї особи, коли планується затримати (що є об'єктом для затримання), здебільшого може стати перевагою, якщо затримання відбудеться спокійно, без привертання надмірної уваги. Коли поліцейські знаходяться у зручній позиції для проведення затримання, вони різко змінюють темп (тобто, прискорюються) для того, аби затримання було неочікуваним як для особи – об'єкту для затримання, так і людей навкруги. Якщо є можливість, можна також якимось чином відволікати увагу натовпу або людського зібрання, наприклад розмовою або

якоюсь розвагою тощо, поки буде здійснюватися затриманням. Однак, така розвага не має бути у такій формі, що сама по собі призведе до загострення ситуації та виконанню конфлікту. Затриманого швидко виводять з самої зони, де відбувалося його затримання, та ведуть або до власного службового автомобіля, або до іншого автомобіля, призначеного для транспортування затриманих. Дуже важливо, щоб водій вибрав/знайшов якомога зручне місце для розташування спецтранспорту.

Група має перебувати поруч із транспортним засобом та використовувати його у якості захисту під час посадки. Після цього машина може покинути місце затримання без подальшої необхідності здійснювати складні маневри (не виконуючи складних маневрів). Під час затримання дуже важливо, щоб командувач групи перебував трохи подалі, і водночас не брав активної участі у фізичному затриманні або розпочав/вступив у дискусію з окремими особами навколо, для того аби мати можливість спостерігати за ситуацією та діями групи, і у разі необхідності, підійти, втрутитися у ситуацію, віддати якість розпорядження та відкоригувати дії підлеглих. Якщо командувач групи бачить, що ситуація загострюється та ризикує перерости у бійку або конфлікт, вийшовши з-під контролю, то він має віддати наказ принципи проведення затримання [4, с. 569].

5. Передача затриманого

Під час затримання поліцейські інформують керівництво в належний спосіб про причини затримання згідно до закону. Поліцейський, що привів затримання, відповідає за затриманих або взятих ними під опіку або захист осіб під час затримання аж до моменту передання їх відділенням/групам/одинаціям для транспортування затриманих.

Командувач групи завжди несе відповідальність за документування проведеного затримання. Також він відповідальний за передання цих рапортів командувачу підрозділу [5].

6. Затримання окремих осіб під час здійснення щільної охорони із посиленням контролем

Поліція розміщується групами навколо ходи людського зібрання, що рухається по вулиці, наприклад, ходи демонстрантів, у відповідності до методу «щільної охорони із посиленням контролем». Командувач підрозділу їде прямо позаду колони демонстрантів і саме звідти керує ходом проведення поліцейської операції. Він має подбати, про те, щоб мати у своєму розпорядженні тактичний резерв, що складається щонайменше з однієї групи для

того, аби мати змогу посилити ним групи з обох боків.

Коли одна з груп, що знаходиться на одному з боків демонстрації отримує наказ провести затримання, може бути дуже корисним та надати перевагу, якщо поліцейські, що їде по іншій стороні ходи демонстрантів, провели якийсь відволікаючий маневр (за допомогою якихось дій, маневру або оголошення) так, щоб відвернути або відволікати увагу натовпу демонстрантів від тої групи поліцейських, що має здійснити затримання.

Після проведення затримання група негайно повертається із затримання затриманих, якщо такий вже є на місці. Групи, що залишилися, негайно беруть під свій контроль пусте місце збоку демонстрації, яке потім заповнюється тактично резервною групою, щоб таким чином продовжувати виконання щільної охорони із посиленням контролем (для збереження щільності строю). Після проведення затримання (та передачі затриманого транспортному підрозділу), група повертається, стає у колонну поруч із командувачем підрозділу і стає тактичною резервною групою, після чого знову можливо проводити затримання.

У ситуації, коли підозрювані правопорушники (злочинці) або порушники порядку йдуть групою або у самому початку, або останніми у хвості демонстрації або іншого людського зібрання, то ця група людей відокремлюється від решти демонстрантів у спосіб тактичного методу «шлюз». Якщо ситуація дає підстави та мотиви для того, щоб затримати усіх учасників людського зібрання або натовпу, командувач поліцейської операції приймає рішення про те, у якому місці буде доручено та зручно оточити осіб, що підлягають затриманню із застосуванням способу «шлюз». Якщо усі ці заходи буде здійснено для того, аби затримати цих учасників за скоєння правопорушення/злочину, то все ж таки необхідно заздалегідь дуже добре задокументувати скоєні злочин/правопорушення для забезпечення подальшого судового процесу та притягнення до відповідальності. Також від поліцейських вимагається дуже добре та ретельно провести відбір правопорушників серед тих людей, кого вони блокували внаслідок проведення маневру «шлюз», а також

оцінити наявність ресурсів для подальших дій, як безпосередньо на місці, так і можливі подальші заходи, такі як виклик транспортних засобів для перевезення затриманих із достатньою кількістю місць, проведення слідчих дій та передання справи на розгляд прокурору і далі до суду [6].

7. Демонстрація сил

Може бути зроблено тактичний вибір на користь того, що ще заздалегідь до настання критичної ситуації або виникнення такого стану, або безпосередньо у момент них під час проведення операції за допомогою збільшення числа присутності поліцейських, керівництво поліції дасть оточенню сигнал того, що будь-яка спроба спричинити появу масових заворушень, порушити громадський порядок або здійснити інші злочинні дії будуть блокуватися та подавлятися поліцією шляхом проведення чисельних затримань.

Чисто тактично це виконується шляхом того, що протягом коротшого або довшого часу під час проведення, наприклад, демонстрації значно збільшується кількості поліцейських на вулицях та у натовпі. Цей метод може доповнюватися іншими тактичними методами, такими як вказання шляху (спрямування) або щільна охорона під посиленням контролем [7].

Демонстрація сили може також здійснюватися шляхом появи великої кількості спецтранспортів.

Висновки

Підбиваючи підсумки розгляду питання щодо тактичних методів згідно з скандинавською моделлю охорони публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів, можна сказати, що поліцейські можуть використовувати різноманітні тактичні методи. Щоб вищевказані методи отримали бажаний результат, важливим є те, щоб ті люди, на яких спрямовані дії поліцейської операції або стосовно яких здійснюється поліцією певні заходи, сприймали їх як законні та справедливі. Ймовірність або можливість того, що все буде саме так, підвищується у разі, якщо підхід поліції до застосування цих методів повністю відповідає принципам зменшення та подолання конфліктів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10>
2. Мельник Р. С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. К., 2015. 168 с.
3. Hoggett and Stott C. Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2010. Vol. 33. No 2. P. 218–235.
4. Reicher S., Stott C., Cronin P., O-Adang. (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing An International Journal of Police Strategies & Management*. 558–572.

5. Policing Assemblies. *Amnesty International*. 2013. URL: https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
6. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association. Maina Kiai, UN GA A/HRC/20/27, May 2012.
7. Gothenburg Committee, Report (SOU 2002:122), 2002, pdf-Summary in English. URL: <http://www.regeringen.se/content/1/c4/38/16/6d1e4dcc.pdf>

References

1. Konstytucija Ukrainy [The Constitution of Ukraine] : pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2847-10> [In Ukr.].
2. Melnyk, R. S. (2015). Pravo na svobodu myrnykh zibran: teoriia i praktyka [Right to freedom of peaceful assembly: theory and practice]. K., 168 [In Ukr.].
3. Hoggett, & Stott, C. (2010). Crowd psychology, public order police training and the policing of football crowds. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol. 33, 2, 218–235.
4. Reicher S., Stott C., Cronin P., & O-Adang (2004). An integrated approach to crowd psychology and public order policing. *Policing An International Journal of Police Strategies & Management*, 558–572.
5. Policing Assemblies. Amnesty International. (2013). Retrieved from https://www.amnesty.nl/sites/default/files/ainl_phrp_short_paper_policing_assemblies.pdf
6. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association. Maina Kiai, UN GA A/HRC/20/27, May 2012.
7. Gothenburg Committee, Report (SOU 2002:122), 2002, pdf-Summary in English. Retrieved from <http://www.regeringen.se/content/1/c4/38/16/6d1e4dcc.pdf>

*Стаття: надійшла до редакції 11.03.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 11.03.2020
is accepted 18.03.2020*

UDC (УДК) 342.95
JEL Classification: K 30

Франчук Василь Валерійович,

кандидат юридичних наук,
завідувач відділення міжнародної освітньої діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: franchuk@ua.fm
ORCID ID: 0000-0001-8204-512X

Корецька-Шукєвіч Домініка,

аспірант
Львівського університету бізнесу та права
e-mail: dominika.szukiewicz@wp.pl
ORCID ID: 0000-0003-4570-0679

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО ОДЕРЖАННЯ ПОДАРУНКІВ

Анотація. Розглянуто окремі теоретичні проблеми адміністративної відповідальності за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Досліджено ознаки цього правопорушення. Визначено окремі проблеми, які надалі є в положеннях адміністративного законодавства. На підставі аналізу чинного адміністративного законодавства, а також позицій доктрини адміністративного права, сформульовано можливі варіанти вирішення окреслених проблем.

Ключові поняття: адміністративна відповідальність; законодавство про адміністративну відповідальність; правопорушення, пов'язане з корупцією; подарунок.

Franchuk Vasyl,

Candidate of Legal Science,
Head of International Educational Activities Department
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: franchuk@ua.fm
ORCID ID: 0000-0001-8204-512X

Korecka-Szukiewicz Dominika,

postgraduate student
Lviv University of Business and Law
e-mail: dominika.szukiewicz@wp.pl
ORCID ID: 0000-0003-4570-0679

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF STATUTORY RESTRICTIONS ON RECEIVING GIFTS

Abstract. Certain theoretical problems of administrative responsibility for violation of statutory restrictions on receiving gifts were considered. The signs of this corruption-related offense have been investigated. Next features was determined as those that belong to the most significant problems related to liability for violations of statutory restrictions on receiving gifts: lack of clear definition of some concepts which are signs of the analyzed corruption-related offense; difficulty in distinguishing between concepts such as «gift» and «wrongful benefit», and therefore, in distinguishing of the composition of the offense under Art. 172⁵ CUAO and Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine (CCU), and, accordingly, of all types of crime, the subject of which is the wrongful benefit; low level of law enforcement and judicial practice on the declared offense; existence of exceptions to the responsibility for receiving the gift, etc.

Certain problems that are still present in the provisions of the administrative legislation regarding the responsibility for violation of statutory restrictions on receiving gifts were identified. Legislative definitions of the concepts that are constructive features of the offense related to the violation of statutory restrictions on the receipt of gifts, as well as theoretical developments in this area were analyzed.

This corruption-related offence was compared with the corruption offenses provided in the Criminal Code of Ukraine. Possible options for solving certain problems have been formulated on the basis of the analysis of the current administrative legislation and positions of the doctrine of administrative law.

Common and distinctive features of separate concepts of the analyzed offense composition with the related crime offense composition were defined, which allows to define more clearly the boundary between administrative and criminal responsibility for unlawful receipt of material goods by defined subjects.

Key concepts: administrative responsibility, laws of administrative responsibility, delicts related corruption, gift.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-112-119

Вступ

Одним із засобів впливу на осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є запровадження відповідальності за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунка.

Таке рішення законодавця, з одного боку, розширило межі антикорупційного законодавства, з іншого – певним чином ускладнило правозастосовну практику, оскільки призвело до появи проблем, пов'язаних із чітким визначенням поняття «подарунок», його розмежуванням із поняттям «неправомірна вигода», умовно виправданою межею розміру (вартості) такого подарунка, достатнього для настання відповідальності, який визначений у антикорупційному законодавстві, як видається, ситуативно та необґрунтовано. Досвід застосування положень ст. 172⁵ КУпАП, а також теоретичні напрацювання у цьому аспекті, свідчать про наявність й інших проблем, пов'язаних із змістовним наповненням цієї норми, що вказує на необхідність ґрунтовнішого теоретичного дискурсу стосовно відповідальності за порушення встановлених обмежень щодо одержання подарунка.

Дослідження вказаних проблем дасть змогу досягти гармонії між тотальним контролем за посадовими особами, з одного боку, і необхідністю подолання корупції – з іншого, оскільки одержання подарунка не завжди має незаконний характер і корупційну складову.

Загалом прагнення знизити рівень корупції до мінімально прийнятних меж не викликає заперечень, однак засоби для досягнення такої мети повинні бути зрозумілими і для потенційного корупціонера, і для представників антикорупційних правоохоронних та судових органів, які безпосередньо протидіють цьому негативному явищу.

Однак, попри достатню кількість таких заходів, які диференційовані у різних галузях права, їх якість подекуди залишає бажати кращого й, безумовно, вимагає і теоретичного обґрунтування, і відповідних законодавчих ініціатив.

На підставі зазначеного, очевидно є доцільність ґрунтовного аналізу положень ст. 172⁵ КУпАП крізь призму чинного законодавства України, а також проведених наукових досліджень доктрини адміністративного права.

Відповідальності за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків присвятили свої праці такі науковці, як К. Берднікова, К. Бугайчук, О. Гладун, К. Годуєва, О. Дудоров, М. Желік, З. Загинеї, Д. Йосифович, В. Киричко, В. Мозгова, І. Ольшанецький, А. Титко, С. Рошупкін, А. Савченко, М. Хавронюк, О. Шевчук, Н. Ярмиш та ін.

Незважаючи на чималу кількість праць про відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунка, деякі аспекти і надалі є дискусійними, а окремі недослідженими взагалі. Проблеми, пов'язані із розумінням змісту понять, які є ключовими у складі цього правопорушення, а також проблеми, пов'язані із співвідношенням ознак цього правопорушення з ознаками інших правопорушень і злочинів, свідчать про актуальність задекларованої теми і доцільність подальших наукових пошуків, спрямованих на подальше вдосконалення антикорупційного законодавства.

Метою статті є дослідження положень адміністративного законодавства, яке регламентує відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків, визначення проблем, пов'язаних із регламентацією такої відповідальності, а також можливих способів їх вирішення.

1. Проблеми, пов'язані із розмежуванням понять «подарунок» і «неправомірна вигода»
Прийняття Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII є важливим для здійснення поетапного реформування антикорупційного законодавства. Проте, окремі новели, що з'явилися у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI, зокрема поло-

ження про відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків, призвели до низки проблем, пов'язаних із розмежуванням понять «подарунок» і «неправомірна вигода».

Як зазначає з цього приводу В. Киричко, це обумовлено тим, що законодавець у вказаних законах розрізнив поняття «неправомірна вигода» і «подарунок» та по-різному встановив заборони щодо них, тому фактично з'явилося нове законодавче рішення стосовно відповідальності за порушення таких заборон [1, с. 91].

Окрім того, деякі автори вказують й на інші обставини цієї проблеми, зокрема зауважують на те, що на практиці встановити відмінність між подарунком і неправомірною вигодою (хабарем) доволі складно, тому питання щодо отримання і передачі подарунків публічними службовцями з метою запобігання виникненню корупційних виявів у їхній діяльності повинно бути обов'язково врегульовано на законодавчому рівні з урахуванням найконфліктніших ситуацій, що виникають у процесі реалізації державно-владних повноважень [2, с. 198].

Дискусія у цьому разі підсилюється твердженнями окремих науковців, які зазначають, що подарунок, який особа одержує у зв'язку із здійсненням нею діяльності, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, потрібно кваліфікувати як одержання неправомірної вигоди за відповідними статтями Кримінального кодексу України [3, с. 49; 4, с. 65–66; 5, с. 51].

З огляду на зазначене, потрібно наголосити, що українське антикорупційне законодавство ще далеко від ідеалу. Аналіз законодавства України, а також теоретичних напрацювань, зважаючи на задекларовану тему статті, дає підстави для виокремлення низки проблемних аспектів, пов'язаних із порушенням установлених законом обмежень щодо одержання подарунків.

Насамперед дискусії виникають щодо розмежування у цьому разі таких понять, як «подарунок» і «неправомірна вигода», а отже й розмежування складів правопорушення, передбаченого ст. 172⁵ КУпАП та ст. 368 КК України, і, відповідно, всіх складів злочинів, предметом яких є неправомірна вигода.

Очевидно, що для вирішення вказаної проблеми потрібно виходити з положень Закону України «Про запобігання корупції» та КК України, оскільки саме у них є законодавче тлумачення цих понять.

Так, у Законі України «Про запобігання корупції» визначено, що подарунок – це гро-

шові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової. Під неправомірною вигодою натомість у цьому Законі пропонується розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Таке ж визначення неправомірної вигоди задекларовано у примітці до ст. 364¹ КК України.

Теорія адміністративного та кримінального права у визначенні цих понять очевидно ґрунтується на положеннях законодавства України, тому істотних відмінностей у визначенні їх змісту між законодавчими та теоретичними положеннями немає. Так, наприклад, учені під подарунком пропонують розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають (одержують) безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової [6, с. 25].

Отже, на підставі зазначеного вбачається, що вказані поняття мають і спільні, і відмінні ознаки.

2. Спільні та відмінні ознаки понять «подарунок» і «неправомірна вигода»

Спільним для предмета подарунка та неправомірної вигоди є одержання і матеріально визначених, і речей, які не мають грошового еквіваленту та матеріального відображення. Ознакою, що відділяє подарунок від неправомірної вигоди, є «без законних на те підстав» для одержання неправомірної вигоди та «безоплатність та одержання/дарування за ціною, нижчою від мінімальної ринкової». Саме остання частина дефініції подарунка свідчить про його вартісні характеристики [2, с. 199].

Як зазначають окремі автори предмети подарунка та неправомірної вигоди є схожими за своєю правовою природою і мають спільні риси, відповідно, відмежування понять здійснюється на підставі законодавчого визначення та аналізу юридичних складів злочинів і правопорушень, предметом яких є речі майнового та немайнового характеру [2, с. 198].

Натомість відмінність між ними, на думку науковців, полягає в тому, що неправомірна вигода пов'язана із виконанням службовою особою або навпаки невиконанням нею своїх службових обов'язків без одержання такої вигоди.

Тому, на думку окремих учених, подарунки можуть розглядатися, зокрема як неправомірна вигода.

Так, на О. Гладун і К. Годуєва вважають, що подарунки є різновидом неправомірної вигоди за умови їх надання, а відповідно, й отримання з певною умовою (метою) чи під час виконання службових повноважень [7, с. 33].

Як вказують у науковій літературі, згідно з положеннями антикорупційного законодавства, подарунок здійснюється саме з метою вчинення діянь, ухвалення рішень, вирішення проблемних питань в інтересах дарувальника, а отже ці відносини не належать до цивільно-правових [6, с. 26].

Досліджуючи цей аспект, Р. Максимович зазначає, що для наявності корупційного правопорушення має бути встановлений зв'язок між одержанням подарунка і виконанням особою, яка його одержала, функцій держави або місцевого самоврядування. У разі, якщо такий зв'язок у конкретному випадку не доведено або встановлено, що таке одержання відбулося не у зв'язку з виконанням особою функцій держави або органів місцевого самоврядування, то особа не підлягає юридичній відповідальності [8, с. 118; 119].

Однак, у розумінні науковців лише метою розмежування між цими поняттями не вичерпується, оскільки інші дослідники зазначають, що при розмежуванні цих діянь потрібно враховувати таку категорію, як суспільна небезпека, яка характерна виключно для злочинів.

Так, В. Киричко стверджує, що у визначенні адміністративного правопорушення, наведеному в ст. 9 КУпАП, про істотну шкоду та суспільну небезпечність діяння не йдеться, що вказує не лише на формальну відмінність законодавчих визначень злочину і адміністративного правопорушення, а й на відмінність соціальних властивостей діянь, які визнаються такими правопорушеннями. Виходячи з цих положень, на його думку, при вирішенні цієї проблеми насамперед потрібно враховувати відмінність між діяннями, які визнаються корупційними (до них належить одержання спеціальним суб'єктом неправомірної вигоди), і діяннями, які пов'язані з корупцією (зокрема порушенням обмежень щодо одержання подарунків) [1, с. 91].

Окрім того, з урахуванням положень Закону України «Про запобігання корупції» вчені щодо ознаки, яка розмежовує подарунок і неправомірну вигоду, зазначають, що першому поняттю не притаманні ознаки корупції, оскільки аналізоване правопорушення належить до тих, які пов'язані з корупцією, водночас корупційними за своїм характером не є.

Так, науковці зауважують, що відсутність ознак корупції означає, що той, хто дає подарунок, діє не з метою схилити спеціального

суб'єкта до протиправного використання наданих йому службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Відсутність такої мети і незаконного інтересу вказує на відсутність суспільної небезпечності в діях обох сторін [1, с. 91].

Окрім того, науковці зауважують й на суб'єкт цих правопорушень, який теж певним чином може бути розмежувальною ознакою цих понять.

Наприклад, окремі автори вказують, що за наявності всіх ознак адміністративного правопорушення адміністративну відповідальність за ст. 172⁵ КУпАП у таких випадках несе лише спеціальний суб'єкт, на якого поширюються обмеження щодо одержання подарунків, передбачені ст. 23 Закону, а той, хто дає подарунок, взагалі не підлягає юридичній відповідальності. Отже, подарунок за таких обставин не може визнаватися неправомірною вигодою за будь-яких умов, а сторони не можуть підлягати кримінальній відповідальності [1, с. 92].

Розмежувальною ознакою при визначенні змісту подарунка та неправомірної вигоди може бути й предмет цих правопорушень.

Так, наприклад, М. Мельник поняття неправомірної вигоди визначив виключно як предмети матеріального світу, а саме: незаконну винагороду матеріального характеру (майно (гроші, матеріальні цінності та інші речі), право на майно (документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо) [9, с. 1074].

Переважно науковці, які аналізують зміст указаних понять, підходять до цього вибірково і вказують лише на окремі розмежувальні ознаки. Натомість окремі автори намагаються підійти до вирішення вказаної проблеми комплексно.

На думку деяких науковців, для правильного практичного вирішення питання про відмежування порушення обмежень щодо подарунків (ст. 172⁵ КУпАП) від корупційних правопорушень, предметом яких є неправомірна вигода (зокрема, передбачених ст.ст. 354, 368, 368³, 368⁴, 369 КК України), важливо також враховувати, що: 1) поняття неправомірної вигоди і подарунка визначені в ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII по-різному, причому перше є більш широким за своїм змістом; 2) поняття подарунка жодним чином не пов'язано із вчиненням обдарованою особою протиправного діяння; воно взагалі не має зв'язку із

здійсненню діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або має зв'язок із правомірними діями, вчинюваними на виконання таких функцій; 3) обмеження щодо одержання подарунків, передбачені ст. 23 Закону, не поширюються на осіб, зазначених у п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону, тобто на службових осіб юридичних осіб приватного права та осіб, які не є службовими [1, с. 92].

Іншими вченими зазначається, що відмежування дефініцій подарунків і неправомірна вигода повинно проходити через декілька аспектів:

– встановлений розмір допустимого подарунка становить одна мінімальна заробітна плата, встановлена на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не має перевищувати два прожиткові мінімуми, встановлені для працездатної особи на 1 січня поточного року. Неправомірна вигода немає чітко визначеного розміру;

– передача подарунка відбувається безкоштовно або ж за ціною, нижчою за ринкову, тоді передача неправомірної вигоди відбувається за умови відсутності законних на те підстав;

– прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди у різних її варіаціях має виключно корисливий мотив, а одержання подарунка може розцінюватися за певних обставин як загально визнане уявлення про гостинність, що підлягає встановленню в судовому порядку [2, с. 201].

У цьому аспекті, на думку О. Дудорова, вирішуючи питання про розмежування деліктів, передбачених ст. 368 КК України і ст. 172⁵ КУпАП, слід передусім мати на увазі, що з диспозиції ч. 1 ст. 368 КК України випливає нерозривний зв'язок між одержанням неправомірної вигоди, прийняттям її пропозиції (обіцянки) і проханням надати неправомірну вигоду, з одного боку, і виконанням (невиконанням) службовою особою дій з використанням свого службового становища, з іншого. Відсутність такого зв'язку виключає наявність складу цього корупційного злочину. Водночас, зазначає він, із погляду кваліфікації вчиненого за ст. 368 КК України не має значення: по-перше, чи була неправомірна вигода запропонована, обіцяна, одержана або прохання про її надання висловлено до або після вчинення (невчинення) службовою особою обумовлених такою вигодою дій з використанням службового становища; по-друге, чи було заздалегідь обумовлено одержання неправомірної вигоди; по-третє, чи вчинила службова особа дії (бездіяльність) в інтересах того, хто пропонує, обіцяє

чи надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи й чи збиралася вона їх вчиняти [10, с. 86].

Як слушно вказує цей науковець, відмежовуючи склад правопорушення, передбаченого ст. 172⁵ КУпАП, від складу злочину, описаного в ст. 368 КК України, слід, зокрема, виходити з того, що: по-перше, у згаданій статті КУпАП ідеться про порушення певних обмежень, але не заборон; по-друге, п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону від 14 жовтня 2014 р., хоч і має назву «Обмеження щодо одержання подарунків», забороняє особам, зазначеним у пп. 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону (це зокрема «публічні» службові особи, спроможні нести відповідальність за ст. 368 КК України), безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб через здійснення такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Виходить, що, на відміну від того, хто вчиняє злочин (ст. 368 КК України), особа, котра скоює адміністративний проступок (ст. 172⁵ КУпАП), одержує подарунок не «у зв'язку», тобто не за виконання (невиконання) в інтересах певної особи дії з використанням службового становища, а, умовно кажучи, просто так, порушує водночас приписи антикорупційного законодавства [10, с. 89].

Подібним чином розмірковує і К. Бугайчук, який зазначає, що різниця між цими діями полягає в такому: 1) дарунок завжди має матеріальне вираження, а неправомірна вигода може мати нематеріальний зміст; 2) злочин, визначений у ст. 368 КК України, є закінченим за наявності двох обов'язкових умов – реалізація службових повноважень в інтересах інших осіб і отримання вигоди за це. Для адміністративного порушення, передбаченого ст. 172⁵ КУпАП, достатнім є факт одержання подарунка (пожертви), а виконання/невиконання дій в інтересах дарувальника не має значення; одержання неправомірної вигоди завжди пов'язане з необхідністю використання особою свого службового становища. А одержання подарунка не завжди пов'язане з виконанням повноважень. Наприклад, адміністративним правопорушенням є отримання подарунка від підлеглих службовців, незалежно від мети цих дій; 3) ст. 172⁵ КУпАП визначено граничну вартість подарунків, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки; 4) натомість для неправомірної вигоди

мірної вигоди такої вартості не встановлено, тому перевищення зазначеної вище суми може бути кваліфіковано за ст. 368 КК України за наявності доведеного факту вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто дарує, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища [6, с. 31–32].

3. Практичні аспекти застосування положень ст. 172⁵ КУпАП

Наступна проблема, пов'язана із відповідальністю за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунка, спричинена не вельми ефективними показниками практичного застосування положень вказаної статті КУпАП, що теж є підтвердженням її доцільності.

Так, проблема визначення змісту ст. 172⁵ КУпАП, а також її ефективності, певним чином засвідчена й практикою застосування цієї норми. Так, порівняно з іншими правопорушеннями показники щодо складених протоколів, які скеровані до суду НАЗК за ст. 172⁵ КУпАП, становлять лише 1,2%, натомість, наприклад, за ст. 172⁷ КУпАП таких протоколів понад 74%, за ст. 172⁶ КУпАП – близько 22%, за ст. 172⁴ – 2,8% [11].

Звісно пов'язувати цей аспект виключно з якістю закону не виправдано. І не безпідставно окремі автори зауважують на інші причини виникнення такої ситуації. Так, на думку С. Рошупкіна, найнижчий показник питомої ваги протоколів припадає саме на правопорушення, пов'язане з обмеженням щодо одержання подарунка, а це може бути пов'язано з: 1) низьким рівнем виявлення та документування такого правопорушення; 2) неефективною роботою уповноважених органів з питань протидії та запобігання корупції – Національної поліції, органів прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції; 3) низьким рівнем правозастосовної практики та праворозуміння тощо [2, с. 197].

4. Передбачені законодавством винятки щодо відповідальності за одержання подарунків

Як відомо, законодавець не запровадив повну заборону на одержання подарунка, що теж викликає неабиякі запитання, оскільки використання як винятку поняття «загальне уявлення про гостинність», визначення невідомо на якій підставі мінімальної суми в один прожитковий мінімум тощо не сприяє однозначності у правозастосуванні.

Так, ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що особам, зазначеним у пп. 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб

вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

У згаданому аспекті Закон визначає, що такі особи можуть приймати подарунки, які відповідають загально визначеним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених частиною першою цієї статті, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одночасно, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки.

Також визначено, що передбачене цією частиною обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які: 1) даруються близькими особами; 2) одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси.

У наукових публікаціях також зауважують на те, що наявність таких винятків у законодавстві пояснюється тим, що обмеження для осіб під час проходження держаної служби або служби в органах місцевого самоврядування повинні бути пропорційними. Факт перебування на службі не повинен ставати причиною для перешкод в отриманні подарунків від своїх родичів (наприклад, під час привітання з днем народження, одруження, народження дитини тощо) або участі в розіграші призів тощо [6, с. 29].

Проте, не вельми обґрунтованим видається використання законодавцем явно не правових понять, зміст яких можна трактувати довільно.

Висновки

З огляду на викладене, можна констатувати, що регламентація відповідальності за порушення встановлених законом обмеження щодо одержання подарунка не позбавлена проблем і теоретичного, і практичного характеру.

Потрібно зазначити, що проблеми адміністративної відповідальності за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків спричинені декількома аспектами: по-перше, складністю розмежування понять «подарунок» і «неправомірна вигода», оскільки, попри окремі розмежувальні ознаки, вказані поняття характеризуються низ-

кою спільних ознак; по-друге, перша з вказаних проблем спричиняє не повне розуміння змісту розглянутих понять, а отже й норми загалом, правозастосовувачами; по-третє, не вельми ефективні показники практичного застосування положень вказаної статті КУпАП також є відповідним негативним критерієм, який свідчить про недосконалість антикорупційного законодавства України тощо.

Ураховуючи складність визначення змісту окремих ознак складу цього правопорушення, а також наявність проблем у його розмежуванні із іншими протиправними діяннями, вбачається доцільність у подальших, більш ґрунтовних дослідженнях згаданих аспектів, що дасть змогу більшою мірою адаптувати положення антикорупційного законодавства до сучасних вимог, а також підвищити його якість.

Список використаних джерел

1. Киричко В. М. Про ключове значення категорії суспільної небезпечності для вирішення питань про співвідношення неправомірної вигоди і подарунка і відповідальності за порушення заборон щодо них. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Х. : ХНУВС. 2017. С. 91–92.
2. Рошупкі С. Співвідношення понять «одержання подарунку» та «неправомірна вигода». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 8. С. 197–202.
3. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, Д. О. Калмыков та ін. ; за ред. М. І. Хавронюка. К. : Дакор, 2016. 496 с.
4. Мозгова В., Ольшанецький І. Порушення антикорупційних обмежень щодо одержання подарунків: питання кваліфікації. *Вісник прокуратури*. 2016. № 11. С. 64–68.
5. Ярмиш Н. Про співвідношення одержання неправомірної вигоди з одержанням забороненого подарунка. *Вісник прокуратури*. 2016. № 6. С. 48–54.
6. Бугайчук К. Л., Безпалова О. І., Джафарова О. В., Іванцов В. О., Шатрава С. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані із корупцією : практич. посібник. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 100 с.
7. Гладун О., Годуєва К. Запобігання корупції шляхом встановлення обмежень щодо одержання подарунків. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С. 32–38.
8. Максимович Р. Л. Коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 280 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-ге вид., перероб. та допов. К. : Юридична думка, 2012. 1313 с.
10. Дудоров О. О. Про розмежування злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, і проступку, передбаченого статтею 172⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Вісник ЛДУВС ім. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 84–99.
11. Моніторинговий звіт щодо реалізації Національним агентством з питань запобігання корупції у 2016–2018 роках адміністративно-юрисдикційної функції в частині протидії адміністративним правопорушенням, які пов'язані з корупцією (станом на 1 червня 2018 року). URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1531464560dudorov_nazk_report.pdf

References

1. Kyrychko, V. M. (2017). Pro kliuchove znachennia katehorii suspilnoi nebezpechnosti dlia vyrishennia pytan pro spivvidnoshennia nepravomirnoi vygody i podarunka i vidpovidalnosti za porushennia zaboron shchodo nykh [About key importance of the public danger category for addressing the issue of the ratio of wrongful benefit and gift and liability for violating prohibitions on them]. *Kryminalno-pravovi ta krymiholohichni zasady protydii koruptsii : zbirnyk tez dopovidei. V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 31 berez. 2017 p.), 91–92 [in Ukr.].
2. Roshchupki, S. (2019). Spivvidnoshennia poniat «oderzhannia podarunku» ta «nepravomirna vygoda» [Correlation of the concepts of «receiving a gift» and «wrongful benefit»]. *Pidpyemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 8, 197–202 [in Ukr.].
3. Khavroniuk, M. I., Dudorov, O. O., & Kalmykov, D. O. ta in. (2016). *Nastilna knyga detektyva, prokurora, suddi: komentar antykoruptsiinogo zakonodavstva* [Deskbook of the detective, prosecutor, judge: a comment on anti-corruption legislation]. Kyiv. Dakor [in Ukr.].
4. Mozgova, V., & Olshanskyi, I. (2016). Porushennia antykoruptsiinykh obmezhen shchodo oderzhannia podarunkiv: pytannia kvalifikatsii [Violation of anti-corruption restrictions on gifts receiving: qualification issues]. *Visnyk prokuratury*, 11, 64–68 [in Ukr.].

5. Yarmysh, N. (2016). Pro spivvidnoshennia oderzhannia nepravomirnoi vygody z oderzhanniam zaboroneno podarunka [About correlation of wrongful benefit with the receipt of a forbidden gift]. *Visnyk prokuratury*, 6, 48–54 [in Ukr.].
6. Bugaichuk, K. L., Bezpalova, O. I., Dzhabarova, O. V., Ivantsov, V. O., & Shatrava S. O. (2016). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia poviazani iz koruptsiieiu: praktychnui posibnyk [Administrative liability for corruption-related offenses: practical guide]. Kharkiv : Kharkivskii natsionalnii universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
7. Gladun, O., & Goduieva, K. (2017). Zapobigannia koruptsii shliakhom vstanovlennia obmezhen shchodo oderzhannia podarunkiv [Preventing corruption by imposing restrictions on gifts receiving]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 1 (47), 32–38 [in Ukr.].
8. Maksymovych, R. L. (2012). Komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zasady zapobigannia ta protydii koruptsii» [Commentary on the Law of Ukraine «On the Principles of Prevention and Counteracting Corruption»]. Lviv : Lvivskii derzhavnii universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
9. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2012). [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za redaktsiieiu M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 9-te vydannia, pereroblene ta dopovnene. Kyiv : Yurydychna dumka [in Ukr.].
10. Dudorov, O. O. (2017). Pro rozmezhuvannia zlochynu, pered bachenogo statteiu 368 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy, I prostupku, peredbachenogo statteiu 172⁵ Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [On the delimitation of the crime provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine and the misdemeanor provided for in Article 172⁵ of the Code of Administrative Offenses]. *Visnyk Luganskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni Didorenka*, 2 (78), 84–99 [in Ukr.].
11. Monitoryngovyi zvit shchodo realizatsii Natsionalnym agenstvom z pytan zapobigannia koruptsii u 2016–2018 rokakh administratyvno-iurydyktsiinoi funksii v chastyni protydii administratyvnym pravoporushenniam, yaki poviazani z koruptsiieiu (stanom na 1 chervnia 2018 roku) [Monitoring Report on the Implementation by the National Anti-Corruption Agency of 2016–2018 of an Administrative Jurisdiction Function in Counteracting Administrative Corruption Related Offenses Related (as of June 1, 2018)]. Retrived from http://pravo.org.ua/img/books/files/1531464560dudorov_nazk_report.pdf [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 05.03.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 05.03.2020
is accepted 18.03.2020*

Розділ 3

**Зарубіжне й міжнародне право:
історія, теорія та проблеми
реалізації**

Chapter 3

**Foreign and International Law:
History, Theory and Problems
of Implementation**

UDC (УДК) 343.163+343.195«18/19»
JEL Classification: K 41

Горбачов Василь Павлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат Донецької обласної колегії адвокатів
e-mail: gorvp582@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8632-8768

ВПЛИВ ПРОКУРАТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Анотація. Проаналізовано ступінь впливу прокуратури на формування та діяльність суду присяжних у Російській імперії. Здійснюючи нагляд за діяльністю комісій зі складання списків присяжних засідателів, а також беручи участь у їх роботі та у формуванні в судовому засіданні конкретного складу суду присяжних, прокуратура опосередковано впливала на результати розгляду кримінальної справи. А діяльність прокуратури в судовому засіданні, як сторони кримінального процесу, безпосередньо впливала на судові рішення. Водночас обґрунтована юридична позиція обвинувача та переконливість доказів не завжди гарантували обвинувальний вердикт суду присяжних.

Ключові поняття: прокуратура, прокурор, суд присяжних, присяжні засідателі, нагляд, міністерство юстиції.

Gorbachov Vasily,
PhD in law, Associate Professor,
Lawyer of the Donetsk Regional Bar Association
e-mail: gorvp582@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8632-8768

INFLUENCE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE ON THE FORMATION AND ACTIVITY OF THE JURY TRIAL IN THE RUSSIAN EMPIRE

Abstract. The article analyzes the degree of influence of the Prosecutor's office on the formation and activity of the jury trial in the Russian Empire. As a result of the judicial reform of 1864 in the Russian Empire, a jury trial was created and the Prosecutor's office was reformed. The prosecutor became a party of the prosecution in the trial. At the same time, the Prosecutor's office also retained its supervisory function in relation to the courts, so it had the opportunity to influence the formation and activities of the jury trial.

The Prosecutor's office supervised the activities of the commissions for the preparation of general and regular lists of jurors, and since 1884 the prosecutors were members of this Commission. The Minister of justice ordered prosecutors to supervise the activities of these commissions, and that the lists of jurors included persons «morally and socially trustworthy» and did not include persons who in the performance of the duties of jurors showed «a clear misunderstanding of the tasks of the court». In some cases, the Prosecutor's office ordered the police to conduct checks on the behavior of jurors and even covert surveillance of them.

At the trial the Prosecutor had the right to declared recusal a certain number of jurors without explanation. In some cases, the Prosecutor's office declared recusals for tactical reasons. At the hearing the Prosecutor's office defended its position before the jury trial in a contest with the defense. The influence on the jurors depended largely on the experience and activity of the public Prosecutor, on his skillful support of the prosecution. In general, prosecutors had a positive attitude to the jury trial.

It is concluded that, by supervising the activities of the commissions for drawing up lists of jurors, as well as participating in their work and in the formation of a specific composition of the jury in the court session, the Prosecutor's office indirectly influenced the results of the criminal case. And the activity of the Prosecutor's office in the court session, as the parties of criminal process directly influenced the decisions of the court of juries.

Key concepts: Prosecutor's office, prosecutor, jury trial, jurors, supervision, Ministry of Justice.

Вступ

Одним із нових правових інститутів кримінального процесуального права сучасної України є суд присяжних. Конституція 1996 року закріпила, що у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних. Однак безпосередньо порядок їх діяльності було врегульовано лише Кримінальним процесуальним кодексом у 2012 році. У зв'язку з нетривалим періодом існування в Україні суду присяжних корисним є вивчення його історичних коренів і взаємовідносин з прокуратурою. У Російській імперії, до якої входили території сучасної України, суд присяжних був створений у результаті судової реформи 1864 року та проіснував до встановлення Радянської влади.

Питання взаємовідносин прокуратури та суду присяжних у дореволюційний період розглядалися в дослідженнях М. Громницького, Г. Джаншиєва, А. Коні, М. Муравйова, М. Розіна, В. Случевського, Д. Тальберга, І. Фойницького, І. Щегловітова та ін. У радянський період та на сучасному етапі діяльність прокуратури в судових стадіях досліджували В. Бессарабов, В. Галузо, О. Звягінцев, О. Іванова, С. Казанцев, В. Клочков, Р. Савуляк, В. Сухонос та ін. Певні аспекти діяльності прокуратури знайшли відображення в роботах О. Демічева, К. Краковського, М. Немитіної, П. Щербини, О. Ярмиша та інших дослідників. Однак у цих дослідженнях недостатньо розкрито взаємовідносини прокуратури та суду присяжних.

У зв'язку з цим метою статті є з'ясування ступеня впливу прокуратури на формування та діяльність суду присяжних у Російській імперії.

1. Участь прокуратури у формуванні складу присяжних засідателів

У результаті судової реформи 1864 року в Російській імперії було створено суд присяжних і реформовано прокуратуру, яка стала стороною обвинувачення в судовому процесі. Крім того, прокуратура зберегла і наглядову функцію щодо судів, тому вона мала можливість впливати на формування та діяльність суду присяжних.

Присяжні засідателі обиралися з місцевих жителів. Для цього в кожному повіті особливі тимчасові комісії, призначені повітовими земськими зборами, щорічно складали загальні та чергові списки присяжних засідателів. До загальних списків включалися всі місцеві жителі, які мали право бути обраними в присяжні засідателі в наступному році. А до чергових списків із загальних списків включалися лише ті особи, які наступного року мали призиватися до участі у судових засіданнях

(ст.ст. 81, 83–88, 98 Заснування судових установлень).

У комісії зі складання чергових списків присяжних засідателів крім осіб, призначених повітовими земськими зборами, додатково включалися повітовий предводитель дворянства і мировий суддя повітового міста (ст. 97 ЗСУ). А в 1884 і 1887 рр. для поліпшення діяльності цих комісій закон додатково включив до них й інших посадових осіб (голову місцевого з'їзду мирових суддів, голову повітової земської управи, міського голову тощо). Включення конкретних осіб до чергового списку залежав від розсуду комісії, яка до нього повинна була включати тільки осіб, здатних, на її думку, «за своїми моральними якостями та з інших причин» до виконання обов'язків присяжних засідателів (ст. 99 ЗСУ).

Міністр юстиції, який одночасно був і генерал-прокурором, покладав на зазначені комісії моральну відповідальність «за невдалий вибір осіб, яким довірені вищі інтереси правосуддя та охорона громадської й приватної безпеки» [1, с. 260–261]. Він зазначав, що рівень присяжних визначався ступенем сумлінності, старанності та уваги комісії, вкладених у складання списків. Міністр вважав, що «уміле і обачне складання загальних і чергових списків присяжних засідателів є вихідна точка і наріжний камінь усього їх заснування» [2, с. 74]. Однак на практиці до чергових списків часто включалися особи, які не відповідали вимогам закону. Крім того, у зв'язку з тим, що від виконання обов'язків присяжних засідателів ухилялися привілейовані стани та купці, в багатьох повітах до списків включалися тільки селяни, серед яких нерідко не було грамотних осіб [3, с. 34–36].

Після проведення судової реформи прокуратура не брала жодної участі у складанні загальних та чергових списків присяжних засідателів. Однак прокурор Одеської судової палати Е. Я. Фукс, розглядаючи обрання присяжних засідателів як справу першорядної важливості, у 1872 році зобов'язав прокурорів здійснювати ретельне спостереження за правильністю виконання своїх обов'язків тимчасовими комісіями зі складання списків присяжних засідателів. Про безладдя та упущення в цьому питанні прокурори повинні були повідомляти головам цих комісій або губернаторам, а у разі безуспішності цього або в більш важливих випадках – прокурору судової палати [4, с. 37]. І на практиці прокурори приділяли увагу цьому питанню. Вони відзначали, що в багатьох місцях тимчасові комісії існували номінально, а їх функції фактично виконували предводителі дворянства, повітові управи тощо

[5, с. 282]. У зв'язку з наявними недоліками в діяльності цих комісій надалі відбулися законодавчі зміни.

Загальні списки присяжних засідателів перевірялися і виправлялися губернаторами (ст. 94 ЗСУ); прокуратура в їх перевірці участі не брала. Проте закон від 12.06.1884 у зв'язку зі специфікою національного складу населення 9 західних губерній (зокрема, Київської, Волинської, Подільської) перевірку в них загальних списків присяжних засідателів поклав на особливі губернські комісії, до яких було включено прокурорів окружних судів. Ці комісії мали право без зазначення причин виключати зі списків осіб, яких вони не визнавали можливим допустити до виконання обов'язків присяжного засідателя. Однак закон від 28.04.1887 затвердження в західних губерніях загальних списків присяжних засідателів передав одноосібній владі губернаторів.

Що стосується повітових комісій зі складання чергових списків присяжних засідателів, то закон від 12.06.1884 включив до їх складу товаришів прокурора окружного суду (ст. 97 ЗСУ)*. У результаті ці списки стали складатися за безпосередньої участі прокуратури. Залучення прокуратури до роботи цих комісій, на думку урядової комісії, яка розглядала питання вдосконалення судового законодавства, мало «найсприятливіші наслідки». Тому урядовою комісією було прийнято пропозицію про залучення прокуратури до перевірки й загальних списків присяжних засідателів [6, с. 73, 74, 84, 108].

Деякі дослідники (Н. Єфремова та М. Немітіна) негативно оцінюють включення представників прокуратури до комісій, вважаючи це посиленням контролю з боку адміністрації за складанням чергових списків присяжних засідателів. Однак О. Демічев вважає, що таке включення «принесло для здійснення цілей правосуддя, швидше, позитивний ефект, ніж негативний» [7, с. 181–182]. З такою позитивною оцінкою варто погодитися, оскільки завданням прокуратури був нагляд за законністю в діяльності цих комісій, на що її орієнтувало й міністерство юстиції.

Практика показала, що, незважаючи на позитивні результати реалізації законів 1884 і

1887 рр., у діяльності комісій зі складання чергових списків присяжних засідателів були суттєві недоліки: здебільшого вони збиралися не в повному складі, а складені ними списки не завжди відповідали вимогам закону. У зв'язку з цим циркуляром від 04.06.1888 № 15057 міністр юстиції зобов'язав працівників прокуратури, які входили до складу цих комісій, спостерігати за правильним складанням чергових списків присяжних засідателів, переглядати їх найретельнішим чином і разом з тим, взаємодіючи з головами комісій, вживати всіх відповідних заходів до того, щоб їх засідання призначалися на такий час, що був найбільш зручним для прибуття всіх членів комісій, особливо мирових суддів [8, с. 87–88].

Наказ міністра юстиції 1896 року зобов'язав працівників прокуратури ретельно виконувати свої обов'язки щодо участі у складанні зазначених списків, «з повною неупередженістю» спостерігати виключно за тим, щоб у списки включалися особи «в моральному і суспільному відношенні благодійні і здатні розумно і чесно виконувати обов'язок присяжного засідателя» [9, с. 56–57]. А в циркулярі від 15.12.1900 № 37669 міністр юстиції роз'яснив, що працівники прокуратури, які беруть участь у складанні списків, мають діяти тільки в якості охоронців законності та судового порядку, водночас мають зберігати «повну неупередженість і ні в якому разі не задаватися поглядами або міркуваннями обвинувальної властивості» [2, с. 74].

Однак надалі позиція міністерства юстиції змінилася. Це було пов'язано з тим, що однією з причин ухвалення великої кількості виправдувальних вироків уряд убачав у незадовільному, з його погляду, складі присяжних засідателів. Тому, коли кількість виправдувальних вироків значно збільшилася, міністр юстиції І. Г. Щегловітов з метою посилення кримінальної репресії направив прокурорам судових палат секретний циркуляр від 25.02.1912 № 14146 в якому звернув увагу на незадовільність роботи комісій зі складання списків присяжних засідателів. У багатьох місцевостях ці комісії взагалі не збиралися, а там, де вони збиралися, їх діяльність обмежувалася підписанням списків, складених канцелярським шляхом, без розгляду їх з погляду повноти і без оцінки моральних якостей осіб, включених до списків. Часто до цих списків включалися особи, які втратили право бути присяжними засідателями, а з іншого боку, не включалися особи, які належали «до найбільш забезпечених та інтелігентних класів населення». У результаті обов'язки присяжних засідателів виконувалися «переважно людьми

* Неточним є твердження О. Демічева про те, що закон від 12.06.1884 товаришів прокурора окружного суду включив до складу тимчасових комісій зі складання загальних списків присяжних засідателів (див.: Демічев А. А. История суда присяжных в дореволюционной России (1864–1917 гг.). М. : «Юрлитинформ», 2007. С. 176). Товариші прокурора були включені до комісій зі складання не загальних, а чергових списків.

нижчих верств населення», особами, які не відповідали за своїми внутрішніми якостями тим вимогам, яким повинні були задовольняти судді. Зокрема, до складу присяжних нерідко входили особи «з несформованими переконаннями, недостатньо розвиненим почуттям справедливості й ті, хто легко підкорювався впливу інших», і навіть особи, які належали «до того елементу міського населення, який найбільш опозиційно налаштований проти державної влади і державного суду». Такі особи зазвичай запам'ятовувалися чинами прокуратури, які підтримували обвинувачення в судових засіданнях, і у разі їх серйозного ставлення до участі в роботі зазначених комісій такі особи не підлягали б внесенню до списків. У зв'язку з цим міністр юстиції зобов'язав прокурорів окружних судів вжити енергійних заходів до скликання комісій зі складання чергових списків присяжних засідателів, до правильного і постійного їх функціонування, а також щоб під час участі в роботі цих комісій чини прокуратури наполягали на виключенні зі списків тих осіб, які за відомостями прокуратури під час виконання обов'язків присяжних засідателів виявили «явне нерозуміння завдань суду» [10, с. 190–191]. Цей циркуляр, що орієнтував прокуратуру на підбір бажаного складу присяжних засідателів, був скасований тільки 04.06.1917 після краху імперії [11, арк. 33].

Після складання комісією чергового списку присяжних засідателів і аж до процесуального формування конкретного складу суду присяжних прокуратура не впливала на цей список. За 3 тижні до відкриття судових засідань для участі в сесії суду з чергового списку обиралися за жеребом 30 основних і 6 запасних присяжних засідателів (ст. 550 Статуту кримінального судочинства). Однак закон від 12.06.1884 додатково поклав на прокуратуру наглядові повноваження, встановивши, що до початку жеребкування суд має вислухати висновок прокурора і виключити зі списку осіб, які за законом не могли бути присяжними засідателями.

Обрані присяжні були зобов'язані за викликом прибувати для участі в судовій сесії. За неявку до суду без законних причин передбачалася відповідальність: за перші дві неявки – грошове стягнення, а за третій раз – кримінальна відповідальність (ст.ст. 651, 652 СКС). Практика свідчила про поширеність фактів ухилення присяжних засідателів від явки до суду, зокрема під приводом хвороби. У 1881 році Урядуючий Сенат роз'яснив, що від прокуратури залежало порушення кримінального переслідування за явне ухилення від виконання громадського обов'язку під брехливим приво-

дом, тобто за подання до суду неправдивого свідчення про хворобу або неправдивих відомостей, що позбавляли права бути присяжним засідателем [5, с. 290]. А в грудні 1894 року на нараді старших голів і прокурорів судових палат йшлося про необхідність серйозної боротьби прокуратури з брехливими та фіктивними медичними посвідченнями про хвороби, зокрема шляхом порушення у всіх таких випадках обвинувачення [3, с. 52].

2. Негласне дізнання і спостереження за поведінкою присяжних засідателів. Процесуальний вплив прокуратури на формування складу суду присяжних

У деяких випадках прокуратура доручала поліції проведення перевірок поведінки присяжних засідателів, які прибули для участі у судовій сесії. Наприклад, у жовтні 1909 року Кам'янський поліцейський пристав за усним дорученням товариша прокурора Новочеркаського окружного суду провів негласне дізнання про поведінку 17 присяжних засідателів, які брали участь у сесії суду, з метою з'ясування питання про те, чи не було ними допущено «злочинної пристрасті» при вирішенні справ. У результаті негласних розпитувань і збору відомостей нічого злочинного не виявлено [12, арк. 2–3 зв.].

Справа доходила навіть до встановлення на вимогу прокуратури спостереження за присяжними засідателями. У вересні 1913 року у резонансній справі Бейліса на прохання прокурора Київської судової палати Г. Г. Чаплинського, у якого були відомості про можливість підкупу присяжних засідателів, Київське губернське жандармське управління встановило «найретельніше обережне» спостереження за всім складом присяжних засідателів, які мали розглядати цю справу в Київському окружному суді. Спостереження велося для з'ясування кола спілкування присяжних засідателів, можливості впливу на них осіб, зацікавлених у результатах справи, і даних про настрої присяжних, який міг позначитися на вироку. Водночас було не тільки зовнішнє спостереження (призначено 23 філери і затребувані додаткові філери з Житомира, Полтави та Бердичіва), а й встановлено безпосереднє спілкування для з'ясування настрою присяжних «зсередины». Було наказано про хід спостереження постійно «тримати в курсі» прокурора судової палати та доповідати йому всі дані, які могли дати матеріал до висновків про настрої засідателів. Незважаючи на всі ці заходи, спостереження за присяжними засідателями жодних результатів не дало [13, с. 356–361, 366].

На формування конкретного складу суду присяжних прокуратура, як і сторона захисту, впливала в судовому засіданні. З числа викликаних до суду 30 присяжних засідателів прокурор мав право без пояснення причин відвести не більше 6 осіб, а підсудні за певних обставин могли відвести до 12 осіб (ст.ст. 655, 656 СКС). Водночас, якщо суд обмежував кількість відведених прокурором (як і стороною захисту) присяжних засідателів, то вироки, що відбулися, скасовувалися Сенатом [14, с. 1759–1760]. На практиці право відводу присяжних більше використовувала не прокуратура, а сторона захисту [7, с. 92, 193].

Противником відводу присяжних засідателів був відомий судовий діяч А. Ф. Коні, який вважав, що право відводу давало привід до штучного підбору складу присяжних і не відповідало ролі державного обвинувача, який має стояти вище дріб'язкових підозр і «не підбирати ні суддів, ні закони». Тому він, коли був прокурором, ніколи не відводив присяжних засідателів. Це ж він рекомендував і товаришам прокурора. Водночас відсутність прокурорських відводів викликала подив вищих посадових осіб судового відомства [3, с. 39; 15, с. 362].

Задля усунення можливості штучного підбору складу присяжних засідателів закон від 12.06.1884 скоротив до 3 кількість присяжних, які могли бути відведені кожною стороною [6, с. 70].

За твердженням колишнього прокурора Московського окружного суду М. Ф. Громницького, правом відводу присяжних засідателів прокуратура ніколи не зловживала [16, с. 28]. На практиці були і судові засідання, в яких прокурори не відводили присяжних, і процеси, в яких вони відводили максимально можливу кількість присяжних [14, с. 1759; 17, с. 1156, 1504, 1578].

У деяких випадках прокуратура заявляла відводи з тактичних міркувань. Міністерство юстиції у 1884 році відзначило, що навіть за відсутності поважних причин до відводу присяжних засідателів прокуратура нерідко використовувала право відводу тільки для того, щоб «перешкодити захисту підібрати склад присяжних на свій розсуд» [18, с. 159]. Є свідчення працівників прокуратури та присяжних засідателів про те, що іноді прокурори викреслювали зі списку «впливових» і, з їх погляду, «неблагонадійних» присяжних тільки тому, що у попередніх справах були ухвалені виправдальні вироки [16, с. 28; 19, с. 162; 20, с. 204]. У одній зі справ обвинувач відвів присяжного засідателя, з питань якого в попередньому процесі можна було зробити висновок, що він «з м'якосердих» [21, с. 396]. Були приклади того,

що прокурори відводили всіх купців і дворян [17, с. 1406]. А у справі Бейліса, яка в 1913 році слухалася в Київському окружному суді, прокурор відвів з присяжних засідателів всю інтелігенцію, чим «привів у помітне замішання захисників» [13, с. 369].

Свої рекомендації прокурорам про відводи присяжних засідателів давало міністерство юстиції. Наприклад, 17.06.1890 товариш міністра юстиції О. Т. Аракін у секретному циркулярі № 18438 запропонував прокурорам відводити зі складу присяжних засідателів розкольників «у всіх випадках, коли є підстави припускати упереджене ставлення» таких осіб до підсудних або «неправильне розуміння ними властивостей і значення злочинних діянь, що підлягають обговоренню» [10, с. 69].

3. Участь прокуратури у засіданнях суду присяжних та її ставлення до нього

У судовому засіданні прокуратура відстоювала свою позицію перед судом присяжних у змаганні зі стороною захисту. На думку Державної Ради, обвинувачення в суді з присяжними засідателями становило «найважливіший з обов'язків осіб прокурорського нагляду» і вимагало від них «найбільших здібностей, знань і досвідченості» [22, с. 8]. Докази у справі оцінювали присяжні, які не були юристами і заздалегідь не знайомилися з матеріалами справи. Тому необхідно було переконати їх в обґрунтованості обвинувачення, але це прокуратурі вдавалося зробити не завжди. Вплив на думку присяжних багато в чому залежав від досвіду державного обвинувача, його активності під час дослідження доказів, вміння підтримання обвинувачення, ораторської майстерності, переконливості обвинувальної промови та її доступності для розуміння присяжних.

Проте присяжні засідателі у своїх спогадах стверджували, що прокурори, які виступали перед ними, «більшою частиною були бліді й безбарвні: приходили вони на свою... дзвіницю, дзвонили там більш або менш старанно і йшли геть без видимих результатів» [20, с. 201]. Як згадував відомий адвокат М. П. Карабчевський, невмілі обвинувальні промови за написаним текстом, ледь чутним голосом тощо чинили на присяжних негативне враження [23, с. 153]. З позитивного боку виділялося небагато працівників прокуратури, які відрізнялися даром говорити надзвичайно просто, ясно, виразно і які ніколи не забували, що перед ними стоїть «людина», а не злочинець. Прокурори, які впливали на присяжних головним чином силою свого таланту, були рідкісними [20, с. 201, 206].

Практика свідчила, що переконливість доказів, наданих прокуратурою, не завжди мала вирішальне значення для присяжних засідателів. У результаті в багатьох випадках присяжні виправдовували навіть тих підсудних, які в суді визнали свою провину. Наприклад, у 1894 році судом присяжних виправдано 8,7% підсудних, які визнали свою провину (1136 осіб), зокрема в Харківському судовому окрузі – 7,9% (143 з 1820), Одеському – 9,2% (118 з 1279), Київському – 6,7% (83 з 1230) [24, с. 274-286].

Суд присяжних мав дисциплінуюче значення для державних обвинувачів, які відповідальніше ставилися до справ, що розглядалися цим судом [19, с. 51]. А міністр юстиції І. Г. Щегловітов зазначав, що в суді за участю присяжних засідателів всі процесуальні гарантії отримували «своє дійсно життєве застосування» [25, с. 32].

Проте були факти (хоча і дуже рідкісні) зневажливого ставлення прокуратури до присяжних засідателів. Наприклад, у Сімферопольському окружному суді 23 вересня 1895 року стався «єдиний у своєму роді випадок зіткнення присяжного засідателя з головою і прокурором». Один із присяжних звернувся до голови з проханням скоротити тривалість оголошеної перерви в судовому засіданні, але його прохання не було задоволене. А коли після оголошення в 11-й годині ночі чергової перерви той же присяжний засідатель висловився за завершення розгляду справи без перерви, товариш прокурора, який підтримував обвинувачення, попросив суд замінити цього присяжного «за хворобою» іншим присяжним. Таке прохання було розцінене як незаконне і непристойне, як бажання публічно принизити «норовливого» присяжного засідателя [19, с. 7–9].

Були приклади уїдливих зауважень прокурора на адресу присяжних засідателів; а це викликало їх скептичне ставлення до доказів у справі й спричиняло виправдання навіть підсудних, які визнали свою провину [26, с. 478–479]. Виправдувальні вирoki дратували

і озлоблювали деяких обвинувачів, які про це давали зрозуміти присяжним, зокрема некоректними жестами, різними «глузуваннями» та «шпильками» на адресу присяжних. Все це загострювало відносини між обвинувачем і присяжними [20, с. 203–204; 26, с. 478–479].

Незважаючи на зазначені негативні приклади, загалом працівники прокуратури позитивно ставилися до суду присяжних. Його противниками, на думку дослідника судової реформи Г. Джаншиєва, були «провалені» прокурори, «прокурори-невдахи», які зустрічали відсіч від присяжних своєму обвинувальному азарту. Найбільш авторитетні представники прокуратури (М. Ф. Громницький, А. Ф. Коні, П. Н. Обнінський та ін.) були найбільш рішучими захисниками суду присяжних [19, с. 6, 11, 30, 65]. Його прихильниками були також міністри юстиції М. В. Муравйов і І. Г. Щегловітов. У грудні 1894 року на нараді старших голів і прокурорів судових палат проти суду присяжних або за його реорганізацію висловилися лише 2 прокурори з 10 [19, с. 11]. У листопаді 1896 року в урядовій комісії, яка обговорювала питання про зміни кримінально-процесуального законодавства, за ліквідацію суду присяжних виступив тільки сенатор В. Желеховський, а за його реорганізацію – 3 особи (зокрема, 2 представники прокуратури) [27, с. 18–19, 22].

Висновки

Так, можна зробити висновок про те, що, здійснюючи нагляд за діяльністю комісій зі складання списків присяжних засідателів, а також беручи участь у їх роботі та у формуванні в судовому засіданні конкретного складу суду присяжних, прокуратура опосередковано впливала на результати розгляду кримінальної справи. А діяльність прокуратури в судовому засіданні, як сторони кримінального процесу, безпосередньо впливала на судові рішення суду присяжних. Водночас правильна юридична позиція обвинувача та переконливість доказів не завжди гарантували обвинувальний вердикт суду присяжних.

Список використаних джерел

1. Сборник циркуляров и инструкций министерства юстиции. С 1 января 1865 по 31 декабря 1877 г. СПб. : тип. Правит. Сената, 1878. 1018 с.
2. Циркулярное распоряжение министра юстиции от 15 декабря 1900 года № 37669. *Журнал министерства юстиции*. 1901. № 1. С. 65–80.
3. Коні А. Ф. Вступительное и заключительное сообщения о суде присяжных и о суде с сословными представителями. *Журнал министерства юстиции*. 1895. № 4. С. 32–60.
4. Инструкция для руководства лицам прокурорского надзора Одесской судебной палаты при исполнении обязанностей, возложенных на них судебными уставами 20-го ноября 1864 г. и дополнительными к сим уставам узаконениями. Одесса : тип. Л. Нитче, 1872. 49, [33] с.
5. Сборник циркулярных указов / сост. В. В. Поповым. 2-е изд. СПб. : тип. Правит. Сената, 1890. 725 с.
6. Обсуждение вопроса об участии общественного элемента в отправлении правосудия. *Журнал министерства юстиции*. 1897. № 4. С. 37–114.

7. Демичев А. А. История суда присяжных в дореволюционной России (1864–1917 гг.). М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2007. 320 с.
8. Сборник циркуляров и инструкций министерства юстиции. Ч. III: 1886–1888. СПб. : тип. Правит. Сената, 1889. IX, 105 с.
9. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. СПб. : тип. Правит. Сената, 1896. 118 с.
10. Сборник циркуляров и инструкций министерства юстиции (с 1877 по 1914 г.). Секретные. Петроград : Сенатская тип., 1914. 196 с.
11. Державний архів Ростовської області (ДАРО). Ф. 41. Оп. 1. Спр. 181. 61 арк.
12. ДАРО. Ф. 425. Оп. 1. Спр. 134. 4 арк.
13. Падение царского режима: стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства : в 7 т. Т. 3 / ред. П. Е. Щеголева. Ленинград : Гос. изд-во, 1925. IV, 507 с.
14. Решения уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената за 1870 год. Второе полугодие. СПб. : тип. Правит. Сената, [1870]. 1330 с.
15. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. Т. 1. М. : Изд-во «Юрид. лит.», 1966. 568 с.
16. Громницкий М. Ф. Роль прокурора на суде по делам уголовным. *Журнал министерства юстиции*. 1896. № 2. С. 1-64.
17. Решения уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената за 1873 год. Второе полугодие. СПб. : тип. Правит. Сената, [1873]. 741 с.
18. Джаншиев Г. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). Историко-юридические этюды. М. : тип. М. П. Щепкина, 1891. 432 с.
19. Джаншиев Г. Суд над судом присяжных (по поводу статей г. Дейтриха и Гражданина). М. : тип. «Рассвет», 1896. XVI, 181 с.
20. Н. Н. О. Из заметок присяжного заседателя. *Исторический вестник*. 1898. Т. 74. Октябрь. С. 185–210.
21. Никитин В. Петербургский суд присяжных (наблюдения и впечатления присяжного заседателя). *Отечественные записки*. 1871. № 5–6 (май–июнь). Отд. I. С. 201-224, 367-402.
22. Отчет по Государственному Совету за 1872 г. СПб. : тип. Второго отделения С.Е.И.В. Канцелярии, 1874. 462 с.
23. Карабчевский Н. П. Около правосудия. СПб. : тип. т-ва печатн. и издат. дела «Труд», 1902. LXXX, 460 с.
24. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : Труды. В 9 т. Т. 6. СПб. : тип. Правит. Сената, 1897. 405 с.
25. Щегловитов И. Г. Суд присяжных (из лекции по русскому судоустройству). *Журнал министерства юстиции*. 1913. № 9. С. 1–49.
26. Бобрищев-Пушкин А. М. Эмпирические законы деятельности русского суда присяжных. М. : печатня А. И. Снегиревой, 1896. [4], 616, IV с.
27. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : Труды. В 9 т. Т. 9. СПб. : тип. Правит. Сената, 1899. 758 с. разд. паг. Журнал № 5.

References

1. Sbornik tsirkulyarov i instruktсий ministerstva yustitsii. S 1 yanvarya 1865 po 31 dekabrya 1877 g. (1878). [Collection of circulars and instructions of the Ministry of justice. From January 1, 1865 to December 31, 1877]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
2. Tsirkulyarnoye rasporyazheniye ministra yustitsii ot 15 dekabrya 1900 goda № 37669. (1901). [Circular Order of the Minister of Justice of December 15, 1900 No. 37669]. *Zhurnal ministerstva yustitsii (Journal of the Ministry of justice)*, 1, 65–80 [in Russ.].
3. Koni, A. F. (1895). Vstupitel'noye i zaklyuchitel'noye soobshcheniya o sude prisyazhnykh i o sude s soslovnymi predstavitel'yami [Opening and closing statements about the jury trial and the trial with estate representatives]. *Zhurnal ministerstva yustitsii (Journal of the Ministry of justice)*, 4, 32–60 [in Russ.].
4. Instruktсиya dlya rukovodstva litsam prokurorskogo nadzora Odesskoy sudebnoy palaty pri ispolnenii obyazannostey, vozlozhennykh na nikh sudebnymi ustavami 20-go noyabrya 1864 g. i dopolnitel'nymi k sim ustavam uzakoneni'yami (1872). [The instruction for the management (guide) to persons of public Prosecutor's supervision of the Odessa judicial chamber at performance of the duties assigned to them by judicial statutes of November 20, 1864 and additional to these statutes legalizations]. Odessa : tip. L. Nitche [in Russ.].
5. Popov, V. V. (1890). Sbornik tsirkulyarnykh ukazov [Collection of circular decrees]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
6. Obsuzhdeniye voprosa ob uchastii obshchestvennogo elementa v otpravlenii pravosudiya. (1897). [Discussion on the participation of the public element in the administration of justice]. *Zhurnal ministerstva yustitsii (Journal of the Ministry of justice)*, 4, 37–114 [in Russ.].

7. Demichev, A. A. (2007). Istoriya suda prisyazhnykh v dorevoluytsionnoy Rossii (1864–1917 gg.) [History of jury trial in pre-revolutionary Russia (1864–1917)]. M. : Izd-vo «Yurlitinform» [in Russ.].
8. Sbornik tsirkulyarov i instruktsiy ministerstva yustitsii. Chast' III: 1886–1888. (1889) [Collection of circulars and instructions of the Ministry of justice. Part III: 1886–1888]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
9. Nakaz ministra yustitsii, general-prokurora, chinam prokurorskogo nadzora sudebnykh palat i okruzhnykh sudov (1896). [Order of the Minister of justice, the Prosecutor General, for the ranks of the Prosecutor's supervision of the judicial chambers and district courts]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
10. Sbornik tsirkulyarov i instruktsiy ministerstva yustitsii (s 1877 po 1914 g.). Sekretnyye. (1914). [Collection of circulars and instructions of the Ministry of justice (from 1877 to 1914). Secret.]. Petrograd : Senatskaya tip. [in Russ.].
11. Derzhavnyy arkhiv Rostovskoyi oblasti (DARO). F. 41. Op. 1. Spr. 181.
12. DARO. F. 425. Op. 1. Spr. 134.
13. Padeniye tsarskogo rezhima : Stenograficheskiye otchety doprosov i pokazaniy, dannykh v 1917 g. v Chrezvychaynoy sledstvennoy komissii Vremennogo pravitel'stva. [The fall of the tsarist regime: Verbatim reports of interrogations and testimony given in 1917 to the Extraordinary Commission of inquiry of the Provisional government], 3, Leningrad : Gos. izd-vo, 1925 [in Russ.].
14. Resheniya ugovornogo kassatsionnogo departamenta Pravitel'stvuyushchego Senata za 1870 god. Vtoroye polugodiye. (1870). [Decisions of the Criminal cassation department of the Governing Senate for 1870. Second half-year]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
15. Koni, A. F. (1966). Sobraniye sochineniy [Collected works]. V 8 t. T. 1. M. : Izd-vo «Yurid. lit.», 1966 [in Russ.].
16. Gromnitskiy, M. F. (1896). Rol' prokurora na sude po delam ugovornym [The role of the Prosecutor in the criminal cases]. *Zhurnal ministerstva yustitsii (Journal of the Ministry of justice)*, 2, 1–64 [in Russ.].
17. Resheniya ugovornogo kassatsionnogo departamenta Pravitel'stvuyushchego Senata za 1873 god. Vtoroye polugodiye. (1873). [Decisions of the Criminal cassation department of the Governing Senate for 1873. Second half-year]. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
18. Dzhanshiyev, G. (1891). Osnovy sudebnoy reformy (k 25-letiyu novogo suda). Istoriko-yuridicheskiye etyudy [Basics of judicial reform (to the 25th anniversary of the new court). Historical and legal studies]. M. : tip. M. P. Shchepkina [in Russ.].
19. Dzhanshiyev, G. (1896). Sud nad sudom prisyazhnykh (po povodu stavey g. Deytrikha i Grazhdanina) [Trial over jury trials (concerning the articles of Mr. Deitrich and the Citizen)]. M. : tip. «Rassvet» [in Russ.].
20. N. N. O. (oktyabr' 1898). Iz zametok prisyazhnogo zasedatelya [From notes of the juror]. *Istoricheskiy vestnik (Historical Bulletin)*, 74, 185–210 [in Russ.].
21. Nikitin, V. (may-iyun' 1871). Peterburgskiy sud prisyazhnykh (nablyudeniya i vpechatleniya prisyazhnogo zasedatelya) [Petersburg jury trial (observations and impressions of a juror)]. *Otechestvennyye zapiski (Domestic notes)*, 5–6, 201–224, 367–402 [in Russ.].
22. Otchet po Gosudarstvennomu Sovetu za 1872 god. (1874). [Report on the State Council for 1872]. SPb. : tip. Vtorogo otdeleniya S.Ye.I.V. Kantselyarii [in Russ.].
23. Karabchevskiy, N. P. (1902). Okolo pravosudiya. [Near justice]. SPb. : tip. t-va pechatn. i izdat. dela «Trud» [in Russ.].
24. Vysochayshe uchrezhdennaya komissiya dlya peresmotra zakonopolozheniy po sudebnoy chasti : Trudy. (1897). [The Highest established commission for the revision of the legal provisions on the judicial part: Proceedings]. T. 6. SPb. : tip. Pravit. Senata [in Russ.].
25. Shcheglovitov, I. G. (1913). Sud prisyazhnykh (iz lektsii po russkomu sudoustroystvu) [Jury trial (from a lecture on the Russian judicial system)]. *Zhurnal ministerstva yustitsii (Journal of the Ministry of justice)*, 9, 1–49 [in Russ.].
26. Bobrishchev-Pushkin, A. M. (1896). Empiricheskiye zakony deyatel'nosti russkogo suda prisyazhnykh [The empirical laws of the activity of the Russian jury trial]. M. : pechatnya A. I. Snegirevoy [in Russ.].
27. Vysochayshe uchrezhdennaya komissiya dlya peresmotra zakonopolozheniy po sudebnoy chasti : Trudy. (1899). [The Highest established commission for the revision of the legal provisions on the judicial part: Proceedings]. T. 9. SPb. : tip. Pravit. Senata, Zhurnal, 5 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 17.12.2019
прийнята до друку 21.01.2020

The article: is received 17.12.2019
is accepted 21.01.2020

UDK (УДК) 341.645
JEL Classification: J70, K 33

Сидорець Божена Василівна,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судоустрою, адвокатури і прокуратури
Львівського університету бізнесу і права
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-0227-481X

ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄСПЛ У СФЕРІ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРАВА ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ ІЗ ЧАСТКОВИМ ЗАДОВОЛЕННЯМ ПОЗОВНИХ ВИМОГ)

Анотація. Здійснено спробу долучитися до аналізу основних сучасних тенденцій правозастосовної практики ЄСПЛ (надалі – Суд) у сфері правомірності втручання держави у права людини. Для максимальної репрезентативності розвідки за основу взято позовні провадження щодо різних родових об'єктів посягання: у сфері майнових прав, виборчих прав, особистої свободи та недоторканості особи. Відображення справ із частковим задоволенням позовних вимог заявника покликане висвітлити ті вимоги, які Суд визнав недоречними, а відтак, право – непорушеним.

Ключові поняття: права і свободи людини та громадянина, суб'єктивне право, особиста свобода, держава, втручання держави у права людини.

Sydorets Bozhena,

Candidate of Legal Science (Ph.D. in law)
Department of Judiciary, Advocacy and Prosecutor's office
Lviv University of Business and Law
e-mail: sydorets88@meta.ua
ORCIDID:0000-0002-0227-481X

TRENDS OF ECtHR ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE FIELD OF THE STATE INTERFERENCE IN HUMAN RIGHTS (THE EXAMPLES OF THE DECISIONS WITH PARTIAL SATISFACTION OF CLAIMS)

Abstract. The article attempts to join the analysis of the main current trends of the ECtHR law enforcement practice in the field of lawfulness of the state interference in human rights. To maximize the representativeness of intelligence, litigation is based on various patrimonial objects of encroachment: in the field of property rights, suffrage and personal freedom and inviolability of the individual.

The discription of cases with partial satisfaction of the applicant's claims is intended to highlight those claims which the Court has found to be inappropriate and, consequently, to the right undisturbed.

Therefore, we can conclude that the inherently arbitrary treatment by the state and its organs undergo human freedom in its physical (e.g., person) and spiritual (eg. freedom of thought) dimensions. The rules, declaring and proclaiming these rights as enshrined in the Constitution of Ukraine (article 29, 30, 34, 35), and in the articles of international instruments, including the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (articles 5, 9–11). Thus, it is important in the context of our theme to conclude that one of the patterns of the state intervention in human rights is interference in the sphere of personal rights – the rights of each, often referred to as civil, not directly connected with belonging to nationality of the state, not derived from it, and is innate and innate to every human being regardless of nationality. In our opinion, this phenomenon forms the concept of «regularity of the legitimacy of state intervention in the rights of man».

Key concepts: human rights and freedoms, subjective law, personal freedom, the state, state interference in human rights.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-129-132

Вступ

Питання визначення чітких меж правомірності втручання держави у права людини – тема неабиякої актуальності, позаяк вона корелює із

проблематикою глобалізації права, створення єдиного європейського правового простору, поліпшення правозастосовної діяльності всередині держави тощо. Окрім цього, дана про-

блематика має значну праксеологічну цінність, оскільки не є виключно «наукою задля науки», а в будь-який момент здатна відіграти певну роль в житті пересічного громадянина.

Проблематика правомірності втручання держави у права людини ставали предметом дослідження С. Рабіновича, Л. Луць, Р. Топольського, І. Берестовського, М. Хаустової та ін.

Ця наукова праця покликана висвітлити основні закономірності правомірності втручання держави у права людини на прикладі правозастосовної діяльності ЄСПЛ; прослідкувати певну динаміку, що виявляє себе у частково задоволених вимогах позивачів.

1. Формулювання теоретичних аспектів дослідження

Правові спори, в межах яких відповідачем є держава на сьогодні не рідкість. Зважаючи на особливий статус держави як суб'єкта правовідносин, наявність у неї імунітету тощо, ще до другої половини ХХ століття подібної практики не існувало. Проте станом на сьогодні стан речей принципово змінився, і, хоч для притягнення держави до відповідальності існує специфічна процедура, все ж така практика чим дужче популяризується [1, с. 90].

Значний масив справ, в межах яких відповідачем постає держава, стосується перевищення нею своїх повноважень у тій чи іншій формі від імені того чи іншого органу державної влади. Пізнавати такі речі теоретично повчально і необхідно, проте не менш важливо і актуально аналізувати безпосередньо практику Суду на прикладі його рішень.

2. Визначення праксеології питання

2.1. Рішення Європейського суду з прав людини від 02.09.2004 у справі Єманакова проти Росії

Батька заявниці у 1929 р. було репресовано як куркуля, а його майно, зокрема двоповерховий будинок у Оренбурзькій області конфісковано. У 1989 р. батька заявниці реабілітовано помертвено.

Будинок же залишився неушкодженим і один із місцевих коледжів використовує його як гуртожиток. Декілька разів, доки йшло провадження у справі, сім'ї, що жили в будинку, одержували дозвіл на приватизацію своїх квартир. У 1990 р. заявниця разом із сестрою звернулися до місцевого суду із заявою про визнання права власності на будинок.

Судом було відхилено вимогу та дано рекомендацію звернутися до обласного управління фінансів по майнову компенсацію, у якій їй було відмовлено. Розгляд цього питання у судових інстанціях Росії тривав більше десяти років.

Звернувшись до Європейського суду з прав людини заявниця скаржилася перш за все на порушення ст. 1 Конвенції про захист прав та основоположних свобод: «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на розгляд у продовж розумного строку».

Згідно із прецедентною практикою Суду, розумність тривалості судового розгляду потрібно оцінювати у світлі конкретних обставин та у зв'язку із критеріями складності справи [2, с. 5].

Щодо останньої, то суд зауважив, що деякі складнощі пов'язані із подіями 1930-х років, разом із тим, зважаючи на скромні розміри оспорюваного майна, обмежену кількість документів у матеріалах справи, а також, відсутність свідків, яких можна було б заслухати. Зважаючи на вищесказане, а також, з особистих обставин заявниці та надзвичайної важливості для неї питання, Суд вважав, що провадження не відбулося упродовж «розумного строку». Так, відбулося порушення пункту ст. 1 Конвенції.

Заявниця також скаржилася на відсутність у неї ефективних засобів правового захисту у зв'язку із тривалістю провадження. Вона стверджувала, що у неї не було ефективних засобів правового захисту зв'язку з тривалістю судового розгляду, наголошуючи, що низка її запитів до різноманітних судових та адміністративних органів у зв'язку з відсутністю інформації про її справу залишилися без конкретних відповідей.

Суд розглянув скаргу за ст. 13 Конвенції про захист прав та основоположних свобод: «Кожен, чий права і свободи, викладені у Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть, якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи», та вказав на порушення зазначеної статті.

Заявниця вимагала компенсації матеріальної шкоди, пов'язаної із батьковим будинком у розмірі двадцяти п'яти з половиною тисяч євро, а також, сто тисяч євро за компенсацію моральної шкоди.

Щодо матеріальної шкоди, судом було виправдано вимоги заявниці щодо матеріальної шкоди, в той час як вимоги щодо моральної – визнано надмірними та необґрунтованими. Керуючись принципом справедливості, Суд присудив заявниці одну тисячу євро на моральну шкоду [3, с. 500].

2.2. Рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2004 у справі Азіз проти Кіпру

Заявник народився та проживає в Нікосії. У 2001 р. він звернувся до міністра внутрішніх

справ із клопотанням про внесення його до списків виборців для участі в парламентських виборах. Міністерство внутрішніх справ відмовило у внесенні до списку, мотивуючи тим, фактом, що члени турецької-кіпріотської громади не можуть бути у списку виборців, до якого внесені греки-кіпріоти. Заявник безрезультатно оскаржував це рішення у Верховному суді.

Звернувшись до Європейського суду з прав людини, І. Азіз скаржився на позбавлення його можливості здійснити своє виборче право в парламентських виборах, що суперечить Конституції, яка гарантує кожному право на участь у виборах.

Він заявляв, що діяльність Палати турецької громади було припинено у 1963 р., а Верховний суд, попри те, поставився до нього як до члена громади, хоча на вільній, контрольованій урядом території цієї громади більше не існує. Така постановка питання є порушенням ст. 14 Конвенції про захист прав та основоположних свобод: «Здійснення прав і свобод, викладених у конвенції гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану або інших обставин».

Згідно із практикою Європейського суду з прав людини для цілей ст. 14 Конвенції відмінність у поводженні є дискримінаційною, якщо вона «не має об'єктивних і розумних підстав», тобто якщо вона не здійснюється з «легітимною метою», а бо якщо не існує «розумної пропорційності» між застосованими засобами та метою, яку належить реалізувати. Рішенням у справі заявника Верховний суд постановив, що ст. 63 Конституції Кіпру не забезпечує участі членів турецько-кіпріотської громади, які проживають у контрольованій Урядом частині Кіпру, в голосуванні під час парламентських виборів і підтвердив, що не може втручатися на підставі закону необхідності, щоб заповнювати відповідні прогалини у законодавстві.

Разом із тим, Суд зауважив, що заявник, що проживає на контрольованій Урядом території Кіпру, був повністю позбавлений будь-якої можливості виразити свою думку під час виборів членів Палати представників країни, громадянином якої він є і завжди у ній проживав [4, с. 460].

2.3. Рішення Європейського суду з прав людини від 28.10.2003 у справі Ракевич проти Росії

Заявницю-громадянку Росії, Т. Ракевич, у вересні 1999 р. було примусово поміщено в психіатричну лікарню м. Єкатеринбурга з діагнозом параноїдальна шизофренія. Виклик швидкої допомоги був здійснений подругою у

якої ночувала заявниця, що за її словами, вела себе неадекватно плакала, читаючи Біблію, кликала маму, що проживає у Казахстані тощо. Через три дні місцевим судом було винесено рішення про примусове взяття заявниці під варту.

Весь час перебування в лікарні, заявниця стверджувала, що її взяття під варту ініційовано її подругою членом релігійної секти.

Заявницею було подано апеляцію на рішення суду, яке було відхилено вищою інстанцією, проте, необхідність подальшого перебування під вартою судом була відхилена, мотивуючи достатнім для лікування періодом, наявністю малолітньої дитини тощо.

Звернувшись до Європейського суду з прав людини заявниця вказувала на порушення ст. 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод: «Кожен має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як в ситуаціях та порядку встановленому законом».

Заявниця не відносить себе до пункту відносно «взяття під варту душевнохворих», оскільки в неї не було історії цієї хвороби, а свій вільний час вона займалася екстремальним видом спорту, несумісним із психічними розладами. Поведінку ж, на зразок, плачу над Біблією, не можна віднести до душевної хвороби, а скоріше, до такої, що не сумісна із загально прийнятими нормами. Небезпеки ж такої поведінки для заявниці, чи інших осіб була відсутня.

Відтак, заявниця вимагала десять тисяч євро за моральну шкоду та три тисячі євро за витрати пов'язані із судом.

Судом було прийнято рішення про порушення ст. 5 Конвенції та про виплату трьох тисяч євро компенсації за моральну шкоду. Решту вимог було відхилено [4, с. 497].

Так, промоніторивши практику Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються втручання держави у сферу прав громадян, можна стверджувати про наявність певних закономірностей у цій сфері.

Перш за все, як показує практика, найбільш поширеним із видів втручання держави у сферу прав людини є втручання у сферу права на свободу та особисту недоторканість, а також, права на свободу думки, релігійних поглядів, вільного їх виразу та відстоювання (останнє охоплює і право мирних зібрань).

Висновки

Відтак, можемо констатувати, що за своєю суттю свавільного поводження з боку держави та її органів зазнає людська свобода у її фізичному (наприклад, недоторканість) та духовному (наприклад, вільнодумство) вимірах.

Норми, що декларують та проголошують ці права закріплені і у Конституції України (ст. 29, 30, 34, 35), і в статтях міжнародних документів, зокрема в Конвенції про захист прав та основоположних свобод (ст. 5, 9–11).

Так, можна зробити висновок, що однією із закономірностей втручання держави у права людини є втручання у сферу особистих прав – прав кожного, що часто іменуються громадянськими, хоча не безпосередньо пов'язані з приналежністю до громадянства держави, не впливають з нього, а є природженими і невід'ємними для кожної людини незалежно від її громадянства, статі, віку, раси, етнічної або релігійної приналежності [5, с. 10].

Саме ця група прав, а не скажімо, соціальні, чи фізичні, потерпає від найчисленнішого втручання з боку держави, не завжди правомірного.

Варто сконцентрувати окрему увагу на тому, що Європейський суд з прав людини здебільшого визнає факт втручання, обґрунтований у поданні заявника. В низці випадків скарга заявника може носити дещо перебіль-

шений характер (про що свідчить задоволення вимог та призначення компенсації у розмірі меншому, аніж вимагав того заявник), попри те, сам факт втручання безумовно визнається. І це при тому, що з подібними скаргами до Європейського суду з прав людини в нашій державі звертається не більше двох відсотків громадян, чиї права було порушено.

З огляду на це, неодмінно варто проаналізувати, основні критерії за якими факт втручання держави у права людини можна визнати правомірним.

Як свідчить практика рішень Європейського суду з прав людини, нормативною основою якої є Конвенція про захист прав та основоположних свобод, існують обставини правомірності, а також цілі правомірності.

Інакше кажучи, це взаємодія місця, часу, причини, способів та засобів дії, а також кінцевого результату, на які спрямований процес. Це явище, на нашу думку, і формує поняття «закономірність правомірності втручання держави у права людини».

Список використаних джерел

1. Берестовський І. В. Права людини як відкрита система: теоретико-методологічний аспект. *Держава та регіони*. Серія: Право. Запоріжжя, 2011. № 1. С. 88–94.
2. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 18 с.
3. Європейський суд з прав людини. Вибрані рішення європейського суду з прав людини. у 2-х т. К. : 2008. Т. 2. 541 с.
4. Європейський суд з прав людини. Вибрані рішення європейського суду з прав людини у 2-х т. К. : 2008. Т. 1. 548 с.
5. Сидорець Б. В. Правомірність втручання держави у права людини в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 20 с.

Referance

1. Berestovskyi, I. V. (2011). Prava lyudyny yak vidkryta systema: teoretyko-metodolohichnyy aspekt [Humans rights as an open system theoretical and methodological research] *Derzhava ta rehiony*. Seriya: Pravo, 1, 88–94 [In Ukr.].
2. Khaustova M. H. (2005). Natsionalna pravova systema za umov rozbudovy pravovoyi demokratychnoyi derzhavnosti v Ukrayini [National legal system in the context of legal and democratical building process] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Natsionalna yurydychna akademiya Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho, 18 [In Ukr.].
3. Yevropeyskyu sud z prav lyudyny (2008). Vybrani rishennya yevropeyskoho sudu z pravlyudyny u 2-kh tomakh [Chosen decisions of the UCoHR in the two volums], 2, 541 [In Ukr.].
4. Yevropeyskyu sud z prav lyudyny (2008). Vybrani rishennya yevropeyskoho sudu z pravlyudyny u 2-kh tomakh [Chosen decisions of the UCoHR in the two volums], 1, 548 [In Ukr.].
5. Sydorets, B. V. (2015). Pravomirnist vtruchannya derzhavy u prava lyudyny v Ukrayini [The legitimacy of the state intervention in to the human rights in Ukraine] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk zi specialnosti 12.00.01 – teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh ta pravovykh uchen. Natsionalny universytet «Lvivska politekhnik», 20 [In Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 03.01.2020
прийнята до друку 21.01.2020

The article: is received 03.01.2020
is accepted 21.01.2020

UDC (УДК) 341.215.2:004.93

Мовчан Анатолій Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Мовчан Максим Анатолійович,

кандидат юридичних наук,
старший інспектор штабу полку поліції
особливого призначення ГУНП в Київській області
e-mail: mak.movchan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2099-3981

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НАЙБІЛЬШИХ МІЖНАРОДНИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Анотація. Розглянуто актуальні проблеми застосування новітніх технологій для забезпечення безпеки найбільших міжнародних спортивних заходів. Проаналізовано окремі аспекти використання сучасних систем відеоспостереження і біометричної ідентифікації особи під час проведення Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи з футболу, а також фіналів Ліги чемпіонів УЄФА. Визначено особливості взаємодії правоохоронних органів з організаторами та службами безпеки міжнародних спортивних заходів з питань безпеки, охорони і обслуговування під час проведення футбольних матчів та інших спортивних заходів.

Ключові поняття: безпека, міжнародні спортивні заходи, новітні технології, системи відеоспостереження, біометрична ідентифікація, вболівальники.

Movchan Anatolii,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Operational and Investigative Activities
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Movchan Maksim,

Candidate of Law,
Senior Inspector of Special Police Unit
of Head Department of the National Police of the Kyiv region
e-mail: mak.movchan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2099-3981

USING NEW TECHNOLOGIES TO ENSURE THE SAFETY OF THE LARGEST INTERNATIONAL SPORTING EVENTS

Abstract. Considerable topicality in the present-day conditions is given to counteracting modern security threats during major cultural, mass and sporting events, improving the effectiveness of responding to adverse operational conditions, methods and means of eliminating sources of danger, and applying the latest technologies in ensuring law and order.

The purpose of the study is to consider the current problems of using the latest technologies to ensure the safety of the largest international sports events, to analyze the use of modern video surveillance systems and biometric identification during the Olympic Games, World Cups and European Football Championships, UEFA Champions League finals. In particular, the issues of security of the 2014 and 2018 World Cups and the 2016 Olympic Games in Brazil are considered.

It is emphasized that the main task of the video surveillance system in the stadiums is the physical safety of the people in the stadium, the security of the events themselves and the reduction of the risk of terrorist threat.

The peculiarities of the interaction of law enforcement agencies with the organizers and security services of international sports events on safety, security and service during football matches and other sports events are identified.

It is noted that the problems of counteracting the modern security threats at major sporting events require the further joint efforts of the organizers, service personnel and security services in carrying out these activities.

Key concepts: safety, international sports events, new technologies, CCTV systems, biometric identification, fans.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-133-138

Вступ

Значної актуальності в умовах сьогодення набувають питання протидії сучасним загрозам безпеки під час проведення найбільших культурно-масових і спортивних заходів, підвищення ефективності реагування на несприятливу оперативну обстановку, методи і засоби усунення джерел небезпеки та застосування новітніх технологій при забезпеченні правопорядку.

Основними причинами трагедій з потерпілими на великих спортивних аренах є масові заворушення серед глядачів, непродуманість організації найбільших спортивних заходів, технічні проблеми, пов'язані зі спортивними спорудами тощо.

Наприклад, у 1964 році під час футбольного матчу в Лімі (Перу) загинуло 320 осіб і близько однієї тисячі було поранено, у 1982 році в Лужниках (Москва) під час футбольного матчу московського «Спартака» з голландським «Хаарлемом» в розіграші Кубка УЄФА тиснява вболівальників стала причиною загибелі близько 70 осіб. У 1989 році на стадіоні Шеффільда (Англія) під час футбольного матчу між клубами «Ноттінгем Форест» і «Ліверпуль» у виниклій на трибунах тисняві загинули 94 людини, близько 200 було травмовано. У 2016 році на стадіоні футбольного клубу «Бешикташ» (Стамбул) спрацював вибуховий пристрій, у результаті чого загинуло 44 людини [1].

11 квітня 2017 року менш ніж за годину до футбольного матчу 1/4 фіналу Ліги чемпіонів УЄФА «Боруссія» – «Монако» біля автобуса дортмундської команди стався вибух, у результаті якого постраждали захисник команди «Боруссія» Марк Бартра і поліцейський, що супроводжував команду [2]. Після вибуху в Дортмунді УЄФА офіційно звернувся до влади Уельсу з проханням повністю перекрити дах стадіону «Міленіум» в Кардіффі, де 3 червня 2017 року проводився фінальний матч Ліги чемпіонів УЄФА, через можливі терористичні атаки з використанням безпілотників.

Вивчення проблем забезпечення безпеки найбільших міжнародних спортивних заходів особливо актуально в нинішніх умовах зростання терористичних загроз у всьому світі, широкого застосування новітніх технологій.

Окремі питання використання новітніх технологій для забезпечення безпеки найбільших міжнародних спортивних заходів розглядалися в статтях В. Анісімова, В. Бейдер, Е. Бецко, М. Зайкова, А. Непомнящого, А. Никифорова, А. Христофорова та ін.

Метою дослідження є розгляд актуальних проблем застосування новітніх технологій для забезпечення безпеки найбільших міжнародних спортивних заходів, проведення аналізу використання сучасних систем відеоспостереження і біометричної ідентифікації під час проведення Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи з футболу, а також фіналів Ліги чемпіонів УЄФА.

1. Організаційно-правові засади використання систем відеоспостереження та біометричної ідентифікації особи для забезпечення безпеки міжнародних спортивних заходів

Під час проведення масових спортивних, культурних, суспільно-політичних та інших заходів за участю значної кількості учасників і глядачів особливої актуальності набуває питання застосування сучасних систем відеоспостереження і біометричної ідентифікації особи. До таких заходів, насамперед, варто віднести організацію і проведення Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи з футболу, а також фіналів Ліги чемпіонів УЄФА.

У 2017 році на 86-й сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу Майкл Хершман, генеральний директор Міжнародного центру із забезпечення безпеки на спортивних заходах (ICSS), наголосив на ключовій ролі штучного інтелекту в цій галузі, а також закликав керівництво приймаючих країн включити новітні технології в створення стратегій забезпечення безпеки [3].

Дійсно, використання новітніх технологій стає повсякденною практикою. Однією з найбільш важливих технологій при забезпеченні безпеки на стадіонах є застосування веб-камер. Нині їх можна запрограмувати не лише на виявлення вогнепальної зброї та вибухових пристроїв, розпізнавання номерів автомобілів чи осіб, а й на фіксацію певних типів поведінки.

Системи з включенням елементів штучного інтелекту дають змогу звільнити співробітників служби безпеки від рутинних завдань, надають їм можливість зосередитися на прийнятті критично важливих рішень і реагуванні на події в режимі онлайн.

Разом із сучасними системами відеоспостереження використовуються також рамки металодетекторів на вході до спортивної споруди, цифрові радіостанції з локаторами GPS (допомагають диспетчерам направити найближчого співробітника служби безпеки до місця події), інженерні системи виявлення вибухових речовин і зброї, а також інша техніка, зокрема, безпілотники, вертольоти і навіть підводні човни.

Крім того, важливу роль відіграє відстеження інтернет-трафіку і телефонних розмов під час проведення великих спортивних заходів, а також наявність і на об'єкті, і в міському просторі значної кількості працівників правоохоронних органів.

Так, наприклад, у рамках реалізації програми «Безпечне місто» в Києві напередодні чемпіонату Європи з футболу 2012 року в Україні введена в експлуатацію автоматизована система централізованого управління нарядами патрульної служби «ЦУНАМІ», яка охоплює: геоінформаційну систему (електронну карту міста); систему супутникового GPS-позиціонування і мобільного комунікаційного обладнання; систему відеоспостереження; систему колективного відображення [4].

Сьогодні в Києві встановлено близько 7 тисяч відеокамер: на об'єктах соціальної інфраструктури міста, в центрі міста і на автомобільних мостах через Дніпро. Смарткамери мають свій, заздалегідь запрограмований сценарій інцидентів, у разі виникнення яких система автоматично інформує ситуаційний центр, що дає змогу забезпечити оперативну реакцію відповідних служб [5].

Зокрема, 26 травня 2018 року в Києві було проведено фінальний матч Ліги чемпіонів УЄФА сезону 2017/2018 років між мадридським «Реалом» і англійським «Ліверпулем». На грі була присутня велика кількість іноземних гостей, зокрема вищих посадових осіб країн, команди яких грали в фіналі. УЄФА

спільно зі службою безпеки Федерації футболу України, НСК «Олімпійський» та правоохоронними органами України забезпечили безпеку офіційних осіб, команд і глядачів під час проведення фіналу Ліги чемпіонів.

2. Забезпечення безпеки чемпіонатів світу з футболу 2014 і 2018 років та Олімпіади-2016 в Бразилії

Під час проведення Чемпіонату світу з футболу 2014 року в Бразилії задля забезпечення ефективного захисту громадян, туристів та їх майна на автостанціях Бразилії BRT MOVE було встановлено понад 300 одиниць 1.3-мегапіксельних мережевих відеокамер спостереження Hikvision DS-2CD864F-E з функцією WDR. За допомогою мегапіксельних зображень, одержуваних цими камерами, співробітники служби безпеки могли ідентифікувати підозрілих осіб і предмети на автовокзалах та їх околицях [6].

Крім того, для забезпечення безпеки Чемпіонату світу з футболу поліція Бразилії придбала окуляри Ex-Eye ізраїльської компанії Ex-Sight з відеокамерами, дисплеєм на зразок Google Glass і портативними комп'ютерами на базі Intel Atom, підключеними до бездротової мережі, які могли записувати відео, розпізнавати обличчя і порівнювати їх з базою даних злочинців, терористів і футбольних хуліганів. За декілька десятих часток секунди особи, які потрапили в кадр, розпізнаються, і для кожного з них формується «відбиток», що містить біометричні характеристики. Кожен такий відбиток займає всього 2,4 кілобайти, що дає змогу досить швидко сканувати великі бази даних. Крім того, система вміє розпізнавати автомобільні номери [7].

Тендер щодо забезпечення безпеки Олімпіади-2016 в Ріо-де-Жанейро з бюджетом у 2,2 млрд доларів виграла ізраїльська фірма ISDS (International Security & Defense Systems). Зокрема, повітряний простір над Ріо перекрили ізраїльські безпілотники, ізраїльська апаратура контролювала ситуацію на стадіонах, закритих спортивних аренах, басейнах, кортах, велотреках (всього понад 50 об'єктів), маршрути марафонців, місця змагань веслярів, серфінгістів, яхтсменів, олімпійське селище, аеропорти, морські порти, вокзали, вулиці, прилеглі до спортивних об'єктів, готелі, автомобільні парковки, резиденції VIP персон тощо.

Серед ноу-хау, які застосували представники фірми ISDS, – програма з виявлення в натовпі людей з незвичною поведінкою та система ідентифікації мобільних телефонів, яка визначає їх власників за країною походження.

Супутник Eros-B, розроблений ізраїльською компанією ImageSat, який дає змогу

робити знімки з надзвичайно високою роздільною здатністю, використовувався службами безпеки Бразилії для охорони спортивних заходів Олімпіади-2016. Цей супутник може ідентифікувати різні об'єкти – людей, автомобілі, предмети – на площі в 450 кв. км з роздільною здатністю 0,5 м [8].

На зимовій Олімпіаді в Південній Кореї в 2018 році за безпеку спортсменів і глядачів відповідали дрони-перехоплювачі, які могли виявити і знищити будь-який неопізнаний об'єкт.

На стадіонах Чемпіонату світу з футболу 2018 року було встановлено камери з роздільною здатністю Full HD (1920x1080), які оснащені 20-кратними об'єктивами. Програмне забезпечення дає змогу автоматично ідентифікувати об'єкти на зображенні в режимах: «Особи», «Небезпечні предмети», «Небезпечний напрямок». Система розпізнавання осіб на стадіонах Чемпіонату світу 2018 року дозволяла виявити людину з «чорного списку», якщо йому вдалося б якимось чином пробратися на трибуну.

Відео- і аудіосистеми від компанії Bosch, які використовувались на стадіонах Чемпіонату світу-2018, обертаються на 360 градусів. Близько тисячі камер передають зі стадіону всю інформацію до Центру управління, який інтегрований з інженерною інфраструктурою, камерами, пожежними, охоронними та іншими системами. Також там встановлено найбільший в світі круговий екран. Актуальна інформація про роботу всіх систем відображається на так званій відеостіні в Центрі управління [3].

Згідно з ст. 41 Регламенту ФІФА з охорони правопорядку і забезпечення безпеки стадіонів, прийнятого рішенням Виконавчого Комітету ФІФА від 14.12.2012, усі стадіони мають бути обладнані відповідними ефективними замкнутими телевізійними системами інтелектуального відеоспостереження (CCTV); монітори та контрольні консолі мають розміщуватися в Оперативному центрі стадіону [9].

Основне призначення системи відеоспостереження полягає у виявленні надзвичайних подій або потенційних проблем співробітниками Оперативного центру стадіону і наданні інформації, необхідної для оцінки ситуації та прийняття рішення про необхідні заходи. Додаткове призначення прихованої системи відеоспостереження полягає у веденні відеозапису, який можна використати під час розслідування надзвичайних подій і збирання доказів.

Головне завдання системи відеоспостереження на стадіонах – це фізична безпека людей, які знаходяться на стадіоні, безпека проведення самих заходів і зменшення ризику терористичної загрози.

Окреме завдання такої системи полягає в забезпеченні власне громадської безпеки, адже за допомогою системи відеоспостереження можна вести моніторинг трибун в режимі онлайн з метою оперативного виявлення правопорушень, наприклад, випадків запалювання фаєрів, та розслідування цих інцидентів. Для цього під час моніторингу варто «вихоплювати» обличчя глядачів, розпізнавати їх, щоб у разі необхідності можна було ідентифікувати правопорушників [9].

Водночас робота системи безпеки має бути максимально непомітною для відвідувачів, вони не мають відчувати надмірну «опіку», а навпаки, мають легко і швидко потрапляти на стадіон і залишати його.

3. Особливості взаємодії правоохоронних органів з організаторами та службами безпеки міжнародних спортивних заходів з питань безпеки, охорони і обслуговування під час проведення футбольних матчів та інших спортивних заходів

3.06.2016 в Парижі на стадіоні «Стад де Франс», у присутності керівників Ради Європи, УЄФА, уряду Франції і низки міністрів країн Європейського Союзу відбулася урочиста церемонія підписання Конвенції Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони і послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів.

Єдиним підходом, згідно з Конвенцією, є визнання того факту, що незалежно від їх основної мети, заходи з безпеки, захисту і обслуговування в зв'язку з футбольними та іншими спортивними заходами мають бути паралельними взаємопов'язаними за своєю дією і не можуть розроблятися і реалізовуватися окремо.

Ще у квітні 2002 року Рада Євросоюзу ухвалила рішення створити в поліцейських структурах країн Європейського Союзу Національні футбольні інформаційні пункти (НФІП) для обміну даними про уболівальників. Для цього в європейських країнах формуються бази даних уболівальників, які оновлюються перед кожним чемпіонатом.

Питання співпраці в області запобігання заворушенням на міжнародних футбольних матчах регламентуються спеціальною інструкцією для країн Євросоюзу «Football Handbook», яка класифікує уболівальників на звичайних і ризикованих. Щодо звичайних уболівальників пропонується обмінюватися даними про їх кількість, ідентифікацію, прапори, застосування фаєрів, інформацією про заброньовані готелі, де вони мають намір зупинитися перед матчем, про транспорт, на якому вони збираються приїхати в країну.

Список фанатів, яких поліцейські вважають такими, що представляють ризик, доповнюється відомостями про символіку фанатських груп, вживанні алкоголю, поведінкових характеристиках (можливої реакції на перемогу або програш команди, на провокаційні питання), а також їхні взаємовідносини з представниками різних футбольних клубів [10].

Зокрема, на Чемпіонаті світу з футболу 2018 року було влаштовано два контури безпеки – червоний і зелений периметри. Червоний периметр – це зовнішній контур безпеки, обладнаний датчиком радіоактивних речовин, і прохідні групи. Зелений периметр – це прохід уболівальників на сектори і зчитування квитків. Турнікети реагують на паспорт вболівальника (FAN ID): зчитують штрих-код і RFID-позначку, зв'язують їх з базою даних квитків, яка підтверджує право доступу конкретної людини в буферну зону в конкретний день на конкретний матч. Так, служба безпеки дізнається, в який сектор зайшов глядач, щоб потім відстежувати його з допомогою камер, а система контролю збирає повну статистику щодо відвідуваності і динаміки входу/виходу [3].

Під час літніх Олімпійських і Паралімпійських ігор 2020 року в Токіо планується застосувати систему розпізнавання осіб для спортсменів, чиновників, журналістів і волонтерів. Використання такої ідентифікації особи стане першим в історії випадком масового застосування подібних технологій на Олімпіаді. Метою нововведення є підвищення безпеки і запобігання терористичних актів, а також недопущення проникнення на територію спортивних об'єктів за чужою перепусткою. Водночас звичайні вболівальники не будуть розпізнаватися цією системою в зв'язку з тим, що вони будуть відвідувати спортивні заходи

Олімпіади за квитками, що також є ідентифікацією особи [11].

Для успішного проведення Чемпіонату світу з футболу в 2022 році уряд Катару модернізує правоохоронну систему держави, розширює стратегічне партнерство з багатьма країнами і міжнародними організаціями, зокрема, Інтерполом, разом з яким з 2012 року реалізує розрахований на десять років проєкт STADIA. Зазначена ініціатива спрямована на формування міжнародної бази знань і передового досвіду в області проведення і забезпечення безпеки на спортивних заходах [12].

Висновки

Отже, проблеми протидії сучасним загрозам безпеки на великих спортивних заходах вимагають подальших спільних зусиль організаторів, обслуговуючого персоналу і служб безпеки під час проведення цих заходів.

Для успішного вирішення зазначених проблем необхідно забезпечити:

– по-перше, нормативно-правове відпрацювання питань, пов'язаних із посиленням акценту на безпеку під час проектування, будівництва та обладнання спортивних споруд та інших спортивних об'єктів;

– по-друге, нормативно-правове вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки та правопорядку на спортивних змаганнях, що виключають можливість неналежної поведінки з боку вболівальників, проявів жорстокості і насильства, а також інших антигромадських дій, які чинять негативний вплив на організацію проведення спортивних заходів;

– по-третє, чіткі і продумані дії організаційних комітетів із підготовки та проведення змагань, зокрема дій, спрямованих на забезпечення безпеки і комфортних умов для вболівальників на стадіоні.

Список використаних джерел

1. Обеспечение безопасности при проведении спортивных мероприятий. URL: <http://librisum.com/profsport/alfiz21.htm>
2. По подозрению в организации взрывов в Дортмунде задержан выходец из РФ. URL: <http://www.sport-express.ru/football/germany/reviews/avtobus-borussii-vzorval-rossiyanin-podrobnosti-1245851/>
3. Безопасный спорт. Какие технологии защищали гостей чемпионата мира. URL: <http://www.forbes.ru/tehnologii/364753-bezopasnyu-sport-kakie-tehnologii-zashchishchali-gostey-championata-mira>
4. Міліція здатна забезпечити громадський порядок під час ЄВРО-2012. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/445545>
5. На вулицях Києва з'являться 600 нових камер відео спостереження. URL: <https://hromadske.ua/posts/navulicyah-kiyeva-zyavlyatsya-600-novih-kamer-vidEOSposterezhennya>
6. IP видеонаблюдение от Hikvision обеспечивает безопасность на Чемпионате мира по футболу 2014 в Бразилии. URL: <http://www.worldvision.su/news/novosti-tehniki/ip-videonablyudenie-ot-hikvision-obespechivaet-bezopasnost-na-championate-mira-po-futbolu-2014-v-brazilii-606.html>
7. Чемпионат мира по футболу в Бразилии будут охранять роботы, беспилотники и полицейские в очках, распознающих лица. URL: <http://habrahabr.ru/company/nordavind/blog/180587/>

8. Безопасность Олимпиады в Рио обеспечит крошечная компания из Израиля. URL: http://www.liveinternet.ru/users/lara_rimmer/post395847689/
9. Регламент ФИФА по охране правопорядка и обеспечению безопасности стадионов : принят решением Исполнительного Комитета ФИФА от 14 декабря 2012 года. URL: http://www.rfs.ru/res/docs/fifauefa/regl_fifa_secur.pdf
10. Полицейский интернационал vs фанаты. URL: <http://www.agentura.ru/projects/identification/fanats/>
11. На Олимпиаде-2020 применят систему распознавания лиц. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2017/12/24/novost/mir/olimpiade-2020-primenyat-sistemu-raspoznaniya-licz>
12. Игорь Шуневич принял участие в международной конференции по вопросам обеспечения безопасности спортивных мероприятий. URL: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=257873>

References

1. Obespechenie bezopasnosti pry provedenii sportyvnykh meropriyatiy [Safety during sporting events]. Retrieved from <http://librisum.com/profsport/alfiz21.htm> [In Russ.].
2. Po podozreniyu v organizatsii vzryvov v Dortmunde zaderzhan vykhodets iz RF [On suspicion of organizing explosions in Dortmund, a native of the Russian Federation was detained]. Retrieved from <http://www.sport-express.ru/football/germany/reviews/avtobus-borussii-vzorval-rossiyanin-podrobnosti-1245851/> [In Russ.].
3. Bezopasnyy sport. Kakiye tekhnologii zashchishchali gostei chempionata mira [Safe sport. What technologies protected the guests of the World Cup]. Retrieved from <http://www.forbes.ru/tehnologii/364753-bezopasnyy-sport-kakie-tehnologii-zashchishchali-gostey-chempionata-mira> [In Russ.].
4. Militsiya zdatna zabezpechyty hromads'kyi porядok pid chas EURO-2012 [Police are able to maintain public order during EURO 2012]. Retrieved from <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/445545> [In Ukr.].
5. Na vulytsyakh Kyiva z'yavlyat'sya 600 novykh kamer videosposterezhenya [600 new CCTV cameras will appear on the streets of Kiev]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/na-vulicyah-kiyeva-z'yavlyatsya-600-novykh-kamer-videosposterezhennya> [In Ukr.].
6. IP Videonablyudeniye ot Hikvision obespechyvayet bazopasnost' na Chempionatye mira po futbolu 2014 v Brazyl'ii [Hikvision's IP Surveillance Provides Security at the 2014 FIFA World Cup in Brazil]. Retrieved from <http://www.worldvision.ru/news/novosti-tehniki/ip-videonablyudeniye-ot-hikvision-obespechivaet-bezopasnost-na-chempionate-mira-po-futbolu-2014-v-brazyl'ii-606.html> [In Russ.].
7. Chempionat mira po futbolu v Brazyl'ii budut okhranyat' roboty, bespilotnyki i politseyskie v ochkah, raspoznayushchykh litsa [FIFA World Cup in Brazil will be guarded by robots, drones and policemen with face recognition glasses]. Retrieved from <http://habrahabr.ru/company/nordavind/blog/180587/> [In Russ.].
8. Bazopasnost' Olimpiady v Rio obespechit kroshechnaya kompaniya iz Izrailya [The safety of the Olympics in Rio will provide a tiny company from Israel]. Retrieved from http://www.liveinternet.ru/users/lara_rimmer/post395847689/ [In Russ.].
9. Reglament FIFA po okhranye pravoporyadka i obaspecheniyu bazopasnosti stadionov: prinyat resheniyem Ispolnitel'nogo Komiteta FIFA ot 14 dekabrya 2012 goda [FIFA Rules for Law Enforcement and Stadium Safety: Adopted by the FIFA Executive Committee on December 14, 2012]. Retrieved from http://www.rfs.ru/res/docs/fifauefa/regl_fifa_secur.pdf [In Russ.].
10. Politseyskiy international vs fanaty [Police international vs fans]. Retrieved from <http://www.agentura.ru/projects/identification/fanats/> [In Russ.].
11. Na Olimpiadye-2020 primenyat sistyemu raspoznaniya lits [At the Olympics 2020 will use a face recognition system]. Retrieved from <https://ru.slovoidilo.ua/2017/12/24/novost/mir/olimpiade-2020-primenyat-sistemu-raspoznaniya-licz> [In Russ.].
12. Igor' Shuneyevich prinyal uchastiye v mezhdunarodnoy konferentsii po voprosam obaspecheniyabezopasnosti sportivnykh meropriyatiy [Igor Shunevich took part in the international conference on the safety of sports events]. Retrieved from <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=257873> [In Russ.].

*Стаття: надійшла до редакції 12.02.2020
прийнята до друку 19.02.2020*

*The article: is received 12.02.2020
is accepted 19.02.2020*

UDC (УДК) 341.33

Габрелян Гоар Валеріївна,

аспірантка

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

e-mail: gabrelyangoar@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0346-4551

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Проаналізовано окремі питання міжнародно-правового становища медичного персоналу в період збройних конфліктів та досліджено захист медичного персоналу як основоположного право у системі міжнародного гуманітарного права. Враховуючи унікальність гуманітарної діяльності, яку здійснює медичний персонал, автор зробив висновок, що правове становище згаданої категорії осіб виокремлюється серед інших категорій, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано основні принципи діяльності медичного персоналу. Визначено, що в обов'язок медичного персоналу перш за все входить надання медичної допомоги пораненим, хворим і потерпілим аварію корабля, військовополоненим, а також цивільному населенню.

Ключові поняття: міжнародне гуманітарне право, медичний персонал, збройний конфлікт, безпосередня участь в бойових діях, поранені і хворі.

Habrelian Hoar,

PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

e-mail: gabrelyangoar@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0346-4551

LEGAL PROTECTION OF MEDICAL PERSONNEL DURING ARMED CONFLICTS

Abstract. The article analyzes the extent of the international legal status of medical personnel during armed conflicts and examines the protection of medical personnel as a fundamental right in the system of international humanitarian law. The author concludes that the legal status of medical personnel is subject to the humanitarian tasks it performs, as no one should be persecuted or condemned for caring for the injured or ill. Humanitarian activities carried out by medical personnel, whether civilian or military should never be regarded as directly being involved in hostilities. Such personnel should be guaranteed inviolability, except in cases where, in abusing its privileges, it interferes in combat in one form or another. The approach to the right to health in armed conflict from the point of view of International Law is based on the principles of non-discrimination and equality, as well as on the right to permissible, acceptable and quality medical care. Two factors are present. On the one hand, raising awareness of the obligation to respect the rights to protect medical personnel and the right to receive safe and timely medical care, and on the other, raising accountability, securing better fulfillment of these obligations, can be an effective way of improving the situation of the medical staff and patients during armed conflict.

It is determined that the duty of medical personnel is first and foremost to provide medical care to the wounded, sick and victims of a ship wreckage, prisoners of war, and to civilians. These groups do not directly participate in hostilities and enjoy the protection of International Humanitarian Law. It is the responsibility of the victims of the armed conflict to intercede for the duty of medical personnel towards them, and that the authorities of the parties involved in the conflict are obliged to provide the medical staff with facilities for care in areas where the civil health care system is disrupted as a result of hostilities and also should do it in occupied territories.

Key concepts: international humanitarian law, medical personnel, armed conflict, direct involvement in hostilities, wounded and sick.

Вступ

Женевські конвенції і Додаткові протоколи досить повно визначають правове становище медичного персоналу під час збройного конфлікту. Захист медичних працівників завжди визнавався міжнародним співтовариством надзвичайно важливим, оскільки вони покликані надавати допомогу пораненим і хворим на полі бою. Цей персонал прирівняний до священнослужителів, які дають останнє напуття вмираючим.

1. Термінологія

Медичний персонал, за визначенням I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1977 року (далі – Додатковий протокол), – це особи, які призначені стороною, що перебуває в конфлікті, виключно для вирішення медичних завдань, для адміністративно-господарського забезпечення медичних формувань або для роботи на санітарно-транспортних засобах та їх адміністративно-технічного забезпечення. Такі призначення можуть бути або постійними, або тимчасовими. Водночас персоналу визначаються виключно медичні цілі, а не участь у бойових діях [1].

Під медичними цілями розуміється розшук поранених, хворих, осіб, які зазнали корабельної аварії, їх транспортування, встановлення діагнозу або лікування, включаючи надання першої медичної допомоги, а також профілактика захворювань [7].

Медичний персонал може бути і військовим, і цивільним. Цивільний персонал може бути суб'єктом захисту міжнародним гуманітарним правом тільки в тому випадку, якщо він призначений стороною, яка бере участь у конфлікті, тобто при виконанні своїх функцій підпадає під такі категорії:

- медичний персонал однієї зі сторін у конфлікті (і військовий, і цивільний), а також персонал, який надано організаціям цивільної оборони;

- затриманий противником для догляду за пораненими і хворими військовополоненими тієї ж сторони в конфлікті, що і сам персонал;

- медичний персонал із числа інтернованих, затриманий противником для догляду за іншими інтернованими особами;

- військовий або цивільний медичний персонал, який надає допомогу військовополоненим та інтернованим особам за наказом або проханням сторони в конфлікті і сам належить до цієї сторони;

- медичний персонал національних товариств Червоного Хреста і Міжнародного комітету Червоного Хреста.

2. Захист осіб, які виконують медичні функції

Медичний персонал зобов'язаний надавати допомогу і військовополоненим, і інтернованим особам.

Так, під захист міжнародного гуманітарного права підпадає весь персонал, чия робота необхідна для забезпечення ефективної допомоги пораненим і хворим, але тільки в той час, поки він перебуває в складі медичної служби. Крім лікарів і середнього медичного персоналу, це можуть бути і санітари, і кухарі, і техніки, які обслуговують медичний транспорт. Однак під дію цих статей не підпадає, наприклад, приватно практикуючий цивільний лікар, який не отримав конкретного призначення від своєї країни і не належить до категорії медичного персоналу з міжнародного гуманітарного права. Цілком ймовірно, це пов'язано також і з тим, що медичний персонал не тільки користується привілейованим статусом, а й має перебувати під особливим контролем, оскільки воююча країна несе відповідальність за будь-які зловживання цим статусом [10].

Медичний персонал є гарантом захисту поранених і хворих і користується певними правами, які, звичайно, пов'язані з відповідними обов'язками держави, якому належить медичний персонал, і сторін в конфлікті (ст. 24, 25 I Женевської конвенції про захист жертв війни від 1949 року, далі – Женевські конвенції). Наприклад, право медичного персоналу на захист пов'язано з обов'язком воюючих сторін не нападати на цей персонал і не брати його в полон [1].

Основне право медичного персоналу – це право на захист. Тільки завдяки цьому праву діяльність медичного персоналу може бути відносно безпечною. Природно, що це право впливає з права на заступництво і захист для жертв збройних конфліктів. Отже, захист надається медичному персоналу з тим, щоб створити умови для виконання гуманної місії з надання медичної допомоги пораненим і хворим і тільки на час її виконання. Цього права медичний персонал позбавляється, якщо він користується ним для отримання комерційної вигоди або коли сам бере участь у веденні бойових дій під прикриттям статусу медичного працівника.

Під час збройного конфлікту місія медичного персоналу очевидна: надання медичної допомоги пораненим і хворим. Їх роль важко переоцінити. Складно уявити, щоб було, якби пораненій особі не було кому допомогти тому що той, хто може допомогти, теж поранений. Задля того, аби ланцюг працював, Женевськими конвенціями передбачено безумовний захист медичного персоналу від нападів [1].

Згідно зі статтею 8 (с) Протоколу I, термін «медичний персонал» передбачає весь персонал, постійний та тимчасовий, медичні установи, які зобов'язані забезпечити адекватне лікування поранених і хворих. До нього належать не тільки лікарі та медсестри, а й широке коло спеціалістів, техніків, обслуговуючого персоналу, водіїв, кухарів та адміністраторів [1].

Він охоплює військовий та цивільний персонал, а також службовців, призначених для організацій цивільної оборони, медичний персонал Національного Червоного Хреста чи Червоного Півмісяця або інших належних уповноважених та визнаних національних товариств добровільної допомоги, які виконують свої обов'язки у межах якоїсь відповідальної організації.

Медичний персонал варто забезпечувати розпізнавальними знаками і документами. Розпізнавальний знак має бути ясно видно здалеку, він видається військовою адміністрацією і забезпечується її печаткою (ст. 40, 41 I Женевської конвенції, ст. 42 II Женевської конвенції, ст. 20 IV Женевської конвенції). Крім того, цивільний медичний персонал повинен мати при собі посвідчення особи, вимоги до яких викладені в ст. 1 Додатка I Додаткового протоколу I. Посвідчення має бути міцним, написаним національною або офіційною мовою, містити відомості про вік, прізвище, особистий номер власника, вказівки про те, в якій якості власник має право на захист, мати фотографію, підпис власника або відбиток його пальця. Посвідчення засвідчується печаткою і підписом компетентного органу влади, а також містить дату видачі та закінчення терміну дії [2].

Додатковий протокол I від 1977 року описує захисний знак для персоналу цивільної оборони – блакитний рівносторонній трикутник на оранжевому полі. Медичний персонал формувань цивільної оборони може використовувати як захисний знак Червоного Хреста або знак персоналу цивільної оборони. Як емблема для захисту від нападів 2005 року використовується ромб, водночас у внутрішніх структурах організації Червоного Хреста можуть використовуватися традиційні символи [2].

Медичний персонал, що працює в зоні збройного конфлікту, має право на повагу і заступництво. На нього не можна нападати, йому необхідно надавати допомогу і підтримку (ст. 24–27 I Женевської конвенції, ст. 36, 37 II Женевської конвенції).

Права медичного персоналу є невідчужуваними. Це означає, що персонал не може відмовлятися від прав, які їм забезпечують Женевські конвенції.

Відповідно до ст. 32 I Женевської конвенції, ст. 36 II Женевської конвенції, імунітетом до взяття в полон і затримання користуються такі категорії медичного персоналу:

- медичний персонал нейтральної держави;
- медичний персонал, спрямований Міжнародним комітетом Червоного Хреста;
- медичний персонал госпітальних судів і літаків санітарної авіації.

Персоналу 1-й і 3-ї категорій при попаданні в руки супротивника має бути дозволено повернутися в свою країну, як тільки відкриється шлях для повернення і як тільки військові міркування це дозволять. Медичний персонал 2-ї категорії має бути негайно репатрійований або спрямований знову в розпорядження однієї зі сторін конфлікту відповідно до угод між Міжнародним комітетом Червоного Хреста і стороною або сторонами, які беруть участь в конфлікті.

Не підлягають взяттю в полон, але можуть бути затримані при дотриманні певних умов:

- постійний військовий медичний персонал;
- медичний персонал національних добровільних товариств допомоги, національних товариств Червоного Хреста або Червоного Півмісяця сторони, яка бере участь у конфлікті, що надійшла для військово-медичної служби;
- цивільний медичний персонал сторони в конфлікті.

Медичний персонал, який потрапив під владу супротивної сторони, може бути затриманий для виконання медичних обов'язків по догляду за пораненими військовополоненими.

Особи, що належать до затриманого медичного персоналу, не вважаються військовополоненими, однак вони будуть користуватися перевагами всіх положень Женевської конвенції від 12.08.1949 про поводження з військовополоненими. У межах військових законів і розпоряджень країна, яка їх затримала, і під керівництвом її компетентної служби, а також відповідно до професійної етики вони будуть продовжувати здійснювати свої медичні та духовні обов'язки в інтересах військовополонених переважно зі складу тих збройних сил, до яких вони самі належать.

Медичний персонал, затримання якого не є необхідним, має бути повернутий стороні, що перебуває в конфлікті, до якої вони належать, як тільки відкриється шлях для їх повернення і як тільки це дозволить військовий стан.

Не надається імунітет до взяття в полон (ст. 29 I Женевської Конвенції) представникам тимчасового військового медичного персоналу, які, потрапивши в руки супротивника, мають

статус військовополонених і утримуються в полоні до кінця бойових дій.

Цивільний медичний персонал сторони в конфлікті в разі затримання на території противника користується тими ж правами, які надаються в цій ситуації всім цивільним особам. У разі інтернування він може користуватися тими правами, які надаються інтернованим особам, і виконувати свої професійні обов'язки. При передачі цих осіб їх країні вони можуть взяти своє особисте майно, цінності та інструменти (ст. 24, 26, 27, 28 I Женевської конвенції).

Медичний персонал має право надавати медичну допомогу пораненим і хворим. Воно надається йому міжнародним гуманітарним правом, однак може бути обмеженим у зв'язку з заходами щодо забезпечення контролю і безпеки, які сторони в конфлікті можуть вважати необхідними.

Медичному персоналу дозволено періодично відвідувати військовополонених, які перебувають в робочих командах або в госпіталях, розташованих і поза табором. Держава, що тримає його в полоні, має надати для цього транспорт.

Незважаючи на те, що затриманий персонал підпорядковується внутрішній дисципліні табору, в якому він перебуває, його не можна примушувати до роботи, не пов'язаної з його професійними обов'язками.

Не допускається примус медичного персоналу до надання інформації про поранених і хворих в тій її частині, яка може завдати шкоди пораненим або хворим або їхнім сім'ям (виняток становить обов'язкове повідомлення про інфекційні хвороби, а також повідомлення тих відомостей, які можуть бути витребувані відповідно до внутрішньодержавного законодавства країни).

Державам забороняється застосовувати репресії проти медичного персоналу та його майна.

Відповідно до I і II Додаткових протоколів, не допускається примус медичного персоналу до вчинення дій, несумісних з медичною етикою, тобто дій чи робіт, що суперечать гуманній місії, нормам медичної етики, що порушують інтереси поранених і хворих [2].

В обов'язок медичного персоналу перш за все входить надання медичної допомоги пораненим, хворим і потерпілим аварію кораблям, військовополоненим, а також цивільному населенню. Ці категорії безпосередньо не беруть участь у військових діях і користуються захистом міжнародного гуманітарного права. З права жертв збройного конфлікту на заступництво очевидні обов'язки медичного персоналу по відношенню до них, а також те, що влада

сторін, що беруть участь в конфлікті, зобов'язані надавати медичному персоналу умови для здійснення догляду в зонах, де система цивільного охорони здоров'я порушена в результаті бойових дій, і на окупованих територіях [5].

Проголошуючи перевагу міжнародних правових норм над внутрішніми, наша країна бере на себе обов'язок суворо дотримуватися положень Женевських конвенцій та Додаткових протоколів незалежно від того, належать зазначені норми до внутрішньодержавного законодавства чи ні. Ця вимога поширюється і на громадян держави, зокрема на медичний персонал, який зобов'язаний виконувати вимоги гуманітарного права. Недотримання цих положень є правопорушенням, за яким слідують санкції [8].

3. Права і обов'язки медичного персоналу

Обов'язки, покладені на медичний персонал, пов'язані з правами поранених і хворих військовополонених. Наприклад, обов'язок не використовувати військовополонених в якості піддослідних в медичних дослідженнях пов'язана з правом військовополоненого на повагу до його фізичної та психічної недоторканності.

Серед кваліфікуючих ознак обов'язків, покладених на медичний персонал, виокремлюють обов'язки дії і обов'язки утримуватися від дій. Водночас бездіяльність як ненадання належної допомоги хворому може підпадати під поняття злочину (ненадання допомоги хворому).

Із принципу гуманності, співчуття до жертв витікає, що медичний персонал, зобов'язаний надавати цим людям допомогу, має діяти гуманно, під час виконання свого обов'язку керуватися велінням совісті, що є одним із основоположних принципів міжнародного гуманітарного права.

Медичний персонал зобов'язаний дотримуватися нейтралітету в збройному конфлікті, під час якого він займається наданням допомоги, має утримуватися від будь-яких ворожих дій.

У кожному таборі для військовополонених старший за званням і стажем військовий лікар несе відповідальність перед військовою владою табору за все, що стосується професійної діяльності затриманого санітарного персоналу. З цією метою з початку військових дій сторони, що перебувають у конфлікті, домовляються з приводу співвідношення звань їх санітарного персоналу. З усіх питань, що стосуються професійних обов'язків, лікарям – так само священнослужителям – має забезпечуватися прямий доступ до військової і медичної влади табору, яка надає їм можливість здійснювати медичну допомогу.

У разі збройного конфлікту, який не носить міжнародного характеру, забороняються такі дії:

- посягання на життя і фізичну недоторканність людей, зокрема будь-які види вбивства, каліцтва, жорстоке поводження, тортури і катування;

- взяття заручників;

- посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе звернення;

- осуд і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином заснованим судом, при наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями.

Відповідно до ст. 49 I Женевської конвенції сторони беруть на себе зобов'язання ввести в дію законодавство щодо ефективних кримінальних покарань для осіб, які вчинили або наказали зробити ті чи інші серйозні порушення цієї Конвенції.

Кожна сторона має вживати заходи, необхідні для припинення всіх інших дій, що суперечать положенням цієї Конвенції, крім серйозних порушень, перерахованих в ст. 50 I Женевської конвенції. Ст. 50 Конвенції відносить до числа серйозних порушення, пов'язані переліком таких дій, в тому випадку, якщо ці дії спрямовані проти осіб або майна осіб, що користуються заступництвом цієї Конвенції:

- навмисне вбивство, катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;

- навмисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва;

- нанесення шкоди здоров'ю;

- незаконне, довільне і проведене у великих масштабах руйнування і привласнення майна, не викликане військовою необхідністю [5].

Під санітарними формуваннями розуміють установи та інші формування – і військові, і цивільні, – створені для медичних цілей, тобто для розшуку, підбирання, транспортування, встановлення діагнозу або лікування поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, а також для профілактики захворювань. Під цю категорію підпадають госпіталі, медичні установи та інститути, склади медичного майна та медико-фармацевтичні склади таких формувань. Цивільним лікарням цей статус присвоюють компетентні державні органи.

Санітарні формування вважаються постійними, якщо призначаються виключно для перелічених цілей на невизначений час, і тимчасовими, якщо вони залучаються виключно для медичних цілей на обмежені періоди протягом всіх таких періодів. Крім того, медичні форму-

вання можуть бути стаціонарними або рухомими. Раніше проголошувався нейтральний статус польових госпіталів. У «праві Женеви» нині йдеться про володіння медичними формуваннями особливим правовим статусом, який полягає в тому, що вони перебувають під захистом, тобто не можуть бути об'єктом нападу.

Повага до статусу медичних формувань противником полягає і в тому, що не можна захоплювати дані формування і перешкоджати їхній роботі.

У разі виконання цими формуваннями інших функцій, крім гуманітарних, тобто порушення нейтралітету та участі в наступальних або оборонних операціях з метою нанесення шкоди противнику, захист медичних формувань припиняється. Однак наявність озброєної охорони не позбавляє госпіталю статусу медичного формування, оскільки персоналу, пораненим і хворим необхідний захист від насильства, грабежів.

Госпітальні судна знаходяться під заступництвом II Женевської конвенції. На госпітальні судна не можна нападати, а персоналу в разі потрапляння до противника мають надати можливість продовжувати виконувати свої функції. Медичний персонал госпітального судна має використовуватися для догляду за пораненими і хворими. Персонал, який не потребується для виконання таких функцій, підлягає репатріації.

Відповідно до Додатку 1 до Додаткового протоколу I, медичні формування мають відзначатися розпізнавальною емблемою Червоного Хреста або Червоного Півмісяця, а також відмінними сигналами (світловими, радіо- і електронними).

Під санітарними перевезеннями розуміють перевезення по суші, воді або повітрю поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, а також медичного і духовного персоналу, медичного обладнання та запасів. Санітарно-транспортними засобами називають будь-які військові та цивільні засоби перевезення. Санітарно-транспортні засоби вважаються постійними, якщо вони призначаються виключно для медичних цілей на невизначений час, і тимчасовими, якщо вони залучаються виключно для медичних цілей на обмежені періоди.

Якщо під час санітарних перевезень поряд із пораненими перевозять і комбатанти для ведення бойових дій, зброя, то в зв'язку з такими віроломними діями заступництво міжнародного гуманітарного права втрачається, і ця колона може бути атакована ворогом без відповідних санкцій з боку міжнародного гуманітарного права. Однак допускаються переве-

зення стрілецької зброї та боєприпасів, вилучених у хворих і поранених і ще не зданих на військовій складі.

На санітарно-транспортні засоби не можна нападати, їх не можна пошкоджувати і заважати їх пересуванню. Право на захист втрачається тільки тоді, коли санітарно-транспортні засоби використовуються для здійснення бойових дій і нанесення шкоди противнику.

На морі для перевезення поранених і хворих і порятунку потерпілих аварію корабля можуть бути використані судна всіх типів за умови, що вони відповідним чином позначені. Використання санітарних літальних апаратів ставить дуже складні проблеми, оскільки на високих швидкостях неможливо неозброєним оком впізнати літальний апарат в якості санітарного та відрізнити від апарату, що виконує бойове завдання. У Женевських конвенціях 1949 року передбачений захист тільки тих санітарних літальних апаратів, польотні плани яких узгоджені сторонами. Зважаючи на досвід використання санітарної авіації в різних конфліктах після Другої світової війни (особливо санітарних вертольотів під час війни у В'єтнамі), Дипломатична конференція 1974–1977 років розробила систему захисту повітряних перевезень поранених і хворих. Тепер в ст. 24 Додаткового протоколу I йдеться про те, що

санітарні літальні апарати користуються захистом. До розпізнавальних сигналів належать спалахи синього світла, радіосигнал, система вторинного радіолокаційного розпізнавання.

Висновки

Так, завдання вивчення правового становища медичного персоналу зумовлена тим, що його захист завжди визнавався міжнародним співтовариством надзвичайно важливим, оскільки своєю діяльністю він покликаний полегшити фізичні страждання через допомогу і забезпечення догляду за пораненими і хворими на полі бою. Тому норми міжнародного права досить чітко та детально регламентують питання надання медичної допомоги людям у ситуаціях збройного конфлікту або насильства, водночас питання застосування їх в дії є складним завданням, що вимагає численних активних заходів як з боку сторін в збройному конфлікті, так і усіх причетних до надання такої допомоги організацій та ініціативних груп. Медичний персонал стає все більш уразливим тому, що опосередковано нездатність держав виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення права на здоров'я під час збройного конфлікту все частіше проявляється в сучасних умовах ведення бойових дій.

Список використаних джерел

1. Declaration of Geneva (1948). Adopted by the General Assembly of World Medical Association at Geneva Switzerland, September 1948. URL: <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/g1/> (date of access: 30.09.2019).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977 р. URL: <https://goo.gl/Sm5mcb>
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 30.09.2019).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення 30.09.2019)
5. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. М. : Зерцало, 2008. Т. 1. 368 с.
6. Обычное международное гуманитарное право. Т. 1. Нормы. М. : МККК, 2006. 818 с.
7. Пустогаров В. В. Международное гуманитарное право : учеб. пособие. М. : Институт государства и права РАН, 1997. С. 5.
8. Резолюція № 5 XXXI Міжнародна конференція Червоного Хреста та Червоного Півмісяця : Міжнародний документ від 30 листопада 2011. URL: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/resolution/31-international-conference-resolution-5-2011.htm> (дата звернення 30.09.2019).
9. Римський статут : Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 30.09.2019).
10. Русинова В. Н. Права человека в вооруженных конфликтах: проблемы соотношения норм международного гуманитарного права и международного права прав человека. М. : Статут, 2017. 400 с.
11. Статут Організації Об'єднаних Націй. Міжнародне право в документах / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Буроменського. 2-ге вид. X. : Мачулін, 2006. 408 с.
12. Safeguarding Health in Conflict Coalition. Violence on the Front Line: Attacks on Health Care in 2017. URL: May 2017. <https://www.safeguardinghealth.org/sites/shcc/files/SHCC2018final.pdf>. (дата звернення 30.09.2019).

13. United Nations General Assembly. Seventy-third session. Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2018. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/73/174 (дата звернення 30.09.2019).
14. United Nations Security Council. Protection of civilians in armed conflict: Report of the Secretary-General. May 14, 2018. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/N1812444.pdf>. (дата звернення 30.09.2019).

References

1. Declaration of Geneva (1948). Adopted by the General Assembly of World Medical Association at Geneva Switzerland, September 1948. Retrieved from <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/g1/> (accessed: 30.09.2019).
2. Dodatkovyy protokol do Zhenev's'kykh konventsiiy vid 12 serpnya 1949 roku, shcho stosuyet'sya zakhystu zhertv zbroynykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II) vid 08.06.1977 r. [Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II) adopted on 8 June 1977]. Retrieved from <https://goo.gl/Sm5mcb> [In Ukr.].
3. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed 30.09.2019) [In Ukr.].
4. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed 30.09.2019) [In Ukr.].
5. Martens, F. F. (2008). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo tsivilizovannykh narodov* [Contemporary International Law of Civilized Peoples]. M. : Zertsalo, Vol. 1, 368 [In Russ.].
6. *Obychnoye mezhdunarodnoye gumanitarnoye pravo* (2006). [Customary international humanitarian law]. Vol. 1. Norms. M. : ICRC, 818 [In Russ.].
7. Pustogarov, V. V. (1997). *Mezhdunarodnoye gumanitarnoye pravo : ucheb. posobiye* [International humanitarian law : textbook. manual]. M. : Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences, 5 [In Russ.].
8. Rezolyutsiya № 5 XXXI Mizhnarodna konferentsiya Chervonoho Khresta ta Chervonoho Pivmisyatsya : Mizhnarodnyy dokument vid 30 lystopada 2011 [Resolution No. 5 XXXI International Conference of the Red Cross and Red Crescent: International Document of November 30, 2011] Retrieved from <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/resolution/31-international-conference-resolution-5-2011.htm> (accessed 30.09.2019).
9. Rym's'kyy statut : Mizhnarodnyy dokument vid 17.07.1998 [Rome Statute: International document dated 17.07.1998]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (accessed 30.09.2019) [In Ukr.].
10. Rusynova, V. N (2017). *Prava cheloveka v vooruzhennykh konfliktakh: problemy sootnosheniya norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava i mezhdunarodnogo prava prav cheloveka* [Human rights in armed conflicts: problems of correlation between international humanitarian law and international human rights law]. M. : Statut, 400 [In Russ.].
11. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy. *Mizhnarodne pravo v dokumentakh* (2006). [The Charter of the United Nations. International law in documents]. edited by PhD in Law, Associate Professor M. V. Buromensky. 2 ed. X. : Machulin, 408 [In Ukr.].
12. Safeguarding Health in Conflict Coalition. *Violence on the Front Line: Attacks on Health Care in 2017*. Retrieved from May 2017. <https://www.safeguardinghealth.org/sites/shcc/files/SHCC2018final.pdf>. (accessed 30.09.2019).
13. United Nations General Assembly. Seventy-third session. Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2018. Retrieved from http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/73/174 (accessed 30.09.2019).
14. United Nations Security Council. Protection of civilians in armed conflict: Report of the Secretary-General. May 14, 2018. Retrieved from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/N1812444.pdf>. (accessed 30.09.2019).

*Стаття: надійшла до редакції 10.12.2019
прийнята до друку 21.01.2020*

*The article: is received 10.12.2019
is accepted 21.01.2020*

Розділ 4

Соціально-економічні студії

Chapter 4

Social and Economic Studies

UDC (УДК) 330.5:364.6
JEL Classification: E 25; I 30

Волошин Олександра Романівна,

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: voloshyno23@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4749-0612

Галайко Наталія Володимирівна,

старший викладач кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: nataliahalaiko83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9100-2826

**БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ:
МЕТОДИ ЇЇ ОЦІНКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ**

Анотація. За допомогою методів системного та критичного аналізу розглянуто основні підходи до трактування поняття «бідність» та подано власне узагальнююче тлумачення цієї категорії. Виокремлено три групи причин виникнення бідності, розраховано і проаналізовано окремі індикатори соціальної безпеки у порівнянні з їх пороговими значеннями. На підставі узагальнюючих статистичних даних розглянуто в динаміці основні показники доходів населення, величину прожиткового мінімуму, мінімальний розмір оплати праці та пенсії, проведено оцінку бідності в Україні. Сформовано власні висновки та запропоновано ключові шляхи подолання бідності в Україні.

Ключові поняття: бідність, абсолютна та відносна бідність, межа бідності, рівень бідності, глибина бідності.

Voloshyn Olexandra,

candidate of physical and mathematical sciences, docent,
Associate Professor of the Department of Economics and Economic Security
Lviv State University of Internal Affairs
email: voloshyno23@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4749-0612

Halaiko Nataliia,

Senior Lecturer of the Department of Economics and Economic Security
Lviv State University of Internal Affairs
email: nataliahalaiko83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9100-2826

**POVERTY IN UKRAINE:
METHODS AND ASSESSMENTS AND WAYS OF OVERCOME**

Abstract. Using the methods of systematic and critical analysis, the basic approaches to the interpretation of the concept of «poverty» are considered and a generalized interpretation of this category is presented. Three groups of causes of poverty were identified, and individual social security indicators were calculated and analyzed against their thresholds. On the basis of generalizing statistical data, the main indicators of population incomes, the value of the subsistence minimum, the minimum wage and pension, and poverty estimation in Ukraine are considered. It draws its own conclusions and suggests key ways to tackle poverty in Ukraine.

At the present stage, the world economic system has undergone a qualitative change. At the same time, new global difficulties have emerged, but the problem of poverty among them remains unchanged. According to the World Bank's methodology, the poverty line of human daily living at \$ 1.90 per person per day. According to a 2018 report of this international organization, 10% of humanity, that is more than 770 million people are living in extreme poverty nowadays.

The issue of combating poverty is also very essential for Ukraine. According to international statistics, Ukraine is one of the poorest countries in Europe in terms of GDP per capita. According to IMF estimates, it ranks the 131st place in the world with an indication of \$ 2963 of GDP per person. To compare, the GDP per

each citizen of Germany and Poland is \$ 48,264 and \$ 15,430, respectively, which is 16.3 and 5.2 times higher than our figures. That is why, the issue of poverty and living standards of our population is very relevant.

The purpose of the article is to summarize scientific views on the concept of "poverty", a thorough study of the main approaches to poverty assessment, the analysis of the main manifestations, scales and dynamics of poverty indicators, identifying ways of overcoming poverty.

To reduce poverty, a systematic state policy aimed at stimulating economic development, expanding employment, increasing social standards, and carrying out effective reforms is needed. Among the key areas for poverty reduction in Ukraine are the following: economic growth; creation of working places; increase in wages and pensions; approximation of the official subsistence level to its actual value; State aid to the poor; wide international support.

Key concepts: poverty, absolute and relative poverty, poverty line, poverty level, poverty depth.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-147-155

Вступ

На сучасному етапі світова економічна система зазнала якісних змін. Поруч з цим з'явилися нові глобальні труднощі, проте незмінною залишається проблема бідності. За методикою Світового банку, крайньою межею бідності є проживання людини на \$1,90 в день. Згідно зі звітом за 2018 рік цієї міжнародної організації, 10% людства, а це більше 770 млн. осіб, зараз живе в межах крайньої бідності.

Питання боротьби з бідністю є вкрай важливим і для України. Згідно з міжнародною статистикою, Україна є однією з найбідніших країн Європи за часткою ВВП на душу населення. За підрахунками МВФ, вона знаходиться на 131 місці у світі з показником \$ 2963 ВВП на людину. Для порівняння, обсяг ВВП на кожного громадянина Німеччини та Польщі – \$ 48264 та \$ 15430 відповідно, що у 16,3 та 5,2 разів перевищує показники в Україні. Тому питання оцінки бідності та рівня життя населення є дуже актуальним.

Протягом років незалежності України проблема оцінки масштабів бідності стала ключовою темою багатьох наукових праць. Рівень добробуту населення є об'єктом дослідження відомих вітчизняних учених, таких як: І. М. Бабак, В. М. Гейсець, О. А. Грیشнова, Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, О. Ф. Новікова, В. М. Новіков, Л. М. Черенько, С. В. Полякова та ін. У своїх доробках науковці сконцентрували увагу на економічній природі бідності, концепціях оцінки бідності, диференціації доходів населення, ефективності соціальної політики, можливостях отримання людьми доступу до матеріальних благ та інших пов'язаних питаннях. Варто зазначити, що проблема подолання бідності в Україні досі не вирішена. Актуальним залишається питання проведення оцінки основних показників фінансового стану особи та домогосподарства.

Мета статті полягає в узагальненні наукових поглядів на поняття «бідність», ґрунтовному дослідженні головних підходів до оцінки бідності, аналізі основних проявів, масштабів

та динаміки показників бідності, визначенні шляхів подолання бідності.

1. Теоретичні аспекти бідності

Бідність – це одна з найбільш гострих проблем сучасного суспільства. Окрім того, що таке явище як бідність породжує вкрай негативні соціальні наслідки, воно слугує і дестабілізуючим чинником економічного зростання. Саме тому пріоритетом діяльності урядових та неурядових структур, а також міжнародних організацій розвинених країн світу є зниження рівня бідності.

Першою фундаментальною працею, яка стосувалася теми бідності, був трактат Адама Сміта «Про природу і причини багатства народів», де розглядається взаємозв'язок між рівнем бідності в країні та соціальною політикою держави, основною метою якої має стати захист прав кожної людини та результатів її праці. Відповідно до сучасного економічного словника, бідність – це крайня недостатність у людини, сім'ї, регіону, держави майнових цінностей, товарів, грошових коштів для нормального життя і життєдіяльності [1].

Г. Спенсер визначав бідність не як соціальне явище, а як особисту проблему тих, хто не зміг вписатися в задані соціальні рамки. Також автор вважає, що бідність стимулює людський розвиток та неприпустимим є втручання держави у природний розвиток суспільства [2].

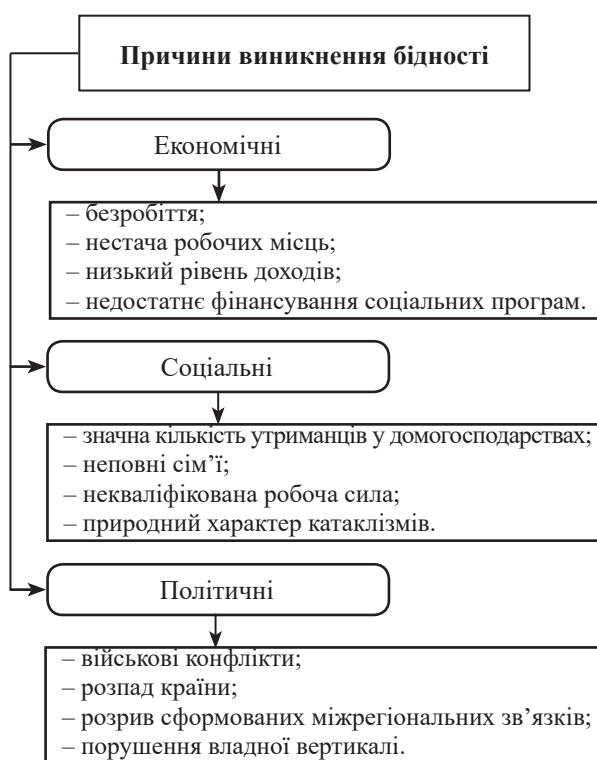
На думку П. Таунсенда, індивіди, сім'ї та верстви населення знаходяться в стані бідності тоді, коли у них відсутня достатня кількість ресурсів для підтримки життєдіяльності, забезпечення собі умов життя, праці та відпочинку, які є прийнятими в цьому суспільстві [2].

За С. Н. Биковим та В. П. Любіним, бідність – це не відсутність доходів, а недостатня їх величина по відношенню до доходів інших членів суспільства [3].

І. М. Бабак під бідністю розуміє такий стан, за якого виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їх задоволення в окремих соціальних групах, верствах населення [4, с.42].

На нашу думку, бідність – це такий економічний стан індивіда чи соціальної групи, за якого вони не можуть задовольнити визначене коло мінімальних потреб, необхідних для підтримки життєдіяльності, збереження працездатності, забезпечення нормальних умов життя, відпочинку, тобто коли потреби людей перевищують наявні засоби для їх задоволення.

Серед основних причин, які сприяють виникненню такої глобальної проблеми як бідність, можна виокремити такі: соціальні, економічні та політичні (рис. 1).

Сформовано на основі: [5].

Рис. 1. Причини виникнення бідності

2. Оцінка масштабів абсолютної бідності

Під час класифікації бідності за її видами, можна виокремити абсолютну та відносну бідність. Так, у разі абсолютної бідності, людина не здатна за свої кошти придбати товари для біологічного виживання, для задоволення найелементарніших потреб – в їжі, одязі, житлі. Величина прожиткового мінімуму і є показником, яким вимірюється величина нижньої межі доходів, які необхідні людині для придбання найважливіших благ та послуг на мінімально допустимому рівні. Прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет) – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність [6].

У табл. 1 наведено прямі і непрямі показники, що характеризують абсолютну бідність в Україні.

Як бачимо з таблиці 1, розмір прожиткового мінімуму має чітку тенденцію до збільшення. Так, у 2018 р. порівняно з 2017 р. розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму збільшився на 141,1 грн., або ж на 8,8%. У 2019 р. порівняно з 2018 р. збільшення відбулося на 157,3 грн. (9%), а порівняно з 2017 – на 298,4 грн. або на 18,6%. Порівнюючи розмір законодавчо встановленого мінімального

Таблиця 1

Динаміка прямих та непрямих показників абсолютної бідності в Україні за 2015–2019 роки

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу на місяць, грн.)	1227,3	1388,1	1603,7	1744,8	1902,1
Середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу на місяць, грн.)	2257,0	2642,4	2941,5	3262,7	3653,1
Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	1378,0	1600,0	3200,0	3723,0	4173,0
Розмір мінімальної пенсії за віком, грн.	1074,0	1208,0	1373,0	1497,0	1638,0
Розмір середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного працівника, грн.	4195,0	5183,0	7104,0	8865,0	10679,0
Розмір середньої пенсії, грн.	1581,5	1699,5	1828,3	2479,2	3019,6

Розраховано та складено автором на основі: [7–9].

споживчого бюджету та його фактичний розмір, можемо бачити, що протягом аналізованого періоду фактичний розмір прожиткового мінімуму у середньому у 1,87 рази перевищує законодавчо встановлене значення, що є негативною тенденцією та свідчить про заниження соціальних норм.

середньої по країні, а от вищий за прожитковий мінімум у 2015 р. на 12,3% та у 2019 р. на 119,4%.

Оцінюючи бідність населення, варто звернути увагу на окремі індикатори стану соціальної безпеки та порівняти їх з пороговими значеннями (табл. 2).

Таблиця 2

Окремі індикатори соціальної безпеки в Україні

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	1,5	3	3,0	3,2	4,0	4,6	5,1
Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	1	2	1,5	1,4	1,3	1,7	1,8

Розраховано та складено автором на основі: [11; 7–8].

Для точнішого аналізу абсолютної бідності, варто більш детально проаналізувати зміни розмірів мінімальної та середньої пенсії і зарплати. Як бачимо, відбувається поступове збільшення розмірів даних показників, зокрема, розмір мінімальної зарплати у 2018 році у порівнянні з 2017 р. виріс на 523 грн. або ж на 16,34% у 2019 р. порівняно з 2018 р. – на 450 грн. (12,09%), а порівняно з 2017 р. – на 973 грн. (30,41%). Величина середньої заробітної плати одного штатного працівника також має чітку тенденцію до збільшення, а саме: у 2018 р. порівняно з 2017 р. – на 1761 грн. (24,79%), у 2019 р. порівняно з 2018 та 2017 роках – на 1814 грн. (20,46%) та на 3575 грн. (50,32%) відповідно. Зазначимо, що найнижчими темпами відбулося зростання мінімальної пенсії за віком, зокрема на 9,03% у 2018 році та на 9,42% у 2019 році. Загалом, протягом 2017–2019 років розмір середньої заробітної плати в розрахунку на одного працівника та середньої пенсії зросли на 22,6% та на 28,51% відповідно.

Аналізується також співвідношення заробітної плати та мінімальної пенсії до рівня прожиткового мінімуму в динаміці. Мінімальна заробітна плата має встановлюватись у розмірі, не нижчому від офіційно визначеного прожиткового мінімуму. Розрив між цими двома показниками оплати праці змінює і співвідношення показників бідності. В європейських країнах із розвинутою ринковою економікою розмір мінімальної оплати праці встановлюється на рівні 35–40% середньої по країні і вищий за прожитковий мінімум на 10–15% [10, с. 307]. З наших даних видно, що в Україні розмір мінімальної заробітної плати становить приблизно 31–45%

З отриманих результатів можна зробити висновок про те, що відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму знаходиться в межах оптимального значення, а коефіцієнт, який визначається як співвідношення середнього розміру пенсії за віком та мінімального споживчого бюджету для непрацездатних осіб, протягом 2015–2019 років має значення більше критичного, однак не досягає свого оптимального рівня. Це означає, що громадяни, які отримують середню пенсію, не говорючи вже про мінімальну, не можуть задовольнити найелементарніші потреби в їжі, одязі, житлі.

Проведемо оцінку абсолютної бідності українського населення на основі національних критеріїв (див. табл. 3). Отримані дані свідчать про те, що з 2013 до 2018 р. рівень бідності відносно законодавчо встановленого прожиткового мінімуму знизився приблизно у 7 разів (з 3,5 млн. осіб до 0,5 млн. осіб). Але варто мати на увазі, що високий рівень інфляції знецінив номінальні доходи. Тож більш об'єктивну інформацію дає порівняння доходів громадян із фактичним прожитковим мінімумом, який визначається з урахуванням інфляції. За підсумками 2013–2016 рр. рівень бідності збільшився втричі, у 2015 році до числа бідних належало більше 20 млн. осіб, тобто кожен другий громадянин України. З 2016 року ця тенденція дещо знижується, і за даними на 2018 рік число бідних українців становить приблизно 10,6 млн. осіб або 27,6%.

Під час оцінки рівня бідності, окрім визначення межі бідності, важливо визначити й те, на якій «відстані» від цієї межі знаходяться бідні громадяни. Для цього розраховується середній дефіцит доходу бідного населення та глибина бідності [13, с. 689]. У 2018 р. серед-

Таблиця 3

Рівень бідності в Україні за абсолютними критеріями

Рік	Прожитковий мінімум, грн.		Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму		Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими від фактичного прожиткового мінімуму		Середній дефіцит доходу, грн. на 1 особу на місяць	Глибина бідності, %	
	законодавчо встановлений	фактичний	млн. осіб	у % до загальної чисельності населення	млн. осіб	у % до загальної чисельності населення		за доходами нижче законодавчо встановленого ПМ	за доходами нижче фактичного ПМ
2013	1113,7	–	3,5	8,3	–	–	–	–	–
2014	1176,0	1357,6	3,2	8,6	6,3	16,7	–	–	–
2015	1227,3	2257,0	2,5	6,4	20,2	51,9	565	16,5	25,0
2016	1388,1	2642,4	1,5	3,8	19,8	51,1	611	16,9	23,1
2017	1603,7	2941,5	0,9	2,4	13,5	34,9	619	17,2	21,0
2018	1744,8	3262,7	0,5	1,3	10,6	27,6	656	13,9	20,1

Складено автором на основі: [7; 12].

ній дефіцит доходу, тобто сума, якої не вистачало одній бідній особі до досягнення межі абсолютної бідності (фактичного прожиткового мінімуму), становив 656 грн.

Глибина бідності – дефіцит доходу у відсотках до межі бідності. Показник глибини бідності у 2018 році за доходами нижче фактичного та законодавчо встановленого прожиткового мінімуму становить 20,1% та 13,9% відповідно, що є нижчим, ніж у 2017 році на 0,9 та 3,3 в.п. Так, спостерігається загальне зменшення диференціації серед бідного населення і наближення його доходів до межі бідності. Найбільш вразливими соціально-демографічними групами населення є діти та особи у віці 75 років та старші, рівень абсолютної бідності яких становить 35,0% та 31,9% відповідно.

3. Оцінка бідності за відносними критеріями

Відносна бідність обумовлюється нестачею коштів у людини для ведення конкурентного способу життя у суспільстві. Критерії відносної бідності базуються на соціальних ознаках та варіюють у різних країнах. Згідно з концепцією відносної бідності, особа (сім'я, домогосподарство) вважається бідною в тому випадку, якщо кошти, які вона отримує, не дають змоги вести такий спосіб життя, який прийнятний у суспіль-

стві. Тому те, що вважається бідністю в розвинених країнах, для держав, що розвиваються, розцінюється як задовільний стан. Так, наприклад, у категорію відносно бідних на Заході потрапляють і ті люди, які не відчувають труднощів з харчуванням, але не можуть дозволити собі задовольнити потреби більш високого рівня (освіта, культурний відпочинок, спорт тощо). Це пов'язано з тим, що у різних країнах використовують різні межі відносної бідності: у США межа бідності відповідає 40% медіанного доходу, у багатьох країнах Європи – 50%, Скандинавських країнах із соціальноорієнтованою економікою межа бідності визначається у 60%, а в Україні – 75% медіанного доходу на одну особу [14, с. 47].

Визначення межі відносної бідності в Україні здійснюється відповідно до Методики комплексної оцінки бідності, за якою прийнято виокремлювати три групи критеріїв бідності (див. табл. 4). Відповідно до зазначеного документу, монетарна бідність – це нестача коштів для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період; немонетарна бідність – це позбавлення або обмеженість доступу до матеріальних благ/послуг для підтримання способу життя, притаманного конкретному суспільству в конкретний період [15].

Критерії бідності

Групи критеріїв бідності	Показники визначення рівня бідності
Перша група – монетарні основні критерії бідності	<ul style="list-style-type: none"> - сукупні еквівалентні витрати нижче 75 відсотків медіанного рівня; - сукупні еквівалентні витрати нижче від фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу; - загальні еквівалентні доходи нижче від фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу; - загальні еквівалентні доходи нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць в середньому на одну особу.
Друга група – інші монетарні критерії бідності	<ul style="list-style-type: none"> - еквівалентні витрати нижче межі бідності, визначеної Організацією Об'єднаних Націй для країн Центральної та Східної Європи як гривневий еквівалент 5,05 доларів США відповідно до паритету купівельної спроможності, розрахованим Світовим банком (межа, визначена на рівні 5,05 доларів США коригується Світовим банком раз на 10 років відповідно до інфляції долара США); - середньодушові еквівалентні доходи нижче 60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності Європейського Союзу.
Третя група – немонетарний критерій бідності	<p>наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох з дев'яти ознак матеріального позбавлення (депривації):</p> <ul style="list-style-type: none"> - наявність у домогосподарства заборгованості із виплати іпотечного кредиту або орендних платежів, рахунків за комунальні платежі, платежів за придбання товарів та послуг на виплату або інших платежів по кредитах; - нездатність домогосподарства дозволити оплатити тижневу щорічну відпустку далеко від дому; - нездатність сплачувати за підтримання належної температури в житловому приміщенні; - недостатність коштів для споживання страв з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день; - нездатність сплачувати неочікувані фінансові витрати за рахунок власних ресурсів (у розмірі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць в середньому на одну особу); - нездатність дозволити собі мати телефон (зокрема мобільний); - нездатність дозволити собі мати кольоровий телевізор; - нездатність дозволити собі мати пральну машину; - нездатність дозволити собі мати автомобіль.

Складено автором на основі: [15].

Рівень бідності українського населення відповідно до критеріїв бідності, розрахованих на основі Методики комплексної оцінки бідності, відображено на рис. 2.

Якщо говорити про вартісне значення межі бідності, то можемо бачити зростання цього показника за усіма параметрами. Зокрема, сукупні еквівалентні витрати нижче 75% медіанного рівня зросли з 1560 грн. до 2621 грн., або на 68%, сукупні еквівалентні витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму – з 2257 грн. до 3263 грн., або на 44,6%, еквівалентні витрати нижче межі бідності, визначеної Організацією Об'єднаних Націй – на 56%, середньодушові еквівалентні доходи нижче 60 відсотків медіанного рівня – на 88%. За майже усіма монетарними критеріями оцінки бідності спостерігається зниження показника, лише за шкалою еквівалентності Європейського Союзу у 2018 порівняно з 2017 р. відбулося зростання рівня бідності на 1,9 в. п. [15].

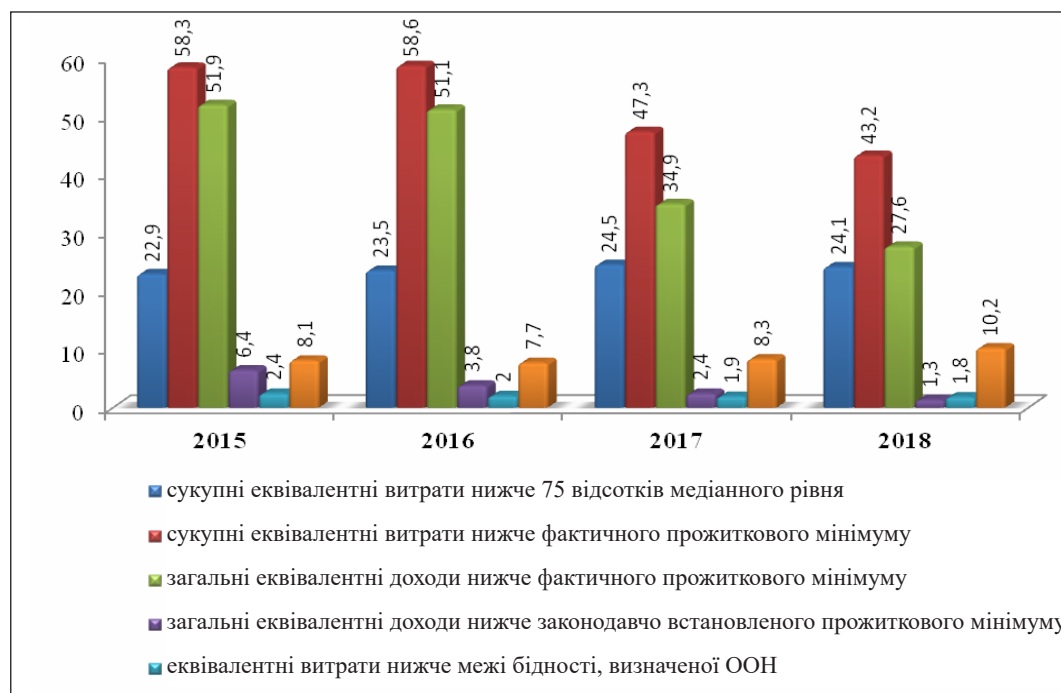
4. Основні шляхи подолання бідності в Україні

На нашу думку, головними напрямками скорочення масштабів бідності в Україні мають стати:

– *економічне зростання*. Саме економічне зростання веде до збільшення валового доходу, за рахунок якого формується фонд споживання, зростають соціальні стандарти.

– *створення робочих місць*. Це є досить ефективний напрям скорочення бідності, бо якщо у людей є робота, вони мають дохід та можуть поліпшити свій добробут. За даними ООН в основі бідності лежить безробіття та неповна зайнятість.

– *підвищення заробітної платні та пенсії*. Зі збільшенням доходів населення зможе поліпшити свій фінансовий стан, матиме доступ до якісніших продуктів харчування, кращого медичного забезпечення, різних культурних заходів, а також збільшить купівельну спроможність. Варто зазначити, що під час розрахунку мінімального рівня заробітної плати

Сформовано автором на основі: [12; 15].

Рис. 2. Рівень бідності в Україні

доцільно зважати на рівень інфляції, середню заробітну плату в економіці. Цільовим орієнтиром має стати 40–50% співвідношення мінімального і середньомісячного заробітку.

– *наближення офіційного прожиткового мінімуму до його фактичного значення.* Саме завдяки цьому заходу показники рівня бідності будуть більш реальними. Зважаючи на те, що прожитковий мінімум є множником, на підставі якого вираховується розмір усіх соціальних виплат населенню, то такий захід приведе до підвищення добробуту населення.

– *державна допомога бідним.* Цей метод не приведе до подолання бідності, проте знизить гостроту проблеми. Варто зазначити, що такий захід потрібно проводити продумано, щоб не спричинити так звану «застійну» бідність, коли частина працездатного населення орієнтована тільки на допомогу. Тому виплати допомоги бідним мають супроводжуватися комплексом соціально-економічних заходів та програм.

– *широка міжнародна підтримка.* Багато країн світу через низький рівень доходів не

мають достатніх можливостей для зменшення масштабів бідності. Саме тому для ліквідації вогнищ бідності в світовому господарстві потрібні широка міжнародна підтримка та зорієнтованість програм міжнародних організацій на поліпшення якості життя населення і подолання бідності.

Висновки

Провівши ґрунтовні дослідження основних підходів до оцінки бідності та визначивши наявні прояви масштабів бідності, можна вважати, що ситуація в Україні дещо поліпшилася, але таке явище як бідність не зникло. Для зниження рівня бідності, на нашу думку, потрібно впровадити в життя зазначені методи боротьби з цим явищем, тобто здійснювати системну економічну політику держави, яка б сприяла розвитку економіки, розширенню зайнятості, підвищенню соціальних стандартів, проведенню ефективних реформ та визначенню пріоритетів на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу.

Список використаних джерел

1. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б., Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2007. 495 с.
2. Фляшнікова А. Бідність і багатство в наукових теоріях і сучасних дослідженнях. *Український центр політичного менеджменту*. URL: <http://www.politik.org.ua> (дата звернення 24.01.2020).
3. Ковалева І. П., Михайловская С. А. Социально-экономическое явление бедность: теоретические аспекты. *Вектор экономики*. 2018. № 9. URL: <http://vectoreconomy.ru> (дата звернення 24.01.2020).

4. Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання рівня життя населення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 57. С. 41–48.
5. Тютюнникова С. В., Пивоварова К. Л. Багатовимірна бідність як глобальна проблема сучасного соціально-економічного розвитку. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 55. С. 70–79.
6. Про прожитковий мінімум : Закон України № 966-XIV від 15.07.1999 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення 24.01.2020).
7. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 24.01.2020).
8. Середня зарплата в Україні. URL: <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp> (дата звернення 02.05.2019).
9. Мінімальна зарплата в Україні. URL: <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp> (дата звернення 02.05.2019).
10. Вербицька Г. Л. Проблеми бідності та рівня життя населення України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2010. № 691. С. 305–309.
11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджено наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <http://me.gov.ua> (дата звернення 02.05.2019).
12. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки : аналітична записка. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень, 2017. 20 с. URL: <http://www.idss.org.ua> (дата звернення 02.05.2019).
13. Дюрова Т. Г. Бідність працюючого населення як індикатор соціально-економічного стану суспільства. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. 2018. Вип. 14. С. 686–694.
14. Лібанова Е. М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки. К. : КНЕУ, 2008. 343 с.
15. Методика комплексної оцінки бідності : затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2017 № 827. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 02.05.2019).

References

1. Rajzberg, B. A., Lozovskij, L. Sh., & Starodubceva, E. B. (2007). *Sovremennyj ekonomicheskij slovar* [The Modern Economic Dictionary]. M. : INFRA-M. 495 [in Russ.].
2. Fliashnykova, A. Bidnist i bahatstvo v naukovykh teoriiakh i suchasnykh doslidzhenniakh [Poverty and Wealth in Scientific Theories and Modern Studies]. *Ukrainskyi tsentr politychnoho menedzhmentu (Ukrainian Center for Political Management)*. Retrieved from <http://www.politik.org.ua> [in Ukr.].
3. Kovaleva, I. P., & Mikhajlovskaya, S. A. (2018). Socialno-ekonomicheskoe yavlenie bednost: teoreticheskie aspekty [Socio-economic phenomenon of poverty: theoretical aspects]. *Vektor ekonomiki (Economy vector)*, 9. Retrieved from <http://vectoreconomy.ru> [in Russ.].
4. Babak, I. M. (2013). Bidnist yak kryterii otsiniuvannia rivnia zhyttia naseleennia [Poverty as a criterion for assessing the standard of living of the population]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky (Social technologies: current problems of theory and practice)*, 57, 41–48 [in Ukr.].
5. Tiutiunnykova, S. V., & Pyvovarova, K. L. (2018). Bahatovymirna bidnist yak hlobalna problema suchasnoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Multidimensional poverty as a global problem of contemporary socio-economic development]. *Sotsialna ekonomika (Social Economy)*, 55, 70–79 [in Ukr.].
6. Pro prozhytkovyi minimum : Zakon Ukrainy vid 15.07.1999 № 966-XIV [On the subsistence minimum : Law of Ukraine since June 15, 1999 No. 966-XIV]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14> [in Ukr.].
7. Ofitsiina veb-storinka Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].
8. Serednia zarplata v Ukraini [The average salary in Ukraine]. Retrieved from <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp> [in Ukr.].
9. Minimalna zarplata v Ukraini [Minimum wage in Ukraine]. Retrieved from <http://index.minfin.com/en/economy/gdp> [in Ukr.].
10. Verbytska, H. L. (2010). Problemy bidnosti ta rivnia zhyttia naseleennia Ukrainy [Problems of poverty and standard of living of the population of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku (Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of development and problems of the development)*, 691, 305–309 [in Ukr.].
11. Metodichni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy : zatverdzheno nakazom Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 № 1277 [The methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine : approved by the order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine since October 29, 2013 No. 1277]. Retrieved from <http://me.gov.ua> [in Ukr.].

12. Kompleksna otsinka bidnosti ta sotsialnoho vidchuzhennia v Ukraini za 2016–2018 roky» : analitychna zapyska [Comprehensive assessment of poverty and social exclusion in Ukraine for 2016–2018 : analytical note]. K. : Institute for Demography and Social Research, 20. Retrieved from <http://www.idss.org.ua> [in Ukr.].
13. Dobrova, T. H. (2018). Bidnist pratsiuuchoho naselennia yak indykator sotsialno-ekonomichnoho stanu suspilstva [Poverty of the working population as an indicator of socio-economic status of society]. *Demohrafiia, ekonomika pratsi, sotsialna ekonomika i polityka (Demography, labor economics, social economy and politics)*, 14, 686–694 [in Ukr.].
14. Libanova, E. M. (2008). Bidnist naselennia Ukrainy: prychyny, masshtaby, naslidky [Poverty of the population of Ukraine: causes, scales, consequences]. K. : KNEU, 343 [in Ukr.].
15. Metodyka kompleksnoi otsinky bidnosti : zatverdzheno nakazom Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 18.05.2017 № 827 [Methodology of comprehensive poverty assessment : approved by the order of the Ministry of Social Policy of Ukraine since May 18, 2017 No. 827]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 03.02.2020
прийнята до друку 19.02.2020*

*The article: is received 03.02.2020
is accepted 19.02.2020*

UDC (УДК) 338.2:631.1
JEL Classification: O20; Q18

Марченко Ольга Михайлівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: oljuniamar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5996-1330

Оробчук Михайло Григорович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: orobchukmykhailo@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0801-658X

РОЗВИТОК ГРЕЧКОСІЯННЯ ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У зв'язку з вагомим значенням гречкосіяння для продовольчої безпеки держави, проаналізовано стан та тенденції вирощування гречки в Україні у 1990–2019 рр. Встановлено, що посівні площі гречки катастрофічно знижуються. Обґрунтовано, що причиною скорочення вирощування та переробки гречки є, насамперед, незадовільний рівень державного регулювання землеробства. Визначено напрями вдосконалення державного регулювання вирощування гречкосіяння: розроблення державної програми його розвитку; відновлення державних контрактів на вирощування гречки; дотаційна підтримка виробникам; формування та покращення екологічної культури цього виду землеробства; налагодження горизонтальної інтеграції з бджільництвом.

Ключові поняття: продовольча безпека, сільське господарство, гречка, гречкосіяння, раціональне землеробство, державне регулювання гречкосіяння, екологічна культура виробників гречки.

Marchenko Olga,

Candidate of Economics Science,
Associate Professor of Management Department
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: oljuniamar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5996-1330

Orobchuk Mykhailo,

Candidate of Economics Science,
Associate Professor of Management Department
Ivan Franko National University of Lviv
e-mail: orobchukmykhailo@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0801-658X

BUCKWHEAT CULTIVATION AS AN ACTUAL DIRECTION OF FOOD SECURITY PROVIDING OF UKRAINE

Abstract. Due to the significant importance of buckwheat for the food security of the state, the state and trends of buckwheat cultivation in Ukraine in the years 1990-2019 were analyzed. In the conditions of global climatic emergency, food security becomes an actual state task. It is established that buckwheat acreage is sharply reduced. It is substantiated that the reason for the reduction of cultivation and processing of buckwheat is, first of all, the poor level of state regulation of agriculture. The directions of improvement of the state regulation of cultivation of buckwheat are determined: elaboration of the state program of its development; renewal of state buckwheat cultivation contracts; subsidized support to manufacturers; formation and improvement of ecological culture of this type of agriculture; establishing horizontal integration with beekeeping.

It is especially relevant for Ukraine: recently the state in the Global food security rating (Global Food Security Index) went down from 47 (in 2014) to a 76 (in 2019) position among 113 countries. Solution to problem of food security depends on efficiency of national agriculture, presence, state, rational use and maximal involvement agricultural resources, mainly, land to the productive usage. Buckwheat as an agricultural culture has a considerable social, ecological and economic value and large impact on the implementation of these tasks.

Therefore, the purpose of this article is identification buckwheat cultivation tendencies in 1990–2019, current and strategic dangers of this agricultural sector and ground on this basis effective economic and administrative measures of resource providing, food, and thus, Ukraine national security.

For research of trends and legal, organizational, worldview aspects of regulation of buckwheat cultivation such methods of scientific research were used: system, statistic, historical, logical, analysis and synthesis, induction and deduction.

The main results of the investigation are establishment of catastrophic reduction of buckwheat growing areas and evidence a main reason of reduction buckwheat growing and processing: unsatisfactory level of agriculture government regulation.

Providing of food security of Ukraine, the maintenance of Ukrainian landed resources require the improvement of government regulation of buckwheat cultivation: development of the buckwheat growing government program; reinstatement of the state contracts on buckwheat growing; financial subsidy to the buckwheat producers; forming and improvement of the ecological culture of this agriculture type; adjusting of horizontal integration with beekeeping.

Key concepts: food security, agriculture, buckwheat, buckwheat cultivation, sustainable agriculture, government regulation of buckwheat cultivation, ecological culture of buckwheat producers.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-156-163

Вступ

В умовах глобальної надзвичайної кліматичної ситуації, проголошеної ООН у 2019 р., зростання кількості населення в світі, виснаження природних ресурсів у планетарному масштабі, економічних війн, продовольча безпека держави стає актуальним завданням урядів і розвинених країн, і країн, що розвиваються. Ця проблема загострюється і для України: за останніх п'ять років наша держава за Глобальним індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index) опустилася в рейтингу з 47 (у 2014 р.) до 76 (у 2019 р.) позиції серед 113 країн [1]. Серйозними загрозами для популяції українців внаслідок низької продовольчої доступності є низька якість та нераціональний раціон їхнього харчування.

Вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки залежить не тільки від ефективності національного сільського господарства, але й, насамперед, від наявності та стану сільськогосподарських ресурсів, головним чином, землі. У цьому контексті, важливим є раціональне використання та максимальне залучення земельного фонду країни до продуктивного використання.

Водночас, в умовах глобальних війн за економічні ресурси дуже важливою є незалежність держави від імпортного продовольства. Саме тому, питанням державної ваги має бути збереження та розвиток сільськогосподарського виробництва традиційних культур для українського землекористування.

Внаслідок неефективного державного регулювання економіки, ми вже знаходимось

в енергетичній залежності від Росії: газовій (імпортуємо за монопольними цінами російський газ); нафтовій (добуємо тільки одну десяту від потреб, не виробляємо етанол, на якому в Китаї їздить державний автотранспорт); електротехнічній (імпортуємо електроенергію з Росії, а свою – експортуємо в Європу). Якщо до цього додасться ще продовольча залежність – ризики для національного суверенітету зростуть.

На початку XX ст. Україну називали житницею Європи, проте, тепер можна стверджувати, що ми втрачаємо стратегічну сільськогосподарську галузь – гречкосіяння. Фахівці називають гречку королевою круп, оскільки вона за складом та властивостями значно переважає інші. В її складі є: 18 амінокислот (найбільше триптофану, троаніну, лізину, аргініну, гліцину); вітаміни B1, B2, B6, B9, PP; мінерали – калій, магній, мідь, марганець, фосфор, залізо, цинк, йод; фолієва, лимонна, яблучна, щавлева кислоти; клітковина. Гречка успішно «бореться» із стресами, виробляє гормон щастя є сильним антиоксидантом, виводить із організму особливо старших людей шкідливий холестерин тощо. Гречаний мед вважається найкориснішим серед всіх сортів (з одного га гречки його можна зібрати 60–100 кг). Гречка має велике екологічне значення: вона «глушить» бур'яни, на її вирощування не потрібно застосовувати отрутохімікати, отже вона є екологічно чистою культурою.

Гречана крупа займає чільне місце у споживчому кошику населення, а отже характеризується високим рівнем попиту. Окрім цього,

продукти переробки гречки мають велике значення і для формування кормової бази тваринництва [2].

Так, гречка як сільськогосподарська культура має значну соціальну, екологічну та економічну цінність. Управлінські, організаційні та економічні аспекти вирощування гречки аналізували такі вчені як: В. Аверчев, О. Алексєєва, В. Андрійчук, О. Боднар, В. Бурдига, П. Гайдучий, С. Заєць, В. Іванишин, С. Кваша, Т. Мірзоева, П. Саблук, О. Чередніченко, О. Шпичак та ін.

Зазначимо, що з 01.07.2017 Україна відмовилась від державного регулювання цін на сільськогосподарські культури. Це негативно вплинуло на конкурентоспроможність аграрних виробників, адже імпортні виробники (досить часто нелегально) отримали можливість значно дешевше (по суті за демпінговими цінами) продавати свою продукцію. У зв'язку з цим, виробники, науковці неодноразово заявляли про необхідність захисту вітчизняного виробника, про що свідчать відповідні публікації [3; 4], робоча нарада на тему «Стан та перспективи вирощування гречки. Made in Ukraine», організована Міжнародною асоціацією наукових установ, виробників, переробників гречки та її унікальних продуктів [5].

Нагадуємо, що ресурсна безпека галузі передбачає насамперед забезпечення посівними площами і посівним насінням, а оскільки в поточному році, на наш погляд, ми досягнули дна, то появилася також необхідність науково обґрунтованого пошуку виходу із кризи. У зв'язку з цим, метою даної статті є аналіз тенденцій гречкосіяння за 1990–2019 рр., виявлення поточних і стратегічних небезпек цієї галузі і обґрунтування на цій основі ефективних економічних та управлінських заходів забезпечення ресурсної, продовольчої, а отже, національної безпеки України.

1. Аналіз стану та тенденцій гречкосіяння в Україні за 1990–2019 рр.

У табл. 1 наведені посівні площі, валові збори та урожайність гречки за 1990–2019 рр. Як бачимо, з 2013 р. посівні площі стали меншими за 200 тис. га (в цьому році Україна вийшла з трійки світових лідерів виробництва гречки).

Особливо виділяється 2019 р., коли посіли менше сотні тисяч га (ще навесні цього року фахівці прогнозували посіви менше 50 тис. га). Впадає в очі: урожайність за 2013–2019 рр. була непоганою – від 9,7 до 13,3 ц/га (в поточному році). А найбільше засіяли гречки у 2000 і 2001 році, відповідно 574 і 713 тис. га, але урожайність була 9,1 і всього 6,7 ц/га. Якщо

Таблиця 1

Посівні площі, валові збори та урожайність гречки за 1990–2019 рр.

Роки	Посівна площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц/га
1990	350	420	11,6
1995	459	341	7,6
2000	574	481	9,1
2001	713	388	6,7
2002	433	209	6,8
2003	366	311	9,6
2004	439	284	7,6
2005	426	275	6,9
2006	398	229	6,4
2007	352	217	7,0
2008	302	248	8,5
2009	273	189	7,4
2010	225	134	6,7
2011	311	282	9,9
2012	300	239	8,7
2013	189	179	10,6
2014	140	167	12,2
2015	133	128	10,0
2016	154	176	11,5
2017	189	180	9,7
2018	112	137	12,1
2019	67	89	13,1

Складено за: [6, с. 175–188; 7, с. 153–168; 8, с. 138–153; 9, с. 295–310; 10].

взяти до уваги висновки фахівців НДІ круп'яних культур ім. О. Алексєєвої, зокрема д.е.н. наук В. Іванишина та його колег межа рентабельного виробництва гречки становить 5 ц/га, а якщо врожайність 10,0 ц/га, то рентабельність досягає 94,1%, 12,4 ц/га – рентабельність 130,7% [11, с. 69]. На основі цього можна зробити висновок: за всі аналізовані роки вирощування гречки завжди було рентабельним, але часто не в тих межах, яких хотілось.

На наш погляд, кожна країна має старатись забезпечувати себе продовольством, і, насамперед, своїм – тоді не залежиш від волі імпортера.

Вчені встановили наукову норму споживання гречки на душу населення в розмірі 6,8 кг на рік. Отже, виходячи із чисельності нашого населення на рік потрібно виробляти приблизно 300 тис. т гречаної крупи. Такої ж думки дотримується і О. Чередніченко, яка вважає, що потрібно ще 200 тис. т на експорт [12, с. 239–240]. Як бачимо, завдання є досить складне.

Але поки що маємо становище, яке відображає табл. 1.

2. Державне регулювання гречкосіяння в Україні: правові, організаційні, світоглядні аспекти

Негативними чинниками зниження рівня виробництва гречки, на наш погляд, є відмова великих агровиробників вирощувати круп'яні культури для реалізації на внутрішньому ринку, внаслідок малих обсягів та низьких закупівельних цін до Аграрного фонду, а також для державних закупівель.

На жаль, не належно виконувався відповідний закон [13], який включав гречку в об'єкти державного регулювання. У 2010 р. площі посівів скоротилися до 225 тис. га, у 2011 піднялися до 311, а у 2012 були ще 300 тис. га і з 2013 р. стали взагалі меншими за 200 тис. га.

Потрібно відзначити, що КМУ робив певні спроби регулювати ринок гречки, зокрема заявлялось про необхідність доведення площі посівів гречки до 300–400 тис. га, визнавалось доцільним здійснення Аграрним фондом форвардних закупівель. На жаль, ці дії, якщо аналізувати дані таблиці з 2013 р. не мали суттєвого впливу в цінове втручання на ринку продовольства.

Аналізуючи дані табл. 1 після 2012 р. зауважуємо: об'єми вирощування гречки стали меншими навіть за необхідні для харчування. Зрозуміло, що дефіцит потрібно якось компенсувати, наприклад, імпортними поставками, але не в таких об'ємах, як це сталось у нас, і не такою низькоякісною продукцією.

За 2014–2019 рр. є багато публікацій про засилля на українському ринку російської і казахської гречки, більша частина якої поступає до нас контрабандою. Очевидно, необхідна інтенсифікація відповідного реагування митних та правоохоронних органів.

Можна погодитися з твердженнями, що захоплення внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції України є елементом гібридної війни з боку РФ. Про гостру необхідність захисту вітчизняного ринку гречаної крупи від засилля імпорту свідчать відповідні депутатські звернення до Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Ради національної безпеки та охорони України [14]. Фахівці також стверджують, що із 12 показників якості гречки відповідно до стандартів ДСТУ в імпортованій російській гречці 9 є меншими за українські нормативи [15].

Ще восени 2018 р. перший заступник міністра агрополітики і продовольства М. Мартинюк заявляв про недоцільність вводити заборону на імпорту гречаної крупи (на зерно гречки ембарго Постановою Кабінету Міністрів України від 30. 12. 2015 р. № 1147 [16] все ж таки було введено), бо це приведе до збільшення цін на внутрішньому ринку [15]. Але це все ж таки сталось – на кінець 2019 р. ціни на гречану

крупу, за нашими розрахунками, збільшилися майже вдвічі.

Не завжди виважену позицію займали і виробники: неодноразово вони відмовлялися від гречкосіяння. Зокрема, аграрні підприємства Сумщини у 2019 р. припинили вирощування гречки через великі запаси минулорічного врожаю. Реалізації не було, бо російська гречка була набагато дешевшою, а вітчизняний споживач задовольняється будь-якою, на жаль і дуже низькою якістю [17].

Проте, на регіональному рівні варто відзначити і позитивні приклади державної підтримки гречкосіяння, зокрема Житомирська облрада підтримала виробників гречки, які мають посіви на 6431 га і прийняла рішення дотувати їх у сумі 800 тис. грн. [18].

Також є позитивні приклади зміни світоглядної орієнтації виробників у ринковому напрямі. Зокрема, ПП «Агроєкологія» з Полтавщини спеціалізується на органічному землеробстві. Основним ринком збуту їхньої гречки є Швейцарія – 80% експорту [4, с. 171]. Як бачимо, руйнується міф, що в Європі не їдять «чорної гречки». Часто там немає відповідних природно-кліматичних умов для її вирощування. До речі, найкращі умови у нас в лісостепу і на Поліссі. Ще в 2000 р. відповідні області цих регіонів засівали великі площі: Київська обл. – 56,5 тис. га, Сумська – 52,5, Хмельницька – 50,9, Вінницька – 47,6, Чернігівська – 43,1, Кіровоградська – 42,0, Черкаська – 29,6 тис. га [19, с. 102].

Аналізуючи катастрофічно малі посівні теперішні площі варто насамперед відзначити дуже слабке державне регулювання: цінове, фінансове, товарне.

Але є і інші причини. Зокрема д.с/г.н. О. Аверчев відзначає, що українські аграрії ніколи не вважали гречку провідною сільськогосподарською культурою [20, с. 17]. Такої ж думки дотримуються і д.е.н. В. Уланчук та О. Кузьменко, крім того вони відзначають, що вирощування гречки здійснювалося за залишковим принципом [21, с. 179–180].

Фермери і домогосподарства вирощують близько 40% гречки, а біля 60% сільгоспідприємства. Якщо перші і другі кооперуються із бджільництвом, так збільшуючи суму ефекту гречкосіяння, то сільгоспідприємствам треба зрозуміти необхідність комплексного сприйняття ефекту від вирощування гречки. Тут має бути бажання крім самої гречки використовувати її солону та полову, лушпинням набивати подушки і продавати їх для міцного сну (це роблять в Японії). І головне тут часто не хочуть застосовувати гречку для боротьби з бур'янами (гречка тоді буде хорошим попе-

редником у сівозміні), використовувати її для поживних і післяякісних посівів. Гречку також доцільно засівати як сидерат, що дає можливість збагачувати органічним добривом поле. Сіючи гречку, яка є примхлива до погоди, але росте і на бідних ґрунтах, отримуємо можливість максимально корисно використовувати землю. До її багатьох корисних властивостей можемо по праву додати: гречка – «санітар поля». Варто також сказати про те, що луска, яка залишається після переробки гречки на крупу містить до 40% окису калію є цінним місцевим калійним добривом і сировиною для виготовлення поташу [22].

Особливої уваги заслуговує виробництво гречаного меду, з якого ми у п'ятірці світових лідерів. Бджолиний нектар з нього містить рекордну кількість вітамінів і корисних речовин, в першу чергу заліза, 40% його – це легкозасвоювана фруктоза (за цим показником тільки акацієвий мед може зрівнятися з ним). Гречаний мед зміцнює імунітет, помічний при легеневих, простудних, серцевих захворюваннях, захворювань шлунку, печінки, нирок, поліпшує емоційний стан. Особлива його цінність – допомагає лікувати наслідки променевої хвороби. Але реалізація цього продукту не має належної державної програми: комерційні структури закупляють мед за дуже низькими цінами, потрібна державна закупівля і реалізація (оскільки це було у свій час в Південній Кореї, де виробникам за два роки до чергової п'ятирічки з відповідного державного департаменту присилалась пропозиція про бажання держави закупляти ті чи інші товари за такими-то закупівельними цінами, кінцеву реалізацію яких, особливо закордонну, брала на себе держава).

Треба зазначити, що виробники гречки також мають певні досягнення в успішному гречкосіянні. Наприклад, фермер з Волині В. Семенюк відзначає, що на га гречки отримує 14 тис. грн чистого прибутку і за її допомогою має чисті поля [4, с. 168].

У червні 2017 була створена міжнародна асоціація гречки. Її виконавчий директор С. Громовий пояснив, що загальні витрати на виробництво гречки в середньому складають 8–10 тис. грн/га, з них – 5 оренда землі, 3 – вартість насіння і 2 тис. грн – вартість технологічних елементів (посів, добрива, збирання тощо). Якщо держава буде надавати дотацію 5 тис. грн, то гречкосіяння стане прибутковим для виробника [23].

18.06.2018 була проведена робоча нарада з питань стану і перспектив вирощування гречки в Україні. Її учасники прийняли відповідне звернення до КМУ. Зокрема відзначалось: відсутність дієвої державної підтримки регулювання процесів виробництва гречки; розріз-

неність виробників насіння, зерна і крупи; технологічна занедбаність галузі як причина невисокої врожайності. Були названі несприятливі і галузеві чинники: відсутність інтеграції між виробниками і переробниками; немає належного контролю якості, ціноутворення на ринку круп; несприятлива кон'юнктура ринку збуту кінцевого продукту; витрати на вирощування гречки вдвічі вищі, ніж інших зернових. Учасники просили КМУ здійснити комплекс невідкладних заходів, зокрема: запровадити дієві механізми заборони імпорту насіння, зерна та крупи гречки з РФ і Казахстану так із митної території Євразійського Союзу; розпочати проведення антидемпінгового розслідування проти РФ та Казахстану щодо поставки зерна та крупи гречки; звернутись до СБУ з ініціативою про виявлення, розслідування та ліквідацію злочинного угруповання, яке створене в Росії з метою знищення української гречаної галузі; розробити та втілити в життя систему дотацій і податкових пільг вітчизняним виробникам; розробити державну програму поетапного розширення посівів гречки до 255–300 тис. га; запровадити до виробників гречки механізми здешевлення орендної плати за землю; надавати дотації не менше 5000 грн/га за умови обов'язкового використання виробником вітчизняного насіння високих генерацій (не нижче першої репродукції), передбачивши водночас відшкодування сортонадбавки на куплене насіння [5].

Варто також звернути увагу на пропозицію д.с/г.н. О. Аверчева про доцільність впровадження державного контракту на зерно гречки в об'ємах раціональних потреб та стратегічних запасів [20, с. 22]. На наш погляд, це доцільно зробити хоча б кількох областях, наприклад Київській (великий місцевий ринок збуту) та Житомирській областях (є добрі традиції підтримки власного виробника). А після успішної апробації цю систему ввести по всій країні.

Надзвичайно важливо змінити світоглядний підхід до гречкосіяння та раціонального землеробства.

Вдосконалення державного регулювання землеробства зумовлює врахування досвіду європейських країн, зокрема, Німеччини з стимулювання пріоритетних для неї сільськогосподарських культур. Великим прихильником поширення картоплі був пруський король Фрідріх-Вільгельм Перший, який після великих воєнних опустошень проголосив виробництво картоплі «національним обов'язком німців», у зв'язку з тим, що вона не могла легко знищуватися завойовником. Він наказував навіть відрізати носи і вуха тим, хто відмовляється садити картоплю. Але пройшло ще більше 100 р. і тільки після примусових заходів, а також біду-

вань Семирічної війни і неврожаю 1771–1772 рр. картоплю почали вирощувати селяни Німеччини. Подібний шлях впровадження картоплі пройшли в Австрії, Франції і деяких інших країнах. У Росії в 1840-х теж відбувались «картопляні бунти» [24, с. 90–91].

Звичайно, ми не будемо проголошувати «сіяти гречку – національний обов'язок українського сільгоспвиробника», але маємо зробити все для поліпшення землеробської екологічної культури, отримання чистих полів і незабруднених сільгосппродуктів і не тільки пам'ятати, але і виконувати пророчі слова Шарля де Конте: ніяка нація не досягне свого добробуту, який її приготовлений історією, якщо кожний клаптик її землі не буде оброблений у відповідності із загальним інтересом. Якщо згадати, що ці слова були сказані тоді чисельність мешканців нашої планети була в межах 1 млрд., то наскільки зростає їх значення нині, коли землі добираються до 8 млрд. осіб.

На наш погляд, потрібно згадати ще одне «класичне» положення: політика не може не мати першості над економікою. І якщо ми проводимо політику виснажливого землеробства, то гречка є не дуже ефективною сільськогосподарською культурою, а якщо беремо курс на збереження родючих земель для прийдешніх поколінь, то ситуація кардинально змінюється. Головне завдання гречкосіяння – вводити в сільськогосподарський оборот малородючі землі, адже на них інші культури неефективно вирощувати.

Наші посівні площі на кілька млн. га менші від площі ріллі, отже у нас є великі резерви поліпшення землеробства і треба їх використовувати. Приклад показують росіяни,

які розорюють цілині землі Алтаю і, насамперед, для винищення бур'янів засівають їх гречкою. Думається, що це має бути важливим завданням сучасних територіальних громад, оскільки вони є найближчими до землі і не здавати її в оренду без повноцінного комплексного використання. Гречкосіяння сприяє чистоті посівних площ, окультурить сільський ландшафт, зробить його привабливим для проживання теперішніх і майбутніх поколінь.

Висновки

Продовольча безпека держави неможлива без вирощування ключових для раціону людини сільськогосподарських культур, раціонального використання земельних ресурсів та якнайповнішого використання земельного фонду. Вирощування гречки сприяє вирішенню цих завдань. У зв'язку з катастрофічним скороченням посівних площ, необхідне вдосконалення державного регулювання землеробства, зокрема, гречкосіяння. У цьому напрямі доцільно: спільно з об'єднаннями сільськогосподарських виробників, зокрема, Міжнародною асоціацією виробників гречки розробити державну програму з підтримки та розвитку гречкосіяння; запровадити державні контракти на виробництво гречки у тих регіонах, же для цього є природно-кліматичні умови; впровадити систему економічного стимулювання гречкосіяння, зокрема, дотацій її виробникам; здійснювати просвітницьку та роз'яснювальну роботу щодо раціонального землекористування і формування екологічної культури виробників гречки та цінності гречки як культури для населення; сприяти горизонтальній інтеграції гречкосіїв і бджолярів.

Список використаних джерел

1. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads>
2. Камінська А. І. Основні тенденції на ринку гречки України. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Фінанси і кредит». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsnau_2013_1_45
3. Маслак О. Український ринок гречки. *Агробізнес Сьогодні*. 2017. 22 липня. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/2640-ukrainskyi-rynok-hrechky.html>
4. Мірзоева Т. В. Щодо питання економічної доцільності виробництва гречки в умовах сьогодення. *Бізнес інформ*. 2017. № 7. С. 167–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_28
5. Кривенко В. Стан і перспективи вирощування гречки. *Made in Ukraine. Агробізнес Сьогодні*. 2018. 18 червня. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/10710-hrechka-tilky-made-in-ukraine.html>
6. Статистичний щорічник України за 2004 р. / за ред. О. Г. Осауленка. К. : Державний комітет статистики України, 2005. С. 175–188.
7. Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. О. Г. Осауленка. К. : Державна служба статистики України, 2011. С. 153–168.
8. Статистичний щорічник України за 2013 р. / за ред. О. Г. Осауленка. К. : Державна служба статистики України, 2014. С. 138–153.
9. Статистичний щорічник України за 2018 р. / за ред. І. Ф. Вернера. К. : Державна служба статистики України, 2019. С. 295–310.
10. Україна обновила рекорд по врожаю зернових. 2019. 29 листопада. URL: <https://nv.ua/biz/economics/urozhay-2019-ukraina-obnovila-rekord-urozhaynosti-zernovyh-50056438.html>

11. Іванишин В., Гаврилянчик Р., Бурдига В. Економічна доцільність вирощування гречки. *Пропозиція*. 2016. № 10. С. 66–69.
12. Чередніченко О. О. Економічні аспекти виробництва та споживання гречки. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : О. О. Євенок, 2018. С. 237–241. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9291/1/Organik_2018_237-241.pdf
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції : Закон України від 04.06.2009 р. № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-VI> (дата звернення 01.11.2019 р.)
14. Депутати-аграрники просять СБУ ліквідувати незаконний імпорт гречки з Росії. URL: <https://agropolit.com/news/10577-deputati-agrarniki-prosyat-sbu-likviduvati-nezakonnii-import-grechki-z-rosiyi> (дата звернення 10.11.2019 р.)
15. Дубровик-Рохова А. Російська гречка продовжує витісняти українську з ринку і ... поля. *День*. 2019., 22 січня. URL: <https://www.pressreader.com/ukraine/den-ukrainian/20190121/281655371262941>
16. Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять із Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12. 2015 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-%D0%BF> (дата звернення 30.10.2019)
17. Господарства Сумщини відмовляються від вирощування гречки. URL: <https://agrotimes.ua/agronomiya/gospodarstva-sumshchini-vidmovlyayutsya-vid-viroshchuvannya-grechki/> (дата звернення 27.07.2019 р.)
18. Житомирські сільгоспвиробники отримують відшкодування за посіви гречки. <https://forum.espu.org.ua/2017/12/13/na-zhytomyrshchyni-46-silhospvirobnykiv-otrymaiut-vidshkoduvannia-za-posivy-hrechky/> (дата звернення 30.10.2019 р.)
19. Статистичний збірник. Рослинництво України в 2018 р. Державна служба статистики / відп. за випуск О. Прокопенко. К. : Державна служба статистики, 2019. С. 103–105.
20. Аверчев О. В. Динаміка вирощування і реалізації гречки та проса в Україні. *Зб. наукових праць Таврійського державного університету (економічні науки)*. 2014. № 3 (27). С. 17–22. URL: <http://journal.tsatu.edu.ua/index.php/econ/article/download/119/116>
21. Уланчук В. С., Кузьменко О. А. Стан виробництва та вдосконалення каналів збуту гречки в Кіровоградській області. *Зб. наук. праць Уманського національного університету садівництва*. 2014. Вип. 84. С. 178–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpmus_2014_84_28
22. Маслак О. Ринок гречки: стабілізація виробництва та споживання. *Агробізнес Сьогодні*. 2012 р., 05 червня. URL: business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7838-rynok-hrechky-stabilizatsiia-vyrobnystva-ta-spozhyvannia.html
23. Виробники гречки хочуть отримувати дотації у розмірі 5 тисяч грн/га. URL: <https://ukraine.web2ua.com/virobniki-grechki-hochut-otrimuvati-dotacii-u-rozmiri-5-tisjach-grn-ga-8884/> (дата звернення 25.09.2019 р.)
24. Тихоновский Н. С. Экономические проблемы повышения плодородия почв. Мн. : Урожай, 1983. С. 86–92.

References

1. Global Food Security Indexh. Retrieved from <https://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads>
2. Kaminska, A. I. (2013). Osnovni tendencii na rynku hrechky Ukrainy [The main tendentions at the buckwheat market of Ukraine] *Visnyk Sumського Natsionalnoho Agrarnogo Universytetu Seria «Finansy i kredyt» (Bulletin of Sumy NAU. Series «Finances and Credit»)*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsnau_2013_1_45 [in Ukr.].
3. Maslak, O. (July 22, 2017). Ukrainyskyi rynek hrechky [Ukrainian buckwheat market]. *Ahrobiznes Sohodni. (Agrobusiness today)*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/2640-ukrainskyi-rynok-hrechky.html> [in Ukr.].
4. Mirzoieva, T. V. (2017). Shchodo pytannia ekonomichnoi dotsilnosti vyrobnyctva hrechky v umovakh sohodennia [Regarding to the question of economical viability of production of buckwheat in the conditions of present time]. *Biznes inform (Business inform)*, 7, 167–172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_7_28 [in Ukr.].
5. Kryvenko, V. (June 18, 2018). Stan i perspektyvy vyroshchuvannia hrechky. Made in Ukraine [State and prospects of growing of buckwheat]. *Ahrobiznes Sohodni. (Agrobusiness today)*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/10710-hrechka-tilky-made-in-ukraine.html> [in Ukr.].
6. Osaulenko, O. H. (Ed.) (2005). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2004 r. [Statistical Yearbook of Ukraine, 2004]. K. : Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, 175–188 [in Ukr.].
7. Osaulenko, O. H. (Ed.) (2011). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 r. [Statistical Yearbook of Ukraine, 2010]. K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 153–168 [in Ukr.].
8. Osaulenko, O. H. (Ed.) (2014). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 r. [Statistical Yearbook of Ukraine, 2013]. K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 138–153 [in Ukr.].

9. Verner, I. F. (Ed.) (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 r. [Statistical Yearbook of Ukraine, 2018]. K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 295–310 [in Ukr.].
10. Ukraina obnovyla rekord po vrozhaui zernovykh (November 29, 2019). [Ukraine renewed a record on the harvest of cereals]. Retrieved from <https://nv.ua/biz/economics/urozhay-2019-ukraina-obnovila-rekord-urozhaynosti-zernovykh-50056438.html> [in Ukr.].
11. Ivanyshyn, V., Havrylianchyk, R., & Burdyha V. (2016). Ekonomichna dotsilnist vyroshchuvannya hrechky [Economic reasonability of buckwheat cultivation]. *Propozytsiia (Demand)*, 10, 66–69 [in Ukr.].
12. Cherednichenko O. O. (2018). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva ta spozhyvannya hrechky [Economic aspects of cultivation and consumption of buckwheat]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka : zb. dop. uchasn. VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Organic production and food security : Abstract of Papers of 6-th International Scientific and Practical Conference members)*. Zhytomyr : O. O. Yevenok. 237–241. Retrieved from http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/9291/1/Organik_2018_237-241.pdf [in Ukr.].
13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmiv derzhavnogo rehu-liuvannya rynku silskohospodarskoï produktsii : Zakon Ukrainy № 1447 vid 04.06.2009. [About making alteration to some laws of Ukraine in relation to perfection of mechanisms of government control of agricultural products market: Law of Ukraine No. 1447 since June 04, 2009]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-VI> [in Ukr.].
14. Deputaty-ahrarynyky prosiat SBU likviduvaty nezakonnny import hrechky z Rosii [Deputies-agrarians ask Security Service of Ukraine to liquidate the illegal import of buckwheat from Russia.]. Retrieved from <https://agropolit.com/news/10577-deputati-agrarniki-prosyat-sbu-likviduvati-nezakonnny-import-grechki-z-rosiyi> [in Ukr.].
15. Dubrovyyk-Rokhova, A. (January 22, 2019). Rosiiska hrechka prodovzhuie vytisniaty ukrainku z rynku i ... polia [Russian buckwheat continues to force Ukrainian out of market and ... fields]. *Den (Today)*. Retrieved from <https://www.pressreader.com/ukraine/den-ukrainian/20190121/%2028165537126%202941> [in Ukr.].
16. Pro zaboronu vvezennia na mytnu terytoriiu Ukrainy tovariv, shcho pokhodiat iz Rosiiskoi Federatsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12. 2015 r. № 1147 [About prohibition of import on custom territory of Ukraine of commodities that take place from Russian Federation : Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1447 since December 30, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-%D0%BF?lang=en> [in Ukr.].
17. Hospodarstva Sumshchyny vidmovliautsia vid vyroshchuvannya hrechky [The farms of Sumy region renounce growing of buckwheat]. Retrieved from <https://agrotimes.ua/agronomiya/gospodarstva-sumshchyni-vidmovlyayutsya-vid-viroshchuvannya-grechki/> [in Ukr.].
18. Zhytomyrski silhospvyrobnyky otrymuiut vidshkoduvannya za posivy hrechky [The Zhytomyr agricultural producers get a compensation for sowing of buckwheat]. Retrieved from <https://forum.espu.org.ua/2017/12/13/na-zhytomyrshchyni-46-silhospvyrobnykiv-otrymaut-vidshkoduvannya-za-posivy-hrechky/> [in Ukr.].
19. Prokopenko, O. (Ed.) (2019). Statystychnyi zbirnyk. Roslynnystvo Ukrainy v 2018 r. [Plant Growing in Ukraine, 2018] K. : Derzhavna sluzhba statystyky. 103–105 [in Ukr.].
20. Averchev, O. V. (2014). Dynamika vyroshchuvannya i realizatsii hrechky ta prosa v Ukraini [The dynamics of growing, realization of buckwheat and millet in Ukraine]. *Zb. naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo universytetu (ekonomichni nauky) (Scientific papers of Tavria State Agrotechnological University (economic sciences))*, 3 (27), 17–22. Retrieved from <http://journal.tsatu.edu.ua/index.php/econ/article/download/119/116> [in Ukr.].
21. Ulanchuk, V. S., & Kuzmenko, O. A. (2014). Stan vyrobnytstva ta vdoskonalennia kanaliv zbutu hrechky v Kirovohradskii oblasti [State of production and improving distribution channels of buckwheat in Kirovograd Region]. *Zb. nauk. prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva (Collected Works of Uman National University of Horticulture)*, 84, 178–185. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2014_84_28 [in Ukr.].
22. Maslak, O. (2012). Rynok hrechky: stabilizatsiia vyrobnytstva ta spozhyvannya [Buckwheat market: stabilization of cultivation and consumption.]. *Ahrobiznes Sьогодni (Agrobusiness today)*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7838-rynok-hrechky-stabilizatsiia-vyrobnytstva-ta-spozhyvannya.html> [in Ukr.].
23. Vyrobnyky hrechky khochut otrymuvaty dotatsii u rozmiri 5 tysiach hrn/ha. [The producers of buckwheat want to get subsidy of almost 5 thousand UAN/ha]. Retrieved from <https://ukraine.web2ua.com/virobniki-grechki-hochut-otrimuvati-dotaciji-u-rozmiri-5-tisjach-grn-ga-8884/> [in Ukr.].
24. Tihonovskij, N. S. (1983). Jekonomicheskie problemy povyshkniya plodorodija pochv [Economic problems of increasing soil fertility]. Mn. : Urozhaj, 86–92 [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 07.02.2020
 прийнята до друку 19.02.2020

The article: is received 07.02.2020
 is accepted 19.02.2020

UDC (УДК) 159.99

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор,

академік АНВО України,

декан факультету психології

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,

кандидат юридичних наук

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІОГЕНЕЗУ

Анотація. Здійснено системний аналіз іманентних (суб'єктивних) чинників детермінації виникнення проявів корупції у професійній діяльності публічних службовців та проведено комплексну експлікацію форм і методів психологічного, організаційно-правового, соціального коректування обструктивних змін у здійсненні публічного управління вказаними суб'єктами.

Вектор наукового дослідження було спрямовано на визначення корупції в якості соціального явища, ефективність ідентифікації та корекції показників якого перебуває у прямій залежності від рівня системності (міждисциплінарності) його дослідження та розуміння. Було здійснено обґрунтування доцільності розширення спектру проявів та детермінант корупції внаслідок інтеграції у вказану парадигму психологічних девіацій, запропоновано практичні заходи, інтеграція яких у систему запобігання корупції дасть змогу знизити рівень впливу цього явища на соціальне (зокрема публічно-правове) середовище.

За результатами обґрунтування доцільності та ефективності психолого-правового вектору дослідження проблеми корупції в якості самостійної парадигми ідентифікації детермінанта та змісту цього феномену висунуто низку пропозицій спрямованих на вироблення та стабілізацію ефективної моделі превенції корупційних адикцій, зокрема через зовнішній (моніторинг, вплив колективу, зміни соціального статусу службовця) та суб'єктивний (формування іманентного імперативу щодо резистентності корупційним чинникам) інструментарії.

Ключові поняття: корупція, детермінація, превенція, адикція, внутрішній імператив, метод, адміністративна реформа.

Kisil Zoryana,

doctor of Law Sciences, Professor,

Academician of the HEAS of Ukraine,

Dean of Faculty of Psychology

of Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,

candidate of Legal sciences

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

LEGAL-PSYCHOLOGICAL REALM OF CORRUPTION EMERGENCE ANALYSIS

Abstract. In this article a systemic analysis of the immanent (personal, subjective) factors (determinants) of the typical forms of manifestations of corruption in the professional activities of public officers has been made, as well as comprehensive analysis of the forms and methods of psychological, organizational, legal, and social prevention of obstructive transformation in the procedure of public administration, conducted by these subjects.

Methods of scientific research that were used in the article: the analysis of specialized sources, deductive and inductive approaches to the operationalization of thoughts, generalization of scientific achievements, method of Pearson's correlation analysis, W. Gosset's method, statistical interpretation of data, provided by Transparency International and Ukrainian State bureau of statistic.

One of the dominant problems of public government mechanism's of the modern countries is undoubtedly the phenomenon of corruption. Despite the axiom of identification of corruption as the destructive phenomenon it is obvious that there is insufficiency and some inconsistency in the doctrinal, and thus in the normative realm of representation of definitive and determination components, which leads to the ineffectiveness of specialized preventive anti-corruption measures being conducted in the state. Effective counteraction of corruption is the key to the progressive development of public administration and civil society institutions as the factor that underlines the importance of conduction of complex research in the paradigm of identification and methodology of neutralization of the forms of corruption manifestation.

The goal of scientific research was to identify corruption as a social phenomenon, the effectiveness of identification and correction of which is directly relevant with the level of systematic (integrative) approach to its analysis conduction. The main reason for the expansion of the forms of manifestations and types of determinants of corruption with the means of psychological deviations was stated to be the lack of practical effectiveness of current anti-corruption measures.

Psychological-legal vector of the interpretation of the problem of corruption as an independent paradigm of this phenomenon identification is connected with a number of propositions of development and stabilization of effective model of the prevention of corruption, including exogenous (monitoring, collective influence, the status of the employee) and endogenous (formation of the immanent imperative regarding resistance to corruption factors) means.

As a conclusion corruption is stated to be a social phenomenon that is represented with a variety of manifestations and is caused by various determinants that are stated to be not only legal, but also socio-psychological by their nature. That fact stimulates the need for a complex approach to the solution of issues related with the development of an effective mechanism of the prevention of corruption in Ukrainian society.

The key methods of preventing corruption as a legal and psychological phenomenon are stated to be:

- 1) ensuring of an adequate level of social and economic provision of public officers on the basis of competition between them with total functional optimization of state institutions;
- 2) minimization of manifestations of professional deformation and professional burnout of public officers;
- 3) reformation of the jurisdictional and procedural aspects of public management.

Key concepts: corruption, determination, prevention, addiction, internal imperative, method, administrative reform.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-164-175

Вступ

У сучасних умовах соціальної організації, внаслідок глобалізаційних тенденцій все більшого значення набуває складність побудови державного апарату та інтегративність сфер норморегуляції, які підпадають під владно-розпорядчий вплив його компонент. Відтак ефективність функціонування держави та її інститутів є запорукою соціального процвітання, розбудови соціального простору, організованого на фундаментальності та непорушності законності, пріоритетності фундаментальних цінностей. Зі свого боку, будь-які чинники (суб'єктивного чи зовнішнього) деструктивного типу, локалізуючись у сфері здійснення публічного управління призводять до діаметрально-протилежних щодо попередньо-визначених наслідків: обструкції та стагнації інститутів громадянського суспільства.

Однією з домінантних проблем державних механізмів сучасності варто безапеляційно визнати корупцію. Незважаючи на однозначність ідентифікації соціального значення цього феномену, очевидно є недостатність та певна

непослідовність у доктринальному, а відтак і нормативному вимірах визначення змістовної, детермінаційної підсистем, що призводить до неефективності спеціалізованих превентивних антикорупційних заходів, які проводяться у державі.

Однозначно, варто зважати на соціально-психологічний зміст цього феномену, позаяк корупцію визначають як первинну примітивну форму стосунків (В. Радаєв, 2008), завдяки їй формується певний життєвий стиль особистості, який орієнтований на статус, владу та гроші і здебільшого матеріальні цінності. У комунікативній сфері корупційні схеми сприяють неформальному «взаємовигідному спілкуванню» (домінування міжособистісних стосунків з «потрібними» та «вигідними» людьми), намагання якомога швидше та успішніше рухатися по соціальній та кар'єрній драбині.

Створення корупційного середовища через кумівство, клановість мимоволі послаблює механізм психологічної опірності особистості корупції та «втягує» її в систему цих деструктивних зв'язків. Тому особистість, яка

орієнтована на вищі цінності, з чітко сформованим моральним імперативом, прагненням до самореалізації, належним рівнем психічної стійкості є основою мінімізації корупційних процесів у суспільстві.

Ефективна протидія корупції та її проявам – запорука прогресивного розвитку державності та інститутів громадянського суспільства, що підкреслює значення необхідності проведення системних досліджень у парадигмі визначення та нейтралізації детермінант корупціалізації носіїв владних повноважень.

Висвітленню аспектів цієї проблеми присвячені наукові доробки: В. Авер'янова, О. Андрійко, Л. Аркуші, Л. Багрій-Шахматова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, Х. Босак, Р. Калюжного, З. Кісіль, Р.-В. Кісіль, В. Коваленко, Р. Клітгард, А. Комзюка, Р. Клітгарда, О. Мартиненко, Н. Матюхіної, В. Міллера, В. Медведєва, Є. Невмержицького, О. Негодченко, О. Синявської, С. Роуз-Екермана, А. Шайо, С. Шалгунової, Ю. Шемшученко, В. Шкарупи та ін.

Базис доктринального дослідження проблеми корупції, саме у системному а не вузькогалузевому сенсі, були закладені у науковому доробку С.-Р. Аккерман, М. Мельника, Є. Невмержицького. Відзначення саме цих науковців в якості фундаменталістів у площині опрацювання феномену корупції базується на запропонованому останніми інноваційного концепту «інтегративності» змісту, проявів та детермінант корупції, до числа яких, на відміну від консервативного бачення решти дослідників, новаторами відносились і правові, і соціальні, психологічні та економіко-політичні чинники та вирази цього явища, однак ідентифікація психологічних чинників корупції у доробку вказаних науковців зводиться лише до констатації наявності останніх у площині причин та умов, які призводять до корупції без жодної деталізації змісту останніх.

У руслі предметної проблематики цієї статті, окремі спроби щодо визначення ролі психічних факторів у виникненні корупції знаходили свій прояв у дослідженнях В. Добренькова та Н. Ісправнікової (поверхнево визначено окремі психічні детермінанти корупціалізації: тривалість перебування на службі, наявність первинної спрямованості на вчинення корупційних деліктів та низький рівень професійної свідомості службовця) (В. Добреньков, 2009), З. Кісіль (визначено роль професійної деформації та аберації службовця як тригера його подальшої протиправної поведінки у службовому середовищі) (З. Кісіль, 2011).

А. Журавльов та А. Юревич звертають увагу на психологічні аспекти масової свідомо-

сті, а саме: толерантне ставлення до корупції та оцінка її громадянами як «мінімального зла»; осуд, як правило стосується не самих корупційних актів, а суми матеріальної винагороди; домінування подвійних стандартів (А. Журавльов, 2015; А. Юревич, 2015).

В концепції О. Вановської зустрічаємо поняття «корупціогенна особистість», що є особливим соціальним типом, що володіє високим рівнем схильності до корупції та низькою антикорупційною стійкістю (О. Вановська, 2013).

Вважається, що схильність до корупційної поведінки властива практично усім дорослим. Проте ядром особистості корупціонера є система мотивів домінування, впливу, влади та ризикова поведінка. Особливістю Я-концепції особистості корупціонера є низький рівень самоприйняття, самовідчуття та негативна оцінка сенсу власного життя.

Проте доведено, що «корупціонери» задоволені та успішні в особистому житті, мають благополучні сім'ї, нагороди за досягнення у службі, характеризуються діловитістю та високим рівнем працездатності, переважно, вони є особами зі стійкою психікою і чітко сформованим споживацьким світоглядом.

Так, на підставі аналізу доктринальної площини дослідження проблематики психологічної детермінації корупції у діяльності службових осіб вбачається відсутність системного аналізу цього аспекту проблематики, що істотно ускладнює розуміння цього феномену та знижує ефективність потенційної психокорекції у площині запобігання проявам цього явища.

В умовах комплексної адміністративної реформи та демократичної реструктуризації алгоритму здійснення публічної влади в Україні особливо гостро постає проблема формування новітньої, та, що найважливіше, такої, що характеризується високим рівнем ефективності, системи виявлення проявів та чинників корупції і їх оперативної нейтралізації, що неодмінно потребує перегляду призми відображення феномену корупції з вузькогалузевого у площину системного (інтегративного, міждисциплінарного) рефлексування, зокрема, через кооперацію психологічного та правового доктринальних осередків.

Мета статті – дослідити проблему корупціогенезу у юридико-психологічному вимірі.

Завдання:

1) визначити корупцію в якості соціального явища, ефективність ідентифікації та корекції показників котрого перебуває у прямій залежності від рівня системності (міждисциплінарності) його дослідження з використан-

ням комбінованих юридико-психологічних методів;

2) обґрунтувати доцільність розширення спектру проявів та детермінант корупції за рахунок інтеграції у вказану парадигму психологічних девіацій та суб'єктивних чинників носіїв владних повноважень (стилі керівництва, психологічний клімат у колективі, сфера діяльності службової особи тощо);

3) запропонувати практичні заходи, інтеграція яких у систему запобігання корупції дасть змогу знизити рівень впливу цього явища на соціальне (зокрема публічно-правове) середовище.

1. Методи та методики дослідження.

Для розв'язання завдань дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання. Системний підхід надав можливість здійснити комплексне дослідження механізму запобігання і протидії корупції в Україні, окреслити шляхи вдосконалення зазначених процесів. За допомогою діалектичного підходу визначено і теоретично відображено сутність корупції як комплексного юридико-психологічного феномену. Історико-правовий метод слугував розгляду генези та видозміни феномену корупції. Системно-структурний та порівняльно-правовий методи надали можливість опрацювати іманентну функціонально-хронологічну та правову характеристики континіуму корупційних деліктів і у транснаціональному, і у національно-правовому вимірах. Логіко-семантичний метод надав змогу ґрунтовно проаналізувати понятійний апарат. Методи абстрагування, аналізу, синтезу та моделювання використано для розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізму запобігання корупції. Метод наукового узагальнення сприяв проведенню класифікації детермінант виникнення корупційних деліктів. Метод синтезу надав можливість узагальнити отримані в процесі наукової розвідки дані.

Для діагностування детермінант виникнення корупції застосовано низку апробованих методик дослідження, а саме: метод кореляційного аналізу Пірсона, Диференціація за t-критерієм В. Госсета, узагальнення статистичних досліджень «Індекса корупції» міжнародної організації Transparency International та Загальнонаціонального порівняльного дослідження «Стан корупції в Україні» Деркомстату (на основі всеукраїнських соціометричних вибірок).

2. Результати та дискусії

Корупція – негативне соціальне явище, яке становить собою сукупність соціальних чинників,

які досягнувши критичного рівня інтенсивності призводять до біфуркації телеологічних параметрів функціонування публічного апарату певної держави, формально-ідентифікованими проявами чого є варіативні форми деліквенції (кримінально-правові, адміністративні, дисциплінарні) носіїв владних повноважень чи суб'єктів, які надають адміністративні послуги.

Зазначимо, що корупція є активною взаємодією трьох сторін на макropsихологічному рівні (бізнес, держава і суспільство) і в свідомості безпосередніх учасників (чиновника, підприємця і тіньової фігури, яку представляє певна референтна група чи суспільна думка), і відповідно, на яку опирається легітимізація незаконної діяльності. Кожна особистість обирає власний вектор розвитку – акмеологічний, спрямований на досягнення вищих цінностей і девіантний, злочинний і деструктивний в особистісному зрізі. Основними психологічними установками, що сприяють формуванню корупції у нашому суспільстві є змістово-лінгвістичний відтінок терміну «корупція», що не викликає в суспільстві сильної негативної реакції. Навпаки, корупціонер асоціативно сприймається як владна, сильна, впливова та забезпечена людина. Також переконання в тому, що корупція – це наша історична ментальність дає змогу применшувати кожному корупціонеру міру власної відповідальності за вчинені корупційні дії.

У межах психоаналітичної концепції, корупційні дії несвідомо трактуються та інтерпретуються корупціонером «дають-цінують», тобто є способом підтвердження власної значущості і підняття самооцінки.

У контексті психології цінностей, очевидно, що корупціогенна особистість спрямована на матеріальні цінності, її вибір у ситуації конфлікту особистих та соціальних інтересів орієнтований на особистість. Для такої особи показником щастя є розкіш, а домінуючою цінністю «мати», а не «бути».

Опираючись на концепцію О. Ванновської, формування корупціогенної особистості базується на п'яти особистісних утвореннях:

– Ціннісно-смісловий рівень (цілі, прагнення, інтереси, життєві цінності). Цей рівень відображає спрямованість особистості та її ставлення до об'єктивної дійсності. Для корупціогенної особистості властива спрямованість на отримання матеріальних благ та споживачький тип існування.

– Когнітивно-моральний рівень (само-свідомість, індивідуальні правила поведінки, правосвідомість, почуття відповідальності та обов'язку). У корупціогенної особистості низький рівень сформованості правових, моральних та соціальних детермінант поведінки.

Визначальними в поведінці є принципи ретрибутивної справедливості (система заохочення і покарання).

– Емоційний рівень (рівень задоволення життям, професією, статусом, самоствалення). Зазвичай, корупціогенна особистість задоволена власним, життям, статусом, професією, проте не завжди спостерігається високий рівень прийняття себе та позитивна Я-концепція.

– Регулятивний рівень (ступінь контролю, механізм прийняття рішень). Для корупціогенної особистості властива сформованість екстернального локусу контролю, проте поряд з цим впевненість та рішучість у прийнятті рішень.

– Поведінковий рівень (домінуючий тип реагування). Виокремлюють імпульсивний та рефлексивний тип реагування. Імпульсивний характеризується спонтанною емоційною реакцією на зовнішні подразники, а рефлексивний – логічним аналізом ситуації. Для корупціогенної особистості більш властивим є імпульсивний тип реагування (О. Ванновська, 2013).

Варто зазначити, що основа поведінки корупціогенної особистості є полімотивована. Основними мотивами є зовнішній, поверхневий – прагнення до матеріальних благ та задоволення власних амбіцій, та інший, більш глибинний, смисловий мотив корупції, що спрямований на реалізацію ігрових мотивів.

Потяг до гри (в цьому випадку гри в корупцію) не усвідомлюється і фіксується на несвідомих рівнях психіки.

Участь у корупції як гри приносить неймовірно психологічне задоволення, супроводжується емоційно насиченими ситуаціями, грою з долею, законом, небезпекою, іншими людьми. Ігрові елементи в корупційній поведінці особистості тісно переплітаються з корисливими і детермінують один одного.

Відповідно така поведінка перетворюється у життєвий стиль особистості.

Ю. Антонян, В. Кудрявцев, В. Емінов виокремили такі узагальнені типи особистості корупціонерів:

1) корисливий тип – прагне до задоволення власних потреб, примноження особистого добробуту;

2) престижний тип – прагне максимально задовольняти власні амбіції. Він нехтує моральними та нормативними заборонами і завдяки цьому підтримує свій особистісний і соціальний імідж. Представники цього типу активні, прагнуть до налагодження соціальних контактів, входженню в елітарні групи;

3) ігровий тип зосереджений на процесі реалізації влади. Така особистість завжди балансує на межі небезпеки, нормативності у

поведінці чи порушення закону, дозволеного чи забороненого. Проте для нього важливими є створення для себе комфортних умов та можливостей життя (Ю. Антонян, В. Кудрявцев, В. Емінов, 2010).

Загалом, можна виокремити основні психологічні особливості корупціогенної особистості, до яких відносять трактування сенсу життя через матеріальне збагачення, прагнення до розкоші як показника якості життя і щастя, неусвідомлена мотивація і недиференційована структура установок моральної поведінки, а також незадоволеність власним життям, неадекватна самооцінка та негативне самоствалення, екстернальний локус контролю та імпульсивний тип реагування.

За даними міжнародних аналітичних організацій рівень корупції в Україні близький до показників, які простежуються у найкорумпованіших державах світу, що, разом із високим рівнем політико-правової уваги до проблеми викорінення проявів цього феномену у національній правовій системі, не може породити раціонального інтересу до причин такої ситуації. Очевидним є загрозливо-низький рівень дієвості актуальної антикорупційної системи України.

Будь-яка типова система – це сукупність організаційно-інстанційних, процедурних та методологічних компонентів, взаємодія яких дає змогу досягнути бажаного результату у визначеній сфері соціального буття. Проектуючи наведену модель на вітчизняну систему запобігання корупції можемо навести таке змістовне наповнення кожної зі складових типової системи:

– організаційно-інстанційна компонента представлена системою органів публічної влади (і спеціалізованих, і загальної компетенції), інститутів громадянського суспільства, приватно-правових суб'єктів та відносин, що між ними виникають в контексті запобігання та протидії проявам та чинникам корупції;

– процедурна складова становить власне алгоритм здійснення нормотворчих, юрисдикційних, інтерпретаційних та інших правозастосовних заходів, детермінованих юридичним фактом існування корупції як явища чи виявлення окремих юридично-значущих проявів останнього;

– методологічна підсистема становить сукупність прийомів, засобів та способів, практичне втілення яких розкривається у забезпеченні дотримання законності, оперативності та соціальної ефективності як ключових характеристик правових форм, які організаційно належать до другої підсистеми та є результатом функціонування першої.

Оминаючи своєю увагою певні недоліки у актуальному стані нормативно-правової регламентації перших двох компонент (зважаючи на достатній рівень уваги, яка приділяється проблемам у вказаних підсистемах національної моделі запобігання корупції), варто зазначити, що основна причина низького рівня ефективності заходів щодо запобігання корупції полягає у недосконалості методологічної складової антикорупційного алгоритму, що структуровано може зводитись до двох чинників, які невинувато залишаються поза увагою під час провадження антикорупційної практики:

1) здійснення публічної влади – суспільні відносини, спрямовані на реалізацію організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських повноважень за обов'язкової участі хоча б одного офіційного контрагента (державного службовця, посадової особи органу місцевого самоврядування чи особи, яка, у цілях Закону України «Про запобігання корупції» прирівнюється до них). Так, на мікрорівні владні публічно-правові відносини є діяльністю окремих суб'єктів чи їх груп, а відтак є формою психічної активності, регулювання, корекція якої винятково правовими методами є неефективною;

2) серед детермінант корупції основна увага приділяється соціально-економічним, правовим, політичним процесам, тобто зовнішнім щодо носія владних повноважень чинникам, натомість внутрішня (психічна) компонента системи детермінації корупції залишається поза увагою, що істотно звужує напрямки та обмежує методи превенції проявів цього феномену.

У сучасних умовах система антикорупційних заходів складається з трьох основних складових:

1) превентивна (нормативно-правова фіксація змісту корупції та форм реагування правової системи на її прояви; професійний відбір та перевірка кандидатів на заміщення посад в органах державної влади та місцевого самоврядування; поточна норморегуляція управлінської діяльності посадових осіб);

2) оперативно-розшукова, слідча (проведення негласних (оперативних), розшукових та слідчих дій за результатами отримання інформації щодо можливого існування корупційного правопорушення чи умов, які можуть сприяти його вчиненню);

3) юрисдикційна (притягнення винних у вчиненні корупційного правопорушення до юридичної відповідальності).

Реалізація оперативно-розшукової та юрисдикційної компонент системи запобігання корупції належать до предмета правового регу-

лювання кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного та трудового галузей права, відтак не належить до предмета наукового пошуку цієї статті. Увага цього дослідження буде зосереджена на превентивній компоненті запобігання корупції, а саме на іманентній складовій цієї підсистеми – поточному контролі та самокорекції службової діяльності.

На нашу думку, неефективність заходів, спрямованих на запобігання корупції основним чином зумовлена недостатністю акцентуації уваги на ролі внутрішнього імперативу у повсякденній службовій діяльності носія владних повноважень. Концептуалізація ролі внутрішнього імперативу як чинника превенції корупції зводиться до таких аспектів:

1) при формальній домінації зовнішніх форм та методів контролю за службовою діяльністю носія владних повноважень, загальна ефективність нейтралізації корупційного чинника в системі державного управління обумовлена нетерпимістю службової особи до корупційної активності і в межах власного ареалу компетенції, і у площині діяльності владного інституту (в межах службового колективу);

2) формування внутрішнього імперативу службовою особою відбувається при сприйнятті службовцем домінації соціальних переваг, які надаються за результатами інтеграції у площину публічного апарату (внаслідок набуття статусу службової особи) над потенційними вигодами, які пропонуються під час корупційної трансакції;

3) ефективність суб'єктивного (психічного) чинника превенції корупційних деліктів є істотною при нейтралізації інших чинників потенційної корупціалізації, тобто його актуалізація передбачає системний підхід до реалізації антикорупційної стратегії.

3. Результати експериментального дослідження

Проведене авторами комплексне дослідження проблеми корупції у її юридико-психологічному вимірі одержані за допомогою дискретивної статистики, зокрема через проведення комплексного кореляційного аналізу, результати якого вказують на чіткий взаємозв'язок окремих рис службової особи (стиль управління, сфера діяльності) зі ступенем корумпованості.

На основі даних емпіричного дослідження серед працівників Національної поліції України м. Львова (вибірка на основі анкетування 100 правоохоронців за адаптованою авторами методикою Ю. Клейберга) проаналізовано виявлені відмінності схильності службових осіб до корупції на основі прояву певних рис, властивостей та схильностей службовців органів Національної поліції України (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Усереднені статистичні показники схильності до корупції
на основі даних вибірки службових осіб органів Національної поліції України
за видами діяльності опитувальника Ю. А. Клейберга (адаптований)**

Ш	0				1				2				Т	%
	М	Вк	$\pm\delta$	$\pm m$	М	Вк	$\pm\delta$	$\pm m$	М	Вк	$\pm\delta$	$\pm m$		
1	*4,53	45	11,1	1,88	4,69	43	10,4	0,32	*5,13	3	7,2	1,7	2,4	13,2
2	*5,15	52	9,26	1,56	*5,06	52	8,6	1,09	5,14	55	5,9	1,4	0,5	1
3	*3,98	35	8,14	1,37	4,27	43	9,18	1,16	*4,53	45	8,9	2,0	2,2	14
4	*4,29	40	8,6	1,45	*40,7	40	8,18	1,04	4,17	48	8,8	2,0	1,2	5
5	2,83	25	5,68	0,96	2,89	25	4,58	0,58	2,93	30	5,4	1,2	-	-
6	3,76	38	7,58	1,28	*3,73	40	7,17	0,91	*3,98	43	7,3	1,7	1,3	7
7	*3,96	33	6,49	1,09	4,15	45	8,6	1,09	*4,45	39	7,2	1,7	2,4	12
8	2,49	23	8,63	1,46	*2,98	28	6,35	0,8	*3,43	30	10,5	2,4	1,8	15
9	*4,02	35	7,37	1,24	4,27	46	8,6	1,09	*4,47	45	8,5	2	1,9	11
10	*3,68	35	8,41	1,42	4,15	45	8,32	1,05	*4,58	40	7,3	1,7	4	25

Умовні позначки: М – середньостатистичне значення; Вк – значення впливу параметру на схильність особи до корупційної поведінки; $\pm\delta$ – середньоквадратичне відхилення; $\pm m$ – помилка середньоарифметична; t – критерій Стьюдента; * – відмічені міні-максні значення у показниках; % – відношення – відмінностей між показниками; 0 – слідчі; 1 – дільничні інспектори поліції; 2 – кандидати на службу в органах Національної поліції; 1 – схильності до подолання норм і правил, 2 – схильності до адиктивної (залежної) поведінки, 3 – схильність до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки, 4 – схильності до агресії та насильства, 5 – вольовий контроль емоційних реакцій, 6 – схильності до деліквентної поведінки, 7 – невдоволеність власним статусом, 8 – негативне ставлення до керівництва в установі, 9 – матеріальна дисатисфакція службовою діяльністю, 10 – сприйняття корупції як норми життя суспільства.

Для з'ясування цих відмінностей було окреслено дві групи працівників поліції, першу склали слідчі та дільничні інспектори поліції, а другу – кандидати на службу до Національної поліції України. Для визначення особливостей прояву певних рис і властивостей застосовано порівняльний аналіз даних за t-критерієм Стьюдента.

Відповідно до результатів проведеного статистичного порівняння груп працівників Національної поліції України і кандидатів на

службу до Національної поліції України було виявлено, що у кандидатів на службу до Національної поліції України властиві вищі показники за шкалами «схильність до подолання норм і правил» ($t = -2,713, p \leq 0,01$), «схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки» ($t = -2,466, p \leq 0,02$), «невдоволеність власним статусом» ($t = -2,728, p \leq 0,01$), «матеріальна дисатисфакція службовою діяльністю» ($t = -2,665, p \leq 0,01$), «сприйняття корупції як норми життя суспільства» ($t = -3,731, p \leq 0,01$) (рис.).

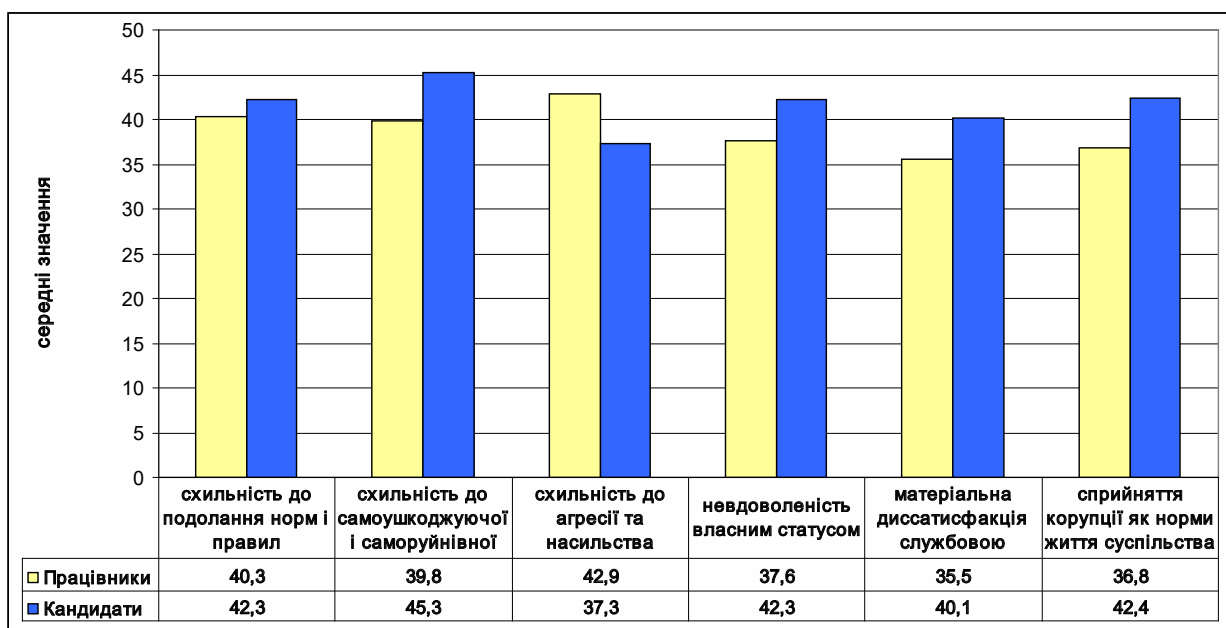

Рис. Гістограма психологічних відмінностей працівників Національної поліції і кандидатів на службу до Національної поліції

Так, ймовірно, кандидати на службу до Національної поліції України схильні адекватно сприймати корупцію як частину суспільного життя і невід'ємну частину суспільних стосунків, оскільки реалії сучасного суспільства сприяють сприймати це явище не у вкрай негативному контексті, а навпаки, у тих ситуаціях, коли відсутнє бажання прикладати особисті зусилля для досягнення цілей (або ж вирішення професійних чи особистих труднощів) простіше вдатися до корупційних дій і стати частиною корупційної схеми.

Також особам, які є кандидатами на службу до Національної поліції України прищеплено незадоволення своїм матеріальним становищем і швидше за все сприймають службу в Національній поліції України як можливість поліпшення власного матеріального статусу. Безперечно, включеність у цю сферу сприймається ними як шлях до поліпшення матеріального та соціального статусу, проте, і ця сфера, напевно, не сприймається ними як некорумпована.

Установка на корупцію як норму суспільного життя може бути однією з основних причин формування корупціогенної особистості і схильності її до вчинення корупційних дій.

Так, вбачаємо, що схильність службових осіб до вчинення корупційних деліктів перебуває у прямій залежності від низки психологічних адикцій та деліквентних тенденцій, ідентифікація яких за спеціальними методиками, має бути впроваджена у сферу службового відбору кандидатів на заміщення посад державної служби та істотно знизить потенційну корупціогенність у публічному апараті загалом.

Як юридико-психологічна категорія, внутрішній імператив службової особи базується на вдалому поєднанні ключових психомодельючих чинників, які визначають доцільність певної моделі поведінки індивіда. Такими чинниками є:

– страх зазнати заходів відповідальності у разі виявлення факту корупційної активності.

При визначенні припустимості певної моделі активності індивідом проводиться низка аналітичних та компаративістичних процесів на основі емпіричного досвіду, під час чого зважають на потенційні ризики та їх співмірність із потенційними надбаннями. У площині корупційних деліктів, до числа потенційних ризиків, настання яких обумовлюється виявленням факту корупціалізації службової особи, належать вид і міра юридичної відповідальності, санкціоновані приписами законодавства. У сучасних реаліях національної правової системи, форми юридичної відповідальності варіюються в діапазоні фінансових стягнень

(штраф у розмірі від 300 до 1500 неоподатковуваних доходів громадян), заходів у формі позбавлення спеціального права (заборона обіймати певні посади чи займатись діяльністю, пов'язаною з управлінням на строк від 1 до 3 років) чи позбавлення або обмеження волі (арешт строком від 3 до 6 місяців, позбавлення волі від 2 до 12 років).

На нашу думку, актуалізація цього чинника автопревенції корупційної активності носія владних повноважень можлива шляхом імплементації апробованого досвіду окремих зарубіжних держав у сфері розбудови ефективної системи запобігання корупції. Як зазначає англійський дослідник стратегічного континенту нейтралізації корупції, Сьюзан Роуз-Аккерман: «...практика Ізраїлю засвідчує ефективність заходів юридичної відповідальності, які пов'язані з майновими та функціональними обмеженнями службовців, які вчинили корупційні злочини. Всупереч шаблонному прагненню інших держав ідеалізувати значення позбавлення волі як форми юридичного реагування владного апарату на факт корупційної поведінки певного суб'єкта, Законодавчими Зборами Ізраїлю було обрано оптимальніший метод покарання – колосальні за своїми розмірами штрафи та довічне позбавлення права на зайняття діяльністю, пов'язаною з управлінням в органах публічної влади... Низький рівень корупції в державі та поодинокі випадки корупційних практик засвідчують правильність вектору антикорупційної політики цієї держави» (С. Аккерман, 1999);

– усвідомлення неминучості відповідальності у разі вчинення корупційного делікту.

У межах цього чинника психокорекції діяльності службової особи визначальної ваги набуває інтегративність та беззастережність реалізації приписів законодавства про запобігання корупції. Для прикладу, досвідом Сінгапуру підтверджена ефективність системного та оперативного перевтілення тотально корумпованого державного апарату у еталон функціональності та законності. В цілях антикорупційного перезавантаження влади в державі, як вказує Лі Куан Ю (екс прем'єр-міністр Сінгапуру): «... довелось повністю переглянути структуру, компетенцію та саме ставлення до інституту державної служби. Втім, найвизначальнішого ефекту вдалось досягти завдяки відсутності будь-яких винятків, – перевірку розпочали проводити незалежні експерти, починаючи з керівництва держави (це стосувалось зокрема і моєї сім'ї). При виявленні підозр у незаконному збагаченні посадову особу одразу відстороняли від здійснення повноважень, що унеможливило адміністративний тиск» (Лі Куан Ю., 2011).

Для реструктуризації психічного архетипу державного службовця в національній практиці необхідно запровадити дві ключові інновації:

а) перезавантаження влади має розпочатись із вищих посадових осіб, а не з низових ланок;

б) адміністративна антикорупційна реформа має носити системний, а не фрагментарний характер.

Під час дослідження було проведено комплексний порівняльний аналіз критеріїв корупціогенезу (на основі даних попередніх емпіричних досліджень із даними вибірки, яка проводилась у приватній консалтинговій установі, діяльність якої також асоціюється зі здійсненням інтерпретації законодавства та правозастосуванням, респондентами були співробітники фірми – 25 осіб) за методикою t-критерію, запропонованого В. Госсеттом (методика «Стюдента»).

Розмежовано дві підгрупи досліджуваних, у межах яких проводилось співставлення представників державного сектору з вираженими лідерськими здібностями психотипу (50%) і представників приватного сектору з лідерськими рисами психотипу (50%). Проведене дослідження саме працівників приватного і діаметрально-протилежного – державного сектору обумовлене практичною доцільністю ідентифікації відмінностей саме між цими протилежними сегментами організації діяльності колективів (табл. 2).

Так, відповідно до виявлених показників встановлено відмінності за шкалою «нерво-психічна стійкість» (показник t прив. = 2,10, t держ. = 1,10, $p < 0,001$).

Наведений показник підтверджує, що працівники приватного сектору проявляють більшу стійкість як і психологічну витримку у порівнянні з працівниками державних установ, а відтак і менш схильні до корупціалізації. Цей результат доволі закономірний, оскільки працівник приватної установи має дотримуватись

не лише законодавчих, але і морально-етичних норм, що є передумовою формування властивості нерво-психічної стійкості індивіда.

Простежується також відмінність за шкалою індикації «демократичний стиль провадження управління» (показник t прив. = 2,89, t держ. = 0,75 при $p < 0,005$). Цей стиль управління більше властивий знову ж приватним установам, зважаючи на те, що державні організації позиціонуються як доволі консервативні і максимально домінують у керуванні підлеглими, відповідно у державних установах є більше представників управлінців, схильних до авторитарного методу управління (показник t прив. = -2,89, t держ. = 3 при $p < 0,004$). Зі свого боку, як вже було продемонстровано, демократичний стиль управління є більш сприятливим для виникнення корупції, аніж авторитарний.

Ступінь корупціалізації відрізняється відповідно до розвиненості конкурентного середовища (показник t прив. = 2,93, t держ. = 1,3 при $p < 0,005$); сатисфакція працівників рівнем соціального забезпечення (показник t прив. = 2,46, t держ. = -1,5 при $p < 0,002$); ступінь бюрократизації управління (показник t прив. = 0,2, t держ. = 3,7 при $p < 0,001$); транспарентність та зрозумілість методики управління (показник t прив. = 2,35, t держ. = -1,5, вплив при $p < 0,005$).

Корупція, досить часто перебуває у синергетичному взаємозв'язку з такими психічними явищами як професійна деформація (зміна вектору сприйняття публічної служби під час якого соціальні інтереси, на задоволення яких, априорі, і спрямовується процес владної діяльності службовця, заміщуються персональними меркантильними інтересами службової особи, задоволення яких здійснюється засобами корупційних деліктів) та професійне вигорання (втрати ентузіазму та професійної самокритичності внаслідок тривалої та одноманітної професійної діяльності, провадження якої не забезпечується достатнім рівнем мотивації). Методами протидії вказаним феноменам, на думку науковців психологів

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу за t-критерієм Стюдента

Характеристики	Державний сектор	Приватний сектор
Нерво-психічна стійкість індивіда	4,9333	6,8000
Демократичний стиль провадження управління	5,5333	7,5714
Конкурентне середовище	3,4667	4,0571
Підтримка колективу	3,9714	3,0000
Авторитарний метод управління	4,4000	3,3714
Сатисфакція рівнем соціального забезпечення	2,6667	3,6286
Ступінь бюрократизації	3,2857	2,66673
Транспарентність та зрозумілість методики управління	2,7333	3,7143

та юристів, є періодична ротація, використання інституту підвищення кваліфікації на добровільних засадах як методики визначення кандидатів для подальшого кар'єрного росту тощо.

Результати емпіричного дослідження дали змогу виокремити домінуючі чинники корупціогенезу у працівників Національної поліції України і кандидатів на службу до Національної поліції України. Як підкреслено численним дослідженнями науковців і вкотре доведено результатами нашого, корупція є системою соціальних стосунків, особливо «процвітає» на тих рівнях і в організаціях, де особа з мінімальною затратою сил прагне досягнути стрімкого результату (матеріального чи нематеріального). Проте у нашому дослідженні містяться результати та їхня інтерпретація стосовно кандидатів на службу до Національної поліції України, що доводять факт формування особистості з корупційною поведінкою у зв'язку з матеріальним незадоволенням, прагненням порушувати норми і правила, а також здобуття вищого соціального та професійного статусу.

Оскільки більшість досліджень вказує на формування корупціогенної особистості відповідно до впливу макрофакторів або ж навпаки внутрішньо-особистісної установки та готовності, ми акцентували увагу на особливостях конкурентного середовища, в якому функціонує особистість. Так, доведено, що ступінь корупціалізації відрізняється відповідно до розвиненості конкурентного середовища, сатисфакції працівників рівнем соціального забезпечення, ступеню бюрократизації управління та прозорості та зрозумілості методик управління.

Висновки

Корупція як соціальне явище наділена розмаїтістю проявів та детермінант, серед яких не

лише правові, але й соціально-психологічні, що обумовлює необхідність системного підходу до вирішення питань, які пов'язані з розбудовою ефективного механізму запобігання проявам корупції в українському суспільстві.

В соціально-психологічному контексті корупція як явище забезпечує відчуття особистісної значущості та сили, спрямованість на здобуття матеріальних благ, орієнтованість на соціальні блага та інтереси, задоволення здебільшого власних потреб. Особистість, якій властива корупціогенна поведінка, має деформовану систему моральних цінностей та соціальної взаємодії, спрямованість на статус та визнання, активність та рішучість у прийнятті рішень та високий рівень регуляції власної поведінки.

Ключовими методами запобігання корупції як юридико-психологічному феномену, на нашу думку є:

1) забезпечення належного рівня соціально-економічного забезпечення носіїв владних повноважень на засадах конкуренції та оптимізації штатів інститутів публічного управління;

2) мінімізація проявів професійної деформації та професійного вигорання;

3) переформатування компетенційних та процедурних аспектів здійснення управління.

Формування функціональної національної системи запобігання корупції де-факто неможливе без структурованого та послідовного доктринального дослідження причин та умов корупціалізації публічного апарату, що висуває черговий виклик перед науковцями різних галузей, а відтак, запропонований у цій статті аспект інтерпретації корупції – лише початок розвитку самостійного вектора наукової операціоналізації даного явища.

Список використаних джерел

1. Susan Rose-Ackerman. Corruption and Government Causes, Consequences, and Reform. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/841106/mod_resource/content/0/1999_Rose-Ackerman.Corrupcion20and20Government_20Causes2C20Consequ20-20Susan20Rose-Ackerman.pdf.
2. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. К. : Юридична думка, 2004. 400 с.
3. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. К. : КНТ, 2008. 368 с.
4. Добреньков В. І. Коррупция. Современные подходы к исследованию. М. : Академический Проект, Альма-Матер, 2009. 208 с.
5. Кісіль З. Р. Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. К., 2011. 522 с.
6. Transparency International. Індекс корупції CPI-2016. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2016/>.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
8. Клейберг Ю. А. Социальная психология девиантного поведения : учеб. пособие для вузов. М. : Изд-во Института Психотерапии. 2004. С. 141–154.

9. Ли Куан Ю. Сингапурская история 1965–2000 гг. Из третьего мира – в первый. М. : МГИМО-Университет, 2011. 656 с.
10. Подоляк-Богачек Е. Б. Організаційно-правові та формально-юридичні властивості антикорупційного механізму, релевантні моделі публічної влади у Київській Русі. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1 (31). С. 351–356.
11. Новак Б. Взятка и откат: от исторических истоков традиции к современным коррупционным схемам. СПб. : Питер, 2008. 247 с.
12. Мирошниченко Д. В. Уголовно-правовое воздействие на коррупцию. М. : Юрлинформ, 2010. 200 с.
13. Кабанов О. Л. Современные проблемы противодействия коррупции уголовно-правовой и криминологической аспекты. М. : Wolters Kluwer, 2010. 183 с.
14. Кісіль Р.-В. В. Системний аналіз механізму запобігання та протидії корупції у спеціалізованому законодавстві України. *Науковий вісник Львівського університету бізнесу та права*. 2013. № 4 (1). С. 150–154.
15. Шевчук О. О. Практика зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. *Юрид. психологія та педагогіка*. 2011. № 2. С. 107–110.
16. Берлач А. І. Основні принципи запобігання та протидії корупції в Україні: характеристика та стан додержання. Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 10–11 жовтня 2014 р.). ОДУВС, 2014. 208 с.
17. Harold D. Legal Education and Public Policy: Professional Training against professional deformation in the Public Interest. *Yale LawJournal*. 2007. № 2. P. 203–248.
18. Tarpan W. P. Crime, Justice and Correctiveness. New York : Mc Yraw Hill, 2008. 468 p.
19. Радаєв В. В. Корупція і формування російських ринків: ставлення чиновників і підприємців. *Світ Росії*. 2008. № 3. С. 57–90.
20. Ванновская О. В. Психология коррупционного поведения госслужащих: монография. СПб. : ООО «Книжный дом», 2013. 264 с.
21. Ванович А. Л. Психологические факторы коррупции. *Вестник РАН*. 2015. Т. 5. № 11. С. 10–19.
22. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование. М. : Норма ; Инфра-М, 2010. 368 с.

References

1. Susan Rose-Ackerman. Corruption and Government Causes, Consequences, and Reform. Retrieved from https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/841106/mod_resource/content/0/1999_Rose-Ackerman.Corrupcion20and20Government_20Causes2C20Consequ2020Susan20Rose-Ackerman.pdf.
2. Melnyk, M. I. (2004). Koruptsiia – koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) [Corruption – corrosion of power (social essence, trends and consequences, countermeasures)] : monohrafiia. K. : Yurydychna dumka, 400 [In Ukr.].
3. Nevmerzhytskyi, Ye. V. (2008). Koruptsiia v Ukraini: prychny, naslidky, mekhanizmy protydii [Corruption in Ukraine: causes, consequences, counteraction mechanisms]. : monohrafiia. K. : KNT, 368 [In Ukr.].
4. Dobrenkov, V. Y. (2009). Korruptsiya. Sovremennyye podkhody k issledovaniyu [Corruption. Modern approaches to research]. M. : Akademicheskyy Proekt, Alma-Mater, 208 [In Russ.].
5. Kisil, Z. R. (2011). Pravovi ta psykholohichni zasady zapobihannia profesiinii deformatsii pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Law and psychological basics of prevention of professional deformation of officers of the Ukrainian Internal Affair bodies] : dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.06. K., 522 [In Ukr.].
6. Transparency International. Indeks koruptsii CPI-2016. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/>.
7. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII [On prevention of corruption : Law of Ukraine of October 14, 2014, No. 1700-VII]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> [In Ukr.].
8. Kleiberh, Yu. A. (2004). Sotsyalnaia psykholohyia devyantnoho povedenya : uchebnoe posobyie dlia vuzov [Social psychology of deviant behavior : a textbook for high schools]. M. : Yzd-vo Ynstitutu Psykhoterapyu, 141–154 [In Russ.].
9. Ly Kuan, Yu. (2011). Singapurskaya istoriya 1965–2000 gg. Iz tret'yego mira – v pervyy [Singapore history 1965–2000 from the third world to the first]. M. : MHYMO-Unyversytet, 656 [In Russ.].
10. Podoliak-Bohachek, E. B. (2016). Orhanizatsiino-pravovi ta formalno-yurydychni vlastyivosti antykoruptsiinoho mekhanizmu, relevantni modeli publichnoi vlady u Kyivskii Rusi [Organizational-legal and formal-legal properties of anti-corruption mechanism, relevant models of public power in Kievan Rus]. *Nauka i pravookhorona (Science and law enforcement)*, 1 (31), 351–356 [In Ukr.].

11. Novak, B. (2008). Vz'yatka i otkat: ot istoricheskikh istokov traditsii k sovremennym korruptsiionnym skhemam [Bribe and rollback: from the historical origins of tradition to modern corruption schemes]. SPb. : Pyter, 247 [In Russ.].
12. Myroshnychenko, D. V. (2010). Uholovno-pravovoe vozdeistviye na korruptsiyu [Criminal law impact on corruption]. M. : Yurlyynform, 200 [In Russ.].
13. Kabanov, O. L. (2010). Sovremennyye problemy protivodeystviya korruptsii ugovovno-pravovoy i kriminologicheskoy aspekty [Modern problems of combating corruption, criminal law and criminological aspects]. M. : Wolters Kluwer, 183 [In Russ.].
14. Kisil, R.-V. V. (2013). Systemnyi analiz mekhanizmu zapobihannia ta protydii koruptsii u spetsializovanomu zakonodavstvi Ukrainy [System analysis of the mechanism of preventing and combating corruption in the specialized legislation of Ukraine] *Naukovyi visnyk Lvivskoho universytetu biznesu ta prava (Bulletin of the Lviv University of Business and Law)*, 4 (1), 150–154 [In Ukr.].
15. Shevchuk, O. O. (2011). Praktyka zarubizhnykh krain u borotbi z koruptsiieiu [The practice of foreign countries in the fight against corruption] *Yuryd. psykholohiia ta pedahohika (Law. psychology and pedagogy)*, 2, 107–110 [In Ukr.].
16. Berlach, A. I. (2014). Osnovni pryntsypy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini: kharakterystyka ta stan doderzhannia [Basic principles of prevention and combating corruption in Ukraine: characteristics and status of observance]. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku administratyvnoho prava ta protsesu : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa. 10–11 zhovtnia 2014 r.). ODUVS, 208 [In Ukr.].
17. Harold, D. (2007). Legal Education and Public Policy: Professional Training against professional deformation in the Public Interest. *Yale Law Journal*, 2, 203–248.
18. Tappan, W. P. Crime, Justice and Correctiveness. New York : Mc Yraw Hill, 2008. 468.
19. Radaiev, V. V. (2008). Koruptsiia i formuvannia rosiiskykh rynkiv: stavlennia chynovnykiv i pidpriemtsiv [Corruption and the formation of russian markets: the attitude of officials and entrepreneurs] *Svit Rosii (World of Russia)*, 3, 57–90 [In Russ.].
20. Vannovskaia, O. V. (2013). Psykholohiia korruptsyonnoho povedeniya hossluzhashchykh [Psychology of corrupt behavior of civil servants] : monohrafiia. SPb. : OOO «Knizhnyy dom», 264 [In Russ.].
21. Vanovych, A. L. (2015). Psykholohycheskye faktory koruptsyy [Psychological factors of corruption] *Vestnyk RAN (Bulletin of the RAS)*, 5, 11, 10–19 [In Russ.].
22. Antonian, Yu. M., & Emynov, V. E. (2010). Lychnost prestupnyka. Krymynoloho-psykholohycheskoe yssledovanye [The identity of the offender. Criminological and psychological research]. M. : Norma ; Ynfra-M, 368 [In Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 13.11.2019

прийнята до друку 21.01.2020

The article: is received 13.11.2019

is accepted 21.01.2020

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Хохуляк В'ячеслав Вісаріонович,
доктор юридичних наук, доцент,
суддя Верховного Суду
у складі Касаційного адміністративного суду
e-mail: vkh1524@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0742-4450

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ ВАЛЕРІЯ СИРОВАЦЬКОГО
«ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ»*

Анотація. Наголошено, що дослідження поняття «державний примус» без урахування антропологічного підходу було б неповним, адже за допомогою нього можна вивчити правові прояви життя людини як соціальної істоти. Обґрунтовано, що застосування державного примусу має на меті здійснення позитивного впливу на людину, щодо якої він застосовується. Цей вплив передусім спрямований на виправлення поведінки людини, формування і виховання в неї установок на подальше недопущення неправомірної поведінки, а в людей, які не вчиняють правопорушень, – на усвідомлення захищеності з боку держави та розуміння того, що за скоєння неправомірних дій людина буде покарана відповідно до тяжкості вчиненого. Констатовано, що це одне з перших комплексних теоретичних досліджень державного примусу в межах філософії права.

Ключові поняття: держава, державний примус, людина, громадянин, громадянське суспільство, верховенство права, філософія права.

Khokhuliak Viacheslav,
Doctor of Law, Associate Professor,
Judge of the Supreme Court
within the Court of Cassation
e-mail: vkh1524@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0742-4450

REVIEW
ON THE MONOGRAPH OF VALERII SYROVATSKYI
«STATE COERCION: PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTERPRETATION»

Abstract. The monograph «State Coercion: Philosophical and Legal Interpretation» is evaluated. It is pointed out that the study of the concept of «state coercion» without taking into account an anthropological approach would be incomplete, because it can be used to study the legal manifestations of human life as a social being.

What he gave the author, he explains on the pages of the monograph. In particular, the researcher notes that the use of an anthropological approach to the legal definition of the concept of «state coercion» made it possible to define the following: 1) a person is the central concept of state coercion. It is the human coercion that applies to the state as an assessment of its actions and actions. At the same time, state coercion also applies to a person with such powers under the law; 2) development of this concept. With the progress of society, new spheres of life are emerging that need legal regulation. State coercion is therefore a dynamic concept that evolves with society; 3) functionality of the legal environment of the person. Some legal phenomena fulfill specific functions in the system of society. State coercion implements the functions of restoration of violated rights; punishment of persons committing illegal acts; preventing a repeated violation of the law by a person who has already committed such acts, as well as by persons who have not previously committed unlawful behavior (preventive function).

The monograph argues that the use of state coercion is intended to have a positive impact on the person to whom it is applied. This influence is primarily aimed at correcting human behavior, forming and nurturing in it the settings for the further prevention of misconduct, and for people who do not commit

---

* Сировацький В. Державний примус: філософсько-правова інтерпретація : монографія. Хмельницький : ХУУП імені Л. Юзькова, 2019. 446 с.

crimes - to the awareness of state protection and understanding that a person will be punished for committing unlawful actions due to the gravity of the committed crime. It is stated that this is one of the first comprehensive theoretical studies of state coercion within the philosophy of law.

Key concepts: state, state coercion, human, citizen, civil society, rule of law, philosophy of law.

DOI 10.32518/2617-4162-2020-1-177-179

Актуальність наукової проблеми, відображеної у монографічному дослідженні Валерія Сировацького, підтверджена та безсумнівна, позаяк у сучасному суспільстві поширена підміна понять «влада» і «примус». Це спричинено передусім сприйняттям влади авторитетнішою за умови реалізації нею примусу. Безперечно, примус є лише одним із структурних елементів авторитету. Ще одним таким, що виражає складову громадянського суспільства, є переконання. Саме останній повною мірою і вказує на зрілість суспільства, влади, держави та її громадян, що чинять відповідно до верховенства права зі світоглядних засад.

Утім, необхідно визнати, що часто між примусом і переконанням складно визначити онтологічні, аксіологічні та праксеологічні межі. Адже, приміром, щодо людини застосовується примус у межах змушування державою чи владою діяти її проти власних, скажімо, схильностей (як-от арешт, викрадення та ін.). А переконання в онтологічній інтерпретації – це все-таки морально-етичний процес виховання (переконати – означає спонукати людину добровільно змінити поведінку із протиправної чи антизаконної на морально оправдану). У цьому контексті зрозуміло, що примус інтенційно суперечить свободі вибору, а переконання, своєю чергою, ґрунтується на свободі вибору. Це як внутрішнє рішення людини і рішення ззовні. Однак, важко визначити, який саме з цих принципів у конкретній ситуації є вільним, а який – визначеним.

Ще одна помилка сучасності полягає у тому, що, мовляв, право на використання примусу є винятковою й особливою прерогативою держави. Насправді це дещо викривлене трактування, адже незначні форми примусу – не монополія держави чи влади (є, звісно, винятки щодо крайніх форм примусу, як-от довічне ув'язнення тощо). Держава не є добровільною організацією, а, отже, неможливо уникнути застосування державою примусу щодо особи, яка скоїла, скажімо, протиправні дії, лишень вийшовши зі співтовариства. Водночас необхідно акцентувати на тому, що примус не становить ні онтологічної, ні аксіологічної сутності держави у межах її конститутивної характеристики. Натомість є, радше, однією зі структурних властивостей держави.

Ще одна плутанина сьогодення у з'ясуванні суті примусу стосується, безумовно, усвідомлення у межах філософсько-правового дискурсу онтологічних складових поняття «сила» (у суспільстві поширена думка, що сила – це невіддільна складова примусу). Звісно, примус і силу можна сприймати як засіб змушування особи діяти відповідно до утверджених у державі вимог. І цей засіб у такому випадку є силовим. Адже поняття «примусувати» охоплює процес змушування до виконання тієї чи іншої дії, погрожуючи відповідними санкціями у випадку відмови. Відтак насилля за природою є парадигмально обумовленою фізичною силою, що загалом можна трактувати як порівняне порушення свободи. З іншого боку, якщо уявити, в межах утопічної теорії, існування держави з верховенством права та визнання закону, то її громадяни морально вмотивовані виконувати ці закони, оскільки переконані у їх справедливості.

У такому разі і примус, і сила не були б узагалі потрібні, бо ж жоден закон не містить прямої вимоги застосування примусу. Держава без вимоги дотримання закону, примусу, сили – не держава, щось на кшталт добровільної громадської організації однодумців. Основне, зрештою, в цьому контексті – визначити центральність примусу в державі (скажімо, я не переконаний в тому, що, як стверджував свого часу Роулз, політична влада є завжди примусовою, опертою на накладання санкцій урядом).

Політична влада й справді в деяких випадках може бути примусовою, проте не завжди. Важко трактувати закони як специфічні накази із сумішню погроз, незважаючи на те, що чимало законів і передбачають відповідні санкції чи покарання. Хоча, звісно, якщо закон і не передбачає санкцій, чи не може бути застосований, він же не втрачає змісту закону. Чому ж немало законів передбачають ті чи інші санкції? Безумовно, треба усвідомити, що чимало громадян не дотримуються законів, порушують межі свободи інших осіб, учиняють злочини різного рівня та шкоди та ін., тому й існують відповідні санкції (примус), аби все-таки запропонувати таким громадянам альтернативу протиправній поведінці у вигляді особливих стимулів, примушуючи їх до виправлення поведінки.

Тому за будь-яких умов і ситуацій ліпше надавати перевагу переконанню як моральному засобу змушування до дій, на відміну від силових процесів, не залежно від меж їхнього впливу.

У контексті викладеного видається актуальним монографічне дослідження Валерія Сировацького, вперше виконане у межах філософсько-правового дискурсу. Новітньою є теза автора про те, що «дослідження поняття «державний примус» без урахування антропологічного підходу було б неповним, адже за допомогою нього можна вивчити правові прояви життя людини як соціальної істоти». Що це дало автору, він пояснює на сторінках монографії. Зокрема, дослідник зазначає, що застосування антропологічного підходу до правового визначення поняття «державний примус» дало змогу визначити таке: 1) людина є центральним поняттям державного примусу. Саме щодо людини застосовується державний примус як оцінка її дій та вчинків. Водночас державний примус також застосовує людина, наділена такими повноваженнями відповідно до закону; 2) розвиток цього поняття. Із поступом суспільства виникають нові сфери життєдіяльності, які потребують правового регулювання. Тому державний примус є динамічним поняттям, яке розвивається разом зі суспільством; 3) функціональність правового середовища людини. Деякі правові явища виконують конкретні функції в системі суспільства. Державний примус реалізує функції відновлення порушених прав; покарання осіб, які вчиняють протиправні дії; недопущення повторного порушення закону особою, яка вже вчиняла такі дії, а також особами, які раніше не допускали протиправної поведінки (превентивна функція).

Врешті, в контексті цього автор дослідження стверджує, що застосування державного примусу має на меті здійснення позитивного впливу на людину, щодо якої він застосовується. Цей вплив передусім спрямований на виправлення поведінки людини, формування і виховання в неї установок на подальше недопущення неправомірної поведінки, а в людей, які не вчиняють правопорушень, – на усвідом-

лення захищеності з боку держави та розуміння того, що за скоєння неправомірних дій людина буде покарана відповідно до тяжкості вчиненого тощо.

Вдале висвітлення теоретичних і практичних проблем у дослідженні простежується у сформульованих автором плані та завданнях. Окрім того, необхідно акцентувати й на логічній структурованості монографії, полемічності теоретичного матеріалу, зваженості та обґрунтованості авторської позиції із загальною толерантністю, попри деякі, на мою думку, максималістські оцінки ідей інших авторів, залучених до наукової дискусії.

Структура монографічного дослідження засвідчує наявність передмови, шести розділів, висновків і списку використаних джерел, що само собою передбачає логічно-структурований та поступовий аналіз, характеристику, роз'яснення і, врешті, вирішення конкретної наукової проблеми. Питання, висвітлені в наявних розділах монографії, розглянуті глибоко та всебічно, висновки науково обґрунтовані, надані відповідні рекомендації. Отримані наукові результати актуальні та достовірні, підтверджуються репрезентативним висвітленням у монографії. Окрім того, в монографічному дослідженні Валерія Сировацького акцентовано на низці полемічних положень, що загально спричинено новизною філософсько-правового дискурсу щодо державного примусу в українській юридичній науці.

Це одне з перших комплексних теоретичних досліджень державного примусу в межах філософії права. Викладені в ньому основні положення є достатньо обґрунтованими. Це формує цілісне уявлення про розглядувану наукову проблему.

Загалом автор рецензованої монографії підготував її на високому науковому рівні, з наявним глибинним дослідженням задекларованої у темі наукової проблеми та може внести вагомий внесок у науку філософії права. Врешті, підсумовуючи, необхідно констатувати, що монографія Валерія Сировацького виконана відповідно до чинних вимог, із дотриманням норм наукового стилю і ділового мовлення.

*Стаття: надійшла до редакції 16.03.2020
прийнята до друку 18.03.2020*

*The article: is received 16.03.2020
is accepted 18.03.2020*

**ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»**

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**); можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий e-mail автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять – вісім): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами).

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вона містить новизну і становить інтерес із погляду поданої статті.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут потрібно виокремити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962)).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Меті та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора* (співавторів): повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація* наукового керівника, завірена його підписом і печаткою установи (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – **для авторів без наукових ступенів**;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтор) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають вимогам МОН (ДАК) України, міжнародних індекс-баз і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити:

Код ЄДРПОУ 08571995

р/р 31255262200729

Банк – Державна казначейська служба України

МФО 820172

ПІН 085719913041

свідоцтво платника ПДВ № 17864231

Призначення платежу: за публікацію у Журналі «Соціально-правові студії».

Контакти:

- ✓ пошта для листування – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ головний редактор – доктор юридичних наук, професор
Балинська Ольга Михайлівна
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ заступник головного редактора – доктор економічних наук, доцент
Ревак Ірина Олександрівна
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ відповідальний секретар – кандидат технічних наук, доцент
Огірко Ольга Ігорівна
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ відділ організації наукової роботи: vnpr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ редакційно-видавничий відділ: publlaw@ukr.net.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
«SOCIAL & LEGAL STUDIOS»**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine «Social legal studios» (hereinafter – the Magazine) **directly or by e-mail**.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated 15 January 2003 No. 7-05/1 «On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine», namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. **Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.**

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

Everything that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five – eight): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian).

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*), conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

4.6. Introduction includes:

- the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);
- the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);
- the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

- *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);
- *external recommendation* of the supervisor, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – **to authors without scientific degrees**;
- *payment receipt of publication* (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board).

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The printed copy of the Journal is sent via the «Nova Poshta» at the expense of the payee.

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University:

Code of the USREOU 08571995

p\r 31255262200729

Bank – State Treasury of Ukraine

MFO 820172

INN 085719913041

Certificate of VAT payer № 17864231

Purpose of payment: for publication in the Journal «Social Legal Studios».

Contacts:

- ✓ Mail for correspondence – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ Chief Editor – Doctor of Law, Professor
Balynska Olha Mykhailivna
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ Deputy Editor-in-Chief – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Revak Iryna
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ Executive secretary – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Ohirko Olha
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ Department of the organization of scientific work: vonr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ Editorial and publishing department: publlaw@ukr.net.

Structure of the article (sample):

UDC ____
 JEL Classification: _____

In Ukrainian:
**Surname, name of the author,
 degree,
 academic rank,
 position
 e-mail:
 ORCID ID:**

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

In English:
**Surname, name of the author,
 degree,
 academic rank,
 position
 e-mail:
 ORCID ID:**

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Introduction
1. Title of the section
2. Title of the section
3. Title of the section
Conclusions

References (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

...

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

...

Зміст

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Басиста І. В., Йосифович Д. І. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ «ПРАВО» ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	8
Авраменко О. В., Кучер В. О. ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ	15
Гурковський М. П., Сидор М. Я. НАСТАВНИЦТВО ЯК ФОРМАТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ	24
Орищин-Буждиган Л. С. АНАЛІЗ ОПТИМІЗМУ СТОСОВНО МАЙБУТНЬОГО ПОКОЛІННЯ ТА КРАЇНИ У ЧАСОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ	31
Бабець І. Г., Руда О. І. ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	38
Ковалів М. В., Яремко В. Я., Головач Т. М. ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	47

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Омельчук О. М., Анікіна Г. В. ЗАХИСТ ПРАВА НА ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ПОРУШЕНИХ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»	54
Бортник Н. П., Єсімов С. С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ	64
Бондаренко В. А. АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	72
Луценко Ю. В. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	79
Ангеленюк А.-М. Ю., Боровікова В. С. ПРОБЛЕМИ ЗАТРИМАННЯ ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	85
Навроцька В. В. ДОПИТ ЧЛЕНІВ СУДДІВСЬКОЇ КОЛЕГІЇ ЩОДО ЇХ НАРАДИ ПРИ УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	93

Пайда Ю. Ю.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
СХИЛЯННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ВЖИВАННЯ ОДУРМАНЮЮЧИХ ЗАСОБІВ 100

Туз Н. Д., Моргун М. В.

ВІДНОВЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ
ВІДПОВІДНО ДО СКАНДИНАВСЬКОЇ МОДЕЛІ
ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ 106

Франчук В. В., Корецька-Шукєвіч Д.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ
ЗАКОНОМ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО ОДЕРЖАННЯ ПОДАРУНКІВ 112

Розділ 3**ЗАРУБІЖНЕ Й МІЖНАРОДНЕ ПРАВО:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ****Горбачов В. П.**

ВПЛИВ ПРОКУРАТУРИ НА ФОРМУВАННЯ
ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 121

Сидорець Б. В.

ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄСПЛ
У СФЕРІ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ У ПРАВА ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ
ІЗ ЧАСТКОВИМ ЗАДОВОЛЕННЯМ ПОЗОВНИХ ВИМОГ) 129

Мовчан А. В., Мовчан М. А.

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
НАЙБІЛЬШИХ МІЖНАРОДНИХ СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ 133

Габрелян Г. В.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ
ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ 139

Розділ 4**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ****Волошин О. Р., Галайко Н. В.**

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: МЕТОДИ ЇЇ ОЦІНКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ 147

Марченко О. М., Орбчук М. Г.

РОЗВИТОК ГРЕЧКОСІЯННЯ ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 156

Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В.

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІОГЕНЕЗУ 164

Розділ 5**РЕЦЕНЗІЇ****Хохуляк В. В.**

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВАЛЕРІЯ СИРОВАЦЬКОГО
«ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ» 177

ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ» 180

Contents

Chapter 1

PROBLEMS OF PROFESSIONAL FORMATION AND SOCIAL INFORMATION SECURITY

<i>Basysta I., Yosyfovych D.</i> TRAINING OF PROFESSIONALS IN THE FIELD OF «LAW» BY THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE: HISTORICAL BACKGROUND, MODERN STATUS AND PROSPECTS	8
<i>Avramenko O., Kucher V.</i> IMPROVEMENT OF POLICE TRAINING AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....	15
<i>Hurkovskiy M., Sydor M.</i> GUIDANCE AS A FORMAT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PUBLIC OFFICIALS IN THE NATIONAL POLICE	24
<i>Oryshchyn-Buzhdyhan L.</i> OPTIMISM ANALYSIS CONCERNING THE FUTURE OF THE GENERATION AND THE COUNTRY IN TIME PERSPECTIVE	31
<i>Babets I., Ruda O.</i> IMPACT OF FORCED INTERNAL MIGRATION ON THE SOCIAL SECURITY OF UKRAINIAN REGIONS	38
<i>Kovaliv M., Yaremko V., Holovach T.</i> PROTECTION OF PERSONAL DATA AS A COMPONENT OF INFORMATION SECURITY	47

Chapter 2

PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION OF LAW AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

<i>Omelchuk O., Anikina G.</i> PROTECTION OF THE RIGHT TO HONOR AND DIGNITY OF AN INDIVIDUAL VIOLATED ON THE INTERNET	54
<i>Bortnyk N., Yesimov S.</i> LEGAL REGULATION OF PUBLIC INITIATIVES: THE CURRENT SITUATION AND AREAS OF DEVELOPMENT	64
<i>Bondarenko V.</i> ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A LEGAL INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW	72
<i>Lutsenko Y.</i> CRIME COUNTERACTION UNDER MODERN CONDITIONS	79
<i>Angelenyuk A.-M., Borovikova V.</i> PROBLEMS OF DETENTION OF THE PARTICULAR CATEGORY OF PERSONS IN CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE	85
<i>Navrotska V.</i> INTERROGATION BENCH MEMBERS' EXAMINATION ON THEIR ADVISEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS	93

<i>Paida Yu.</i> GENERAL AND SOCIAL MEASURES CONCERNING THE PREVENTION THE MINORS FROM BEING DRAWN INTO THE USE OF INTOXICANTS	100
<i>Tuz N., Morgun M.</i> RESTORATION OF PUBLIC ORDER AND SECURITY ACCORDING TO SCANDINAVIAN MODEL OF PUBLIC ORDER AND SAFETY DEFENSE	106
<i>Franchuk V., Korecka-Szukiewicz D.</i> THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF STATUTORY RESTRICTIONS ON RECEIVING GIFTS	112

Chapter 3

FOREIGN AND INTERNATIONAL LAW: HISTORY, THEORY AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

<i>Gorbachov V.</i> INFLUENCE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE ON THE FORMATION AND ACTIVITY OF THE JURY TRIAL IN THE RUSSIAN EMPIRE	121
<i>Sydorets B.</i> TRENDS OF ECtHR ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE FIELD OF THE STATE INTERFERENCE IN HUMAN RIGHTS (THE EXAMPLES OF THE DECISIONS WITH PARTIAL SATISFACTION OF CLAIMS)	129
<i>Movchan A., Movchan M.</i> USING NEW TECHNOLOGIES TO ENSURE THE SAFETY OF THE LARGEST INTERNATIONAL SPORTING EVENTS	133
<i>Habrelian H.</i> LEGAL PROTECTION OF MEDICAL PERSONNEL DURING ARMED CONFLICTS	139

Chapter 4

SOCIAL AND ECONOMIC STUDIES

<i>Voloshyn O., Halaiko N.</i> POVERTY IN UKRAINE: METHODS AND ASSESSMENTS AND WAYS OF OVERCOME ...	147
<i>Marchenko O., Orobchuk M.</i> BUCKWHEAT CULTIVATION AS AN ACTUAL DIRECTION OF FOOD SECURITY PROVIDING OF UKRAINE	156
<i>Kisil Z., Kisil R.-V.</i> LEGAL-PSYCHOLOGICAL REALM OF CORRUPTION EMERGENCE ANALYSIS	164

Chapter 5

REVIEWS

<i>Khokhuliak V.</i> REVIEW ON THE MONOGRAPH OF VALERII SYROVATSKYI «STATE COERCION: PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTERPRETATION»	177
REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE «SOCIAL & LEGAL STUDIOS»	184

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (7)

Редагування
Галина Ялечко

Редагування текстів англійською
Ірина Сковронська

Макетування
Андрій Радченко

Друк
Надія Лесь

Підписано до друку 30.03.2020 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 22,32.
Тираж 100 прим. Зам. № 20-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.